

ОСИП НАЗРУК

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ
ОСМОМІСЛ

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00356963 (W)

leaf

37876

1017

Літературно-державна
бібліотека
№ 4094

~~307814~~ - 241.

К Н Я З Ъ
Я Р О С Л А В

224

~~16(16)~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Дис 2/8
1949

ОСМОМИСЛ

II
И 660.855

Граф Михайло Тишкевич

* 7. IV. 1857

ЛНБ ім. В. СТЕФАНИКА
АН УКРАЇНИ

I. 186509

кредит
м.
фото
порт.
дарт.

**ДОДАТКИ
ДО КНИГИ:**

• 1 • карт
• • • ехем
• 1 • табл
• • • діагр
• • • порт
• • • фото

В.В.В.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Граф Михайло Тишкевич

Фундатор Михайлової Премії „Просвіти“.

Установлена перед 30-ти літами „Михайлова Премія“, котрою тов. „Просвіта“ за згодою ВП. Фундатора наділило історичну повість „Князь Ярослав Осмомисл“, спонукує нас подати до публичного відома жмутск життєписних даних про особу й діяльність фундатора.*)

Руководимо ся притім не тільки звичаєм, прийнятим у таких обставинах (гл. постійно подавану життєпись фундатора бл. п. Дубравського при книжочках „Просвіти“, нагороджених премією з установленого ним фонду), але й тим особливим інтересом, який викликає поворот старих українських родів до своєї народности.

Для широкого загалу можуть бути інтересні мотиви, що спонукують членів аристократичних родів, вертати до своєї народности і то в часі, коли такий поворот не давав ніякої надії на почеси і скорше міг викликати побоювання переслідувань та матерьяльних втрат. Будуть се отже на загал мотиви чуттєві, в части атавістичні, що й виказує низше поданий жмуток вісток про гр. М. Тишкевича.

*) Се вже друга тою премією нагороджена історична повість. Перша — „Ярошенко“ Осипа Маковця, прийнята в р. 1901.

Перед очима читача розгортається неповна, але мимо того дуже богата й інтересна картина робучого життя українського аристократа, котрий не щадив своєї енергії, знання й майна на підпирання культури й інтересів української нації, покиненої його предками. І притім весь свій вік разом зі своєю працею держався по можливості в тіні, виступаючи під своїм іменем там, де воно могло й мало заважити.

Граф Михайло Тишкевич уродився на Україні в селі Андрушівці (липовецького повіта), дня 7. квітня, 1857. р. з українсько-литовського роду, який геральдики виводять від Гедиміна. Предок його, Василь Тишкевич, воєвода Підляшський, відомий зі своєї опозиції проти люблинської унії; в жіночій лінії був його предком також князь Константин Острожський, славний фундатор Академії в Острозі й видавець багатьох книг (гл. статтю проф. М. Грушевського п. з. „Ювілейний Дар“ в „Раді“ з 27. лютого, 1914.).

Ті родові традиції в родині Тишкевичів не забули ся. Хоч вона й улягла польонізації, та з висока дивилися в тій родині на „panoszących się“ зайд, що розбагатіли на українській землі. Члени її уважали себе автохтонами, котрих рід від ряду століть зжився і зрісся з Україною.

Інтерес до історії свого роду, що нерозривно вязалася з історією нашої землі, збудив у молодім графі М. Тишкевичу дуже вчасно замишування до історичних студій і згодом виобразував з нього спеціаліста по історії литовської Руси-України XV. і XVI. ст. Він збирав і списував фонетикою старі грамоти й надгробні надписи своїх предків, а з тою працею прозябало й росло

в нїм почуттє української національної свідомости, звязане з почуттєм родової гордості автохтонного аристократа.

Коли пізнійше київське Наукове Товариство привитало його як свого члена, гр. М. Тишкевич отверто й щиро відповів на слова Дм. Дорошенка, що „Українцем став з гордості“.

Так у загальних чертах представляли ся мотиви повороту гр. Михайла Тишкевича до народности своїх предків. Стало ся се мимо того, що фундатор тільки дїточий вік пережив на Україні, бо вже шестилїтним хлопцем в часї польського повстання 1863. р., вивезла його родина в чужину.

Виховував ся він у Варшаві, потому на Литві, у Вильні. Там не заявляв себе вже Поляком, тільки Литовцем. А коли в 17-тїм роцї життя вернув на Україну, до рідного дому, то вже сама українська земля зробила на нього таке незабутнє вражіннє, що гр. М. Тишкевич говорив про се опісля: „Той день, в котрім я перший раз побачив Україну, можу порівнати тільки з днем, у котрому приступив я перший раз до св. Тайн“.

Тут пережив він свій рішучий духовий перелом, тут його родові традиції звязали ся з етнографічно-національними, тут — як пише у матеріалї до своїх споминів — зрозумів і відчув, що й він належить до тих панів, яких упоминає Іван Вишенський словами: „Я вам кажу — земля, по котрій ногами вашими ходите, плаче, стогне і воплет на вас!“

І тут молодий Тишкевич вперве почув голос української землі та під впливом згаданих висше студій і нового руху став „хлопоманом“ з толстоївською закраскою: ходив за плугом і на

жнива. Демократичні й національні гасла сильно промовили до молододі душі.

Під впливом української природи пробудився в нїм скоро талант до малярства і завів його до петербурської Академії Штук, де молодий Тишкевич протягом не цілого року здобув собі срібну медаль. Саме тоді святкували Поляки ювілей Крашевського. Вони звернулися до гр. Тишкевича як до Поляка, щоб підписав адрес до польського писателя; гр. Тишкевич дав їм відмовну відповідь, заявляючи, що почуває себе членом української нації. Тоді Поляки пустили на нього наклеп, що він з сервілізму відрікся Польщі а срібну медаль здобуває тому, що вона увільняє від воєнної служби.

Тишкевич, одержавши медаль, добровільно пішов служити у Фінляндію (1879—1880).

Вернувши 23-літнім молодцем знов на Україну, познакомився з проф. Антоновичем. У Варшаві й Закопанім зблизився з польським малярем і писателем Станиславом Віткевичем, на світогляді котрого відбився вплив графа Тишкевича в той спосіб, що Віткевич в українсько-польським питанню займав безстороннє становище й дав сьому навіть прилюдний вислів.

Демократизм гр. Тишкевича розвивався й далше і то в щораз крайнійшій напрямі: маючи літ 31, продав свої родові документи й пергаміни з королівськими підписами та печатками предків і якраз за сї гроші установив Михайлову Премію при товаристві „Просвіта“ у Львові — „для найкрасших драм, трагедій або повістей з минувшини України-Руси“.

Ся продаж історичних родинних документів, котрі гр. Тишкевич високо цїнив, була для нього очевидно символістичним розривом з чужинецькою свідомістю й свідоцтвом такої високої ціни української культурної творчости в переконанню молодого графа, що він не завагався демонстративно посвятити їй свої найдорожші родові документи.

Для характеристики національних почувань і взагалі поглядів, думок і художницького смаку молодого графа можуть дати неодноразово умови конкурсу, установлені при тій премії. Ось головні постанови тих умов:

„До конкурсу належить приймати оригінальні, ще не печатані й не давані на сцені твори Українців із цілого обшару українських земель. Зміст драми чи повісти повинен бути історичний, взятий з епохи дружинно-вічевої, русько-литовської, або козацької. Подія мусить бути дійсно історична. Характер і кольорит драми чи повісти повинен відповідати історичним і етнографічним умовам свого часу. Тенденція має переходити через увесь твір виразно, мусить бути патріотична, але не образлива для сусідних народів. Мова діячів драми чи повісти повинна бути чисто українська; вона мусить відповідати часови, змістови, обставинам дії та вдачі діячів. У творі не вільно вживати жадного тривіалізму. Треба уважати, щоб мова відповідала формам народного синтаксису.

За взірці мови треба взяти: а) історичні пісні, видані в Києві Антоновичем і Драгомановом, б) українські приказки, видані Номисом, в) судові й інші історичні документи і г) Шевченкові твори.

VIII

Твори членів конкурсового суду не будуть преміювані. Преміювана драма чи повість, хоч і буде авторовою власністю, однак автор не матиме права, заборонити давати її на сцені українського театру“.

Як бачимо з тих умов, пробивається в них передовсім виразний український патріотизм без ніякого шовінізму.

Граф М. Тишкевич оженив ся вправді з Полькою, але вибрав собі подругу, котра прихильно відносила ся до українства; діти їх до 8-го року життя говорили тільки по українськи; що йно потому вчили ся й чужих мов (за що польські газети накидали ся на Тишкевичів).

Життя тихо плило їм серед праці над упорядкуванням великого господарства, зруйнованого польськими адміністраторами маєтків. З селянами в своїх добрах удержував граф Тишкевич взаємини ідилічні, хоч уже й не толстоївські. Подруга його доглядала хорих, заосматрювала їх у свої ліки й неодному вратувала життя; підчас пошести (холери) уладжено чайню на 3.000 людей, підчас епідемії глухані (тифу) уділювано населенню медичної помочі з двора, а грошевої підмоги при всяких потребах (н. пр. по кожній пожежі виплачував двір по 100 або й по 150 рублів погорільцям). Коштом графа Тишкевича виховували ся молоді артисти з селян у петербуській Академії Штук, спроваджувано українські книжки, передплачувано українські часописі, піддержувано будову церков і т. и.

Але доля мимо всего не заощадила йому „дезілюзії“, як він у своїх споминах називає великі прикристи, що зустріли його від розагітова-

них мас. З наближенням першої революції в Росії поширила ся пропаганда, яку тепер можна б характеризувати „большевицькою“. Під впливом тої пропаганди прийшла селянська маса до „переконання“, що граф для того їй сприяв, „бо боявся“ її та що „треба його дальше лякати, тоді буде ще ліпший і землі відцураєть ся“.

Почали ся підпали двірських будинків і хліба. Протягом двох літ в одній Андрушівці було 19 підложених пожеж. Подруга графа втратила під впливом тих подій здоров'я а граф — свої ілюзії. Першим наслідком тої зміни було те, що граф Тишкевич 50.000 франків, які призначив був на шпиталь для селян, подарував на закупно віллі в Італії, для недужих товаришів молодости — артистів; а що були се переважно Поляки, отож управа тої фундації опинила ся в руках „Варшавського Товариства Штук“.

Ті події зблизили графа Тишкевича до інших великих посідачів, що знайшли ся в подібнім положенню. В р. 1906. оснував Тишкевич „Ліберально-консервативний союз шляхти й земельних власників“ і „Краєву Партію на Україні“, в яких хоч і обережно, та все таки видвигнув ідею автономії України й піддержування української народности, домагаючи ся піддержування „місцевого“ язика й літератури та пам'ятників „місцевої“ культури (§ 6. першого статуту); в другім статуті вложив пункт, що великі земельні посідачі повинні продавати землю тільки „місцевим“ селянам, за що вшехполяки піднесли на нього страшний крик і прозивали зрадником.

В р. 1907. „Краєва Партія“ ставить його кандидатуру до російської Державної Ради (Го-

сударств. Совѣтъ). Вшехполяки висунули проти нього кандидатуру Сирочинського, котрий вийшов послом (Росіяни здержали ся від голосування). Тоді граф Тишкевич, переконавши ся, що ні більшість великих земельних власників, ні уряд не хочуть піддержати його політики, виступив з „Краєвої Партії“ й оснував „Київське Товариство Прихильників Мира“ — перше в Росії, що мало на українськiм ґрунті згуртувати ліберальні елементи т. зв. національностей, що живуть на українській національній території.

Ціль нової організації була: зменшити антагонізми. Його вибрано предсідателем, а директора державного банку Кранасьєва товаришем предсідателя; О. Косачева (Олена Пчілка), Жебуньов і проф. Тритчев заступали Українців як членів-основателів. Збори відбули ся в Українськiм Клубі „Родина;“ реферати читано по українськи. Зате попав гр. М. Тишкевич у книжку денунціанта Щоголева п. з. „Украинское движеніе и южно-русскай сепаратизмъ“.

При сій нагоді зближив ся гр. Тишкевич з О. Косачевою, що мала значний вплив на повну його еволюцію в сторону українства. Остаточнo укріпив його в тім митрополит гр. Шептицький, з яким гр. Тишкевич познакомив ся на кілька літ перед війною.

Під тими впливами, як також ізза впливу часу затираєть ся в його памяти жаль до українського люду й він починає боронити української справи в цілій низці статей у петербурськiм „Громадянинъ“, варшавськiм „Słowo“, — паризськiм „Univers“, де в сильних словах критикує становище латинсько-польського духовенства в

Галичині. Довгу, але баламутну відповідь у тій часописі дав йому львівський архієп. Теодорович.

В часі, коли становище українства в Росії було незвичайно важке й багато людей уважало його безнадійним, виступає гр. Тишкевич зі статею в київській „Раді“ зі своїм підписом, заявляє себе Українцем і кличе до енергичної оборони нашої народности перед русифікацією. Коли прийшов столітний ювілей уродин Шевченка і київський губернатор заборонив суворо всілякі маніфестації, — київські часописі приносять того самого дня вістку, що гр. Тишкевич з приводу Шевченківського ювілею подарував Українському Науковому Товариству 20.000 карбованців.

На другий день проф. Грушевський помістив у „Раді“ згадану висше статтю про сей факт. Львівське „Słowo Polskie“ не забуло, розуміється, в відповідний спосіб напасти на сей нечуваний „злочин“ ukraińskiego magnata, що відважився підперти українську науку, таку неприємну для наших сусідів з півночі і їх союзників.

В тім часі засновує граф Тишкевич при бібліотеці університету в Лювені (Louvain) відділ українознавства, дає певну суму на наукову працю про дрібну шляхту на Україні, видає своїм коштом етнографічну працю Мошинського з подорожі по Україні „Польсько-Український Новорічник“ (спільно з покійним гр. Владиславом Браніцьким).

В тім виданню молоді київські письменники Українці й Поляки помістили свої удатні новелі й поезії; зі старших взяли в ній участь Леся Українка й М. Коцюбинський. Крім того піддержує Тишкевич часопись для народу „Рідний Край“ тай український тижневник на польській мові

„Przegląd Krajowy“. Головно його коштом виходили наукові праці А. Яблоновського про Україну. І в часі війни піддержує він матеріально різні українські видавництва, особливо за границею.

Праця гр. Тишкевича в часі війни не обмежила ся тільки на фінансовім підпиранню українських видань. Він також особисто береть ся популяризувати й боронити українську справу за границею. На тім полі віддав він при своїх знакомствах і впливах неоцінені прислуги українській національній справі.

Через три і пів року появляють ся його знаменні статті в англійським поважнім місячнику „Atheneum“, у „New York Herald“і, в „Journal de Genève“, „Gazette de Lausanne“, „La Liberté“, „Le Democrate“, „La Tribune de Lausanne“, „La Tribune de Genève“, „Les Annales des Nationalités“, „Le plus grand monde“, „La Russie Nouvelle“, „L' Ukraine“, в берлінській „Vossische Zeitung“, у „Kölnische Volkszeitung“ (голосна стаття про унію й Поляків).

Найбільше вражіннє зробила його стаття в „Journal de Genève“, з котрої опінія „антанти“ перший раз довідала ся про насильства гр. Бобрінського над українським культурним дорітком у Галичині. Ті московські „порядки“ охрестив він назвою „système Bobrinsky“, котра відтак стала популярною в пресі антанти. Сю статтю навів визначний французський письменник G. Lebon у своїй голосній праці, що розійшла ся в 30.000 примірників („En seignements psychologiques de la guerre Europeene“).

Многі статті гр. Тишкевича про Україну були переложені на всілякі мови, навіть на голяндську

і каталянську, згадували про них мало відомі у нас органи альжирських автономістів і т. и., — словом гр. М. Тишкевич належав в часі великої війни до найрухливіших і найпопулярніших пропагаторів і оборонців української справи за границею.

Коли Поляки по заключенню берестейського мира піднесли великий крик ізза холмської справи, гр. Тишкевич виступив з освітленням тої справи в „Journal de Genève“ і в „La Liberté“.

Статті гр. Тишкевича робили вражіння й викликали полеміку так за границею, як і в Росії (гл. „Новое Время“). Особливо Поляків дратували його виступи в обороні української справи до тої міри, що вони в полемічному запалі аж осмішували себе й своїх інформантів пишучи, що Україну „видумав — Тишкевич“ (їх інформант Reinachér, критик „Figaro“, писав, що Україну „видумав“ що йно тепер якийсь комітет у Швейцарії). В ту полеміку втягнули ся й визначні француські та бельгійські письменники й політики, як відомий бельгійський посол I. Longuet тай и.

Та ся голосна публіцистична діяльність, обчислена на роблення опінії українській справі серед широкого загалу, була може менше важна в порівнянні з тихими заходами Тишкевича, про які не пора ще писати. Його численні меморіяли в українській справі, висилані до різних правительств тай обширна переписка з членами монархічних домів і визначними політиками за границею будуть колись інтересними документами для історика й свідощтвами того, як потомок Острожського серед змінених обставин запопадливо став ся послужити справі українського народу.

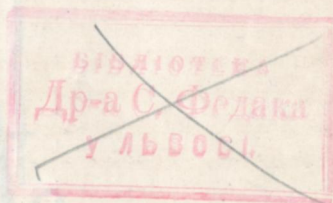
У тій праці наших діячів на чужині, між котрими гр. Михайло Тишкевич дійсно до останніх не належав, слід також шукати причин прихильности опінії „антанти“ до української справи перед заключенням мира в Берестю та скорого признання Української Республіки французьким урядом по заключенню мира, як також признавання слушности Українцям у їх спорі з Поляками в холмській справі (що так дивує й обурює польську пресу).

На окрему згадку заслугує філантропійна діяльність гр. Тишкевича в часі війни. На вістку про варварські евакуації Николая Николаєвича в Галичині, на Волині, в Холмщині й на Литві зібрав Тишкевич для збігців (мимо бойкоту Москалів і Поляків) коло 22.000 корон в однім році. Раз розпочавши ту діяльність, докладав опісля з власної кишені на потреби збігців і ранених (котрими в Інсбруці живо інтересував ся його син священик о. Станислав). Разом видав гр. Тишкевич для потерпівших в часі війни Українців і Литовців коло 60.000 к., в значній частині з власних фондів. Крім того вистарав ся через секретаря Пачеллі у папи римського о дозвіл, назначити день у всіх католицьких святинях світа для збірки грошей на Українців, що потерпіли в часі війни.

Його письменницький дорібок при такій різнородній діяльності можна назвати значним тим більше, що вимагав докладних студій. Подаємо тільки заголовки його важніших печатаних і непечатаних ще творів: „Idea demokratyczna i jej krytycy w Rzecz.“, Краків, 1904.; „Pensées d'Aristotele, Platon etc. sur la democratie et la doctrine socialiste“, Париж 1906; „Materyały histo-

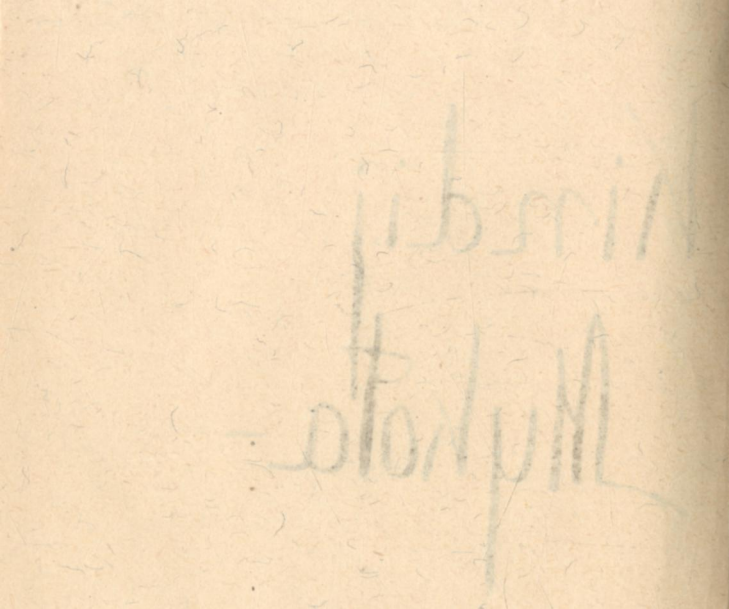
ryczno-genealogiczue", Варшава, 1900; „З української іконографії“, „L'aristocratie Ruthène" (рукоп.); „La Litterature Ucrainienne“, Льозанна; „L'Ukraine pendant la guerre" (збірка статей); „Documentes historiques de l'Ukraine“, „Notes sur l'Ukraine" (рук.); „Historya Rusi w polskiem oświetleniu“, три томи (рукоп.); „Пісні люду, зібрані в селі Андрушівці липовецького повіту" (рук.).

З малярських праць гр. Тишкевича найбільш відомі три: „Сон“ (котрого виставу в Києві свого часу заборонено; він знаходить ся в „Національнім Музеї“ у Львові), „Іванко перед Царгородом“ (в Полтаві) і триптик „Поклін Україні“ (в Льозанні).

Kindij

Mykola-

8728/8

БІБЛІОТЕКА
Др-а С. Федака
1918.31.

КНЯЗЬ ІРОСЯН ОСНОВНИЙ

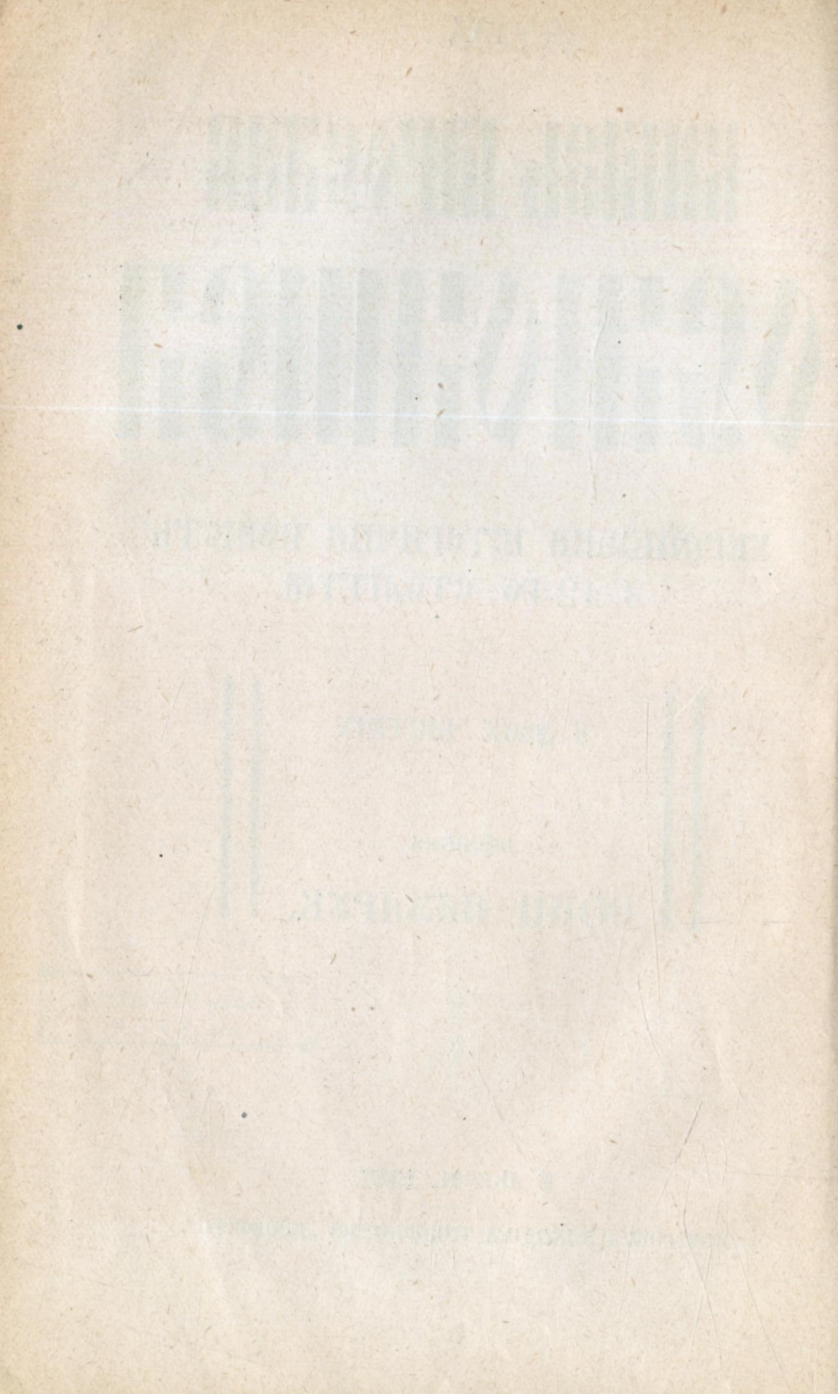
УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ
З 12-ГО СТОЛІТТЯ.

В ДВОХ ЧАСТИХ
НАШИЄ
ОСН ПАЗАРЖК.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

У ЛЬВОВІ, 1918.

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“.

Присвячено Високо Поважаним
Організаторам У. Є. Є. й Учителству
на спомин спільної праці на Волині.

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРІГАЄ СОБІ АВТОР.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИГІНСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРКА.

ЧАСТЬ ПЕРША.

ЗА ПОГОРИНУ КОЛОСТЬ.

Старий князь і молодий княжич.

Глава перша, з котрої уважний читач довідається са про те, як вигадав старий Галич в 12-тім столітті; як мав церкви, ділянки й головні шляхи; як представляли са княжі терени, їх заведення й нстро; запізнається са з оутіснюючим невдовзі старим князем Белодимирком та з його сином і наслідником Преславом; пізнає досвід і скитоглад старого „многоголаголанкого“ князя, його змагання, діла і житте, що всім тагаром своїм налагало на еддчс спадщинс сина; довідається са про книги, оуживані тоді в ксактсрних крсгах византійського впанс; пізнає образбання молодого княжича і довідається са, з ким тай чомс хоче його батько одржити.

Було то в навечере великого свята.

Вже передзвонили дзвони галицьких церков. Одна по другій замовкали дзвіниці, як утомлені жєнщини, що дітям на сон співають. І замовкла перша дзвіниця монастирської церкви св. Іоана, опісля св. Спаса, за нею замовкла церков Пантелеймона на залуквянській рівнині, за нею церков св. Анни, сусідка її, за нею церков Рождества Христова, що стоїть і посеред нинішнього Галича, за нею сильно укріплена, цитадельна й катедральна церков Прєсвятої Богородиці в осередку старого города, на залуквянській височині, на правім березі Лімниці біля її устя до Дністра; за нею замовкла церков Архистратига Михаїла, за нею замовкли церкви біля крилоських укріплєнь: Ілїї, Юрія, Даниїла, Воскрєсення Христоваго і Благовіщенська. За ними позмовкали дзвіниці церков у Чагрові, Болшеві й Угольниках тай инших пригородах Галича. Майже рівночасно погасли блєски золочених копул святинь і веж на княжих теремах, що червєню горіли між цвітучими садами в заходячим сонці.

А як зовсім загасло велике небесне світило і сумерк покрив життя, бушуюче в столиці Володимирка і кругом неї на плесах Дністра, Лукви і Лімниці, — заблестіли тисячі людських світел в усіх дільницях Галича і пригородів його, де окремо мешкали купці й блюдники, кожемяки й сапожники, ковалі й золотники, поворозники й перевізники, робітники скляних гут і всякі інші ремісники та зарібники. Замаєчили світла і ген поза Галичом в напрямі на Калущ, де жили робітники при неісчерпаємих сільних жерелах, і на купецьких суднах здовж Дністра аж до Олеші та Чорного Моря та в напрямі на Вістову й Синевідсько та старий шлях Тухлянський, де порозставляювані були військові сторожі, що мали давати вісти в разі якого руху з Угорщини, і в напрямі на Устилуг тай п'ятдесяті Червенських Городів, що сторожили земель нашого народу від сторони Польщі та в напрямі кріпостей над рікою Горинь, котрі від недавна берегли держави Володимирка від сторони Києва, що зависним оком дивився на зростаючу силу і багатство свого наймолодшого сина й суперника.

Як до потворности великий павук, озолочений світлом, шумів і серед ночі величезний Галич, простягаючи свої довжезні, кріпостями найжені дороги — по Ярославль і Рязів, по карпатські пропасти і дебри, по степи чорноморські і болота Припеті, перед котрою простягалася улюблена Володимирком Погорина Волость, де стояли укріплені ним города Тихомель, Шумськ, Вигошів і багато інших. Словом, молодий Галич уже тепер світив на всі землі і волости, котрі посідав, або в будучині мав посісти.

Про неї, про ту Волость Погорину, за яку вже сто літ точилися криваві бої між Київом, Володимиром Волинським а вкінці й Галичом, рішився тепер старий князь поговорити з самотнім сином своїм, що може вже невдовзі мав засісти на золотокованім престолі в церкві Пресвятої Богородиці. Хотів йому сказати, щоб був її добрим сто-

рожем, бо вложено в неї багато труду і старань і крови. І хотів дати синові своєму сильнійшу підойму до оборони її, чим сам посідав.

А молоденький Ярослав немов прочував, що батько кличе його у важній справі: йшов задуманий поміж великі замкові конюшні і житниці. Товаришив йому майже невідступний учасник його забав і науки, молоденький як він отрок і паж його матері, Мирослав Крушина. З пешаною вступали ся княжичу з дороги і тіюни і бояри і вирники і тисяцькі, а замкова служба з любовю дивила ся на молоденького князя. Бо в очах мав він розум свого батька а в лиці красу і доброту матері своєї. Був він любимцем дружини й убогого народа і навіть чужих купців та гордих бояр, що зі страхом дивили ся, як підупадає на силах старий князь, що виніс їх високо, дав їм власть і маєтки. По молодій літорослі його роду сподівали ся бояри продовження батьківської політики і любили його по своєму.

Зближив ся до батьківського терему, при котрого вході стояла сторожа в панцирах, прикритих синіми кафтанамі з золотими поясами. Вона з почесстю привитала молодого престоланаслідника, і він вступив у велику замкову світлицю, котрої вікна, осклені римським дорогим склом у срібних рамах, виходили на дністрові плеса, що блестіли в них, як чорні, гебанові тафлі, порізані золотистими пасмугами корабельних світил. В престольній світлиці було тихо і холодно. Над золотим столом Володимирка блестіли під іконами дві дорогі лямпади висаджені перлами і жемчугами. Кругом до стін прикріплені були золоті, срібні, мідяні й алябастрові лямпи та порозвішувані мечі з дорогими рукоятями, діамантами висаджувані, старинні римські копя, византійські мозаїки й арабські коронки, сафянові тули зі стрілами, східні килими і коври. Княжевич побіжним поглядом обкинув обстанову добре йому відомої салі й затримав чомусь очі на трох червоних щитах і срібних топорах, уставлених за престолом батька, та

на ряді портретів своїх предків по батьку й матері, які змалювали византійські майстри, привозені його матір'ю. Перейшов попри ряд тисових сиджень боярської ради й отворив малі двері, що провадили в коридор, при котрім містилися кімнати його родичів. Тут розпрощався з ним товариш його, причім замінили тільки два словечка: „Скажеш?“ — „Скажу.“

При дверях, що провадили до скромної кімнати старого князя, куняла, як все, велика освоєна медведиця, що впускала до середини тільки добре їй знакомі особи. На вид молодого княжича забурмотіла приязно й усунула одну лапу, щоб зробити вільніший перехід. Ярослав, що дуже любив сього косматого сторожа неймовірних розмірів і все мав для нього якийсь смачний кусок, нахилився до лежачої медведиці, погладив її темно-бурі кудли і поклав їй під ніс принесений кусок, котрий вона з видимим вдоволенням проковтнула й усунула ще далше свої великі лапи, немов на знак, що вповні пристає на те, щоб молодий княжевич дістався до кімнати батька. Він ще раз погладив її по великій пащі і по вухах, відхилив двері й увійшов до середини.

В невеличкій, затишній і дуже привітній кімнаті, скромно урядженій, з дубовою обстановкою й долівкою, вистеленою волохатими кожами, сидів при столі старий князь Володимирко: стрункий, середнього росту мужчина, з сивіючим волоссям, не робив ще вражіння старого, але в його лиці й рухах видно було велику втому. Бо все життя сидів він на коні і вічно був у походах за державними ділами. Тільки очі остали живі. Скоро, як давно, і безупинно переносили вони свій погляд то на темну тафлю дністрової води, що мигтіла у вікні кімнати, то на ясне огнище з кедрових полін, що вічно горіло в кімнаті князя, як зимою так літом. Бо живий дух князя любив огонь.

Був се монарх незвичайно хитрий і все життя вів таку спритну політику, що сусіди боялися його, як огню. Нераз гуртом нападали на його

державу з усіх сторін. Одначе він все вмів вихов-
знути ся і з найтруднішого положення так, що
навіть найбільші побіди над ним не приносили
його ворогам пожитку. Був се рідкий тип „много-
глаголивого“ і притім розумного чоловіка, у ко-
трого мова служила виключно на те, щоб закрити
свої думки і заміри. Говорив плавно та скоро й
умів підбирати інтересні для кожного справи, бо
добре знав людий.

На столі перед ним стяло кілька книг в до-
рогій оправі, кілька пергаментових звоїв, кілька
звоїв папирусових, званих з єлинська „біблосами“
або „хартосами“ і багато актів, списаних виключно
на самаркандським папері, бо старий князь такий
уже був знервований, що не терпів уживаного тоді
загально паперу виробу багдадського або дама-
спенського а то ізза його шелесту. Зеленавий блиск
двох прислонених зверху византійських лямпад
представляв схорованого на „дну“ й ісихас князя
ще більше нервозним, чим був.

Побачивши сина, встав нервозно, приступив
до нього і погладив його ще золотисте волосся,
глянув у його сталевосиняві очі і знов сіда-
ючи, рухом руки показав на застелений ослін.
Княжевич легко склонив ся перед старим бать-
ком і сів на вказаний ослін. Старий князь ще
раз кинув оком на темну тафлю Дністра, на ко-
трій як золоті зорі замаячів саме рад корабельних
світил, і сказав до сина мягким голосом:

— „Сину мій! Я хотів би з тобою тепер погово-
рити про дуже важні справи. Ти одинокий у мене
і я може невдовзі лишу тобі волость твою, котру
передав мені твій дід а мій покійний батько, во-
лость поширену і скріплену працею всего життя
мого. Прожив я вже досить літ, втомив ся життям
тай чую, що не довго вже буду жити..

„Може ще діжду, як ти скінчиш свій другий
літ десяток, а може й ні. Може ще час на таку
розмову. мій синку, але твій батько все любив
заздалегідь приготувляти й остане вірний
тій постанові своїй тай у заповіті тобі її передасть..

Я не хочу вбільшати своїх заслуг і скажу тобі все по правді, що не часто лучало ся мені в життю: бо тяжко приходило ся боронити спадщини прадіда і діда твого! І боронив я її зброєю і підступом, силою і тим, що люди називають хитрістю. З усіх сторін обставлена волость твоя ворогами: на заході Ляхи, що з своїх піскових земель ласими очима поглядають на галицьку землю, щоб тут пожити ся чимсь, — на полудні Угри, що перед півтретя сотками літ у подертих шатрах перекочували попід великі стіни городів наших, а нині загосподарювали ся й раз-у-раз мішають ся в наші справи, на півночі наша тиха Волинь, дивна країна з старими городами, що повинна бути на завше злучена з нашою волостью, а де вороги раз-у-раз зносять нам „зазулені ячка“, — а на сході Київ, такий заздрісний о зріст значіння і сили нашого Галича, що навіть не звертає належної уваги на вічну рану, яка йому ятрить ся від сходу і на нову силу, що росте ціпко в холоднім Суздалі. Всі інші князівства Рурикового роду ніде не бачать ворога, тільки в однім Галичі: се підюджувана сусідами зависть, мій сину, з якою і тобі прийдесть ся вести боротьбу, щоб обстояти сей вузький клинець волости своєї, втиснений між Угорщину та Польщу!...“

— „На якіж сили можу я числити, мій отче?“ запитав Ярослав.

— „Зараз, я ще не представив усього, що тобі ворогом буде, або може бути. Передовсім не думай, що твоя волость се якась суцільна сила! Я так дивив ся на неї з вікна терему свого, дивив ся наперед на Галич: він складаєть ся з замку, міста й укріплень, розсипаних кругом усього города. В самім замку уважав я за певну тільки ту медведицю, що береже моїх дверей і більше нікого. В укріпленнях тільки каміння, земляні окопи з частоколами й рови, напущені водою, сосуди ратні, тарани, пороки, самостріли і праці, не людий при них і не бояр, котрим я тільки доброго зробив, що нема богатшого бояр-

ства ні в одній волости Рурикового роду! Я, сину, мусів оперти ся на них, бо народ Галича не сприяв мені, тільки родови старшого брата мого. Те, що любить тебе, се не народ Галича, не те заможне міщанство, що ходить в дорогих уборах і має силу в сїм городі та впливи і купецькі звязки по інших городах, тільки боярство і біднота. Бо першим дав я уряди й богатства, а другу кормив із житниць своїх. Тай ще мужицтво сприяє мені, від коли беру його в опіку перед безправствами бояр. Одначе се ще свіжа приязнь, мій сину... І без сили вона“.

Ярослав з найвисшим здивуваннем слухав понурих поглядів батька свого. Він мав незвичайно вразливий ум, що під впливом бесіди батька відразу покрив ся немов чорною паполомою смутку. В його молодечу душу перший раз увійшло недовіре до людей, виціплене рідним батьком. Він якимсь зміненним поглядом подивив ся на батька, на кімнату, в котрій оба були і на чорну тафлю дністрової води, що блестіла у вікні золотими й червоними світлами на судах і човнах. І перший раз відчув страх перед життям. А батьком обдуманним пляном пер його дальше в вир того страху. Прочуваючи се, запитав молодий княжич уже вдруге, сим разом майже дрожачим голосом:

— „На якіж тоді сили можу я, числити, мій отче?“

— „Зараз — я ще не представив усього, що тобі ворогом буде, або може бути... І се, що тепер тобі скажу, ще більше небезпечне чим те, про що я вже оповів“.

Дальше говорив старий князь з особливим притиском на кождім слові:

— „Є—в Руриковім роді — черта, що проявляєть ся — в усіх його нащадках. Вона й у тебе проявить ся: прийде для тебе час, коли душа твоя тай очі твої не знати-муть, що значить „сить“. І не стане тобі простору в широкій землі Володимира і кожда її волость буде за мала для тебе“.

і сей гарний город, котрий я так уважно прикрасив, видасть ся тобі за мало княжим, як видав ся мені город, прикрашений моїм покійним батьком. І замок у нїм не такий тобі буде, яким ти хотів би його мати, і кожда церков не там для тебе стояти-ме, де ти хотів би бачити її, і кождий дзвін не так для тебе звеніти-ме, як ти його гране хотів би чути, і все геть кругом видасть ся тобі за малим і за тїсним. І хочби все навкруги було спокійне, ти знайдеш собі причину до походів, щоб побачити чорноволосі смуги диму і нічні пожежі городів далеких і добичу, кровю дружини червону, щоб почути тупіт іржучих проти битви коний і шелест прапорів, несених до бою. Кров Святослава пробудить ся в тобі. І на спокій від сусідів не жди: бо в кождім нащадку Рурикового роду діятиметь ся те саме, що в тобі. З великого нашого роду відприскують, як іскри з огнища, бродники й ізгої, що скитають ся по чужих землях і заграничних дворах. А прибіжище їх Берладь, город окаянный, гніздо всіх хищників і розбишак, і тричі гірший від него глухий степ половецький, бездорожний, розпалений сонцем, все крові спрагнений, вічно голодний і вічно на розбій готовий... Він гірший тому, що Берладь можеш і ти покорити, а на степ не стало і сил Святослава! І ще жде на тебе тричі гірший двір у Візантії, все повний коромол, підземних вязниць, кайдан, отруї й знарядів, якими виколують очі. Він гірший тим ще й від диких степів чорноморських, що затроює душу і нищить все кругом, як гарний мухомор блискучий і до потворности великий. А на покорення його за мало сили всіх народів, що окружують землю Візантії. З її хитрости і віроломства погиб великий батько Володимира, Святослав Завойовник; вона на нього наслала орду Печенїжську, бо був за могутний для неї. Убийства й осліплювання являють ся у нас між князями щойно з впливом Візантії-Риму! Від византійської отруї погиб твій прадід а мій дід, покійний Ростислав, бо був за розум-

ний для неї, вона не могла йому забути того, що він був сином Володимира Ярославича, що зробив останний поход наш на Царгород, ідучи слідами великого Святослава. Не тільки кожда церква на землях Володимира, але й кождий злочин мав там свій взірець! Ми там пізнали і хрест і Голгофту, просвіту й зісцуттє, якє нам ще довго ходити-ме по костях так прикро, як ходить у менї костолом. Се я тобі говорю, я, Володимирко, в усїм понятливий ученї Византії... Я тепер, дитино, в союзї з Царгородом. Бо там на престолї сидить Емануїл, великий, гарний лицар, син доброго батька. Як він міг зявитись у тїм гнїзді розпусти і варварств, того я ніколи не розумів. Може ти знайдеш де розвязку загадки сеї, бо я не знайшов. І як зустрінемось на другім світі, то я лиш о те одно спитав-би тебе. Бо всякі инші дива, бодай так менї здаєть ся, зрозумів я, пючи чашу все до дна. Лиш того не знаю. І тут тобі раджу, що поки він на престолї сидіти там буде, шукай у Византії помочи й поради, але нї хвилі довше... Бо се стародавний звичай Византії: омотувати союзників ще більше, чим ворогів. Ти навіть в своїм замку не будеш безпечний, вони знатимуть там, що ти тут їш і думаєш..."

Молодий княжич слухав з напруженнєм суворої бесіди батька, що падала на його молоду душу, як паде посуха на цвіт яблунї. Він боявся вже питати за сили, які мати-ме до розпорядимости, щоб не викликати нового водопадку жаху з уст свого батька. Та старий князь зміркував уже, що душа молодого сина до краю наповнена жахом і почав лагіднішим тоном:

— „А про сили, на які ти могти-меш числити, подумав я також. Як великий князь Київський Ізяслав звязав ся з угорським королем Гейзою, давши йому сестру за жену, щоб тільки з двохсторін держати мов у кліщах галицьку волость, котру від сторони дунайського гирла шарпає ще розбійник у княжім колпаці, Іван „князь“ Берладський, — тут Володимирко зробив згїрдний рух ру-

кою, — так я тісним союзом зв'язав ся з Мануїлом, цісарем Візантії. Він уже не дасть Берладнику порости в піре і шарпає Угрів, союзників Київів. Довго я вагав ся, нім рішив ся, подбати о честь союзника Візантії. Бо для мене не було прикрийшої річи, як дати ся перехитрити. А від Київів відгородив я будучу волость твою городами Погорини. Низка тих укріплених городів нехай буде тобі тим, чим головна жила крови у десниці твоїй! Двічі видирав я Погорину Волость від попередника Ізяслава, Великого Князя Всеволода. І двічі йшов він проти Галича в союзі з Ляхами, Половцями та князями Рурикового роду, з Ігорем, Святославом і Давидовичом Володимиром і Володимировичом Вячеславом, з двома Мстиславичами, Ізяславом і Ростиславом і Святославом Всеволодовичом і двома Всеволодковичами, Борисом і Глібам і з Глібовичом Ростиславом! Устояв ся я проти них силою самого Галича, хоч яка тяжка тоді була зима: ще на Великдень падав сніг великий і сягав коневі до черева. Більшого і сильнішого напору не витримала досі ні одна держава! За той час укріпив я город Галич так, що тільки один є князь, що його взяти мігби: голод. А як Всеволод втретє збирав ще більші сили проти мене, смерть йому перейшла дорогу. В часі боротьби за київський престол захопив я знов кріпости Погорини. Тоді наслідник Всеволода Ізяслав пішов війною проти мене. А в союзі з ним ішли князі Рурикового роду і Ляхи й Угри і Чорні Клобуки і дикі Половці. Від сходу й западу, від півночі й полудня пили як повільно ворожі війська на галицьку землю. Карпати димили від огнів сімдесять і сімох полків угорських (Емануїл ще не був тоді союзником моїм), а з мочар над Припетю не підіймають ся більші опари водні, як підіймали ся дими від огнищ волинських, київських і новгородських полчищ та гострих веж половецьких, з котрими йшли і всі брудні Клобуки. Я з військом своїм поспішив під Перемишль, бо Ляхи й Угри перші вступили на землю мою. Але силою

не мож було устояти ся тоді тій навалі з усіх сторін світа. І перекупив я угорських полководців добрим словом і ще ліпшим сріблом, а Ізяслава приреченням, що зверну Погорину Волюсть. І так розвіяв ту небувалу тучу. Зрозумій, мій сину, що я свого приречення не сповнив і не сповню, поки життя мого! Бо не можу віддати ключа і заборолу волости твоєї!“

Ярослав несміло запитав батька:

— „А ти, отче, не боїш ся одвічальности перед судом Бога за те, що його іменем побожив свої слова?“.

— „Та одвічальність упаде не тільки на мене але на всіх, що живуть у волости моїй: на дружину, котрій легше буде боронити волости сеї, коли ключ до неї буде в руках її князя, — на смердів, що спокійніше орати-муть землю, на купців, що безпечніше їхати-муть шляхами Галича. Се для добра галицької землі, мій сину.“

Старий князь закашляв ся і кашляв довго. Опісля простягнув руку до глибокої, різбленої миски, що стояла оподаїк, наповнена свіжими яйцями, проколов одно з них з обох кінців і випив. Ярослав виждав, аж батькови полекшало і запитав: „Якимиж способами ти, батьку, таки удержав ся проти тільки ворогів, коли люди такі невірні?“...

— „Я не казав, що вони невірні, тільки, що я не вірив нікому. І тобі раджу так робити. Але ніколи не покажи нікому, що не віриш йому: нехай твій удар буде скорший, чим слово твоє!“...

— „Щож заступало в тебе довіре до людей? Що тобі давало силу, підпринимати тільки війн і справ, коли ти ніколи не був певний, що твої люди не розсиплють ся, як краплини дощевої води?“

Старий князь взяв з посудини друге яйце, надколов його срібною протичкою з одного кінця тай подав синові, кажучи:

— „Спробуй випити!“

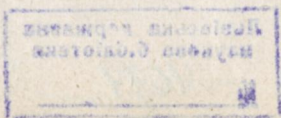
Ярослав взяв яйце і спробував його пити. По хвилі відложив, кажучи:

— „Ліпше проколоти ще в другім кінці.“

— „Так, тоді при найлегшій потягненню повстає струя, що ллється з нього. Подібно маєть ся річ і з людьми та їх вірністю: коли ти добре все уложиш і приготуєш до якогось діла, то воно пливе, немов само від себе і відкись сил набирає, трівкисти і гону. Кожда розумна думка і кожде велике діло знайде виконавців і потрібну силу. І сю науку маю з Візантії; а її правдивість ствердив я всім життям своїм. Каплини водні дійсно такі розсипні, як люди. Вони всякають в землю і щезають. Але що се шкодить нашому Дністрови?“

Князь показав рукою на оксамітну чорну тафлю дністрових від, що мерехтіла у вікні й могутнім шумом своїм аж тут долітала.

— „Будь тим для людей, чим дністрове жерело для сеї могутньої ріки! Будь постійно діяльний і сам очима власними диви ся на все і сам усе провір! Переконай ся, який міх щона мусить взяти кінний післанець, а який піхотинець, щоб дістати ся з Галича до Ряшева, або до Ушиці, переконай ся власними очима, кільки людей треба, щоб замкнути путь Уграм в Тухлянській долині, кільки на Сяніцькім шляху, кільки в проходах „Борсуків Діл“ і „Родна Баня“, а кільки в Чорногорі на пляях чертежа. Переконай ся, кільки возів харчу мусить їхати за сотником, кільки за тисяцьким а кільки за тьмою війська. Як вимощене каменем корито зменшує всяканне води, так достаток харчу зменшує розтіч війська. Переконай ся, яку вагу має заповнена скарбниця і навчи ся цінити багатство: памятай, мій сину, що життя здорової людини требає менше-більше до літ 60-ти, яких я дійшов, і ділить ся на дві рівні частини: в першій цінить мужчина над усе жінчину, а в другій багатство; що по за тим порогом, се вже не життя, а передсінок гробу, хоч не в усіх. Ти держитель великої землі й повинен знати людську душу, як колодій знає дерево, з котрого щонебудь зробити можна. Отож ті два гачки: жінчина й золото се наймогутніші пі-

дойми людських ділань. Але що жінщина йде звичайно за золотом, ото ж та друга підойма ще важнійша від першої. А вага богатства в тім, що ним зможеш скріпити свою волю й опанувати других. Все те — то каміння, яким вимостиш собі шлях у життю, як корито дністровим водам. Тоді не боятися-меш ся зради, бо всі й вся плисти-муть тим вимощеним коритом. І ще памятай, що в часі мира найліпші слуги княжі се чужинці: воми не вкорінені в сю землю й одинока їх опіка власть князя. Але в часі війни, коли хуртовина зніметься над твоїми землями, тоді вони щезають так тихо, як прийшли. Бо їх не вяже тут рідна земля: вона їм не рідна. Все те каміння для корита могутності твоєї. А жерелом її будь ти! Просякай усе й все постійно роби, витревалю, і все блищи. Бо народ любить блеск, любить золото й силу, велич і справедливість...“

Молодий княжич думав над словами батька, що тепер як олива лагодили біль, завданий перше немилосерним осудом людей.

— „Отож зради нема?“ запитав.

— „Нема, мій сину. А те, що нерозумні люди так називають, спричинює нерозум князя, неприготування діла й уживання чужих рук там, де треба своїми обійти ся“.

— „І зломання присяги нема?“.

— „Для князя нема, дитино. Як княжий колпак не лицює смердови, так присягою не завершують неможливих річий. А хто вимагає того, той сам собі винен, коли йому не додержать присяги, як винен смерд нерозсудний, що вдіне княжий колпак!“

Ярославу робило ся студено від думок його батька — так, немов би йому в груди щезло все, що мав там досі й зробила ся якась рапава порожнеча: як у маю зелена муха-майка обідає свіжу зелень листочків ясеня, що весело вигрівають ся до сонця, так никлі одна по другій його м'яккі мрії про будучність. Але старий князь знав, що засіяти на тім порожнім місці.

Він мав синові ще щось сказати й то щось такого, на чім йому особливо залежало. Але немов бояв ся підійти до тої теми, немов уважав, що за мало ще розговорив ся зі сином. Продовжав далше бесіду, шукаючи в умі способу, як перейти до того, що хотів сказати, бо заздалегідь обдумані способи не складали ся йому.

— „Я — продовжав князь — згадав тобі про жінчину й золото. В Руриковім роді, з виїмком Володимира Святого, не було таких визначних князів, що тратилиб свої сили на погоню за жінками. Мужі того роду ходили за жінчинами лиш остільки, оскільки треба було, щоб осягнути продовження роду. І женили ся розумно, де тільки вимагав інтерес їх роду і землі — то на блискучім дворі Візантії, то з княжними западу, півночі, й полудня, то з дочками могутних каганів — Половців. Для того ся небезпека менше тобі грозить, як тільки зробиш оден розумний крок. Притім пам'ятай, що добра жінка се половина долі в життю. Але те, чого люди шукають в жінках, є тільки в тих гарних єлиньських подобах, що їх привезла твоя матір: непорочна краса й незмінлива постійність. І се, здаєть ся, чули всі князі наші з виїмком Володимира. Але в оцінці багатства були вони необережні. Розуміли ся на нїм лиш Олег, Ігор і Святослав, розумів ся й Володимир Великий. Глянь тільки на шляхи, якими йшли вони походами своїми: вони натискали на Задунайські землі й на золотий ключ до них, на город Візантію та волости її. Перечитуї уважно найстарші договори наші з цісарями Візантії. Вони ясно говорять, як розуміли прапрадіді твої, що князь лиш тоді буде багатий і могучий, коли буде багатий його народ. Приглянь ся тим льготам, які виробив Олег нашим купцям у Візантії. І не пустий був на те розуміння Святослав Завойовник, що в своїх бурливах походах шукав осередка для складів шкір і воску, меду й збіжа з земель наддніпрянських. А Володимир Великий не тільки йшов уперто старими шля-

хами багатства. але кинув ся й на нові — сюди, на запад сонця, де тепер ми засіли на його слідах. Але якраз на нїм зломало ся в Руриковім роді розумінне багатства, а зломала його вже в самім Володимирі — нова віра, до котрої він занадто пристращав ся, таксамо як до женщин. А що вона говорить: „Роздай імініє своє“, то він оставив по собі пусту скарбницю княжу. Ба, вже на довго за здоровля свого не мав чим оплатити нових варяжських полків, хоч треба їх було, бо від сходу сонця надтягали орди, що перебивали шляхи на полудне. Отож ти, мій сину, не пристращай ся до нічого. Ти князь і ум твій нехай буде холодний, як той верх Чорногори, де все здоровий холод віє. Памятай, сину, що на верхах вічна, безжалісна студінь, а тепло тільки в закамарких долів. І тільки міцні витримують там, міцні духом, що не знають зневіри. Ти всему знай ціну й у всему май міру!“

Молодий Ярослав ніжно перебив батькову мову словами: „Про багатство вчив мене много вчитель з Византії, котрого ти спровадив.....“

Батько з оживленнем спитав:

— „І якже ти зрозумів його науку?“

— „Він і сам учив і книги давав мені всілякі, а матір радо мені помагала, щоб я зрозумів добре мову Єлинів. З їх писань я знаю, що „хремата анер“*), бо хто не потрафить добити ся майна, той не має розуму або витревалости в своїх змаганнях. Хоч Арістофан хвалить бідність, але робить се він очевидно тільки для того, що бідність додає ліпшим людям остроги й вудил до праці та старань, до суперництва з другими. Суперництво в кожній праці се для Єлинів найважнійша річ, про його вчив ся я вже у Гезіода „Роботах і днях“. Щойно опісля появили ся всякі босі філософи, що хвалили бідність безоглядно, але їх я не розумію. Та дуже подобаєть ся мені те, що паписав Талес про біду.....“

Тут молодий княжич звернув ся до великої

*) Гроші се чоловік.

скрині, де лежали книги, біблїоси, пергаменти й папери князя, та, піднімаючи віко, сказав:

— „Ти дозволиш..... учитель казав мені, що вже той твір віддав тобі. Я зараз вишукаю його....“

Досить довго перекидав у великій скрині, причім з очевидною любовю до книг піднімав гарно оправлені старі хроніки Синкельоса, Монахоса, Скилїдзеса; вкінці витягнув великий енциклопедичний лексикон Суїдаса, зіставлений на основі праць учених комісій, установлених Константином Порфірородним, пошукав у нїм за чимсь, поклав на давнє місце й далі шукав.

Старому князеви аж очі сяли з радости, що його молоденький синок прикладаєть ся до писань розумних Єлинів, про які він сам знав тільки мало й то більше зі слуху, чим з читання, хоч добре заступав їх собі великим досвідом свого бурливого життя. Заняв ся ними щойно від часу, як хвороба пригвоздила його до дому. Від тоді читав сї книги, але ізза мови, якої не опановував як слід, раз-у-раз просив о поміч свою подругу, що була з роду цїсарів Комненів. Молодий княжич, знайшовши потрібний йому звій, розвинув його й гладко читаючи, перекладав батькови:

— „...Ось, бачиш, як тут говорить Бідність:, Чому воюєш зі мною? Чи я позбавила тебе чогось доброго? Чи умірковання? Чи справедливости? Чи мужности? Чи ти не маєш необхідних річий? Чи дороги не повні ярини? Чи жерела не повні води? Чи не даю тобі тільки леговищ, як велика земля? Чи не маєш за ложе листя?..... Чи не даю тобі недорогої й невибагливої приправи — голоду? Чи не той їсть з найбільшою приємністю, хто зголоднів? І чи не той це з найбільшою приємністю, хто спраagnений? А чи хто коли жадний — марципанів або хїйських вин?.....“

Старий князь, пересуваючи помалу золотий нашийник, слухав з найбільшою увагою думок, якими син одушевляв ся. А коли він скінчив, поважно відповів:

— „Сї думки, які ти так гарно перечитав менї, дуже добрі. Вони такі добрі, як мід для пчїл, живе мясо для парда, овес для коня. Але як кожда порода сотворїнь потребує свого корму, так само й з духовим кормом для людей ріжної породи. Розумний чоловік не кормити - ме медом парда й коня, мясом пчоли й коня, вівсом пчоли й парда, бо се противне тілу їх і вони того не приймуть тай погинуть. Чоловік їсть усякий корм звіринний, як тільки відповідно приправити його, без шкоди для тіла свого. І тим людське тіло вигіднійше для людей. Але не всякий духовний корм вийде людині на пожиток, коли вона перейметь ся ним. І се, що ти перечитав, добре знати й навіть примінити ся до того, як прийде час походів і невигод. Але сї думки непризначені для князїв: се духовий корм і напїток для простих людей, щоб не йшли до богатства всякими поганими способами, що ломлять порядок у городах і волостях княжих. До простих людей числю я й бояр і тїунів і тисяцьких і посадників, словом усіх, що не мають колпаків княжих і найвисшої власти — з виїмком духовенства. Бо духовенство має подібну до княжої власть. І з ним ти добре жий і дбай про нього, особливо про ченців і монастирі. На них опри свій вплив на народ і дбай за їх дочасні добра, але тільки доти, поки вони самі про ті добра не дбають. Бо зріспи в надмірне богатство, стають вони тим, чим бояри: людьми лакомими на власть князя, ворогами княжої власти, ще більш небезпечними, чим бояри, бо через церкву й одїж свою мають особливий вплив на народ.“

— „І на се звернув мою увагу єдинський учитель. У їх писателя Арістофона є місце, де говорить ся: „Поки мужі державні бідні, чесно працюють для добра народу й держави. Коли розбогатїють публичним грошем, о — тоді вже по їх чеснотї!“

— „Гарно, моя дитино! Бачу, що ти сам добре приготовляв ся на князя, коли запамятав

ЛНБ ім. В. СТЕФАНИКА
АН УКРАЇНИ

I. —

собі якраз таке місце з письм Єлина того. Але й ті слова потребують пояснення. Не буде княжий тіун справедливий, коли він убогий, тільки буде хитрійший в злім. Бо вже Святе Письмо каже: „Не завязуй уст волови своєму, коли він молотить збіже“. Але й Святе Письмо не говорить докладно. Бо не можна допустити до того, щоб воли зїли все збіже: не для них воно призначене. Та нехай нїякий робітник твій не буде голоден, нї слуга твій убогий! Ти диви ся тільки на те, щоб він не став надмірно багатий і не ставав багатим в злий спосіб, бо се ломить в народі довіру до тебе. Так треба розуміти ту добру думку Єлина, яку ти переповів. І все треба розуміти по своєму, в усім свій розум мати. А щоби зрілий розум мати, треба багато бачити, багато передумати, багато пережити. Для того нехай дорогі тобі будуть старі дорадники мої, яких тобі лишаю бодай до якогось часу. І „хремата“, мій сину, є „анер“ лиш остільки, оскільки здобутий гріш свідчить про ум людини, її сприт і розум — але нї трохи більше! Бо хто лиш до гроший прив'язує всю вартість, той не є правдивий муж. Він нерозумний. Бо гріш і багатство се не ціль, лиш средство, — правда, конечно средство. Гроші річ набута, а розумний і вірний муж, раз утрачений, не легко дасть ся заступити й ніколи такого самого не дістанеш. Але сама думка слухна, треба її тільки по своєму — доповнити....

„Памятай, що не рідко мудрий дурне говорить, а дурний розумне скаже, хоч звичайно буває наоборот. Ти всего вислухай і все розглянь, а ріши так, як сам уважаєш за найліпше. Бо кожда рада є на те, аби її вислухати, але не кожда на те, аби її слухати.“

Настала мовчанка. Молодий княжич збирав у думках те, що почув від батька, старий князь рішав ся на найбільш непомітний спосіб переходу до справи, на котрій йому особливо залежало, причім зі здивуванням бачив, що інтелігенція сина

з одної сторони бентежить його в тім замірі, з другої заохочує. Перший промовив Ярослав.

— „Значить: ти уважаєш, що багатство потрібне князеві на те, щоб він уживав його не для себе, але для добра волости своєї й могутності роду свого; що князь тільки тоді може бути багатий, коли багатий його нарід і в тій цілі повинен він подбати о шляхи багатства для купців волости своєї, о порядок дома, о слуг справедливих: що князь не повинен допустити до надмірного збогачення бояр, бо тоді сягають вони по частину його влади“.

— „Так, мій сину“.

— „А як запобігти надмірному зростови багатства галицьких бояр?“

— „Диви ся на пальці тим приятелям моїм! Допускай до себе кожду жалобу мужицтва й кожду скаргу міщанства й безоглядно суди. Не бій ся наслідків справедливого суду! А як мимо всего їх багатство зростати - ме надмірно, то маєш іще способи: всувай на їх місця прибувших чужинців, але се роби в міру, бо воно й викликає ненависть у своїх і в великій мірі так само шкідливе, як у сталевім мечі забагато одного складника, твердістю неоднакового зі сталю. Меч ломить ся тоді. Потому - війна тобі допоможе. Я вже давно не сидів-би на галицькім престолі, як би не вигублював бояр у численних війнах. Є й інші способи, тільки роздумати їх треба. А вибирати все менше помітні. Вкінці памятай, що князеві все вільно робити для добра волости своєї й могутності роду свого. Сих останніх слів не додаю на те, щоб представити ся в твоїх очах лїпшим або мякшим, тільки для того, щоб ти чув ся спокійний у своїй душі, коли зробиш таке, що люди називають жорстоким, або злочинним. Бо ти повинен се зробити, коли воно добре для волости твоєї! А тягар законів неналожений на тебе, як неналожений на найвисші шпилі Чорногори тягар смерек і ялиць. Ти тільки в собі маєш свій

закон: се міра й оцінка того, що добре для волости твоєї!“

Князь замовк. А молодий Ярослав задумався. В нїм діяло ся щось важного, щось основного укладалося в його умі, немов усе те, що почув і передумав кристалізувалося в ясний, кровавий криштал почуття княжої висоти й власти, праці й обережності. Він встав. Виглядав так, немов-би виріс за час тої розмови й немов-би батько вже тепер вложив йому свій княжий колпак на його молоду голову. Сю хвилю уважав старий князь за найвідповіднійшу, щоб приступити до виконання свого заміру. Він сказав, також встаючи:

— „На кінці найважнійше: на ніщо не придасться тобі ні досвід життя мого, ні наука других, ні єлинська мудрість, коли не пам'ятати-меш, що все треба робити в свій час. В свій час треба гатити греблю проти повені, в свій час треба збирати збіжжя на полі, в свій час треба приготувляти сили до бою. Тепер якраз час забезпечити тобі мою останню та найважнішу добич, будучу основу величі твоєї. Як на полудні Гори Карпати, так на півночі к'востоку Погорина Волость буде другим берегом ложища галицької сили і твоєї власти, що простягнеться до моря. Без того берега будеш ти як ріка, що в пісках свою силу губить. А беріг той мусиш утримати й так скріпити, щоб він став недоступний як гори Бескида. Нїм ти так його скріпити потрафиш, мусиш мати поміч, нову, свіжу поміч: інакше Київ проломить той беріг, як тільки замкнуться очі мої! А поміч ту дістанеш, як — возьмеш — за жінку — суздальську княжну — Ольгу Юріївну....“

Тут князь урвав і ждав на відповідь сина. Молодий Ярослав злегка запаленів, але не дуже: на нього зробило вражіння тільки само предложенне батька, не ім'я, котре він назвав. В своїх обїздах по княжих дворах бачив він ту княжну. Вона не зробила ни нього більшого вражіння, чим яка небудь инша. Тепер він невиразно пригадував собі

Її бліде лице й сталевосині очі і Руриковичів, осаджені троха скісно: се був слід впливу половецької крові.

Батько, немов надумався й не даючи синові часу на дальші думки, скоро говорив далше:

— „Ліпшої злуки нема для тебе. Суздаль і Галич держати-муть Київ мов кліщами. В союзі з Суздалем мати-меш забезпечену Погорину Волость. І що дуже важне: не тільки відтягнеш Половців від союзу з Києвом, але й сам отримаєш у диких степу половецьким поміч і підпору. І як би так колись — чого тобі не желяю — прийшлося тобі йти слідом прадіда твого Ростислава, то на бездорожних степах половецьких у кожній гарбі є для тебе місце і в кожному шатрі є нічліг для тебе, вмиль знайдуться броди на степових ріках, вмиль знайдуться човни на великім Доні. Бо степ відчує зараз, що їде муж внучки кагана Половців....“

Старий князь перервав нагло струю своїх думок, немов жахаючи ся, що в змальовуванні всяких можливостей забрів аж на блудні стежки діда свого Ростислава. По хвилі докинув ще слова, мов останні краплини міцного меду, яким упоював ум свого сина: „Аж геть у далекі землі Самарканду сягає вплив Половців, їх голос і їх звязь....“

Настала напружена мовчанка. В ній чути було, що слова молодого княжича, котрі мали її перервати, сильно заважать на будучій долі Галицької землі. Ні батько ні син не припускали, що вони ще сильніше її ще більше важко відібють ся на особистій долі будучого князя на Галичі. Він був дуже втомлений навалом думок, викликаних словами батька. І було йому так, мовби за короткий час розмови з батьком пережив усі його тяжкі змагання для збереження волости, якби перейшов з ним увесь жах перед безчисленным натовпом ворогів - сусідів і втягнув у себе все недовіре до людей старого, схорованого батька, відчувши весь тягар дорогого колпака

князів галицької землі. Ніжна думка його високо розвиненого ума, який одідичив по батьку від девятьох князівських поколінь, а по матері від цїсарів Візантії, дрожала як золоте промінне на згадку про блудні шляхи його прадїда — ізгоя, Серед того темного, прикрого й гіркого тягару бачив перед собою лиш одну ясну точку — підпору — ту, яку вказував йому старий батько. І під тим вражіннєм промовив:

— „Я сповню волю твою, отче. Скажи мені тільки, як моя матір дивить ся на те подружжє.“

— „Добре, мій сину. Я вже через послів і своїх і византійських розвідував у Суздалі, як стоїть та справа. Вона стоїть добре. До року можеш бути жонатий. А матір, як кожда матір: серцем воїлла-би, щоб ти взяв за жінку когось з її родини й мала на приміті дві византійські княжни, нехай сам вибирає, казала; одначе й вона признає, що не знайдемо для тебе лїпшої подруги, як суздальська княжна, Ольга Юріївна.“

Ярослав відітхнув, якби дійшов до якогось постою на довгій дорозі. Немов соромлячи ся свого рішення в справі женячки, запитав, щоби звернути кінець розмови на інакшу тему:

— „А чи крім Київа не має Галич тепер ще якого суперника?“

Старий князь знов утішив ся тим заінтересуваннєм молодого сина державними справами й радо заговорив:

— „Тепер ні. Ляцкі князики поріжнені між собою від смерти їх батька (я тоді сидів іще в Звенигороді). Вони можуть тебе тільки шарпати й то лише в союзі з Київом. Одинокі їх ціль — пожити ся чимсь. Король угорський Геза заняв ся-б зовсім стяганням Німців на пусті части своєї землі, якби не союз з Київом. Як тільки в Чехії пригнхнуть кроваві міжусобиці, тоді легко тобі буде, звязати ся з нею проти Ляхів, а як Емануїл покорить до решти болгарську ворохобню, що тяїє ще в недоступних горах, тоді він сильно возьметь ся до Угрів. Але ти йди проти Угрів з Ви-

зантією тільки так, щоб їх не зовсім ослабити. Ботоді їх західний сусід, князь Бабенберґський зі свого малого городця Відня йдучи з бігом ріки, так може скріпити ся угорською землею, що загрозить і Чехію, твою природну союзницю в боротьбі з Ляхами. Волинь за слаба супроти тебе: вона держить ся Київом і з ослабленням його дістанеть ся в твої руки, як дістала ся в мої Погорина Волость. Твій одинокий, дійсний противник — йде від сходу сонця з руської землі.... Він називаєть ся: Київ. Не той старий, могутний Київ, батько городів наших, що вмів колись держати в одній руці всі наші землі, тільки той ослаблений Київ, що через свою слабість утратив своє право й хоче його відзискати в спілці з Ляхами й ордами інших чужинців — против одного Галича! Тепер Галич, не Київ голова всім землям нашим, бо Галич найсильніший! Йому й треба бути найсильнішим. Бо тут від западу що раз утратимо, се може бути втрачене на віки, мій сину... А там, від степів, хоч небезпека тяжка і велика, але вона минеть ся; там орда випихає орду, й ми ще напевно будемо знов панами города Тматороканя. Бо там ослабить ся кожда орда, що побореть ся з нами. Як бачиш — і Половці вже не ті, що були... А тут бережи ся від Ляхів зорко, як орел! І найбистрійших воеводів давай на Перемишль. Бо Ляхи, хоч тепер убогі і слабі, якраз тому небезпечні на будуче.

„Захід видихує тепер новий хрестоносний похід і п'ятиднівну лазню під Дамаском, про яку мені недавно доніс цісар Мануїл, хоч я вже рік тому мав про се незлі вісти від галицьких купців.“

Князь перекинув кільканайцять хартосів, що лежали на столі й один з них подав синові. Ярослав уважно перейшов його очима тай мовчки положив на місце.

Поговорили ще про кілька дрібних справ двірських і городських, і Ярослав попрощав ся з батьком.

Весілля і смерть.

Та як до с'га, з котрої читач довідається са, як відбувало са пригетування до весілля княжого сина; як виражала еддача його подруга, її почет і приїзд до Галича; які почування виканкала вона в еддачим мжжє своїм; і довідається са читач, як в осінн тогож рокє приїждє до Галича разом з покіню кнівський посол; як в тих часах кипівіддан війнє, як старий князь розсудив са та як помер на оудар і що ділає са по смерті князя в Галичі й оумі його настєпника. посадує надгробної премокн владки, з котрої довідається са про виштришні відносини в стєанці та ккінці довідається са про поверот одної важної нагоди

Над Галичом стояла зима. Свіжа, черства, брилянтова, пухкими снігами богата. З півночі, від твердинь Погорини та від пущ литовських задули морозні вітри й позамітали гладко широку тафлю замерзлого Дністра.

А Галич ладив ся до великого торжества, до весілля одинокого сина князя Володимирка, — престолонаслідника Ярослава. З околиць Надвірної гнали до столиці цілі стада тучних волів й отари овець, шляхом тухлянським везли з Угорщини великі маси вин, від Перемишля везли рядами саний солодощі, від Пліснеська питні меди, від Берладі рибу дунайську й чорноморську. З боярських садиб звозили тучних вепрів та молодих ягнят і телят, незлічимо число дробу, величезну скількість збіжа, меду, мяса, масла, сира і яєць. Довго тонуло все те в складах і будинках біля княжого замку, але вкінці й там не стало місця. Звожені річи стали приміщувати по княжих дворищах в околицях Галича а потому й у забудуваннях бояр. Чужі купецькі гільдії та ремісничі цехи привозили на замок у кованих скри-

нях свої дорогоцінні дарунки, а чужі гості з Угорщини й Чехії, з країни Варягів і Венеції, з земель Византії та з країн германських задивували всіх своїми щедрами чолобитнями.

На тиждень перед сподіваним приїздом суздальської княжни уладжено ще великі лови в Карпатах, відки привезено множество рогатих оленів і іншої дичини.

Вкінці прийшов очікуванай день, і цілий Галич виляг далеко за Дністер на зустріч будучій княгині, судженій Ярослава, котру вже від Володимира Волинського супроводжала боярська дружина. Великий почот суздальської княжни доїздив до Галича серед чудової зимової днини зі співом і музикою.

На самім переді їхав відділ надвornoї сторожі Володимирка на конях, покритих шкірами з пардів. За ним їхала під проводом п'ятох братів Ольги суздальська дружина в соболевих футрах, опісля достойники обох дворів, оружничі й скарбники, мечники й тіуни, постельничі й чашники, конюші й сідельники, ловчі й сокільники, печатники й стольники й усякі „путні бояри“ та найстарші воеводи й полководці обох держав; за ними довга низка саний жіночого двора будучої княгині Галича, а в середині вона сама в саях, запряжених у вісім білих як сніг коний; одіж її була вся біла і як кристал мінлива; шуба її була з дорогих срібних лисів сибірських; і личкомала княжна біле, злегка зарум'яніле від вітру. Виглядала на троха старшу від свого судженого. Поруч неї їхав на білім як сніг кони, арабського лову й галицького хову, молодий Ярослав Володимирович, опертий в золоті стремена, в синій як небо киреї, грубо золотом шитій, жемчугами блискучій; золоті поводи держав у руці, і кінського мав золоті підкови. За саннями княжни їхав довгий ряд жіночої служби в дивних уборах. Похід замикала галицька дружина та відділ орди Половців під проводом двох княжат куманських, що від самого Суздаля супровожали молоду вну-

чку могутнього хана. За ними йшов величезний здвиг народу. Вкінці тягнув ся довгий ряд во-зів, пильнованих Суздальцями, а навантажених усяким добром.

На березі Дністра під замком привитав будучу невістку сам князь Володимирко, оточений князями, боярами, духовенством і військом з византійським посольством, у яким був син самого цісаря Мануїла і дві византійські княжни з роду Комненів, в закритих, шовкових лектиках. Весь Галич з запертим віддихом дивив ся на ту невидану картину, що своїм блиском і пишнотою виглядала як мрія.

Забили дзвони з усіх галицьких церков, заграла музика, заспівала дружина. І весь похід підняв ся на замкові тераси — серед неописаної радості й гомону столиці. Скрізь лунали старі весільні пісні. Молодий княжич передтим звертав на них мало уваги, Але тепер упивав ся кож-ним їх словом, кожною стрічкою. А пісні звеніли:

„Ой зацвили сині квіти, зацвили,
Цілу гору кам'яную закрили....
Лишень одну стежечку лишили,
Щоби нею молоденькі ходили....“

Як похід підходив до замкових воріт, залу-нала з уст народа могутня пісня:

„А втвори, мамко, ворота,
Везем невістку — як злота!
А втвори, мамко, віконце,
Везем невістку — як сонце!
А втвори, мамко, новий двір,
Везем невістку — на вибір!...“

На внутрішнім подвір'ю почув ще одну пісню, що йшла за ним аж у кімнати:

Наша молода, наша,
Спіймала собі пташа —
З ножечками, з ручечками,
З синеньками очечками!

Не бій ся, княжно, ночі
На шовковій обочи....

. !“

Той веселий гомін народа приймний був молодому Ярославу. Він відчував його ширість і його тепло. Але та чиста, біла дівчина зі Суздаля була йому якась дуже далека. Чужість і студінь віяли від її срібних лисів і гладлих соболюб, від її стрункого стану й блідого личка з очима трошка на на скіс уставленими. Вона була весь час дуже засоромлена й дуже несміла, але мимо того чути було в ній якусь твердість і тугість, яких нема у дівчиць сього південного краю, хоч супроти свого будучого мужа східним звичаєм оказувала велику привітність.

Вечером, як молодий Ярослав переходив попри жіночник, де приміщено жіночу службу, що прибула зі суздальською княжною, почув звуки якогось дивного інструменту й невідомої пісні, співаної незрозумілою мовою. Він заслухався в її мелодію і по якімсь часі побачив, що під вікнами жіночника на подвірю так само заслухалася в неї вся замкова сторожа. Ярослав прикликав начальника її й запитав, чи нема між сторожею чоловіка, що розумів-би сю пісню служби його будучої подруги. Відчував потребу бодай тим зблизити ся до неї.

— „Се пісня чудського племені, і між нашими людьми є кількох, що її розуміють.“

Ярослав казав одного з них прислати собі до своєї кімнати. Прийшов молодий дружинник, що бував у тих сторонах і передав княжичови зміст початку чудської пісні, якої Ярослав слухав з напруженою увагою. В ній раз-у-раз повторяли ся місця, з котрих було видно, що зродила ся вона — у краю північнім, біднім, в неродючій земленці....

Чужістю повіяло на молодого Ярослава від сої величної пісні, що зродила ся в крижанім краю північнім. Ту чужість заглушувало приємне почування молодого мужчини, що він матиме жінку й родину. Він почував себе більше привязаним до Галича й волости його, чим до тепер.

Інакшими очима почав оглядати його укріплення, немовби вперве пробачив їх.

Сім днів і сім ночей тривало весілля Володимиркового сина й веселість у столиці його, нїм молода жінка Ярослава отримала на будуче право, щоб несли перед нею пахучий огонь з кедрини. Сім ранніх ранків виходило по дванайцять дочок боярських, вигребувати зпід снігу вічно зелений, хрещатий барвінок, яким убирали стіл молодой пари й молоду княгиню. Сім днів і сім ночей звенів від співу й гудьби княжий терем у Галичі й весь престольний город та підгороди його.

* * *

Надійшла вчасна осінь 1153 р. Небо було сіре, як задиміле олово, а дні від рана до ночі виглядали так, немовби все смеркало. Сонце не хотіло в такі дні показати ся, Сумно й безбарвно було кругом. Зелоте листя лип і яворів перед часом стемніло, як грязюка. Мали ті сумні дні і свою сумну музику: мільйони струмочків дрібненького дощу лили ся з олов'яного неба на землю, раз-у-раз спочиваючи. А земля вже була сита води тай не приймала її. І вона бігла по землі без спочинку, як Каїн, і розмулювала жовту глину під замком тай розбігала ся по ній, як велика родина, що не любить ся між собою. Але часом були дні, в котрих несподівано впливало сонце на миттю прочищене фіялково-синє небо тай сипало світлом і теплом. Та скоро ховало ся за знов навіяні, олов'яні хмари. Лиш у такі ясні дні замовкав найбільший дзвін Галича, яким розгаляли хмару.

А двайцять девятого дня місяця рюена надтягнули ще тяжпі хмари від гирл дунайських, від города Берладь. І закурило ся з всіх верхів Чорногори і почав лити вже безнастанний дощ. І лив без уговку трийцять днів і трийцять ночей.

Луква, — що плила попри укріплення Галича і була каналом до утримування комунікації з пристаннями на Дністрі та найважнішою купецькою жилою, — перша виступила з ложища

свого та затопила купецькі базарі й торговиці, що тягнули ся зловж її берегів від старого Галича аж до Дністра. За її прикладом пішла зараз Лімниця, що з другої сторони становила оборонну лівню столиці. *) Навіть мала притока Лукви, Мозолівський потік виглядав поваяно як Лімниця. Вкінці зловісно забурмотів і Дністер тай з грізним шумом і клекотом затопив ареаль найдавших виливів своїх і посунув на город тай околичні поля. Протягом години шезли всі пороми й перевози, а в „Биковім Болоті“ коло Галича потонуло сто возів з сіллю, запряжених у двіста пар волів, що їх захопила повінь в тім небезпечнім місці. Вони везли сіль з Удеча до Галича. Всего двох візників виратувало ся з розшалілих дністрових філь і вирів. Все Зачеве і великі сіножати біля Бідуні станули під водою, що виглядала як море, котре не досягнуло тільки княжого замку, церков і боярських дворищ на горбах та висше положених дільніц. Найстарші люди не пам'ятали такого виливу.

І в такий час потрафив дібрати ся до Галича посол київського Великого Князя Ізяслава, босярин Путятич з невеличкою дружиною, почекавши тільки тиждень у Болшеві, нім успокоїв ся Дністер. Він приїхав до князя Володимирка, зложити хрестну грамоту, запряжену князем по битві під Перемишлем, оголосити присягу за нарушену й виповісти війну — за Погорину Волость.... В Києві княжив тоді Монамаховий син Вячеслав; але він ізза глибокої старости не мішав ся вже до державних справ і регентом був син його найстаршого брата, Ізяслав Мстиславич, котрого всі уважали властивим князем, що й відповідало дійсности.

В головній гридниці замку зібрали ся всі двірські достойники й представники духовенства. Вона була прибрана на византійський спосіб: над місцем, призначеним для княжого пре-

*) В тих часах Луква називала ся „Ликва“ а Лімниця „Чев“.

стола, висів на стіні багатий, золотом блискучий образ св. Трійці, а по обох головних стінах радної гريدниці звертали увагу передовсім образи князів з Рурикового роду й византійських цїсарів Комненів, що з роду їх походила княгиня Євдокія. Входячі бояри звертали все увагу на ті чужі лица далеких імператорів, особливоз на образ, що прийшов недавно з Царгорода і представляв царя Мануїла на престолі. Перед ним висів образ його батька Івана, що помер в рік перед тим, як Володимирко перенїс столицю до Галича, перед ним образ Олексі, Мануїлового діда, побідника Варягів і Печенігів. Сї образи займали всіх, як чужі. Але найбільше імпував образ Святослава Завойовника, батька Володимира Великого: барчистий лицар, з отвертим, смілим лицем стояв опертий на величезнім мечі варяжським у простій свиті з льняного полотна і дивив ся на палїсади якогось города над Дунаєм. Майже копіями його були всі інші образи, що представляли князів Рурикового роду, з виїмкою осліпленого князя Василька, у якого терпінне перемогло гордий вигляд Руриковича.

Володимирко насміяв ся при зібраних і зі своєї присяги і з домагань Ізяслава, глумливо кажучи до київського посла: „Хрестна грамота списана недокладно, бо в ній не записано, що київський побожний князь здобув її при помочі язичників Половців. Нехай-же тепер в додатку спробує ще дійсно здобути від мене Погорину Волость! Тодї та хрестна грамота набере якоїсь вартости, а так вона не більшої ваги, як той малий хрестик на короні св. Стефана, на який я під Перемишлем складав присягу....“

Київський посол спокійно вислухав кпин Володимирка і сказав:

— „Великі князі Вячеслав і Ізяслав не хочуть нового проливу крови і задовольять ся частиною відобраних Київських земель....“

— „І певно ще крім того Бужськ мавби належати до тої частини, що нею вдоводили ся б

побожні і малим задоволені Великі Князі?“ запитав глумливо Володимирко, вдивляючи ся у свого молодого сина.

— „Так і є, княже! Ти ж зобов'язав ся до сього,“ відповів київський боярин.

— „Спільники ляцькі!“ крикнув випроваджений з рівноваги галицький князь. „Чи ви по тільки війнах ще не зміркували, що Бужськ то перла волости моєї і ключ воріт її шляхів на північ, куди вона скорше чи пізнійше розросте ся, хочби ви на всі сторони шукали союзників....! Не допоможуть вам ні голодні Ляхи, ні чорні Угри, а Половці вже не схочуть допомогти! Тільки прокормлять коний орд своїх на полях ваших!.... А Київ не дістане від мене не тільки Бужська, але ні одного з городів Погорини, ні одної скиби волости тої, поки повівають чорні галки на білих галицьких прапорах за моєї голови!....“

По такій рішучій заяві князя київський посол розвинув хрестну грамоту і почав її голосно відчитувати серед загальної тишини, з іритації мішаючи старі слова грамоти з народними:

„Се Азъ Володимирко, синъ Володарекъ, кнѣзь Ростиславковъ, кнѣзь на Галичи, Перемишлѣ, Звенигородѣ и Тереквлѣ, класникъ Рашека, Санока, Ушици и Бакоты, да имѣю клятвъ отъ Бога, кх негоже вѣрбю и да вѣдѣю жоктый аки золото и класнымъ оружьемъ да извѣченъ вѣдѣю, когда не кидамъ градовъ Погорини, иже сѣть: Шумскъ на Велѣ, Тихомеакъ на Горинѣ, Вигосекъ и Гусейница и пригороды ихъ, и ще города Бужська на Бѣзѣ, съ Сѣма сосѣдами градными и ратными, съ княжими неспорченными градницами и колесницами...“

Князь Володимирко так розсердив ся, що навіть не вислухав до кінця, як звичай велів. хрестної грамоти й відповідання війни, тільки звернув ся до присутного між зібраними боярами і достойниками славного оборонця Звенигорода, воеводи свого Халдієвича і голосно приказав йому, зараз зарядити мобілізацію всіх сил кінних і піших. Кріпкий і високий воевода Халдаєвич поклонив ся князеві і вийшов з гридниці, а в хвилині, як київський посол кінчив відповідати війну і свої

присутні до половини витягнули мечі, роздав ся з башт княжого замку понурий рев рогів, звернений на чотири сторони світа. В заколоті й шумі чути ще було тільки вривані слова київського посла, висказані з особливим притиском:

....„до м'ксца р'юна, - - - дня - - - года Пожего....“: все инше покрив скріплений шум.

Князь серед прихильних окликів бояр опускав салю.

Втім один з наймолодших боярів, Василь Судиславич, витягнув зі свого колпака гарне павине перо і скоро надпалив його огнем, добутим з кресала та мигнув ним поперед очі київському послови. Той зрозумів символічне значіння тодішнього способу взивання до війни як обиду для себе, бо не тут було місце на се, і крикнув обурений: „Ще, молодий отроку, не так припечуть тебе в сій війні!“ В тій хвилі старий князь оглянув ся і зором скартав боярина. Всі нараз стихли. Тільки рев рогів грав із башт замкових—грав протяжно - понуро. А йому у промежутках відповідали иньші реви рогів з укріплень Галича і пригородів його та шляхів, що розходили ся на всі сторони світа.

Дзвонили на вечірню, як посол київського князя опускав галицький замок. На сторожевих вежах логодили ся вже запалювати смоляні віти на знак, що війна рішена. Щоб успокоїти ся, йшов старий князь помалу й утикаючи до церкви св. Спаса: хотів у ній посидіти з думками своїми, а може й показати народови, що з Богом починає війну. На переході з замку до церкви побачив припадком київського посла як зіжджав з княжого двора. Досада і гнів відновили ся в старім серці князя, він сильно розгнівався й ударений апоплексією впав на церковних сходах. Його занесли до замку, де він ще тої ночі помер.

* * * * *

Скоро як пожежа рознесла ся серед ночі по великім городі вість про смерть князя.

Величезні товпи убогого народа, що облягали княжий замок від хвилі, як занесли до нього пораженого князя, заплакали голосним плачем і риданням, бо князь Володимирко від часу бунту проти нього суворий для міщанства, дуже сприяв убогому народови й брав його в опіку перед можливими світа сего. В найдальших закутинах і заулках города та пригородів його заблимали світла: то вставляли сироти й убогі вдовці, щоби поспішити до тлінних останків опікуна свого. Вони з плачем вдірали ся на подвіря й коридори княжого терему. Счинив ся такий натовп, що замкова сторожа не могла собі дати ради і світляними знаками завізвала відділи залоги з далеких окопів й укріплень за Галичем. З усіх сторін понуро йшла і їхала вулицями Галича княжеська дружина в напрямі до замку. Бояри, що провадили поодинокі відділи її, виступили в торжественній жалобі, без шапок: покійний князь надто високо підніс їх, щоб вони могли вже забути його щедрі для них руки.

Дивоглядні вісти бушували між товпою. Міщанство говорило галосно про кару божу, яка зустріла князя перед самою церквою за зломання присяги, додаючи: „і за кривду нашу...“ Але простий народ, що болючо відчував утрату свого опікуна, хоч твердо вірив у те, що його дійсно постигла кара божя, відгукував багатим, чому на них не паде вже раз така кара....

Могло прийти до суматох на вулицях і площах столиці. Військо вже тільки з трудом перепихало ся крізь натовп, а відділ чужих наємників вже попав в бійку з міщанством. Та на щастє постуденіло нагло, і великі, тяжкі каплини дощу почали падати на розярений народ. Зразу помалу, немов-би хто числив їх у темнім небі, потому що раз густійше і скорше. Над Галичем зірвала ся буря, завила й засвистіла над княжим теремом і над всіми церквами, час до часу освічуючи город мертвим, трупячим світлом осліплюючих дискавиць і розпинаючи над ним опісля

ще більшу темряву. В челюстях чорного неба зареготав грім так страшно, як нечиста сила, і перун з ломотом вдарив у високу копулу церкви Пресвятої Богородиці. Вихор зарухав дзвонами на дзвіницях, і вони задзвонили. Але так якось безладно й баламутно, що жах проняв усіх. Рев громів заглушив їх геть. Як огниста змія літала по чорних хмарах лискавична лента і перун раз-у-раз бив у скоро пливучий Дністер, тут і там трапляючи в купецькі єудна. Буря шаліла до рана.

А як заблестів день і вона втихомирилася, — майже пусто було на великих вулицях і площах столиці. Тільки під стінами княжого замку, обступленого військом, дрожали ще змерзлі сироти із поблизьких сел надходили повагом у своїх білих свитах мужики, — найвірнійші підпори кожного монарха. І до них дійшла вже скоро вістка про наглу смерть їх князя, до якого все мали доступ. І вони мовчки йшли до княжого замку, йшли залитими шляхами, серед дощу, щоб тільки довідати ся, чи то не пани заподіяли йому смерть. І несли в хустинках завязані, за пазухою сховані гроші, щоб вибрати з них найкрасші для переправи на той світ — для свого князя Володимирка. Були переконані, що сї дарунки приймуть у них на княжім замку — вірні мужики-хлібороби, що йшли на похорон свого князя.

А їм напроти котили ся металеві ридання дзвонів всіх галицьких церков.

Заголосила перша сильно укріплена цитадельна й катедральна церков Пресвятої Богородиці в осередку старого города на височині залуквянській, за нею задзвонила дзвіниця монастирської церкви св. Іоана, за нею св. Спаса, за нею св. Пантелеймона на залуквянській рівнині, за нею церков св. Анни, сусідка її, за нею церков Рождества Христова, що стоїть і посеред нинішнього Галича, за нею церков Архистратига Михаїла, за нею задзвонили церкви біля крилоських укріплень: Ілїї, Юрія, Данила, Воскресення Христового і Благовіщенська. А їм ледви чутино відповідали дзвіниці цер-

ков у Чагрові, Болшеві, Угольниках і всіх інших пригородах Галича. Майже ріночасно заблестіло ніжне світло осіннього сонця на золочених копулах святинь і веж на княжих теремах і на широко розлитій тафлі Дністра.

А мужики з відкритими головами щиро молили ся до схід сонця, милили ся за душу покійного князя. Старші між ними кляняли ся на роздорожах ще сходячій зорі бога Світовида й просили його о ласку для покійного князя й о здоровля для його молоденького сина.

А кругом замку та на його подвірях і коридорах аж кишіло від народа, що приходив помолить ся над тілом князя.

На приказ вдови по покійнім, княгині Евдокії, дістали мужики над вечером дозвіл, також вступити до кімнати, де лежало наряджене від рана тіло князя. Роздираючі серце сцени можна тут було бачити. Серед хлипання воскових свіч шепотів народ молитви за усопшого князя, що з лицем жовтим, як золото лежав на чорній, золотом гафтованій, наполомі між срібними лямпами, в яких горіла найчистіша олива й серед запаху найдорогих кадил. Тут і там захлипала голоснійше якась вдовиця. Тверді, мужицькі п'ястуки били ся важко в груди, а уста довго й горячо цілували долівку княжої кімнати, немов благаючи сиру земельку, щоби приняла в своє лоно найбільшого господаря сеї землі. До порога кімнати якийсь старий, сивий мужик бив головою і шепотів: „Аж тепер заберуть у мене мою ниву під Галичем, аж тепер, аж тепер....“

Не було тільки багатого міщанства, котре не могло забути покійному князеві масових вироків смерті по своїм бунті проти нього.

В бічній кімнатці сидів молоденький Ярослав, тепер уже князь на Галичі, Перемишлі, Звенигороді і Теребовлі. Сидів сумний, невеселий. Він чув, у якій важкій хвилі опустив його розумний батько, чув се всіми нервами. І вчив ся при його домовині, вчив ся зі стонів і молитв убогого

народу за своїм батком, вчив ся з неприсутности міщан при його тілі....

* * *

В часі, коли покійний князь Володимирко, „жовтий як золото“ лежав неповоротно серед горіючих воскових свіч і лямпад, у дорогоціннім колшаку, в золотом і перлами шитій одежі, — за-ряджена ним мобілізація всіх галицьких сил ішла скорими кроками. На розставлених конях добігали гонці по ляцьку границу над Попрадом, Спич і степ Чорноморський, стукаючи скрізь до воріт кріпостий, сторожевих замків та боярських дворич. Вони кликали до походу ще в імени старого князя. Але в слід за ними бігли вісти, що Володимирко не сидить уже на золотім престолі Галича. Та мимо того княжеські сили збирали ся поспішно на визначених постійних місцях збору і займали карпатські провали від Дуклі по Тухлю, від Тухлі по Борсукив Діл на верхнім Черемошу і по дебри Арделю, щоб заступити путь Уграм союзникам Київ.

А третього дня по смерті Володимирка, серед небувалого здвигу бояр і народу навіть з дальших околиць, знесли путні бояри й полководці тіло князя у срібній домовині з високого замку і поклали на парадній, чорній колісниці з шістьма колесами, запряженій в 12 чорних коней. Востанне мав князь переїхати ся по городі при звуках рогів, труб і трембіг. Опісля похід рушив до церкви Пресвятої Богородиці. За домовиною йшла княгиня - вдова Евдокія, котру підтримували син і невістка. Перед нею востанне несли пахучий огонь з кедрини, посицаної арабськими пахощами, привезеними з Багдаду, та сушеним васильком і маруною. За княгинею і дітьми ступав походний кінь покійного, покритий чорною паполомою. Проводили його два княжі полководці.

Князеви Ярославу здавало ся, що він відірваджує батька тільки на якусь, хоч і дивну прогульку. Він не міг погодити ся з тим, що батька вже

нема, що не буде можна до него піти і вислухати його живого, розумного слова, що краяло як ніж і сціляло як лік. На скрутї глянув мимохіть на замок: він видав ся йому дуже пустим і немов чужим. І здавало ся йому, що нема пощо вертати до того опущеного замку. Глянув на широку ленту Дністра, що плила вже спокійно попід замок і на поля та ліси за Дністром. І все те видало ся йому супроти смерти батька якимсь малим і головно — байдужним. І знов вернула певність, що батько не помер, що він сидить там, у своїй кімнатї, а перед його дверми лежить як звичайно велика медведиця, — що всю ту історію з домовиною і похороном видумали скоморохи й попи....

Тут князь налякав ся власної думки, що була в такій разячїй суперечности з дійсністю. Дійсніть, істина! Йому пригадало ся — як батько за кождом разом, коли прислухував ся, як його вчили учителї, говорив їм на відхіднім: „А головне в усякій науцї, показати молодому умови істину, як воно де на правду є...“ Скрізь і в усїм спомин про батька, що помер, помер, помер. Молодий Ярослав на силу отрясав ся від неправдивого почування, що батько живе. І знов налякав ся: щойно тепер, майже перед церковними дрерми почув сумне граннє дзвонів, хоч знав, що вони мусїли вже віддавна грати без уговку; щойно тепер перший раз побачив море воскових свічок в уліцях Галича, щойно тепер узрів, що конї, які везли вулицями домовину, були дуже чорні.

— „Ум мій полонило горе“, сказав собі молодий князь і випростувавши ся, вступив у храм чорним оксамитом оббитий. Ще кілька разів затемнював ся ум молодого князя, але тревало се коротко, і як єписков Косьма станув у чорнім опаратї біля срібної домовини, окруженої священиками в червоних як кров опаратах, тай почав працати його батька, князь Ярослав був уже майже зовсїм притомний і розумів надгробну промову.

Владика говорив, показуючи лівою рукою на домовину його батька:

— „Во імя Отца і Сина і святого Духа, Амінь.“
Духовенству й огнищанам, дружині і міщанам, купцям і гостям, смердам і закупам, ізгоям і жінкам ділаю відомим, що ктитор і благодітель святого храма сего, князь на Галичі, Перемишлі, Звенигороді і Тереховлі — Володимирко, син Володаря, внук Ростислава, з коліна Володимира Святого, з роду Рурикового, — правовірний, побожний і богочестивий, для убогих пан милосерний, судия справедливий, будівничий престольного города сего і церков многих і кріпостий сильних, великий держитель волостей сих — зложив тяжкий клобук великокняжий і замкнув очі на вічний сон і супокій....“

Вже при згадці про милосерде й справедливість покійного князя зривали ся тут і там короткі, на силу здержувані хлипання, — а тепер у храмі Богородиці вибухнув плачем убогий народ, — мовби перший раз почув сю вістку. Владика підняв обі руки в гору над домовиною, і народ утишив ся. Він говорив дальше:

— „Помяни його Господи, як господаря доброго землі сеї, що боронив її від Угурина, Ляха і Половчина, — помяни його, Владико Небесний, як він помянув святині Твої і слуг Твоїх, — помяни його, Царю Всевишній, як він памятав про Твої сироти і вдовиці (— плач —), помяни струдженого трудами ратними і ділами градними і справами державними князя і володителя волости сеї, що в тяжкий час осиротив її....“

В церкві лунав голосний плач убогого народа. Заплакала тихо й княгиня Евдокія; закривши лице руками; крізь її як піна білі пальці падали тихо слези на край домовини мужа; їй пригадали ся самотні, довгі ночі в княжеських замках, пустих для неї, що прийшла з світлиць царьгородських, за мужем, який був тільки го-
стем вдома. Глянула на сина й здержала свій

плач, бо не яло ся византійській царівні плакати разом хочби з боярськими жінками.

А Ярослав приємно було слухати теплих слів єпископа про покійного батька. Його горячі й блискучі згадки про добрі діла батька розсвічували синові темряву вічного сну, в який занав його батько. Тут Ярослав пізнав, що така добра згадка се одинока нагорода, яку людина має на землі, коли смерть замкне їй очі. І тут, над домовиною батька постановив в душі, заслужити й собі на таку похвалу, на добрий довгий спомин потомних поколінь, що по нїм жити-муть. Але тут єпископ помалу почав звертати на иншу нуту, чисто політичну, зручно уладивши перехід до неї:

— „Перед дверми святинї своєї діткнув Ти його могутнього рукою своєю, щоб тут, перед очима його сина і наступника тай усього народа дати йому спокутувати гріхи його і чистого прийняти до царства небесного, а тим, що переберуть велике і богате наслідство його од рода в род дати памятку науку, на знак, що ласкаве серце Твоє — для колїна Владимира Святого, для роду Рурикового! Люди ми всі і по людськи грішимо і милосерде знаходимо в очах Всевишнього. Але є гріхи, що нелегко знаходять прощення у справедливости Божій. До гріхів таких належить ломання присяги, з Божим іменем звязаної! Бо сказано в Письмі Святім: „Паки слишасте, яко речено бисть древним: не во лжу кленешися, воздаси же Господеви клятви твоя! Аз же глаголю вам, не кляти ся всяко *): нї небом, яко престол єсть Божій, нї землею, яко подножіє єсть ногам Ёго, нї Єрусалимом, яко град єсть великаго царя; нїже главою твоею клени ся, яко не можеши власа єдинаго біла или черна сотворити...“ Тільки такому справедливому і побожному князеві, яким був покійний, простив Небесний Владика тяжкі гріхи його, бо покарав його вже тут,

*) Зовсім.

на сїм світі, наглою і несподіваною смертю, не пустивши на останню молитву до святого храма свого. Се також знак Господньої любови і перестороги для улюбленого сина і наступника покійного князя, перестороги перед ломанням закона Божого і проливом крови праворірних. Чи ж не вказує сам Господь у доброті і милосердїю своїм праведної путі новому держителеви волостий сих? Чи ж не кличе до нього батьківською карою: „Будеш великий як Володимир, могутній як Святослав і розумний як Олег, коли пошануєш заповіди мої! Розкоріню рід твій і скріплю нарід твій, коли пошануєш заповіди мої! А коли зломиш їх, горем і терпінням наповню душу твою, на дітях і внуках твоїх відібю злобу твою, попелом і голодом засиплю волость твою, опустошіє город твій престольний, а земля твоя жировищем стане для хижих орд чужинців....!“

Доси молодий князь уважно слухав проповіді владики. Був уже зовсім притомний. „Чи се має бути перша проба бояр, як мене молодого взяти в руки?“ подумав син Володимирка і задумався. Не слухав уже так уважно дальшої промови владики, але тим уважнїйше розбирав в думках події останніх днів і своє положення. Ті події потрясли всім його єством так сильно, як до сеї пори ніщо инше. Він чув, знав і розумів, що покійний батько лишив йому добре загосподаровану волость, обставлену кріпостями, звязану міцними союзами, лишив докрих воеводів і заправлену до боїв дружину та повну скарбницю, але не лишив довіря народу до роду свого. В тім усім треба-б убути ся і зжити ся з тим, оглянути ту державу, котрій став умом і головою та направити блуд батька. А на те треба мира і ще раз мира. А тут оставив йому батько війну, завзяту війну з Київом, четверту з ряду — о ту нещасну частину Погорини, котру Київ вже тричі видавав з рук його батькови. І востання видер властиво: його покійний сатько, побитий аж під Перемишлем, зрік ся Погорини, зобов'язав ся віддати її і запряг се тор-

жественно тай наглою смертю припечатав зломанне присяги. Весь Галич ще під вражінням тої смерти, такої смерти! Знає про неї і дружина і народ. Деж від них можна вимагати, щоб ішли в поход ізза такої справи? І то в поход на всі сторони світа, бо союзники Київа напруть як звичайно з півночі і полудня, зі сходу і западу...

Молодий Ярослав почув в господнім храмі-тятар колпака галицьких князів; перший раз почув його і похилив ся під ним, мов до молитви...

А що, як війни не дасть ся уникнути і вона скінчить ся нещасливо? мигнула йому думка. Старий батько вмів утримати волость проти всіх ворогів, але чи йому се вдасть ся? А як уникне війни через виданне кріпостий Погорини, чи не видасть у руки зязятого суперника ключів до волости своєї? Чи не буде се початком кінця?

І йому пригадали ся батьківські слова, що звеніли тепер, як глум ізза могили:

.....„У кожній гарбі є для тебе місце і в кождім шатрі є нічліг для тебе, вміть знайдуть ся броди на степових ріках, вміть знайдуть ся човни на великім Доні....“

Перед очима станув йому дикий і непрівітний степ половецький і гіркий хліб ізгоя. Мимохіть подивив ся на свою молоду жінку, котру покійний батько вишукав для нього як за поруку надні прикрости і смуту. Він любив її за її відданість і улеглість, за її несмілість і чесноту. Але та любов була якась без життя і без запалу, він чув, що се не така любов, про яку оповідали, що жив нею Володимир Великий, хоч не мав у ній щастя.

Нараз тронуло його щось і мов приємним теплом розплило ся по душі, змороженій думками про зимні вітри на половецькім степі: то владика робив перші кроки, щоб його погодити з народом Галича. Він говорив обережно і легко про масові вироки смерти покійного князя на галицьких мішан, що бунтували ся проти нього. Говорив дуже обережно серед мертвої тишини

в битком забитій, катедральній церкві. В тій мертвій тишині так і чути було, що владика порушив найбільше наболілу справу, яка тяжким каменем налягла на відносини Володимирка до всіх верств населення, хоч дотикала властиво одної, тай тепер переходила в спадку на його сина. Владика Косьма пробував при домовині покійного Володимирка затерти сліди крові галицького міщанства і теплими словами заглушити стони казнених у погребях і тюрмах, жорстоко покалічених ворохобників, що мали тут рідню і родину. Він говорив, обернений до лав багатого міщанства, де блестіли парчі, сафіяни, литі пояси і дорогі та цвітісті убори жіноцтва:

— „Невислідимі є стежки Божі і незбагнуті допусти Провидіння. І наймудрійші не знають, чи нещастє, що впало на них з Божої волі, не перешкодило ще більшому нещастю! Не одна матір, що плаче за сином, або сестра за братом, або жена за мужем, передвчасно погибшим, або скаліченим (в лавах міщанства можна було запримітити легкий, дрожащий рух, мов від порушення старої рани), не відає, не знає, що може в той спосіб охоронив Господь її сина, брата, мужа, її найдорожшу дитину, її опікуна (уриваний плач)— від гріха тяжкого, непростимого, від зневаги родичів і кривних, від убийств і кривд, від святацтва і злочинів, яких бувби той син, брат, муж допустив ся, якби Божа мудрість не забрала йому в милосердю своїм життя або здоровля“...

Тихий, здавлюваний плач колихав народом у церкві, як вітер збіжем у полі, а сльози як горох котили ся по блискучих намистах і дорогих уборах жіноцтва. То плакали жінки й старенькі матері, дочки й онуки показнених і посічених міщан. А мужчини понуро дивили ся вземлю, від часу до часу споглядаючи без виразу на срібну домовину князя Володимирка.

Мусів се запримітити й єпископ але виобразований на далеких Афоні і на византійським дворі, де чув і учив ся від найліпших бесідни-

ків тодішнього світа, пробував даліше розбивати словом тверду скелю народної ненависти і жалю. Не хотів випустити одинокої нагоди перед лицем смерті.

Молодий князь Ярослав, котрого пекла тепер кожда слеза і кождий погляд, киданий на домовину батька, мав вражіння, що владика зовсім не потрібно роздирає присклеплені рани галицького міщанства і робить його княжій власти медвежу прислугу. Але не мав ніякого способу, щоби звернути на се увагу владика.

Єпископ говорив даліше:

— „І всяких орудій добирає премудрість Божя для виконання незбагнаних замірів своїх: і води і вогню і війни і власти княжої! Тільки нерозумний чоловік носить у серці ненависть до орудія Господької волі! Бо сказано в письмі святім, що не спаде волос з голови твоєї без волі Божої...! Будьмо справедливі, бо лиш тоді зазнаємо справедливости Божої! Згадаймо не тільки тверді діла тих, що не мають уже поррахунків з сим світом, але й добрі їх діла поставмо на вагу совісти нашої, як робив Христос, Господь наш, у милосердію своїм: бо на образ і подобиє своє сотворив нас Отець наш небесний! Покажім ся достойними тої ласки Його! Не судім нікого, аби нас не судили! А суд над іншими лишім справедливости Бога і милосердію його! Смерть всіх еднає, навіть ворогів найбільших! Відійшов на божий суд князь ваш, а тут стоїть перед вами його син і наслідник, який не провинив ся супроти нікого! Молодий і чистий, як цвіт у садах ваших, Богом благословенний! Задля злагоди з новим князем забудьмо старому все, чого ще не забули! Помолім ся всі за душу усопшого князя, раба Божого Володимирка, що стоїть уже перед престолом Небесного Судії!.....“

В церкві счинив ся рух: духовенство, бояри й убогий народ зараз таки впали на коліна. Але богате міщанство стояло неподвижно, а з емпори, галерії призначеної для жіноцтва, далі падали

міщанські сльози, як торох рясні. Навіть у церковнім нартексі, де покутники очікували відпущення гріхів, міщани як мур стояли. Владика подивився в ту сторону і з уст його мимохіть вирвалися слова: „І остави нам долги наша, якоже і ми оставляєм должником нашим!“... Він тричі з притиском повторив ті слова і сам клякнув над домовиною покійного князя. Щойно тоді приклякло помалу й галицьке міщанство.

Богослуження кінчилося. Біля головного вівтаря завісили парадну, верхню одіж покійного князя і відімкнули церковні підземелля, де бояри знесли срібну домовину з тілом князя. І Ярослав зійшов у темряву, пронизувану черволавим і золотистим світлом воскових свіч. Почув в нутрі, що батька вже дійсно нема і — не буде. З церкви доходив тут плач убогого народу, як запах кадила. Тяжко зробилося йому на душі. Всі думки цезли або зімліли. А як переломався їх душевний тягар, вернула знов думка про батька і здавалося йому, що в замку, котрий його батько побудував і укріпив, буде йому легше, відчує близькість його духа і що там знайде вихід з свого трудного положення.

Клякнув біля домовини і молився. Недовго, але щиро. І почув полегшу. Почув навіть у душі якесь дивне вдоволення, коли з останнім ударом молотка в цвяхи забивані в тисове віко, що прикривало срібну домовину батька, взяли дві найстарші боярині зперед матері-княгині пахучий огонь з кедрини і поклали перед його молоденьку подругу, що клячала поруч, а в головах домовини поставили два старі дружинники копії покійного князя.

Вийшовши з церкви, відітхнув. Сонце клонилося ід западеви й червону покривало широку, розливу струю Дністра, що виглядала як пливуча кров.

В тій хвилі приступив до нього великий печатник і повідомив, що київський посол завернув з дороги на вістку про смерть князя Володимирка.

Молодий князь і рада бояр.

Глава третя, з котрої читач довідається са, як, озброєний попереди́ми дѣлами, молодий князь рішив са в одній хвилі, не допустити до війни за всякѣ цінь і як ційно в розмові з київським послом охолоди і до ціни мира не хотів додати города Бѣжска; як київський посол знав се за межаних осерд до переговорів і демагав са ще тільки згоди бояр; яке становище заняв провідник боярів, коєвода Халдїевич; як виглядала боярська рада під проводом князя; що говорив єпископ Косьма і боярин Микѣлич; як виглядали звіти про княжий скарб, про княжі магазини й житниці — причім визнає найвищих достойників князя і їх владчѣ тай довідається са про дѣх і всїх нарад.

На вістку, що київський посол завернув з дороги і просити-ме знов о послухання, князь Ярослав станув, як вкопаний. Сам Бог завертає посла, подумав. В тій хвилині рішив ся, нїяким чином не вдавати ся у війну і приказав зараз припровадити до себе посла Великого Князя Ізяслава. Було се рішення молодого чоловіка, повзате під першими вражіннями.

Нїм прийшов київський посол, порозсилав князь окремих гонців до кількох полководців, котрих знав як прихильників усяких воєн, щоб навіть з дороги вертали на свої місця і приготувляли все до походу потрібне, бо поход розпочнеться невдози.

Перший раз мав молодий князь полагоджувати з чужим послом важне, державне діло. Чувся тим оживлений і бояв ся того кроку. Числив одначе на те, що і тут не опустить його дарзеднування собі людей, який запримітив у себе вже давнїйше і який у нього високо цїнив навіть його покійний батько.

Казав боярина Путятича впровадити до своєї мешкальної кімнати, без свідків, бо хотів запобігти тому, щоб його двораки і достойники бачили на його лиці яке небудь змішання або заклопотання.

До кімнати увійшов мужчина літ понад п'ятьдесять, з гладко обритим, худим лицем і поважним вусом. Очи мав спокійні, але дуже твердого погляду. Був багато одітий; великий варажський меч, що мав його при боці, віддав отрокови перед дверми. Вступивши в кімнату, випростував ся на весь ріст, опісля вклонив ся молодому князеві в пояс і промовив:

„Поклін могутньому князеві на Галичі, Перемишлі, Звенигороді й Теребовлі і блаженний мир волостям його! На вість, що Богу сподобало ся забрати до себе батька Твого, княже, завернув я з дороги в надії, що інакше прийме мене його син, про котрого тільки добрі вісти доходили до Київа й інших городів, де сидять потомки Рурика!“

Молодий князь встав і подав руку бояринові, кажучи: „І я чув багато доброго про тебе, боярине, і твій славний рід, що мечем і умом много послужив нашій землі“.

Боярин з видимим вдоволенням вклонив ся молодому князеві. Князь вказав йому рукою на крісло. Київський посол сів і почав говорити:

— „Ти, княже, був при тім присутний, як я покійному батькови твому зложив хрестну грамоту, підписану під Перемишлем, і знаєш добре справу, в якій я приїхав до покійного батька твого. Навіть ціла Погорина Волость не варта тої крові, яку прелито доси за частину її. Вічна війна горить о ту волость, від коли поспорили ся о неї волинський князь Всеволод і київський Ярополк. Сто літ минає, від коли перша кров полила ся за ту спірну волость, а я від найвчаснішої молодости своєї нічого так часто не чув, як імена городів: Бужськ, Шумськ, Тихомель, Вигошів і Гнійниця! І якби ти загоїв ту гнійну

і розятрену рану нашої землі, то мавби заслугу рівну Мономаховій!"

— „Боярине!“ сказав князь, „ти мігби батьком моїм бути, бо літами й досвідом багато старший ти від мене. Дятого я не щоб тебе вчити, або щоб перед тобою показувати, що вже розумію лад державним ділам, — але на те, щоб показати всю трудність свого рішення, запитаю тебе: Чим Білгород Київу?“

— „Білгород ключ Київу, княже!“

— „А Бужськ ключ Галичу, боярине! Я пристав би, звернути Київу всі городи Погориня, але не Бужськ, що стоїть на границі лісів Волині і піль Поділля, що береже трьох сплавних рік моїх: Буга, Солотвини і Полтви! Ти як досвідчений вожд знаєш ціну города того і знаєш також, що ніяка сила не видре мені Бужська з його болот і мочар. Бужська не можу дати!“

— „Вправді Бужськ то споконвіку волинський й город, але на тій основі можуть бути переговори, княже“.

— „Не переговори, а мир!“

— „Не мир, а переговори, княже! Ти ще старим звичаєм не засів на престолі в церкві і ще галицькі бояри не цілували хреста на вірність тобі! А й опісля, княже, на кім ти опрешся, як від самого початку розійдешся з боярством? Бояри були одинокою підпорою покійного батька твого, що вмів перехитрити найхитрійших. Не роби вже першого діла без волі їх! Хоч уважають тебе розумом рівним найбільшим з Рурикового роду, але нім ти ще убувся на престолі, послухай ради старого, київського посла, бо не все тобі вороже, що з Києва приходить. Навіть наш князь Ізяслав згадує тебе добрими словами“...

Молодий галицький князь почервонів з заклопотання. Він почув, що зробив помилку, що показався недосвідченим молодиком, який не знає навіть своїх домашніх відносин — і то супроти чоловіка, що знав до подробиць всю спад-

щину його! Але рівночасно відчув у словах і раді київського посла щирі прихильність до себе. Змішаний, як молода дівчина, промовив:

— „Твоя правда, боярине, і я дійсно вдячний тобі за науку тай приємно мені, що від Путятича її одержав. Скоро прикажу скликати раду бояр, а ти будь гостем у моїм теремі з дружинниками своїми. А великого Князя Ізяслава згадую і я тільки добре і не забуду ніколи, як він брав мене нераз на коліна малим дитям“.

Київський посол з нетаємним вдоволенням попрощав молодого князя, дякуючи за гостину і заявляючи, що має в Галичі кривих бояр.

По його відході приказав Ярослав завітати до себе старого воеводу Івана Халдівича. До комнати увійшов великий старуган, з білою як сніг бородою, сивими вусами і білим волоссям. Зпід білих бров світили сині очі коліру води, що немов говорили: багато княжих тайн, багато людських справ бачили ми. Сей воевода вратував свого часу престол Володимиркови.

Було се в часі другої війни Володимирка з попередником Ізяслава, київським князем Всеволодом, котра вивязала ся з подій, звязаних з першою війною між ними. Володимирко виповів першу війну Всеволодови ізза того, що той посадив свого сина Святополка на Волині, до котрої Володимирко мав претенсії. Всеволод в союзі з Ляхами, котрих привів зять його Болеслав, та всіми дикими Половцями і багатьома князями Рюрикового роду двигнув ся проти Володимирка і так його стиснув, що він мусів окупити мир 1400 гривнами срібла. Утомлений і знеохочений тим неповідомленням виїхав Володимирко на лови, в тисьменицькі ліси, щоб відітхнути по воєнних трудах. Тоді галицькі міщани в його неприсутности созвонили віче і сказали: Дуже неспокійного духа має в собі наш князь і без огляду на перемагаючі сили противників виповідає війну, якої виграти не може. Тай рішили позбавити його престолу й волости і призвати на княження Івана

Берладника, сина Ростислава II., що княжив тоді в Звенигороді. Але він тільки 3 тижні вдержався на галицькім князівстві, бо Володимирко при допомозі воеводи Халдїевича, що зорганізував боярські сили, розбив і строго покарав бунтівників.*) Іван Берладник став ізгоєм і втік до київського князя Всеволода. Володимирко зажадав його видачі. Всеволод відмовив. Тоді Володимирко вдруге виповів йому війну. Сим разом заскочив Всеволода несподівано, бо київський князь і не думав, щоб Володимирко в такий короткий час і по таким великім погромі міг відважити ся на нову війну. Скоро посунув ся Володимирко аж у землі Великого Князівства Київського, дійшов до города Прилуки, обляг його і здобув. Та згодом постягали ся сили Всеволода і наспіли його союзники: Ляхи, Половці, а також другі князі Рурикового роду. Перед такими силами противника почав Володимирко відворот і відступив аж за Звенигород. В тій стадії війни зробили противники Володимирка засадничу похибку: замість пігнати ся дальше за уступаючим князем, облягли серед зими**) кріпкий Звенигород, заосмотрений в усякі припаси і хоч не велику, але дібрану залогу, на чолі котрої стояв воевода Халдїевич. Несподівано пустила студінь, почали падати дощі і сніг стік так, що Володимирко не міг доставити відсічі своєму городу. А Всеволод приказав до саний доробити колеса та підкотив пороки під город і первий день повалив остроги кругом нього. А другого дня Звенигородці со звонили віче й хотіли передати город. Тоді воевода Халдїевич увязнив на вічу трьох найвишнійших провідників міщанства, приказав їх розрубати мечами в пів і скинути їх тіла з городських стін. Се подїлало так, що коли третої днини Всеволод почав приступ на город з усіх

*) Володимирко же, вшедь вь Галичъ, многи люде взявче, а нини показни казнью злою. (Літопись).

**) 1146 р.

сторін, звенигородські міщани не думали вже про здачу й бороли ся завзято рід ранної зорі „до пізної вечірні“, а коли Всеволодові війська в трьох місцях зажгли город, угасили пожежу і даліше бороли ся. Тоді Всеволод уступив. Так витревало і кріпко боронив ся Халдієвич, аж поки противники не зужили своїх сил безуспішними наступами. Всеволод уступив з нічим і почав приготування до нової війни, стягаючи ще більші сили. Та серед тих приготувань помер, а о київський престол почала ся війна між Ізяславом Новгородским і Юрієм Суздальским, в котрій побідив Ізяслав, що саме тепер княжив у Києві.

Такі заслуги положив в останніх часах супроти держави старий воєвода, родом з Володимира Волинського; він памятав іще діда теперішнього князя і був при хрещенню Ярослава. Ярослав шанував його може навіть більше чим батька. Бо був се чоловік без підступу і хитрости, тип старого, правдомовного лицаря. А старий воєвода любив молоденького князя, що від коліски виростав на його очах. Він учив його воєнної штуки, перший показував йому, як уставляти градні сосуди, як висилати наворотниці як уставляти військо до бою.

Молодий князь сердечно привитав старого воєводу, могутного провідника бояр, оправдуючи ся перед ним, що досі не міг його попросити на розмову.

— „Знаю, знаю,“ відповів старий воєвода, приймаючи запросини, сісти біля князя, „тепер був у тебе, княже, київський посол“...

— „Якраз в тій справі хочу тебе просити о породу, нїм скличу раку бояр. Я тепер вагаю ся в тій справі, хоч недавно рішив ся був проводити війну і навіть приказав кільком полководцям, приготувити все до скорого походу. Яка твоя думка в справі мира з Київом?“ запитав князь, хоч знав, що воєвода буде за війною.

Йому було нїяково, що підходить учителя свого. Але в душі оправдував себе науками батька, котрий йому не раз говорив: „Будь хитрий як лис

і розумний як вуж, а думок своїх не зраджує нікому, бо ти князь і рівного тобі нема у волості твоїй“. Ще в острійшій формі, хоч ніжнішим тоном, вбивала йому в пам'ять те саме і матір, що любила його понад усе. Для неї все тут було й остало чужим і синові своєму не раз говорила, що тільки його очі пригадують їй рідний край з його веселим сонцем. Ділав докладно по науці батька. У своїй грі почав відчувати якусь невідому передтим приємність, яку відчував все слабша людина, коли має нагоду перемогти міцнішу. Але та дивна приємність була така тяжка, як гріх. Він аж мусів боронити себе перед нею, толкуючи собі що тільки в той спосіб дотримає батьківської присяги і може тим врятує батька від адських мук, що так не допустить до війни і проливу крові. Але тягар почував мимо всего. І знов пригадав собі слова владики, про тяжкий великокняжий клобук, одідичений по батьку. Старий воевода не знав, що діється в душі князя. Звичайно запитав:

— „Хочеш сказати в справі видачі городів Погорини?“

— „Так.“

— „Чи ти прирік уже що послужити київському князю?“

— „І так і ні. Я показав перед ним охоту до мира. Але стало на тім, що вперед скличу раду бояр.“

— „Ти розумно зробив, княже,“ відповів старий воевода, видимо втішений тим, що його ученик так спритно знайшовся в першій державній ділі. А молодий князь почервонів від того признання, відчуваючи, що властиво підступом отримай його, бо не признався до своєї помилки. Старий воевода, немов прочуваючи се, запитав:

— „А як далеко посунув ти свою охоту до замирення княже?“

— „Я застеріг собі, що не віддам Бужська!“

— „Дуже гарно застеріг ти се, княже, бо сей город то ключ до волости твоєї від півночі і до Погорини не належить!“

Тут князь переповів воєводі свої думки і по-боювання, які мучили його в церкві св. Богородиці на похороні батька. Замовчав тільки те, що багате міщанство подякувало за запити на велику стипендію по покійнім князеві, бо не хотів сам показувати навіть воєводі, що не може числити на поміч міщанства.

Старий воєвода уважно слухав оповідання Ярослава, а коли той скінчив, відповів:

— „Так, ти, княже, одідичив по покійному батьку своїм не тільки волость, але й ум його. І він так усе думав про всякі можливості в будучині, все обдумував докладно, що може бути і як може бути і як бороти ся з тим, що наступити може. Але“ — старий воєвода все думав про вояцьки, — „твій покійний батько знав, що в усім є такий лад, як у війську: наперед ідуть наворотниці, щойно за ними головна сила війська: полк, пущений до бою, вже не в твоїх руках, він має вже власну долю, як стріла, випущена з лука, а твій ще тільки той полк, що дивить ся на битву. Наворотниця може вернути розбита. Се не значить ще, що битва програна. А програна битва не значить іще, що війна програна. А програна війна не значить іще, що волость втрачена, княже! Але те, що випустиш з рук добровільно, не є вже у тебе, а коли випустиш ворогови, то втрату подвійно болючо чути-меш! А як се буде цінна річ, то втрати взагалі забути не мож. Ти слушно уважаєш Бужськ ключем свого Галича, але мусиш знати, що Шумськ, Тихомель, Вигошів і Гнищів — се зубці того ключа....! Без них тобі правити сею волостью так само, як мені меч держати без отсих трьох пальців, котрі я утратив при здобуванні Шумська....“

Старий воєвода витягнув і положив на стіл свою праву руку, що мала тільки два пальці.

Князь відповів: „Коли-б ти втратив їх був у молодшім віці, то оставші пальці так сильно розросли ся би, що ними мігби ти держати меч не гірше, коли не ліпше, чим усіма. Молодий ще

я і моя держава скріпляється, стає люднійша і багатша. Вона може переболіти таку частинну втрату і діждати ся нагоди, щоб знов відзискати її таї ще нові землі придбати! Щож ти на се, воеводо? "

— „Я ніколи не сумнівав ся в розум Володимиркового сина. Не сумніваю ся й тепер, що твої думки можуть бути слухні. Скажу тобі лиш те, що труднійше збільшити свою волость, коли її наперед зменшить ся таї що коли зменшення мусіло-б уже наступити, то нехай відповідає за се і рада бояр, а не ти сам.“

— „А коли вона постановить війну?“

— „То нехай і за неї відповідає перед Богом і народом Галича, а ти, княже, не бери на свою молоду голову ні крови, ні пятна утрати!“

— „Порозумій ся з великим печатником і скличте за тиждень раду бояр і всіх полководців!“

* * *

На семей день рано, як сонце вихилило ся з-за темних лісів і заблестіло на золотих купалах церков у Галичі та пригородах його, заройло ся на замковій горі від бояр і їх почотів. До радної гридниці у княжім теремі входили повагом галицькі бояри, воеводи, полководці і тисяцькі та начальники більших городів і кріпостей. В доритир уборах, в золотих, широких поясах, у сафіянових чоботах зі срібними підковами входили на салю рослі, заживні достойники, переважно з сивим або шпакуватим волоссям. Тільки тут і там видно було одного та другого начальника кріпости, вояка старої дати, що приїхав до свого князя в звичайній вояцькій одежі, в якій його застав княжий післанець. В мирних часах всі відкладали мечі й иншу зброю та входили на салю без ніякого оружя. Тільки княжі намісники з Перемишля, Звенигорода, Теремовлі і Бужська мали звичаєвий привілей, вступати до радної гридниці з короткими мечами при боці. Крім них входили

з оружєм тільки князь та свояки князя і чужі суверени. Тепер було інакше.

Гордість і почуттє сили пробивалися в тих блискучих постатях, що з шумом входили до палати і радної салі.

Князя ще не було, але мав уже невдовзі появитися, бо по обох боках його престолоа стояла вже почесна сторожа: дванайцять молодих отроків з найліпших боярських родів, що держали перед собою червоні щити і нагі мечі. А на столі, при котрім засідав найвисший заступник князя в судейських справах, лежала вже отворена „Руська Правда“ в трьох різних примірниках і в різних редакціях. На першій, оправленій в золото і призначеній до ужитку князя, була написана: „Правда, обстановлена рѣскою земаи, егда еа съкоуспинахъ Нзаславахъ, Всеволодахъ, Святославахъ, сныи Ярославъ Мудроу и Ростиславо, Печенѣгахъ, Микидоръ Кыянинъ, Чюдинъ, Микѣла, коевкоудъ гишнъ и бояры ихъ.“ На другій, оправленій у срібло і призначеній до ужитку княжого заступника в судейських справах була написана: „Уставахъ Великаго Князя Ярослава Владимѣрича о сѣдѣхъ.“ На третій книзі, призначеній де ужитку кожного з учасників ради і оправленій у червоний сафіян, була написана: „Сѣдѣхъ Ярославъ Владимѣрича.“ Перед столом, при котрім засідав єпископ, лежало замкнене ще Святе Письмо в дорогій оправі зі слоневої кости.

Коли бояри й інші члени ради позанимали вже місця, відчинилися рівночасно двері численного ряду кімнат, крізь котрі мав переходити князь і загреміли роги з чотирох башт замкових. Попереджений галицьким єпископом і оточений найвизначнішими воєводами й путними боярами, вступив до престольної салі молоденький князь Ярослав з русявим, гарним волоссям і сталевосинявими очима, стрункий і легкий, як дівчина, в дорогій одежі, з княжим колпаком на голові і батьківським мечем при боці. Між поважними й суворими лицами бояр робив вражіння ще молодшого, як в дійсности був. Виглядав немов казочний цвіт папороті-пастя серед старого ліса.

Всі бояри повстали; їх очі мимохіть звернули ся на молоденького князя і горді боярські голови похилили ся більше перед красою його розумних очей і молодости, чим перед княжим колпаком, що заступав корону.

Ярослав поважно перейшов салю, відклонюючи ся приязно на обі сторони. Чув по атмосфері, що тут нема для нього ворожого настрою. І дійсно: могутні галицькі бояри любили Ярослава, передовсім як сина покійного князя Володимирка, що віддав у їх руки великі впливи.

Легким але певним кроком вступив молодий син Володимирка на застелені византійськими килимами степені престола, сів на золотокованім батьківським столі, не знімаючи княжого клобука по старому звичаю і повним достоїнства рухом дав знак, що члени ради можуть зайняти свої місця. Повагом усіли бояри.

Сей перший виступ молоденького князя всім присутнім очевидно припав до вподоби ізза свободи й природности його поведення та несподіваного достоїнства в такого молодика. Гордим, галицьким боярам було приємно мати такого князя. По великій салі тут і там поніс ся легкий шепіт признання. Опісля стало тихо як у церкві. Всі з напруженням очікували перших слів нового князя. Видно було, що ті старі, в боях і коромолах посивілі люди з розбитими голосами хотіли почути звінкий, чистий голосок свого молоденького князя, котрому з очей і лица била інтелігенція. І дійсно: князь Ярослав заговорив звінко, плавно, поточно, якби сріблом сипав.

Заслухали ся на його мову зібрані бояри так, що аж коли князь скінчив її, побачили, що говорив до них, стоячи. Батько його Володимирко, говорив до них, сидячи, і сю новину взяли бояри за признаку поважання їх зі сторони молодого князя. Се ще більш приязно настроїло їх до нього. І зміст промови молодого князя був так дібраний кожним її словом, що не дразнив непотрібно похвалами Володимирка тих зпоміж бояр, що їх в

останнім часі позасуджував старий князь на зворот загарбаних нив смердів, тай не мав у собі нічого немилого боярству. Молодий князь говорив:

— „Сподобало ся Богу, взяти зі світа покійного батька мого та вложити тяжкий колпак галицького князя на мою за молоду ще голову. І все те стало ся в дуже прикрій хвилі, коли над Галичем зависла війна. На вістку про смерть мого батька завернув з дороги київський посол, що виповів вже війну, щоби предложити ще й мені мир за ціну городів Погорини. Щоб розв'язати скрудну справу, скликав я тут всесвітлу раду бояр і воєводів і прошу вас о пораду мені молодому — в тій надії, що ваша прихильність до мене рівно велика, як досвід і розум сивих голов ваших, що багато передумали для добра нашої землі. А що всяку справу слід зачинати з Богом, прошу епископа, уділити нам благословенія свого!“

Молодий князь усів, обкинув очима раду й набрав переконання, що не звернули уваги на те, як спіритно він уділив голосу прихильникови мира.

Владика Косьма підняв ся з місця і, звернувши золотий хрест до князя, промовив:

— „Благословлю нового князя й господина волости сеї від щирої душі і щирого серця і молю Бога, щоб утрєвалив панування його як великого князя мира, що противить ся братовбійчій війні! Благословлю молодого сина князя Володимирка, що хоче додержати присяги батька свого! Благословлю побожного князя сего, що противить ся проливу крові християнської!“

Серед боярської ради підняв ся легкий, ледви замінний шум. Присутні групами стали порозумівати ся між собою. Всі очима шукали за поглядом старого воєводи Халдїєвича. Але він уперто розмовляв з печатником, вижидаючи розвитку нарад. По хвилі виступив один з найповажніших, боярин Іван Микулич з Надвірної, сивий, заживний мужчина. Він разом з молодшим братом своїм Мирославом колись часто послував до загранич-

них дворів і пізнав багато світа. На старість осів на місці і займав ся господаркою. Знаний був як спритний і розумний хоч скупий чоловік. Його свояк був княжим намісником у Бужську і через те Микулич належав до противників тих, що хотіли сповнити хрестну грамоту. Він за дозволом князя повагом став говорити:

— „Тут напевно не знайдеть ся такий, що не годив ся-б на частину промови владики, а саме на його благословенство, уділене новому князеві (тут боярин уклонив ся Ярослав), котрого ми всі високо цїнимо й шануємо. Але тут позволив собі галицький владика, вдати ся ще в державну справу, котра вимагає довшої розваги, нїм взагалї щонебудь буде можна рішити про неї. Pokійного князя ми все підпирали як слід і тїшив ся він у нас великим признаннем за свій розум. По першїм виступі князя Ярослава бачимо всі, що він дійсно син Володимирка. Новий князь поступив так, як не соромив ся-б поступити і найдосвіднійший муж: він здержав ся від вислову своєї думки, щоб почути думку ради, яку задля того скликав. І для того я не розумію, яким способом галицький владика побачив у словах князя те, чого в них не було, а саме: охоту до видачі городів Погорини чи пак до замирення з Київом. Щодо бватовбийчої війни, то не ми її починали, а вже певно не молодий князь наш! Ми маємо надїю, що він не схоче розпочати княження свого розтрачуванням батьківської спадщини, яку ми кровю і трудом своїм здобували!“

Старий боярин почервонїв з досади і тяжко сїв на тисове крісло, а з членів ради підняв ся суперник владики о вплив на Володимирка, княжий заступник у судейських ділах, Гражданцем званий і попросив князя о голос. Князь знаючи, що він своїм звичаєм спробує завдати владицї, якесь круте питання, сказав:

— „Нїм почую вашу думку, мої достойні до-
радники, прошу воєводу Халдїєвича, представити екілїкїсть і силу війська нашого та висказати свою

думку про те, чи, як довго і з яким успіхом моглиб ми видержати напір Києва й усіх союзників його!“

Се рішення князя припало до вподоби і прихильникам і противникам мира. Перші чули, що князь в той спосіб старається впровадити раду на спокійні тори тай сподівалися, що вже зі звіту воєводи покажеться, що нема потрібної сили на ведення нової війни, бо всі знали, що покійний Володимирко надшарпав свої полки і думали, що княжий скарб пішов на ведення війни та на перекупства сусідських полководців. Другі знов були вдоволені тим, що князь дає в той спосіб річеву основу дальшій нараді і то над справою війни, а не мира. А одні і другі тішилися тим, що князь не допустив до голосу спритного правника, котрий уже за часів Володимирка не одному бояринові дав доброго чошу в процесах своїми штучками, яких навчився в італійських школах і византійських академіях, а любив мішати ся також до справ, на яких не багато розумів ся.

Старий воєвода Халдїєвич відступив від печатника, вклонився князеві і підійшовши блисше до престолу, станув обернений лицем до ради, витягнув ізза широкого пояса невеличкий „хартос“ з самаркандського паперу, розвинув його і не дивлячись в нього, почав повагом говорити:

— „Такі тепер сили і розклад полків княжих: В Галичі, Перемишлі, Звенигороді і Терембівлі та пригородах їх стоїть дванайцять княжих полків, між ними два полки чужих наємників; в Гнойниці три полки в Шумську, Тихомлі й Вигошеві по два, в Бужську і Ярославі по одному, в Сяноці і здовж його провалів два полки, в Синевідську і провалі тухлянським два, в провалах Бурсуків Діл і Родна Баня два, в Ушиці оден, в Пліснеску, Тисьмениці й Коломиї по одному, разом 33, в тім пять полків чужих наємників. В те не вчислено сторожових і посылкових відділів у Вістовій, Любачеві, Гологорах і Бакоті,

бо вони також в часі війни мусять робити свою службу, хоч і в інших місцях. Майже вдруге тільки сили представляють полки і відділи боярів, розміщені в усіх інших городах і при дворищах бояр“...

— „Вони в потребі княж і полки!“ лунало з усіх сторін салі від прихильників війни.

— „Ще не показав ніхто потреби війни!“ відгукували противники її.

Князь підняв руку і рада стишила ся. По окликах бояр знав уже, хто за війною, хто проти війни, а хто нерішений ще, чого зрештою і перед тим сподівався: перший оклик походив від прибувших полководців і тих бояр, що мали свої добра в безпечних місцях, як майже всі, що сиділи в Карпатах і на Підгір'ю (з виїмком „припровальних“) тай ті, що сиділи в глибині краю або були начальниками недоступних городів. Їм війна, навіть програна, все таки могла принести більше користи чим страт. Інші були проти війни. Вони очевидно були в меншості супроти перших бояр і полководців, що також з малими виїмками походили з бояр. Але та меншість не була така, щоб її неможливо було зробити більшістю. Старі бояри, що стояли вже над могилою, не висказали своєї думки. На них міг мати вплив єпископ і старий ігумен монастиря св. Іоана, де не один з тих старців заходив і любив перемешкувати.

В сій хвилі рішив ся князь, по бесіді Халдієвича і звітах скарбника та начальників житниц і складів оружа, перерваги нараду до завтрашнього дня і в тім часі вплинути на Гражданця, котрий був спритним бесідником та звести нерішених бояр з єпископом й ігуменом.

Воевода говорив дальше:

— „В разі нападу на нас можемо ще числити на оружну силу городів, то є міщанства, котра докладнійше дасть ся обчислити щойно по перегляді писемних звітів поодиноких начальників, які саме порядкують ся в княжій канцелярії. Сили ті можуть при добрих обставинах навіть

рішати, як свого часу рішили в обляженім Звенигороді; одначе в склад походних полків увійшлиб на разі тільки в незначній мірі. В разі великої потреби і якби були гроші, можна-б ще старим звичаєм набрати ратників що пятий впадший жереб по всій землі галицькій. Але се вимагає часу...

„Труднійше друге питання, яке завдав мені мій князь. Воно тому труднійше, бо ще не знати, з якими силами рушать проти нас противники. Кождого з окрема ми не боїмо ся. Навіть блискучий Київ не страшний нам, якби ми заступили йому путь, станувши здовж східної границі. Бо ми за плечима мали-б свою волость, твердині Погорини, Пліснеськ і Теробовль, де твій покійний батько, княже, нагромадив доволі засобів і сосудів. А київські полки малиб за собою лиш ліяхи далекі і ліси великі. Можемо прийняти, що тепер Київ двигне проти нас около три четверті тільки полків, як має наш князь тай усі бояри і що майже вдруте тільки прийде йому в поміч з союзних волостей Руриковичів. З ляцьких княлів лиш два входити можуть в раху у: краківський Владислав і сандомірський Генрик, останній не конче напевно, бо має тепер клопіт з племенем Ятвягів і разом з братом Мечиславом, князем гнізненським та братом Болеславом, князем мазовецьким ненавидять краківського, а всі вони не люблять ся між собою. Супроти того найбільшу небезпеку представляє король угорський Геза, шурин Ізяслава, що зараз двигнеть ся на Сянік і Перемишль тай задержить ще до того частину наших сил у Провалі Тухлянським і на Родній Бані. А на Кучелемин, Ушицю і Бакоту скочить ще князь берладський, Іван Ростиславич, внук Володаря!“...

Тут прихильники війни замахали руками. Дали ся чути оклики:

— „З якими силами? Деж у нього полки?“

— „З волоськими чабанами, з половецькими розбишаками, зі степовими волоцюгами!“

— „Лекше струбіти їх, як удержати!“

— „Чиж вам за мало сил ворогів, які я ви-
числив передтим?“

— „А деж союзники наші? Де цісар Ма-
нуїл? Де князь суздальський? Де половецькі
хани?“ Лунало з усіх сторін, аж поки Ярослав
не підніс в гору руки. Рада втишала ся і воє-
вода говорив дальше:

— „Союзники далеко. Половці непевні; вони
проти такої сили нерадо йдуть. А нім Византия
перейде Дунай, нім князь суздальський дійде під
Чернигів, вже київські полки будуть на Сереті
і Угри з Ляхами зрабують пів землі! Значить —
ми вже тоді будем о половину слабші!“

— „Нім наші послаи ще до них дійдуть!“

— „І чи взагалі дійдуть?“ закричали про-
тивники війни.

— „Зате берладський князь напевно зявиться
за верхів Арделю!“

— „І знайде тут добрих провідників!“ гу-
кали ті бояри, що були противні війні.

Воєнна партія зі зростаючим здивуванням
слухала промови свого довголітнього провідника,
що говорив тепер проти війни. Оден Ярослав чув,
по його тоні, що він зараз виразніше заговорить
і розумів, що дотеперішній зміст його промови
був властиво сильно за війною: завзятий воє-
вода Халдівич, здобувець городів Погорини, хо-
тів очевидно викликати велику, затяжну війну
і якраз длятого представляв боярам весь її тя-
гар, щоб побудити їх до напруження всіх сил.

Ярослав не помилив ся. Старий воєвода за-
говорив дальше з особливим притиском тай,
так голосно, що князь не потребував утишу-
вати ради:

— „І длятого, пресвітла радо бояр і полко-
водців, я є за тим, щоб ми всі сили, які маємо
і можемо мати, зібрали зараз і вдарили в той
бік обруча ворогів наших, де можна його пере-
ломати! Ми мусимо потроїти свої сили і засоби!“

Тоді витримаємо до часу, нім цісар Емануїл так зашарпає Гезу, що він на лоб на шию поверне за Карпати! Ми мусимо так довго не дати знищити галицьку волость, поки суздальський князь не підійде під Київ, а половецькі хани за Зміїний Вал. Тоді руські полки ще скорше повернуть, як прийдуть! А з іншими ворогами дамо собі легко раду. Вони самі розтічуться, гнані нашими полками. Я уважаю Погорину Волость, так само як покійний батько нашого князя, за таку важну для нас землю, що навіть не буду говорити про вагу її. Впрочім тут ніхто доси не заперечив сього. Але на те, щоб ми її задержали, треба і нам, боярам, підперти з усіх сил князя нашого Ярослава, як ми підпирали батька його, підперти полками, засобами і грінми. Особливо грінми! Вони нам повернуться сторицею!“

Бурливі оклики одобрення залунали в усій салі, підняв ся шум, якби війна вже була постановлена. Прихильники мира втратили всяку надію на мир. Тільки один князь Ярослав, не трапив її. Він весь час застановляв ся, чи старий воєвода зміркував, що нарочно тепер отримав толос, щоб опісля, коли зідеться ще більше бояр, не мало його повторене слово первісної сили.

Князь дуже був у душі заінтересований тим, як скінчить ся його перша боротьба, дужання молодого чоловіка з радою старих бояр, дорадників його батька. Чув, що та хитрість, при допомозі якої боров ся, вступила в нього щойно від хвилі, як став князем. Передтим мав душу, чисту від неї. Чув, як щось нового виростає в його душі і росте з дивною скорістю. І тим дужше бажав собі, не допустити до війни, щоб у спокою упорядкувати свою волость і свій ум, розораний новими подіями, упорядкувати по своїй думці.

А воєвода кінчив свою промову:

— „Зробивши все, але то все, що в нашій силі, витримаємо напір, нім прийде підмога. Бо полки галицької землі, як показало княження Володимирка, тверді і не йдуть в розтіч навіть

перед найбільшою ворожою силою. Їх можна ізсїчи, але годї перестрашити! Вони не уступають в нічїм не то Ляхам, нї Уграм, але навіть варяжським дружинам, які складають ся з найліпшого добору тих, що мають відвагу, йти в далеку чужину. А крім них і далеких союзників можемо мати ще одного союзника, якого так добре випробував покійний князь Володимирко. Се срібло і золото! Сего вірного союзника можете за кільканайцять днів попривозити з усіх усюдів до княжого терему. Я скінчив“.

Майже всі мали вражіннє, що війна була так, якби рішена.

Умом молодого князя заволоділо на хвилину прикре почування. Йому здавало ся в часї, як воевода проголошував другу частину своєї промови, що на його місци мігби рівно добре сидїти який небудь боярин. Мав нїякове вражіннє, що з ним не числять ся тут — у такій важній справі! „Чи таксамо відважив ся би був говорити хочби воевода Халдієвич, якби тут, на єїм золотім столї сндїв мій покійний батько?“ — подумав Ярослав. Але се прикре почування тревало тільки хвилину. Князь витолкував собі, що робить кривду старому воеводї. Бо по перше: сам йому приказав, висказати ся подрїбно в справі війни і воевода тільки сповнив його припорученнє, отверто і рішучо, як яло старому жовнірови, не скриваючи й усіх трудностей, звязаних з війною. По друге: за Володимирка він не говорив би так, бо вони оба становили немов один дух в двох тілах, отож за нього все те сказав би був старий князь.

Тут Ярослав почув, що його погляди і молодість сильно відріжняють його від сього збору старих дружинників і достойників. Вкінці пригадав собі батьківські слова, нераз повторювані: „Воевода Халдієвич належить до тих людей, що як навіть скажуть тобі щось прикрого в очі, то тим певнійший можеш бути, що поза очі боро-

нити-муть тебе все і всюди. Він для мене рівно цінний, як городи, які здобув для моєї волости“.

Заслужена старість має свої права, подумав молодий князь і позбувши ся своїх хвилевих, прикрих почувань, знов повеселішав. По бесіді воєводи запанувала тишина, опісля легкий шум розмов, серед котрого залунав звінкий голос молодого князя, що немов знов брав в руки керму нарад:

— „Промовляти має великий скарбник, пунтий боярин Люборадич!“

Між сидячими боярами підняв ся старший уже чоловік, з волоссем припорошеним сивиною, в скромній одежі, без жадного перстения на пальцях, тільки з писальцем, оправленим в золото. Розвинув довжезний хартос, вийшов з ним і станув біля престола та почав його відчитувати одностайним, хоч звінким голосом, немов котивби срібло по столі. Він мав славу чесного й випробуваного скарбника. І дійсно — старий князь бувби може без нього не міг усе мати заповненого скарбу, з якого часто і багато черпав на свої війни й перекупства, викупи й контрибуції.

Всі ждали на остаточні висліди його звіту. Але він читав і читав, аж дивно було, як того письма змістило ся тільки на однім хартосі. Читав про доходи з кожного города, про купецькі данини, про видатки на платню наємним полкам і. т. д., і. т. д. Вкінці прийшов до висновків, що як заплатить ся ков*) наємним полкам на пів року наперед, то в княжім скарбі остане 3 тисячі гривень сріблом, 5 тисяч куніями й около дві тисячі золотом та й иншими дорожнечами. „Одначе, додав, маю від покійного князя припорушення, повідомити його сина і наступника на самоті про більші, тайні видатки, які треба доконче відновити й отсим прошу о послухання в тій справі“.

Ярослав занепокоїв ся тими видатками; але

*) ков — платня.

пригадав собі, що покійний батько на византійський зразок часто уживав тайних агентів і на заграничних дворах і в Галичі. Успокоїв ся і сказав:

— „Прийдеш, боярине, до мене ще днесь по западі сонця. — Промовляти має начальник княжих складів, путний боярин Іван Судиславич!“

З боярських лав виступив старий батько відомого нам уже боярина Василя Судиславича: він був білий як голуб, але черствий і живий. Знаний як противник воєн; мав лице пооране близнами від мечевих ударів. Від двайцяти літ завідував княжими складами і добре пам'ятав ще Ярославого діда. Ніхто більше від сего боярина не причинив ся до того, що князь Володимирко міг провадити такі часті війни. Бо боярин Іван Судиславич утримував княжі склади у великім порядку і хоч все нарікав на війни, але все мав приготоване до них. Він знав на пам'ять, в котрім складі що було і в якій кількості. Без ніяких записок почав живо реферувати свою справу, переплітаючи звіт дотепами проти прихильників війни.

Вислід його звіту був такий, що покійний князь Володимирко найліпше заосмотрив в оруже і всякі припаси кріпости і городи на сході, „аби київський князь не потребував за тим далеко йти і нищити галицьку землю“... „Зате не був покійний князь ласкав на убогих Ляхів і перший склад умістив щойно в Перемишлі, який не так легко здобути, а як-би й здобули вороги, то все забралиб Угри, бо вони міцнійші від Ляхів, за що ручить воевода Халдієвич“.

На сей двозначний дотеп голосно засміяли ся противники війни, засміяв ся й старий воевода, протестуючи проти такої інтерпретації своєї промови. „Але я йому своєї голови не дам!“ закінчив промову своїм улюбленим окликом старий боярин Іван Судиславич і домагав ся в разі ухвалення війни найменше трьох тисяч гривень на нові засоби.

— „Промовляти має начальник княжих житниць, путний боярин Лисинич!“

З боярських лав виступив присадкуватий, кременезний і грубий старуган, з добродушним лицем і ядро синіми очима, без одного волоска на голові. Виглядав як подоба якогось доброго бога старої віри. І він був знаний з того, що чим кращий був урожай, чим повнішні княжі житниці, тим тяжше нарікав. Але заосмотренне все мав знамените. Бо старий князь умів добирати собі людей, причім приговорював жартом: „Досить їм, що здирають народ!“

На вид боярина Лисинича посипали ся різні уваги про тяжкі роки. „Може хоч ся осінь удала ся йому!“ замітив глумливо Микулич з Надвірної. Але ніхто не засміяв ся. Бо боярин Лисинич мав дуже поважне лице. Він витягнув руку і довго показуючи крізь вікно на широко розлитий Дністер, говорив сим разом без нарікань, що було недобрим знаком. Повагом вичисляв засоби збіжжя і худоби тай закінчив строгим, нечуваним у нього голосом, що як зараз стягнуть ся людей від землі, то нарік буде „глад велій“.

На тім князь перервав нараду, заявивши, що продовження її і рішення про війну наступить завтра по богослуженню в церкві св. Спаса. А тепер запросив усіх присутних на пир до себе і казав також післати кормильчика з двома отроками по київського посла.

Воеводу Халдієвича запросив до своєї кімнати на вечір по відході скарбника, Гражданця по нїм, а ігумена монастиря св. Іоана приказав покликати до себе над ранком, бо старий ігумен якраз тоді вставав: ні в день, ні вечером, ні в ночі з монастиря не виходив. З єпископом почав говорити зараз. Бояри, кланяючи ся своєму молодому князеві, з котрого проводу на раді були вельми задоволені, з шумом і повагою опускали радну гридницю й переходили до великої їдальні з пістима вікнами, зверненими на Дністер, де вже заставлені були столи.

Пир і ніч князя Ярослава.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА, з котрої читач довідається сам про те, як виглядав пир на княжій замку в Галич і про що на ній говорено; пізнає зовсім нові особи головне з окрешинна князя та довідається сам більше про оуподобання й світогляд знайомих оуже осіб; пізнає дальші тріди правління нового князя і кагання його молододі дшні під тагаром давних і нових подій.

Було якраз полудне. Княгиня-вдова Евдокія і її молоденька невістка Ольга виходили саме з великої їдальні, де стара княгиня оглядала, чи все уставлене як слід, і давала прислузі останні поучення, як усадовляти прибуваючих гостей і де лишати свободні місця для тих, що спізнять ся. Сама княгиня не брала участі в пирі.

З терас княжого замку видні були на дорогах почоти бояр, що спізнили ся на раду ізза повені. По величезнім, розлитім Дністрі, плули судна, що перевозили прибувших. Рух і шум панували на замковій горі. По зводжених мостах разураз дудніли почоти бояр, а від усіх брам города доносило ся привітне, одноразове гране труб і рогів.

Велика їдальня пригадувала прибраннем византійський спосіб, але й ріжнила ся від нього. Тисові столи були уставлені на всю довжину салі в два ряди й застелені покривалами з білого шовку. На них стояла срібна й мідяна посуда: дорогі вази й амфори, покриті малюнками, перед золотим кріслом князя пишали ся тарелі, викладані емалією і дорогим каміннем, вложені в мармурову плиту його столика, що лучив оба ряди

довгих столів. Молодий Ярослав рівно як батько його нераз противив ся проти виставности для себе, але княгиня Евдокія, привикла до пишнот візантійського двора, була на тій точці рішуча й неуступчива.

При самих кінцях обох рядів столів, получених з собою, стояв напроти княжого сидження стіл зі звичайним деревляним накриттєм. Тут сїдав приклонник простого способу життя, воевода Халдієвич. Він від давна мав такий звичай і задержав його також за нового князя. Стіл його був накритий звичайним льняним полотном. І чужих страв йому не подавали, бо він випрошував собі те.

Близько воеводи сїдав постійно молодий варяжський полководець Руальд, стрункий і високий чоловічина, з ясно-золотистим волоссям, синіми очима й отвертим приємним лицем. Він умів рівно добре бороти ся, як співати і грати. Воевода любив його так само міцно, як не терпів другого присутного варяжського полководця, старого Веремунда, Руальдового дядька, що посивів уже в службі покійного князя Володимирка. Вони постійно спорили з собою на воєнних радах. Руальд щойно перед роком прибув до Галича, але вже від першої стрічі вмів собі позискати старого воеводу, що зразу негодував на стягання тут свояків Веремунда. Старий знав від давна бесїду Варягів і залюбки говорив нею з Руальдом.

Недалеко від воеводи Халдієвича сїдали усе його старі приятелі, мовчаливий боярин Гарбуд, родом з далекого Спиша і боярин Чагрів з вісьмома молодими синами, хлоп в хлопа, як дуби. Старий воевода любив говорити до нього: „Шкода, що маєш тільки одну дочку, бо забираєш за багато місця на княжих пирах. Якби так кождий боярин мав по вісьмох синів, то прийшлосяб хіба в конюшках їсти!“

— „Мої хлопці і там умілиб собі дати раду!“ відповідав звичайно Чагрів, вдоволений тим, що його здорові сини звертають на себе увагу.

Воевода, старий бездітний вдовець, часто бував у нього в гостях, а від коли приїхав Руальд, все з молодим Варягом, котрому дуже припала до вподоби думка, оженити ся колись з дочкою Чагрова. Халдієвий жартував з ним, мовлячи: „Тут тебе й оженимо, як лише дівчина підросте, а ти навчиш ся говорити з нею“, причім Руальд паленів увесь. „Уважай лише, щоб не робив колись галицькому князеві тільки клопоту своїми синами, що робить боярин Чагрів: вони самі нараз зідять о заклад цілого оленя“, додавав старий, сміючи ся.

Скрізь на столах стояли квіти в скляних посудинах. У фрамугах вікон пишали ся великі грецькі амфори. На стінах порозвішувані дорогі килими, щити і кристалеві чаші на прикріплених підставах. В срібло і золото оправлені роги турів і лосів незвичайної величини надавали тій великій їдальні свobodного вигляду і немов спонукували до розмов про стрілецькі пригоди. Два чудові соколи колисали ся на залізних обручах, привязані до них ланцюшками.

Але тепер тільки найбільш запалені мисливі говорили про свої ловецькі пригоди в усіх сторонах краю. Більшість бояр, що наповнила салю, говорила про pokojного князя і про війну, про приготування до неї, про сили княжі, боярські й городські, про майбутніх ворогів. Множество плянів єдиноспасаємих подавали собі взаємно довідома полководці і бояри, причім творили ся різні кружки, повставали спори.

Коли до салі увійшли княжі стольники та почали розсаджувати учасників пира, лишаючи зазначені для неприсутних місця, гамір уложив ся. А як уже всі засіли на своїх місцях, дверники отворили головні двері й на салю увійшов молодий князь Ярослав в оточенні найстарших воеводів і боянів з гуслями та гудців. Всі повставали. Тоді князь обернув ся до самотнього святого образу, що висів над ним, — було се весілля в Кані Галилійській — і відмовив ко-

...запалені мисливці говорили про свої ловецькі пригоди... (до ст. 77).

ретку молитву. Потому владика поблагословив присутних і заставлені столи, а князь промовив:

— „Будьте гістьми моїми, як у батька мого бували. В часі пира всім розв'яжуться язики, а покищо „кождий гість най їсть“, як повідає приказка!“

Всі знов посідали і розпочався пир. Вносили страви за стравами, різні варені й печені м'ясива, варені орябки, жарені слукви й інших птиць, багато овочів і солодошів та множество напиктів, особливо питного меду і вин. Час до часу співали бояни свої пісні і грали гудці. З різних частин столів зривалися дотепи і втручала їм веселість, але здержувана з огляду на присутність князя. Бояри мали поважання перед „молодиком“, як називали його між собою. Вони відчували його великий, образований ум і його проникливість.

Ще пир не дійшов до половини, коли міркувати по стравах і напиках, як до салі вступив один дворянин і підійшов до стольника тай щось пошептав йому на вухо. Стольник підійшов до князя і вклонившись, теж тихо говорив щось до нього. Князь, вислухавши його, встав. І всі повставали.

Ярослав сказав до присутних:

— „В важних справах мушу опустити товариство ваше. Пируйте і веселіться без мене, а я, як тільки зможу, загляну ще до вас“.

Вийшов, супроводжений поглядами й уклони ми бояр, які щораз більше поважали й любили того „молодика“.

Щойно тепер воцарила ся нев'язана веселість між учасниками пира. І тревала довший час, особливо між молодшими.

Старші обговорювали даліше воєнні діла та пляни. З них зійшли на останні новини з княжого двора, причім один з дворян запримітив тихо, але так, що половина салі могла його почути, що молода княгиня мабуть уже невдовзі скаже князеві, що породить сина.

— „Чомуж якраз сина?“ запитав якийсь боярин.

— „А ти хотівби, щоб дочку?“

— „Дочку не дочку, але чому сина?“

Веселість піднімала ся кругом.

— „А ти думаєш, що то добре, як на світ прийшовби якраз син?“ обізвав ся з боку якийсь старий боярин. „Сини з такого молодого подружжя рідко бувають вдатні. Он що діється з дітьми Всеволодка, сина Давида Ігоревича, правнука Ярослава Мудрого, що дістав Городненську Волость: має він трьох синів і дві дочки, але всі вони нині-завтра подякують за хліб-сіль сему світу“...

— „Вони вимруть за неспокутуваний гріх свого діда Давида, через котрого князь Василько Тербовельський невинно втратив очі“, докинув знов инший боярин.

Всі слухачі притакнули.

І розмова зійшла на поважніші справи відпокутування гріхів.

— „Є тепер добра нагода, позбути ся тягарів гріховних“, замітив боярин Судиславич. „Оден з моїх свояків повернув недавно з хрестоносної виправи і каже, що вже в Византії сам патріярх відпускає гріхи всім учасникам“...

— „Повернув? Котрий? загуло з усіх сторін.

— „Мій молодший братанич Іванко Судиславич, що сидить під Перемишлем. Дива розкажує про свій похід у Святу Землю“.

— „Розкажіть, розкажіть!“ загуло з усіх сторін.

„Вже пять літ минуло від голосної битви хрестоносців під Дамаском, а ми й досі не знаємо, що і як там було, ні навіть як прийшло до того!“ докинув якийсь старший боярин з гурта і побожно зітхнув, немовби його гріхи додусували.

Старий Судиславич почав оповідати:

— „Як прийшла до нас вістка, що поганці назад здобули якийсь там важний город, який

мали вже хрестоносці, і що німецький цісар та французький король вибирають ся відбирати знов той город, віхала мому братанкови до голови думка ...як фіра сіна, що без него там не обійдеться ся. Що я йому не наговорив ся: Чи ти опалів, кажу? Куди хочеш йти і пощо?“

— „Хочу, каже, йти до Святої Землі з поганцями бити ся, бо вони Святу Землю засідають!“

— „Пек тобі та осина, кажу! А наша земля яка? Не свята для тебе? А диви, кілька поганців засіло її! Аж під сам Київ підбігають Половці! Та бери коня і добрий меч, збери собі ще трохи таких шибайголов, як ти, і їдь просто свого носа, а все на схід сонця. Тай доїдеш там, де тебе більше треба, чим між тими Греками, що ні Жида, ні Цигани!...“

— „Але виясніть ви що тому, хто має своїх двайцять літ і гадає, що всі розуми поїв! Вперся: піду тай піду! Не було ради. Мій брат, а його батько вже давно покійний, тай хто знає, чи той шибайголова і його бувби послухав! Бачу, що нема на нього способу і що готов іще нічу сам втекти на Угорщину навіть без доброго коня та зброї на сором Судиславичам. Тай кажу до нього:

„Іди, куди наставив ся! Я тобі своєї голови не дам! Але можу тобі дати порядну зброю, прислугу і троха добрих коний“.

„Хлопець якби рай узрів перед собою, відчинений на роствір, то певно не бувби такий радий, як тоді, коли я відчинив перед ним свою стайню — знаєте, ту, що на дворищі біля Криничок — і кажу: „Вибери собі десять коний, яких хочеш! А продри очи, бо як тепер не продреш очий, то потому продреш ноги!“ Варта було дивити ся, як він вибирав ті коні: як старий воробець зернята з пастки! Додав я йому ще п'ятох моїх людей, здорових як відземки. Запас їх оружем, харчем і грішми тай попращав від щирого серця словами: Їдь на зломанне карку, коли тобі своя земля не свята і забагаєть ся святішої!“ А мій братанич такий був рад, якби я його на

сто коний посадив, не на десять, і так приємно усміхався на прощання, якби я йому Бог знав які солодощі говорив.

„Як поїхав, так пропав. І минав рік за роком, а по нім ні вістки ні слиху. Я вже був певний, що мої пращальні слова сповнилися на нім, як „амін“ в отченаші. І жаль мені було хлопця. Як уже доконче хотів гинути, то міг се ліпше зробити десь за Київом або Черниговом або таки в галицькій волості, думаю нераз“.

— „Ну і вернув?“ перебив один зі слухачів нетерпеливо.

— „Яж уже казав, що вернув! На самого Купала сего року. По п'ятих літах! Вже займалися купальні вогні, як дивлюся, — їде якийсь їздок, а за ним двох піших піхотинців. Їздок здалека вже кричить: „Стрию, стрию! То я!“

— Та що за я?“... питаю.

— „Іванко Судиславич! Зі Святої Землі!“

— „Я тобі вже раз говорив, що й наша земля свята!“ кажу. Але сим разом не вилаяв я вже його ні шибайголовою, ні туманом вісімнадцятим. Бо, бачу, такий з нього вибрався лицар, що очі мож забути. Високий, стрункий, барчистий, а лице все в близнах, як дівчина в квітках.

— „А тебе хто так так обкусав?“ питаю, витаючи з ним. Вже не ходив я тої ночі на обхід Купала; мій братанич їв як медвідь, немовби від часу, як виїхав, не мав нічого в роті. Попоївши, почав оповідати...“

— „Ну, нарешті!“ крикнуло кількох бояр.

— „І що ж оповідав?“ посипалися запити.

В тій хвилі загреміли гудці. То котрийсь боярин з жарту дав знак гудцям, щоб заграли.

— „Перестань грати!“ загуло могутно як з двох грудий.

Учасники пира мали звернені голови в два центри, — як опилки заліза звернені до двох магнетів: одним з тих магнетів був боярин Судиславич, що зацікавив приреченим оповіданням про пригоди свого братанича в Святій Землі,

а другим маґнетом був боярин Боринич, запалений мисливий, мужчина в силі віку, але похилений як вовк наперед: він був так скривлений від молодих лїт, від часу пригоди з медведицею, котрій вибирав в ґаври малі медведенята. Чудом утік тоді від смерти, але мав памятку на ціле життя. Мимо того молоде його тіло прийшло по літах знов до себе, і він дальше залюбки займався ловами, особливо на медведїв. Був се дивний чоловік і вже виглядом звертав на себе увагу, а хто раз побачив його, не забував уже ніколи: він мав ostrі як рись очі, вовчі рухи й величезні, мов медвежі лапи, оброслі аж до пальців. Говорив тільки про лови і про ніщо більше. Поза ловами не обходив його цілий світ. В городі з'являвся дуже рідко. Навіть як треба було йти в похід, то лучився з княжою дружиною десь по дорозі; а походи любив так само як лови, тільки не оповідав ніяких пригод з війни, хоч наочні свідки оповідали про нього, що рідко хто висмикався з його залізних лап, як потрапився йому на довготу його меча, або на мет рогатини. В Галичі був отсе другий раз від часу, як Галич став столицею волости.

Длятого молодий отрок старої княгині, Мирослав Крушина, ровесник князя Ярослава, що доси заслуханий був в оповідання боярина Судиславича, обіцяючи собі Бог зна' які дива почути про поход аж до Святої Землі, — перший раз узрів боярина Боринича. Він був саме в розгоні оповідання про свою одну улюблену забаву й заняття, як чийсь жарт з музикою перервав йому оповідання. Якраз в тій хвилині побачив його мелодий Мирослав; чи вигляд сего оповідача, чи те, що його слухачі так заслухалися кругом нього, що мов скаменілі держали в руках хто чашу з вином, з медом, хто кусень жареного мяса, чи те, що оповідання Боринича прислухувався з увагою сам воєвода Халдїевич (на його дерев'яну миску і льняне накривало кидав Боринич зависні погляди, бо мимохіть боявся діт-

кнути ся гладкого шовку і багатого накриття, яке було перед ним), — досить, що молодий отрок звернув увагу вже на його оповідання, хоч дуже жаль йому було й першого. І він слухав рівночасно обох, але вже більше Боринича.

Рівночасно з Крушиною звернув увагу на Боринича й Лівонко, весельчак князя, і почав крутити ся по салі та винитувати знайомих дворян про того дивного боярина. А Боринич глянувши на гудців таким оком, як на своїх улюблених собак, що перервали йому лови, оповідав далі, високо розмахуючи руками, щоб тільки не діткнути шовку, до якого не привик:

— „Поч'кай, медвежа віро! Вже я тебе вуйку, мушу ймити, хочби ти мене мав у другий бік так зігнути, як уже раз зігнула твоя своячка!“

— „Го, го!“ загули слухачі напів з недовірем, бо видно Боринич мусів їм передтим оповідати про якийсь незвичайний сприт сего медведя. Боринич кинув на тих, що загукали, таким оком, як перед хвилию на музикантів, і говорив далі так міцно, якби топором рубав:

— „І сліджу я за ним, день за днем і ніч за нічю. Кудя я не ходив за ним! Хоч не нинішній я і не з одної дебри пив воду, але до тої пори я не знав, що є в нашім Бескиді такі страшні і чудні вертепи, як були ті, по яких виводив мене мій вуйко. Від Говерлі здовж найвисших недеїв Чорногори та її найглибших вертепів і провалів ходив собі мій вуйко аж на Волощину і в гори Арделю. А я за ним. Але все вертав і знов відпочивав, то коло озера Шибене, то на Темнатику, то на Синяку, то на Шпицях і йшов у Горгани та в гори тухлянські. Всі ґруні, плаї і дебри сходив я за ним і переконав ся, що він розумний як чоловік. Раз, памятаю як нині, підглянув я його над берегом Прута під верхом Ребровач, на яких триста кроків від моєї колиби!“ „Га, відвідуєш мене, вуйку?“ подумав я собі. „Аж тут справляю тобі подзвінне!“ А він повагом і безпечно, як княжий тун, іде собі просто до ріки.

йде якийсь час з її бігом, аж знайшов неглибоке і чисте плесо; тоді вирвав зі землі каменяку завбільшки дитини й спокійно став над Прутом тай дивить ся в воду. Я дивлю ся на него“...

— „Як в образ!“ докинув один зі слухачів.

— „Як в образ!“ повторив мов відгомін Боринич. „А мій „вуйко“ як не метне каменякою в плесо, а за хвилину шубовсть за нею в воду і витягає рибу, одну красшу від другої, тай смачно заїдає“...

— „Га, га, га...“ засміяли ся слухачі.

Майже рівночасно залунав сміх від другого осередка магнету. Кількох слухачів немов заціпнотизуваних сильним тоном Боринича брало зі стола жарені риби і махінально несло до уст, що зинні привитали гучним сміхом.

Весь той час доносило ся до молодого Крушини також дещо з оповідання боярина Судиславича про поход його братанича до Святої Землі. Чув, як той братанич прилучив ся в Будї до німецького війська, що йшло через Угорщину і як разом з ним доїхав до Царгорода. Чув опис Византії, що видавала ся йому гарна, як мрія. Слухав уже п'яте через десяте, як молодий Судиславич ішов з більшою частию Німців через пустині малоазійської держави Іконіон та як голод і спека забрали там Німцям тільки людей, що ледви що десятий добив ся до Нікеї, як відтам йшли здовж морського побережа, аж вкінці всіли на кораблі, як по ріжних невдачах дійшли пішки до Дамаску, де в дві неділі по Івані Купайлі почав ся приступ на город, що тривав п'ять днів і через зраду лицарських законів хрестоносців скінчив ся невдачею. Там молодий Судиславич утратив трьох своїх товаришів.

Мирослав не слухав уже уважно ні одного, ні другого оповідача, бо йому зробило ся жалко, що не зазнає ні такого життя як Боринич, ні такого як молодий Судиславич: був він сином колись заможної, а тепер зубожілої міщанської семі; покійний князь Володимирко приняв його

був до замку на товариша для свого сина і разом з ним дав учителям в опіку, бо в останніх часах старий князь хотів зблизити ся до міщанства.

Молодий Мирослав сумно дивив ся в свою будучність під впливом оповідань, які чув: „Хиба де на старі літа, як уже не зможу нї подорожувати, нї на лови ходити, дороблю ся на якімсь княжім урядї майна, що забезпечить менї достатнє доживаннє віку“, думав. „От від часу, як молодий князь оженив ся, майже не сходить ся зі мною...“

Мов кризь мраку чув, як молодий Судиславич попав в полон, зіскочивши один з перших з муру до города Дамаску і як серед різних пригод утікав по двох літах з полону разом з двома товаришами недолї, як його в Царгородї вирядили на дорогу галицькі кушці і як він дістав ся домів через Волощину і Берладь, де бачив ся з внуком Володаря, князем-ізгоем Іваном Берладником, стрієчним братом Ярослава.

Бачив потому Мирослав, як княжий бирич приступив до скарбника Люборадича й викликав його кудись, як опісля вернув Люборадич і викликав воєводу Халдїєвича, як потому вернув воєвода і викликав Гражданця. Додумав ся, що вони ходили до князя. „Тільки мене князь не кличе!“ подумав і зітхнув.

Тимчасом Боринич оповідав про свого медведя дальше і се вже ліпше врізувало ся в пам'ять Мирославу:

— „Коли я переконав ся, що „вуйко“ щораз частїйше навідуєть ся в мої ліси, постановив я зловити його в яму-западню, хоч дуже соромив ся того, що не міг уполювати його! Тай казав я викопати на його стежцї яму, але таку, щоб була найменше в два хлопа завглибишки. Викопав і чатую. Нема, нема і нема. Аж раз як розвидняло ся, йду я туди, щоб подивити ся, чи не зловив ся мій „вуйко“; аж тут так з на два гони від ями, бачу — кого? мого „вуйка“, великого

і темного, як скеля, мохом поросла! Я присів у гущавині й придивляюся ліпше, а мій „вуйко“ несе в лапах довгу, росохату остриву, що її витяг напевно з моєї власної кошиці сіна. Бо кругом моя земля! Я з дива аж рота роздоймив і дивлюся, що він з тим деревом робити-ме. А „вуйко“ суне з ним просто до моєї западні. Хоч холодно було, а я з цікавості трохи не згорів. Аж душно зробилося. Жду. Мій „вуйко“ повагом підійшов до самого краю западні, забурмотів, але негнївливо, й обережно почав зсувати остриву з западню!...“

— „Сссс“, зашипіли рівночасно слухачі зі здивування.

— „Мірів глибину?“ запитав котрийсь з них.

„Та де там мірів глибину! На чорта вона йому потрібна. Поставив остриву й жде, мов риба на рибу. Але в ямі тихо. І я не знаю, що мій „вуйко“ робить і в яким замірі. Вже нетерпеливлюся. А мій „вуйко“ також. Вже грізно бурмоче. По якімсь часі навкучилося йому ждати й він як чоловік махнув лапою тай відійшов. Але обзираєся поза себе, а все на западню. Відійшов у гущавину й присів. Очевидно сховав ся. А я аж віддих задержую, щоб не почув мене, бо дуже хочу знати, що з того буде. За якої пів години піднімається щось із западні; дивлюся й очам своїм не вірю: зі западні вилазить мій найліпший чабан Микита, хлоп як дуб, що і з медведем поборовся-б. „Вуйко“ побачивши його, встав на задні лапи, забурмотів приязно і пчихнувши так голосно, що мені аж в усі заляціло, відбіг собі легкою ходою Бог вість куди...“

Всі слухали з увагою.

— „Ти як тут взяв ся й що за спілку з медведем держиш?“ питаю.

— „Добра то спілка“, каже. „Ледви приходжу до себе зі страху. Іду я з полонини до вас, каже, з важними справами. Вечеріло, як я доходив до місця, де була западня. А що я ті місця знаю від дитини, отож іду сміло, як Бог прика-

зав. І нараз — бевх! паду в яму. Дивлюся в гору; ні суди Боже дістати ся на верх: нема як рукою зачіпити ся за край, бо за високо. Ні підскочити, ні підлізти. Гукнув я кілька разів, аж луна по верхах покотила ся. — „Тихо. Біда, гадаю. Як ніхто з тиждень не загляне, прийдець ся з голоду вмерти. А тут нічого при собі не маю, хоч пальцями гребти сходи в стіні! „І що за дурень викопав тут яму? гадаю...“

— „То я“, кажу.

— „А, як ви, то добре...“

Сміх перервав. Але Боринич не звртаючи на ніщо уваги, докладно оповідав дальше приходу свого чабана:

— „Сів я в тій ямі і думаю і сиджу. Потому їм сир, що мав з собою“.

— „Та вже?! Таж ти сам казав, що голоду бояв ся!“

— „А звірі де? Бодай не буду голоден, умираючи, гадав я. Іно я зів, аж слухаю, щось суне до ями. Так само сміло, як я. Йде скоро-а ріще тріщить під ним. Ніщо инше, лиш ме, двідь, гадаю. Зі страху аж голос завмер мені в гортанці, а то може криком бувби відігнав його, або звернув увагу, що тут яма. Але я не крикнув, тільки що мав сили притиснув ся до стіни. Наді мною засопіло, нависло і геп! „Вуйко“ завбільшки скелі впав аж застогнав і він і земля під ним. Почав світ продирати ся між смереками і я побачив, як „вуйко“ здивував ся і засоромив ся мене. Але зараз підняв ся і приступив до мене, поставив мені лапу на рамя так, якби ми Бог зна від коли приятелювали, тай потиснув, але не дуже. Я зі страху присів. Тоді „вуйко“ забурмотів грізно й знов потиснув мене. Я ще більше присів, а він ще грізнійше забурмотів. Тоді зміркував я, що він не хоче, аби я присідав. Стою як мур. А „вуйко“ обі лапи кладе мені на рамена тай тисне. Знаєте, що я і три міхи збіжа беру тай іду з ними під гору, але від того „вуйкового“ трібування тяжко мені було. Та що було робити?

Запер ся і стою. А „вуйко“ так приязно бурмотить, як корчмарка, коли в неї багато попити. Нарешті вискочив на мене, зараз опер ся о стіну тай миттю був на горі. Не довго трівало і знов прийшов тай приніс остриву, аби ще мені дати поміч. Гарне з нього сотворіння Боже: памятає прислугу ліпше, як чоловік. Я бояв ся зразу знати, але потому виліз. Тай зараз побачив вас...”

— „Ото! Раз!“ загуло з усіх сторін.

— „А сполювали ви того „вуйка“? поси-
пали ся питання.

— „Ні, того не міг“ відповів сумно боярин Боринич. „Але смерть його я бачив. Умирав достойно, як боярин на війні. А я вже почав уважати його за нечисту силу, бо мої собаки, що й тичні вовків не боять ся, дуже його бояли ся. А смерть мав мій „вуйко“ таку дивну, як і життя. Було то пізнім вечером. Сиджу я в хаті, жінка пряде. З гір тягнуло холодом і я присунув ся до огнища. Нараз чую рев. Але то такий голосний, що голоснійше не витали-б міщани навіть свого любимця, берладського князя...”

— „Го-го!“ загули бояри здивувані, що Боринич дав ся пірвати політичному нятякови. Він мов засоромив ся й тягнув дальше:

— „Очевидно мій „вуйко“ розгнівав ся на когось, подумав я зараз. Скочив я від огнища, вхопив ратище й рогатину, крикнув на челядь, аби йшла за мною, і свиснув на собак тай іду в напрямі, відки чув той рев. Іду тай іду. Слуги засвітили смолоскипи. Дивлю ся, а тут два сліди поїд гору: висше слід мого вуйка, а низше поуз того слід дикого кабана. В такій компанії я ще ніякого „вуйка“ не бачив, не то сего. І біжу дальше тими слідами. Знов чую рев. Повторяв ся він щораз частійше, а подвійні сліди крови були щораз більші і місцями виглядали мов калюжі. Вкінці чую вже, як сопє мій „вуйко“. А собаки, що здалека лаяли, тепер поховали хвости під себе і йдуть за нами. Коло „вуйка“ дикий кабан рохкає. Так і чути, як прискакує до „вуйка“

з долу. А „вуйко“ його тільки „трах“! лапою по морді. І кабан в діл. Тай знов іде. Не даром говорять про його упертість. Вкінці під одним таким „вуйковим“ ударом кабан повалив ся на землю й вже не вставав. Підходимо — а він має морду спухлу як подушка й одно око на верх йому висадило, зуби повибивані, словом — опорядив його „вуйко“. Ідемо далше за „вуйком“, бо по слідах крови видно, що „вуйко“ йшов уже як п'яний. Пішов ще зо п'ять сот кроків і тихо повалив ся на землю — мертвий.

„Де і як вони зачепили ся тай котрий котрого зачепив, не знаю, але ті реви „вуйка“ й один його бік, страшенно подертий клеваками, свідчили, що і йому не легко було в тій боротьбі. Бо кабан уперто йшов поруч нього і раз-у-раз прискакував та дер „вуйка“ як міг і скоро відскакував. „Вуйко“ бив його за кожний раз в пику. Може коли перемахнув ся і впав тай тоді дістав смертельну рану. Бо в однім місці мав сильно розпорений живіт...“

Боярин Боринич скінчив одну історію, випив неімовірно великий ріг меду, попоїв, знов напив ся і далше оповідав інтересні пригоди з лисами, борсуками, бобрами, рисями та всякого рода птицями.

Наговорив ся найменше на два роки. За кожним його оповіданням повставала суперечка між слухачами, яку глушила музика.

Так забавляли ся на княжім пірі галицькі бояри, що навіть не запримітили, коли прислуга позасвічувала лямпади й порозпалювала огнища з пахучої кедрини.

Служба поспрятувала столи й заложила їх виключно овочами, солодощами й напійками. Учасники пира здебільшого повставали й розбились по салі на поодинокі гуртки. Тільки любителі вин і медів завзято сиділи й дзвонили кристалевими й срібними чарками та різьбленими рогами, вщерть налитими.

Двірський весельчак Лівонко „пускав“ до-тепи на актуальну тему війни:

— „Два нащадки Мономаха беруться до війни з одним Ростиславичом. Чи не смішне?“

— „Чим же смішне, Лівонку?“ запитав великий скарбник, боярин Люборадич, що весь час сидів поважно й роздумував над новими видатками.

— „Тим смішне, що „Мономах“ значить „Єдиноборець“, а його нащадки в спілці беруться до одної волости“.

— „Адже й Мономах у спілці брався до Половців“, відповів начальник княжих житниць, добродушний боярин Лисинич, що весь час спорив зі сусідами про те, чи просо, чи фасолья ліпший харч для війська.

— „Чому ж їх діда називали „Єдиноборцем?“ запитали з кількох сторін.

— „А длячого тетерева називають „глухим“, хоч він ліпше чує як „вуйко“ боярина Боринича й його не підійде так легко навіть найліпший стрілець, не то кабан!“

Кількох засміялося, а Лисинич добродушно відповів:

— „А я думаю, що Мономаха тому так називають, бо він був одинокий, найліпший борець проти Половців в тих часах“.

— „А що ти на се, Лівонку?“ запитало кількох бояр.

— „Я на те оповім вам, пресвітла радо боярі і воєводів“, почав Лівонко, поважно видуваючи губи, — „дивний сон начальника житниць княжих“...

Сим разом всі засміялися з заклопотання боярина Лисинича. А підбадьорений тим Лівонко говорив далі:

— „Сниться йому, що він є також начальником житниць, але не у нашого князя Ярослава, лиш у єгипетського фараона. Нараз вибухає війна з Амаликитами чи якимись іншими Жидами. Нащастє був тоді третій рік урожаю і боярин Лисинич дуже втішився, кажучи до себе в серці

своїм: „Господи, Господи! Тожто дам собі духа, нарікаючи тяжко перед фараоном, що весь Єгипет пропаде з голоду!“

Всі засміяли ся хором, а боярин Судиславич крикнув до Лисинича:

— „Лисинич! Приречи йому щось, бо обсмінить тебе на смерть і я притім згину зі сміху!“

Судиславич був у добрім гуморі, бо всі уважно служали його оповідання про братанича, а він любив оповідати уважним слухачам. Хор сміху докінчив його оклик, а Лівонко тягнув даліше:

— „Аж тут показало ся, що медвідь, боярина Боринича зовсім не згинув від кабана, бо се таки не був медвідь, лиш опир. Він преспокійно встав і просто пішов аж до Єгипту, причім не гавкнула ні одна собака...“

Боринич подивив ся на весельчака зіпділоба, що викликало нову сальву сміху. Лівонко присунув ся ближше до воєводи Халдієвича, даючи тим до пізнання, що його замість неприсутнього князя уважає покровителем в потребі. Старий воєвода добродушно усміхнув ся на знак згоди, а Лівонко, забезпечений тим, даліше говорив своє:

— „А така вам бестія була проворна і злобна, що в трьох годинах зїла всю рибу з єгипетського Прута, виїла весь мід, і дикий і людьми крадений пчолам, тай знищила все збіжжє на пни! І перервало ся сїм урожайних лїт, про які недавно читав у св. Письмі боярин Боринич...“

Загальний регіт заглушив даліші слова Лівонка, бо всі знали, що Боринич навіть до рук не любив брати кнїжки. А він почервонїв з досади й встав. Хоч похилений від часу своєї пригоди з медведицею, але мимо того своїм величезним ростом перевисшав усіх.

На той вид переляканий Лівонко чмхнув у найближші двері, не довіряючи навіть повазі старого воєводи. Всі взяли ся пояснювати розлюченому Бориничови, який рідко бував на кня-

жім дворі, що навіть старий князь Володимирко хвалив Лівонка за добрий дотеп, хоч він звертався й проти його особи. Сам воевода Халдієвич приступив до розлюченого Боринича зі словами:

— „Брате! як добра собака не здержить ся перед найдужшим кабаном, так добрий весельчак не здержить ся і перед князем з дотепом своїм. Якраз тим добрий він!“

Як утихомирили Боринича, всунув ся Лівонко до салі, вле не мав уже гумору й не скінчив навіть оповідання про сон Лисинича, хоч просили його. Кинув ще кілька блідих жартів, а коли котрийсь з полководців замітив, що мало хто смієть ся, відгриз ся:

— „З того, що ви не смієте ся з мене, не буде ніякого зла для землі галицької, але буде, як я сміяти-му ся з вас, коли повернете з добичею, що називаєть ся „довгі носи“.

Опісля виніс ся зі салі.

Та бояри дальше весело пирували на замку князя Ярослава в Галичч над Дністром. Вони співали разом з боянами й одинцем. Співав також молодий варяжський полководець Руальд якусь воєнну пісню скандинавську.

Не забавляв тої ночі лиш оден — князь Ярослав. На нього якраз тоді щораз більшою вагою почав налягати тягар княжого, колпака І на тягар той майже не вистарчала його молоденька сила, чи радше невироблена ще зручність. І він виглядав як благородний олень, гонений подіями ловів на стрімкий верх, з котрого тільки якийсь несподіваний скок може його вратувати — бодай на якийсь час — з немилосерних зубів собачої сфори, яка з усіх сторін осачує його, та відстріл і рогатин.

Почало ся з того, що дворянин, який в часї пира приступив до молодого князя й щось шептав стольникови, приніс йому, а той князеві вістку, що стара княгиня просить сина, щоб зараз прийшов до її комнати. Князь перейшов ряд кімнат і знайшов ся в тихій кімнаті своєї матері.

Стара княгиня, одіта в темну, довгу одіж, сиділа біля огнища й читала якусь грецьку книжку. Побачивши сина, встала, й пригорнула його до себе та попросила сідати. Ярослав усів на лавочку біля ніг матері, а вона повідомила сина тихо, що його жінка почула ся в тяжи.

Ярослав засоромив ся й зблизив зарум'яніле лице до огнища, щоб укрити своє заклопотанне. Разом з першою хвилию крови, що набігла йому до лица, відчув якусь дивну радість, якої не зазнав іще ніколи, почув себе сильнішим, більшим і ліпшим, а zarazом більше привязаним до свого тягару, до княжої влади. А як хвиля крови відбігла йому з лица, відчув, що з ним стало ся щось несподіваного, як з каменем, що котить ся в однім напрямі з гори і трунувши о якусь річ, змінює свій біг.

Що се значило, не знав ще. Тільки присунув ближше лице своє до колін матері й слухав її слів. А вона говорила:

— „Нім підеш до кімнати Ольги — не довго там сиди тепер, мій синку — скажи мені, що порішила рада боярів в справі війни тай коли виправляєш послів до Візантії?“

Ярослав підніс голову в гору. Він тепер саме рішав ся в справі війни — сим разом в останнє. Молода його думка біла ся о події й факти, як риба о крижані зломи леду. „Син, син, син“, кричало щось в душі молоденького князя... „Ти міг відступити все, що належало до тебе, але не смієш відступити ні скиби землі рожевого неомвлятка свого, бо воно не вмєє ще впізнати ся за собою. До нього, не до тебе, належать ті дні, що прийдуть по хвилині, в якій ти ляжеш на чорній паполومی, як ляг покійний батько твій. І всі труднощі, що принесуть зі собою ті далекі дні, в яких не буде вже тебе, але буде син твій, належать до нього. Не смієш зменшити основи могутности його!...“ Ще один зовсім новий аргумент проти війни блиснув між думками князя, як свіча в царських вратах і — погас; князь

здивував ся тільки, що той аргумент не прийшов йому скорше до голови. Було се бажання експіації батьківської вини, що плила зі зломання приречення, даного під Перемишлем, бажання очистити його й — себе. Але перший невинний віддих сина здмухнув в його уяві те бажання й молодий князь відповів матері:

— „Я довго важив ся, але тепер рішив ся, не брати назад батьківського слова в справі війни! Зрештою бояри за війною. І вона буде“.

— „Се добре, мій сину, що ти не пішов відразу в розділ з ними. А чи міг би ти постановити инакше?“ запитала стара княгиня, з ніжності до сина придавивши недовіре в тоні.

— „Міг“, відповів Ярослав. „Через цілу ніч мусіти-му валити те, що побудував недавно проти їх волі“.

Матір з гордістю подивила ся на сина й сказала:

— „Не забудь як найскорше вислати послів до мого стрия, цісаря Манїла, щоб його військо скоро перейшло Дунай, инакше Угри стануть під Галичем“.

— „Посольство вже завтра відійде“.

Ярослав встав і попрощав ся з матір'ю та хотів йти до кімнат подруги. Матір встала також і пішла з ним. В кімнаті, що перед спальнею, задержала їх жіноча прислуга, кажучи, що лікар княгині заборонив тепер випускати князя. До середини увійшла тільки стара княгиня, а по хвилі вийшов лікар, византійський Грек, і заявив князеві, що тільки що прибув і завтра здасть йому справу з усього.

Князь пішов до своєї кімнати. В ній було тихо й привітно. Ясний огонь з кедрових полін кидав снопами приємне світло й тепло на кімнату, в котрої вікна бив осінний дощ. Ярослав усів на крісло з поручем і відіхнув. Відпочавши хвилю, приказав покликати до себе скарбника Люборадича. За хвилину припровадив його бирч з пира.

Князь показав йому рукою ослін і запитав :
— „Якіж більші й тайні видатки маємо тепер поробити?“

Люборадич витягнув ізза пояса пергаментовий звиток і запитав :

— „Чи ти, княже, рішив ся вже на війну?“

— „Буде, як порішить завтра рада бояр і полководців“, відповів обережно князь.

— „Се значить, що буде війна. На той випадок припоручий мені твій покійний батько сказати тобі, що в крайній потребі маєш збережену перед усіма більшу скількість дорогоцінностей. Ось їх список“.

— „А видатки?“

— „Видатки полагодив я сам, як передтим. Чи тепер дати список?“

— „Пізнійше. Маєш ще що сказати?“

— „Єврейські купці прислали з власної охоти три тисячі гривен на воєнні потреби“.

— „Як перед кожною війною. Не забудь пригадати воєводі Халдієвичови, щоб взяв їх в опіку перед насильствами переходячих військ і пришли його сюди“.

Скарбник вийшов.

По кількох хвилинах увійшов старий воєвода. Князь встав і положивши обі руки на рамена старому, сказав приязно :

— „Не багато займу тобі часу : я роздумав все й сказав собі, що твоя правда. Але не возьми мені за зле, коли завтра на радї владика й ігумен виступлять завзято проти війни : з владикою я вже говорив, що війни не хочу, а тепер те саме мушу сказати й ігуменови, бо він і так довідав ся вже певно від владики, про що я говорив з ним. А відкликати перед владикою годї, бо за що він уважав би мене?“

Старий усміхнув ся й відповів :

— „Алеж овшім, се тобі, княже, тільки на добре вийде, як по монастирях і церквах думати будуть, що ти миротворець“.

— „Євреї дали з доброї охоти гроший на

воєнні потреби й я казав Люборадичу, аби в свій час пригадав тобі від мене, що їх треба брати в опіку“.

Воєвода знов засміяв ся:

— „Люборадичови таких справ не треба аж пригадувати. Він з ними лізе до очий кождому полководцеві з окрема. А мені бувало так надоїдав, що я мусів перед більшими складами чужинців ставити сторожу“.

— „Чи не було-б добре, зробити зимовий похід? Ми вже так якби приготовані завдяки мобілізації заряджений покійним батьком моїм. Коли ждати-мемо до весни, Ізяслав мати-ме час порозуміти ся з Гейзою“.

— „То правда. Але тоді й ми мати-мемо час порозуміти ся з Византією. Колиж зараз розпочнемо, то Угри скорше будуть у нас, чим Византійці в них“.

— „Якже переведемо завтра воєнну ухвалу?“

— „Дуже легко. Я говорити-му за тим, щоб вислати до Києва ще одно посольство з жаданням поділу Погорини, на що київський князь напевно не пристане. Тоді війна“.

— „Добре, Що там на пирі?“

— „Ааа! Там „пир на весь мир“, як то кажуть. Гамірно й весело, якби й не чути було про війну... Судиславич оповідає щось, як звичайно. Але маємо й рідкого гостя, Боринича. Не знаю, кому вдало ся стягнути його до Галича. Щойно оповідав про свої пригоди з медведем і з парою лисів, а тепер оповідає, як два закупи його свояка убили тура. Добре говорять. Ждати-меш на ігумена?“

— „Так; передтим говорити ще маю з Гражданцем. Пришли його до мене“.

Розпращали ся.

Прийшов Гражданиць. З ним князь не мав вже тепер про що говорити, бо змінив вже своє рішення в справі війни. Для того запитав його звичаєм свого батька, коли той спішив ся кудись:

.....а тепер оповідає, як два закупи його свояка
убили тура“. (До стор. 97).

— „Чи відколи мені припала волость не було яких надзвичайних злочинів?“

— „Ні!“ відповів Гражданинець.

Поговорили коротко про різні дрібні справи й Гражданинець вернув на пир в тім переконанню, що князь перед рішенням війни хотів знати, чи нема злої ворожби в незвичайних злочинах.

Князь післав ще спритного бирича Яструба до монастиря, довідати ся, кілька бояр там заїхало. Коли бирич доніс, що двацять двох, був вже спокійний о вислід завітної наради.

Хоч до розсвіту було ще досить далеко, вислав князь двох своїх биричів до монастиря св. Іоана, щоби, як встане ігумен Данило, ще раз запросили його до замку, а сам положив ся. Але заснути не міг. Закликав прислугу й приказав знов засвітити та взяв ся переглядати книги. Відложив на бік життя святих Івана Дамаскина, переглянув євангеліє й довше спинив ся на книзі подібній до „Фізіолога“; його бавили різні дивовижні відомости тої книги про рися, що очима бачить крізь мури, про поганого носорога, що має очі найкраспі з усіх земних і водних створінь.

Князеви пригадали ся притім веселі, повні одушевлення хвилі, які переживав, читаючи ту книгу зі своїм товаришем Мирославом Крушиною. „Якже давно не говорив я з ним“, подумав князь. „А він був би добрий до посольства; притім узрів би ті полудневі краї, про котрі ми так часто говорили“. Казав прикликати його.

Мирослав увійшов до кімнати князя дуже врадуваний несподіваним зазивом.

Князь простягаючи до нього свого „Фізіолога“, сказав:

— „Чи пам'ятаєш, Мірку, як ми не раз цікавили ся сею книгою? І чи не хотів би ти поїхати там, де можеш зустріти бодай частину див, описаних у ній? Завтра, найдальше позавтра відїде посольство до Византії. Вибачай, що я скорше не сказав тобі сього, але ти не знаєш, як дуже

багато клопотів мав я від хвилі смерти мого батька“.

Розговорили ся як за давних, добрих часів. Мирослав оповів князеві все, що бачив і чув на пирі: особливоз докладно про клоніт з приміщенням освоєного медведя, з яким прибув на пир боярин Боринич. Служба говорила, що з гір прийшли два медведі на пир, лиш одного треба було взяти до конюшні на ланц, а другого до княжого стола. Князь дуже тішив ся Мирославовим переповіданням. Вкінці стануло на тім, що головою посольства, в склад якого входить-ме кілька поважних купців і бояр та один варяжський полководець, буде брат відомого нам вже Івана Микулича з Надвірної, боярин Мирослав Микулич. Він за старого князя рівно як брат його послушав і добре вивязував ся зі своєї служби. Князь волів його, чим Івана, бо Іван був дуже скупий і через те не виступав достойно й пишню.

Як засвітало, повідомили князя, що приїхав старий ігумен Студитів, Данило. Мирослав Крушина попрацав князя й пішов А до кімнати вступив старець, немов сотворений на образ і подобе чоловіка, описаного в евангелію Матея словами: „Во дни же они прииде Іоан Креститель, проповідає в пустини Іудейській; імяше ризу свою от влас верблюж і пояс шкіряний около бедр своїх; а кормом єго була шаранча і мед дикий“.

Образований ум князя пригадав собі зараз те місце св. Письма, причім князь сказав собі в думці: „Сей чоловік не тільки виглядом, але й діяльністю подібний буде до біблійного Іоана Хрестителя; з нього лунати-ме глас вопіющаго в пустини“.

І зробило ся йому дуже прикро на думку, що він, молодик, не скаже правди тому старцеві, якого завізвав до себе. Не може сказати. Відчув виразно всю глибину різниці, яка була між ними: той старець у волосінниці, підперезаний ремінним поясом, не мав уже ніякої звязи з сим світом.

кремі св. Письма. І дивно зробило ся молодому князеві на думку, як та свята книга творить людей, як надає їм зверхний і внутрішній вигляд — одна книга, що прийшла до нас з далекої Візантії перед шістьма поколіннями князів; у семій філі Володимирового потомства прибув на світ він, Ярослав, внук Володаря, що був правнуком Ярослава Мудрого, сина Володимира Святого, за якого та свята книга почала панувати на нашій землі. І відчув якусь дивну пошану, майже острах перед тим старцем, якому на сьм світі вже на нічім не залежить, крім на виконуванню слів св. Письма. Але молоде рожеве дитя, яке було в його уяві, додало йому відваги, стати до розмови з тим строгим старцем.

Витримав його благословення й довшу молитву над своєю головою тай усадовивши біля себе, сказав:

„Отче, я попросив тебе задля поради в дуже важній справі. Як ти може чув уже, завтра боярська рада має рішити, чи буде мир, чи війна з Київом ізза Погорини, яку прирік звернути мій покійний батько. Я хотів змити батьківську вину...“ (Тут князеви мимохіть напірали ся слова: „Але відколи мені сказали, що я сам став батьком, не можу сього зробити“. Одначе переміг себе й докінчив так:) „Але вже на нинішній нараді бояр зміркував я, що більшість за війною. Ти знаєш добре, що я, як молодий князь, якому ще навіть не складали присяги бояри, не можу явно виступити проти волі їх. Чи ти не міг-би ране перед радою довідати ся від тих поважних учасників ради, що займали до монастиря, чи вони будуть за війною, чи проти війни й мене про се повідомити?“

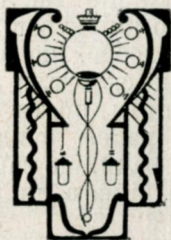
Старець насупив брови, встав і витягаючи праву руку, промовив словами Святого Письма, чого саме сподівав ся молодий князь:

— „Слишасте, яко речено бисть древним: не убівши! Аз же глаголю тобі, яко всяк гнівай

ся на брата свого всує, повинен єсть суду і гешні огненній“.

Чи ізза великої втоми молодечого тіла князя, який не привик до неспаних ночий, чи ізза на-товпу вражінь і думок останньої днини, чи під впливом сего дивно строгого монаха-старця, до-сить, що князем заволодів якийсь горячковий жах. Чув себе вельми грішним перед тим олице-твореннєм Святої Книги. Йому здавало ся, що стоїть перед ним не той сухий, винищений по-стами старець, тільки Святе Письмо й говорить до нього про пекольний огонь. В очах зробило ся йому червоно від огню, що пік його уяву й обхоплював усе кругом. З трудом видержав дальшу розмову зі старим ігуменом.

Як ігумен вийшов, князь не міг відразу за-снути, хоч був дуже втомлений. Вже настав білий день, як сон зморив його й він заснув. Стара княгиня, довідавши ся від прислуги, коли заснув її син, заборонила його будити скорше, як на раду бояр і полководців, що мала рішити війну, як всі вже чули й знали.

В початках воєнного крґговоротґ.

Глава п'ята, котра внаслідок чомґ по оухващенню війни зблїд молодий галицький князь; шкґ він оукладає паани з воеводою й кґди мали розїхати са його посольства, та шкґ один з оучасників посольства, Мирослав Крґшина, затагнїв довг і шкґ довжнґ грамотґ виставити і шкґх людий притїм пїзнає; а не внаслідок са глава, що вийшло з того знакомства.

Хоч війна ще не була формально постановлена, але все відбувало ся вже в її круговоротї. Імя війни: несподїванка, а символ довг, а тло: чорне пожарище, а письмо її червоне. Вона багатьох убиває зброєю, а ще більше трудами й голодом. Вона нищить багато тих, що беруть у нїй участь і ще більше тих, що не беруть в нїй участи. Вона приносить зі собою несподїване множество страху й трудів, болю й тягарів, положень і знакомств, про які людям нїколи й у снах не приснило ся. Вона кидає людьми в далекі землї, на високі гори, на глибокі води. Показує їм отворенї рани й темне дно розпуки й смерть. Всїляку смерть, небажану й бажану і навіть пожадану. Але не ті найбільше нещасливі, що були в страшних руках війни; бувають і такі, яких вона оццала, а які в дальшїм життю жалують ся їй словами: „Чому ти не забрала нас у сиру земельку, в муках конання?“ Вона показує людям, як сила замагає силу й які рїжні є сили на свїті, і як хитрість збиває силу з нїг і як припадок панує над усїм, мов збиточний хлопчик в кїмнатї, повнїй дорогоцїнного скла. Але й він не годен змінити того, щоб вода не цїлила й камїнне не котїло ся вниз.

Бо вічні є закони світа і як тягар олова, так тягар провини все падати-ме вниз.

Молодий князь спав, аж поки сонце не стало над найвисшими недеями Горганів і в княжих теремах не зібрала ся повна рада бояр. Тоді збудили його й він убравши ся, поспішив на раду. Був втомлений і блідий та мав дивне вражіння, що втратив не тільки половину днини, але й пів життя, бодай того доброго, сонішного, щасливого життя. Як золотий промінь, що лучив його теперішні турботи з веселістю минулих днів, блимала в ній думка про сина. Нею оживлений увійшов до радної гридниці, що була заповнена до краю.

Його привитали як вчора, тільки може з іще більшою пошаною. Сим разом нарада не тревала довго. Така велика більшість заявила ся за війною як за чимсь samozрозумілим і немов постановленим, що меншість замовкла й своєю мовчанкою немов потверджувала становище противників. Щойно по промові воеводи Халдієвича порішено, що князь може ще провадити переговори в справі замирення на основі відступлення двох східних городів Погорини. Але в можливість мира не вірив вже ніхто й бояри таки зараз розіхали ся, приготівляти ся до походу; київського посла повідомив великий печатник, брат перемиського воеводи й приятель Халдієвича, що князь і рада бояр постановили предложити київському князеві поділ Погорини та що в тій ціли виїде до Києва окреме посольство.

Князь ішов з воеводою Халдієвичом до своєї кімнати, як приступив до него лікар княгині й вклонивши ся, сказав, що мавби щось заявити князеві на самоті. Молодий князь в переконанню, що лікар говорити-ме про новонароджене дитя, відповів:

— „Говори! Я не маю тайн перед старим приятелем мого батька“.

Тоді лікар отягаючи ся, сказав:

— „Молода княгиня зовсім уже здорова“.

— „Син?“ з ніжною гордістю й укритим страхом запитав князь.

Лікар замняв ся й по хвилі відповів:

— „Княгиня повила — донечку...“

Блїде лице князя зблїдло ще більше так, немовби вся кров сплила з нього. Опісля червень почала йому підступати й дійшла аж до очей. Запримітили се і лікар і воєвода тай оба почали нараз говорити. Але князь не чув, що вони говорять. По хвилі прийшов до себе й обернувши ся до воєводи, сказав дивно твердим тоном:

— „Ходім! Треба кінчити діло!“

— „Розпочинати, княже!“

— „Нехай буде розпочинати!“

Вступили до кімнати князя, перед котрою, як все, куняла медведиця.

Ярослав, як усі мужчини з його роду, скоро приходив до себе. Він був вже зовсім спокійний і сказав до воєводи:

— „Думаю, що найважнійша річ, відтягнути Угрів від війни“.

— „Так!“ відповів воєвода.

— „А що зробити з Ляхами?“

— „З ними не стоїть говорити, бо вони занадто бідні й голодні, щоб не пішли скрізь, де тільки сподівають ся, пожити ся. Впрочім маю певні вісти, що війною проти нас можуть піти тільки два ляцькі князики: краківський і сандомирський. Першого розібемо над Попрадом, а другого треба ще в осени, а найдалше в зимі облягти в його курнику“.

— „Угрів думаю відтягнути двома способами: переговорами й ударом Византії. В тій цілі висилаю завтра посольство до византійського цісаря, яке має його повідомити про смерть мого покійного батька та про війну з Ізяславом і зажадати на основі договору цісаря Мануїла з моїм покійним батьком, щоб византійські сили як найскорше перейшли Дунай і вдарили з полудня на Угорщину. Те саме посольство вступить по дорозі до Буди й спробує навязати добрі відносини

між мною й угорським королем. Як се вдасть ся йому, то має дальше їхати до Византії вже без домагань, щоб вона вдарила на Угрів“.

— „О се нема страху, щоб шурин Ізяслава не пішов йому на поміч. Я бою ся чогось иншого, а саме, щоб він не приказав по дорозі між Будюю й Дунаєм зловити ціле наше посольство так, що воно не доїде до Византії“.

— „Мабуть ні“, відповів князь. „Мій покійний батько говорив мені нераз, що Угри дичіють, як тільки вийдуть поза свою землю, але дома вони поводять ся по лицарськи. Як тільки з ними відповідно поводити ся. А молодий Микулич уміє з ними говорити“.

— „А я думаю, що тим лицарям, що ще так недавно як чорні від бруду чабани переходили нашими степами, нема що вірити“.

— „Обережність не зашкодить ніколи, хоч якраз супротив Угрів може вона бути менша, чим супроти старої Византії. Я дам другу грамоту Мирославови Крушині в тайні перед цілим посольством. І якби Угри відібрали від Микулича мою грамоту, то на молодого Крушину не звернуть уваги. А що буде, як Византія не прийде на час, або взагалі не прийде?“

— „Сего не треба бояти ся. Я знаю цісаря Мануїла. Мусимо лиш о те подбати, щоб він мав час напасти на Угрів. Від посольства, що поїде до Київа, залежить, чи цісар Мануїл матиме час, поспішити нам на поміч“.

Тут старий воевода положив обі руки на своє чоло й помалу запитав:

— „Але кого вислати до Київа? Хто зможе переконати старого Ізяслава, що ми не хочемо тільки зискати на часі? Се трудно буде зробити, дуже трудно. Бо навіть мала дитина знає, як є... А Путятич уміє дивити ся й слухати“.

Князь також задумав ся. І тихо стало в кімнаті княжій. Лиш крізь відчинені вікна долітав одностайний шум Дністра. Мовчанку перервав князь словами:

— „Так, се буде дійсно трудне посольство...“

Князь подумав ще хвилю й сказав:

— „Ізяслава переконає тільки такий чоловік, який сам переконаний, що я хочу мира. Такого чоловіка маємо: в ним ігумен Данило“.

Старий воєвода положив обі руки на стіл, а морщини його чола вигладили ся. Він радісно подивив ся на молодого любимця свого й промовив:

— „Так. Я не тільки що не міг-би перекопати про те київського князя, але не можу навіть зрозуміти, що галицький князь має всего на всего літ двацять. Ігумен Данило як сотворений на посла до Київа. І тому, що вірить у твоє миролюбів й тому, що говорить добрі проповіді. А в старих київських церквах добра проповідь ліпше западає в душу, чим у нових галицьких“.

— „Що ігумен вірить у моє миролюбє, в тім він навіть не так дуже ошибаєть ся“, сказав задуманий князь таким голосом, якби говорив до себе. Воєвода видивив ся на нього, якби хотїв замітити: „Знов нерішучість?“ Але молодий князь відповів на його здогад:

— „Пропало! Війна буде. А до помочі ігуменови додам Гражданця й Судиславича. Вони вже дадуть собі раду з дорадниками Ізяслава, як тільки ігумен справить ся з ним самим. Гражданинець знаменито списувати-ме нову хрестну грамоту“, з якимсь тяжким віддихом сказав молодий князь. Він почував себе дуже ніяково в тій помотаній сітці дипломатичних підступів, яку сам починав плести. Та в душі лелїяв мрію про мирну працю для своєї волости й всіх земель нашого народу.

— „Лишаєть ся ще тільки одно посольство — до Суздаля“, сказав воєвода.

З неохотою відповів князь:

— „Відійде й воно, хоч я волїв-би обійти ся без сеї помочі. Вже важнійше те, щоб тесть порозумів ся в напій справі з половецькими ханами“. Воєвода додумав ся, що князєви неприємна

була згадка про Суздаль ізза несповнення його надії на першого потомка, але не сказав нічого.

Князь запитав ще:

— „Чи сили, якими розпоряджає мій перемиський воевода, вистарчать на здержання лянських князів?“

— „Тих голодних князиків? — Зовсім вистарчать. При дрібоччї сприту вистарчили-б і війська, що стоять у Ряшеві, Ярославі та Сяноці“, відповів старий воевода, що не любив свого суперника, перемиського воеводи Дмитра Надїтича й зовсім неслухно робив натяк на недостачу сприту в нього.

Розпрацали ся, й Халдїєвич вийшов.

Але вернув з коридора й сказав:

— „Маю ще одну раду для тебе, княже, тільки не знаю, як приймеш її“.

— „Кожду твою раду приймаю радо, воеводо“, відповів молодий Ярослав, котрому зробило ся приємно на думку, що старий воевода числить ся з ним уже майже так само, як з його покійним батьком.

— „Моя рада така, щоб до київського посольства вжити також старого міщанина Рака“.

Князь розкрив широко очі.

— „Адже се тайний провідник противного йому батькови міщанства!“ сказав.

— „Якраз длятого добре було-б синові, ужити його до важного діла й тим позискати“.

— „Тим його не позискаємо. Впрочім він не згодить ся, їхати до Київ“.

— „Як не позискаємо, то бодай ослабимо його ворожнечу. Але невиключена річ, що він згодить ся їхати: він має в Києві свої склади й йому буде на руку, переїхати ся там на княжий кошт. Я сам піду до нього в тій справі, може ще з ігуменом. Тоді мабуть не відмовить“.

— „Можеш спробувати“.

Від хвилі сеї розмови князя з воеводою війна почала розпускати щораз ширші круги. Воевода взяв у свої досвідчені руки військові

справи, а князь своїм гнучким умом взяв ся даліше виплітати помотану сїть дипломатичних заходів.

Наперед взяв ся до зорганізування посольства до Візантії, яке найскорше мало відійти.

Мирослав Крушина вийшов одушевлений з кімнати князя й землі не достаючи, поспішив до дому. Був такий веселий, якби на новона світ народив ся. В його мозку шибали думки веселі як сонішне проміннє, одна красша від другої: побачить вічно блакитне небо полудня й море, якого ніколи не бачив і передовсім — Візантію, ту Візантію, що через ряд століть була мрією всіх князів і виспих верств українського народу, всіх його лицарів і купців, священиків і богомольців. Візантія мала для нього ще одно, зовсім особисте значіннє: там спочивали тлінні останки його покійного батька, колись дуже заможного купця, що помер там у молодім віці, як Мирославу було літ дванайцять, полишивши молододу вдову й трое діточок, з яких найстарший був Мирослав. Вірителі розхопили тоді великі батьківські склади так, що його матері й рідні остав тільки дім у Галичі й кілька кусників поля та рибний став. Тоді старий князь Володимирко прийняв його на свій двір і казав учити тим самим учителям, що вчили молодого Ярослава.

Щойно тепер мав він нагоду, довідати ся у Візантії докладнійше про вірительности свого батька й — може прийти до маєтку. Ся думка справляла йому велику радість не тому, що ходило о майно, тільки для того що матір нераз згадувала про те, якби то було добре, відзискати втрачене добро. Він чув себе більшим і ліпшим, чим доси, бо був комусь дуже потрібний.

Нестара ще матір приняла його запитом:

— „Коли їдеш, Миросю?“

— „Ми мали їхати завтра, але мабуть не виїдемо скорше як за тиждень, бо приготування до дороги займуть споро часу“.

— „Не забудь, що батькови треба поставити

надіробний камінь. Про те, де він лежить, скажуть наші купці, що живуть там постійно“. Говорила про се зі слезами в очах.

І Мирославу зробило ся сумно; він знав, що в них нема гроша на таку річ, а з того, що призначив для нього князь на кошти подорожі, не хотів черпати на потреби своєї родини. Впрочім хотів велично виступити перед чужими й мати в чужині свій гріш при собі. Матір немов прочуваючи, чого посмутнів її син, сказала:

— „Я була нині у грецьких купців, бо до своїх не хотіла йти. Прирекли позичити. Піди до них!“

Мирослав знав, про котрих саме грецьких купців говорила матір. Були то два багаті спільники, що мали великі склади в Галичі, Києві й Володимирі Волинським. Вони були рівночасно політичними агентами византійського уряду, а покійний князь Володимирко вживав їх часто до своїх підступів на чужих дворах. Вони мали в Галичі недобру славу як небезпечні лихварі, особливо молодший з них, Скелідзес, що залюбки займав ся різними коромолами й готов був перепродати не то ризи, але й кости Спасителя, як говорив про нього воевода Халдієвич.

Дятого Мирослав з неохотою вислухав пропозиція матери. Одначе иншого виходу не бачив. До своїх купців не хотів звертати ся о позичку, бо на се не позволяла йому його гордість: від його батька й діда позичали гроші не тільки галицькі купці, але й найбагатші бояри, й йому соромно було звертати ся тепер о позичку до своїх. Розмірно легкий кредит міг знайти ще в Жидів, але знав з оповідань, що вони опісля любили звертати ся зате по всілякі прислуги й протекції. А він був ще за молодий, щоб мати впливи. А знов за кожним разом йти до князя не хотів. Дятого рішив ся піти до Греків, хоч мав перед ними страх.

Запитав матір, чи випитували її що ті Греки.

— „Випитували, хто провадити-ме посольство й куди воно їхати-ме. Я сказала їм, що прова-

днть молодший боярин Микулч і що посольство їде до Византії. А вони питали, куди. Але того я не сказала, бо не знала“.

— „Навіть, якби ти знала, мамо, то не треба таких річий говорити“, відповів поважно Мирослав і вибрався до Греків, виждавши до вечера.

Склади їх були ярко освітлені, особливо золотникарський склеп. Склідзес, побачивши Мирослава, зараз вийшов і запросив його до своєї кімнати на поверсі. Двері відчинив їм німий невольник Половчин і знов зачинив за ними. Вони були самі й Мирослав з острахом, який відчував дитятем перед великим павуком, приглядався Склідзесови. Був се чоловік літ около п'ятдесяти з великими очима без віїв, що виглядали мов склепові вікна на його майже чотириграннім лиці, що мало радше тупий, волячий, чим хитрий вигляд. Дуже рідкий заріст і борода робили те дивне лице ще більш неприємним.

— „Нікона нема?“ запитав Мирослав о другого Грека.

— „Він мусів лишити ся, нім позачиняють склади“, відповів Склідзес; як ви спішите ся, то я сам можу полагодити з вами справу“.

Мирослав не спішив ся. Але відповів, що спішить ся, бо йому якось непривітно тяжко робило ся в тій павучій ямі, повній ріжних дорогоцінностей і міцно кованих скринь. Йому здавало ся, що в тих скринях замкнене добро й спокій багатьох родин.

Грек виняв грубий папір, уживаний до списування грамот і запитав:

— „Кілько потребуєте?“

— „Пять гривен сріблом“.

Була се значна квота, бо в тих часах гріш мав високу вартість: за 50 гривен можна було купити село з полями, лісами, сіножатями, будинками, людьми.

Але Грек не сказав проте ні слова, тільки розложив перед молодим князем дворянином

грамотний папір і заговорив до нього силувано-приятним тоном:

— „Напишіть грамоту“.

— „На який рост?“

— „По уставу князя Ярослава Мудрого“, відповів Грек, роблячи вигляд праведника. По хвилині додав: „І по дві бочки живопросольної риби та по бочці щучини. І, нехай, по п'ять коробок оброку та шестий сніп“.

Мирослав не відповів на те нічого й мовчки взяв ся писати довжну грамоту:

„Се азъ Мирослакъ, сынъ Ивана Крѣпкыи, кѣпца съ Галича, дкораниихъ княжій, заималъ есмьхъ оу Нѣкона и Скелѣдзеса, гостей елинекихъ, грибенъ пать серебромъ...“

Тут перервав писання й сказав до Грека:

— „Віддам за п'ять літ. Котрого дня хочеш?“

— „Переводжу рахунки на Юрія“.

— „Добре“, відповів Мирослав і писав даліше:

„...отъ Юрька дни осеннего до Юрька дни на голокъ пать. Я на то серебро давати менѣ роста по старомѣ, по книгамъ Ироглака князя, съ годѣ на годъ, и по двѣ вочки рыбы живопросольной. Я вѣде Богъ пошлетъ щѣчины...“

Тут перервав йому даліше писання Грек окликом:

— „Якто: „А буде Бог пошлет“?“

— „А так! Бо у нашім ставі не все є шуки.“

Впрочім, ти сам сказав, що рост має бути по книгам Ярослава. А в тих книгах нема про щучину!“

Скелідзес не відповів на те нічого й Мирослав скінчив уже спокійно писати грамоту:

„...прикѣзти бочкѣ, а не захочѣ тоє рыкъ скѣзти, коа къ сей кавалѣ писана, и дати менѣ денегъ за неа. И ще давати имъ оброкѣ къ домъ: хлѣба, ржи и окая пать коробокъ къ нѣкѣю мѣрѣ и съ пола шестый снопъ съ года къ годъ. Я кавалѣ писалъ а самъхъ лѣта 6662 отъ создания Божяго мѣра къ годъ смерти Володимѣрка, князя галичскаго и начала княженья Иро-слака, сына его“.

Мирослав встав і подав грамоту Грекови.

— „А свідки?“ запитав той.

— „Адже мені якраз о те ходить, щоб ніхто“

не знав, що позичаю. Якби не те, то я не потребував-би брати в тебе на рост уставу Ярослава, за який князь Ярослав засадив-би тебе в погреб. Впрочім і князь і Гражданець знають моє письмо.“

На те Грек:

— „Без свідків не можу дати. Грамота згорить, ти, дворянине можеш пропасти в світі а тоді й мої гроші пропадуть.“

— „Дам заклад,“ сказав Мирослав. „Кого хочеш: невольника чи невольницю?“

— „Молоду невольницю.“

Мирослав усів і почав переписувати грамоту. Перед останнім реченем вложив такий уступ:

— „Въ занатихъ грѣхнахъ ѿ, занащихъ, заложихъ и подпигахъ нмѣхъ, НѣконѸ и СкелѣдзесѸ, дѣбкѸ полокечскѸ, неурѣшскѸ. наменемъ Итиль. Я вѣде ѿ, Мирославъ, не кидѣлю оу нмѣхъ погѣть срокѸ, кольно нмѣхъ по сей закладной кабалѣ, нею кладѣть и оу себе держать и на сторонѸ продать и заложить. Та невольница моя прежъ сей закладной незаложена нѣ продана. Гдѣ сѧ закладная грамота кладажеть, тѣмъ по ней сѣдѧ и правѣжъ кто съ грамотою сею станеть, той по ней истецъ.“

Скінчивши, подер старанно попередню грамоту, а нову подав Грекови.

Скелїдзес не сказав уже нічого, тільки поклав грамоту в скриню, яку старанно замкнув й отворив иншу скриню та виняв з неї чотири гривни срібла в прутах й одну в монетах. Поклав прuti на вагу й зваживши, передав Мирославу. Він обвинув срібло в принесену вовняну плахту й задуманий вийшов з кімнати. Перед самими дверми зустрів Нікона й мало не розбив йому носа. В світлі, що падало з кімнати на коридор крізь відчинені двері, побачив дивне лице того старця й станув. Лице Нікона виглядало дуже благородно й достойно, тільки мало якесь пятно суму чи злочину, чи залежності відкогось.

— „Інтересно, що звязало сего чоловіка, що мусів колись бути чесною людиною, з тим осоружним лихварем?“ подумав Мирослав, що чув від варяжських дружинників різні „заги“ про те, як бог Одін значить кожду людину на лиці так,

що мудрець може по тім пізнати, з ким має до діла. „Князь Ярослав по першій розмові з тими спільниками пізнав-би все“, сказав собі й пішов темними вулицями домів.

Тих п'ять гривень тяжіло йому неймовірно, аж пекло. Він чув, що ті срібні прутики як гаки впираються в поле його матері й рідні, яким він як найстарший син управляв. І відчув біль від того першого довгу свого. Прийшов до дому й оповів матері про умови довжної грамоти. Вона тільки зітхнула й дала синові їсти.

Тимчасом Скелідзес показував грамоту Ніконови. Той уважно перечитав її й сказав:

— „Так, так. Мало ще ворогів маємо, треба нам нових. Чи ж ти не міг задоволити ся законним ростом? Він зовсім не малий? Адже сей молодець товариш князя й колись легко може скрутити тобі голову, нехай тільки прийде до власти. А се напевно буде.“

— „Отож не буде, бо я рішив ся скрутити йому карк і то нім ще доїде до Візантії.“

Нікон видивив ся питаючо на свого спільника, а той притишеним голосом говорив далше:

— „Той молодик отримав якісь важні папери від князя, здаєть ся важнійші, ніж сам Микулич, що має провадити посольство. Не знаю тільки, що в тих паперах є, але купця на них знайду, а властиво вже маю.“

— „Кого?“

— „Або не купить князь Берладський? Оповідають, що він тепер безоглядно рабує галицьких купців і мусить мати гарний гріш.“

— „А від кого знаєш, що той молодик має якісь папери? Видко, що не від надто високого дворянина, коли не знаєш, що в тих паперах?“

— „То пусте! Часом невольник, що палить у княжих печах, може зробити рівно добру прислугу, як великий печатник князя. Одно тобі скажу: що на сю прогульку виберу ся я сам, але ти з неї не дістанеш нічого.“

— „Очевидно,“ відповів Нікон, що весь час держав у руках довжну грамоту Мирослава. „Тільки не забувай, що з такої прогульки можна дуже легко не вернути, бо нехай тільки один з того посольства доїде до Візантії тай скаже Мануїлови, як і що, тоді перестанеш на віки журити ся, як перевезти до Візантії все, що ти придбав.“

— „От ліпше не крадай!“

Нікон поклав грамоту на місце й мовчки вийшов до своєї кімнати.

Монети з княжих часів.

3 першим метом війни.

Глава шеста, кетра внасице, кѣди й мк розїзджали сѣ тѣи посольства княжи й з ким по дорозї звстрїає сѣ посольство, в мѣсто євѣ мелодий Мирослав Крѣшина тай що потѣм вийшло з тої стрїчи; що Мирослав бачив оу столицї Зґрик і чого не зрозумів на оугорськїй пѣстї; мк його посольство попало в неганд засїдкѣ в горах Ардеаю й мк Мирослав ранений і самотний дїстав сѣ в рѣки розеншак; мк описає привезан його до таємничого й страшного города Берладї; що бачив оу горедї тїм і з ким пизнав сѣ й кого відшдкав і мк вїдоев сѣ з нього й мк дїстав сѣ до Бизантїї; що бачив на дворї царгородськїм і мк його сподобав сѣ той двір тай кѣди й в мѣсто станї метиѣа ним несподївано війна.

3а кїлька днїв вїїхав Мирослав з посольством Микулича, в котрого склад входило коло сотнї людий. Князь питає його перед вїїздом, чи не має яких потреб, але се було найдразливїйшою стороною Мирослава, що вїн походив з роду зубожїлого. І вїн твердо вїдповїв:

— „Нї.“

По хвилї додає мѣкше:

— „Не дай зробити кривди моїй матерї й рїднї.“

Князь мовчки кивнув головою і падає приятелеви 5 невеличких пергаминових листкїв; на першїм було виписано великими буквами „Странникъ Паломника“, званий пізнїйше „Странником Стефана“. Був се опис византїйських церков і памятникїв Мирославу аж очї засвітили ся з утїхи. Вїн сердечно дякував за дорогий дар.

Не вступив Мирослав до Чагрова, щоб попрощати ся з своїм товаришем, Борисом; вїн любив його, але поза його домом, бо там були за високї пороги на його ноги.

З собою міг взяти тільки одного слугу, молодого п'ятнадцятилітнього сироту з гір. Стефана Бистринчука, дуже спритного хлопця, котрого Мирослав кликав не „Стефане“, тільки „Стефа“, як кличуть у горах. Сей спосіб так йому сподобався, що часто гукав за Стефаном, хоч не потребував його, але Стефан добре пізнав, коли його Мирослав потребує.

Майже рівночасно виїхали й два другі посольства: до Києва найбільше й до Суздаля. Останнім проводив воєвода Халдієвич. Він мав уложити плян спільних воєнних підприємств зі суздальськими силами. Завдане його було не менше трудне від завдання того посольства, що їхало до Києва, тільки в іншій напрямі: вся трудність його полягала на швидкості, бо воєвода мав доконче вернути, нім сніги злізуть з галицької землі. Через те воєвода вибрався легко, з малою кількістю возів й оминаючи більші города, їхав більше навпростець, готов кожної хвили покинути свої вози. Їхав в напрямі на Погорину Волость з великим поспіхом так, що нім посольство, котре їхало до Києва, дібралося до Теремовлі, він був вже далеко за Пинськом. Виконане своїх воєнних заряджень поручив перемиському воєводі Надітичу, щоб опісля як говорили зловісні язики, мати на кого звалити невдачу. В дійсності зробив він се тому, бо хоч не любив того старого суперника свого, але цїнив його в душі, як досвідченого полководця, чого ніколи не міг признати.

Зовсім инакше їхало київське посольство. Його завданєм було, їхати можливо найпомалійше, Ігумен Данило відправляв молебні в усіх церквах, які зустрів по дорозі, а старий Рак мав скрізь множество ріжних купецьких діл. Його участь в посольстві причинила ся до того, що міщанство почало дешевше продавати княжим слугам упряж для кінноти й інші воєнні припаси. Але була се тільки чемність за ту чемність, яка зустріла їх зі сторони князя, що визначив одного з них такою важною місією, чого старий князь уже давно

не робив. На загаль настрій міщанства не змінив ся.

Разом зі сим посольством вертав до дому й київський посол Путятич. Але в Тереховлі видала ся йому їзда таки надто помалою й він випередив галицьке посольство.

Майже рівно скоро як воевода Халдїевич посував ся й молодий Микулич тухлянським шляхом до столиці Угорщини. Рівно велике як неприємне було здивування Мирослава, коли за Вістовою догнали — Скелідзеса, що їхав в тім самім напрямі з кількома возами, навантаженими всяким купецьким добром. Він попросив боярина Микулича о дозвіл, прилучити ся до його дружини, щоб безпечнійше міг їхати під охороною його уоружених людей. Боярин пристав на те; Мирослав хоч дуже був невдоволений з товариства того лихваря, але не протривив ся тому, бо се був загально прийнятий звичай в тих часах, що купці прилучали ся до всяких посольств і користали з їх охорони.

Чудові тухлянські гори, в яких Мирослав був перший раз тепер, почали займати всю його увагу. Він як дитина радісно приглядався на постоях бистрому Опорови й розкладав вечерами великі вогні з пахучих чатинних дерев. На горах стояв уже сніг, але в довгій долині над Опором було розмірно тепло. Тільки віяли сильні вітри й разураз падав зливний дощ.

Як перейшли найвисші хребти Бескида й минули граничну сторожу за Лавочним, очам Мирослава представив ся чудовий вид: сонце світило на блискучі сніги, що лежали на верхах і на червоне море листя букових лісів, що покривали полудневі сточища Карпат. А на все те сіяв золотистий дощ міріядами довгих-довгих каплин. Угорщина видала ся йому кращою, чим галицька земля, але тільки на границі.

Столиця Угорщини Буда зробила на нього знов сильне вражіння, особливо королівський замок на стрімких білих скелях, що піднимали

ся в гору прямо з филь широко розлитого Дунаю. Ту величаву ріку знав він досі тільки з пісень і оповідань. Як вона показала ся йому, мов величезна, лискуча гадина, дивив ся на неї зі запертим віддихом і вслухував ся уважно в її грізний хлюпіт. Порівнював його з Дністром. І Дністер видав ся йому якимсь ближшим, привітнішим.

В королівськiм замку прийняли галицьке посольство надсподівано добре; король прийняв з подякою до відома вістку про вступлене на престол молодого князя Ярослава й запросив на пир його посольство. Воно задержало ся кілька днів. Одного ранка бачив Мирослав, як в оточенні двірських жінок ішла замковим подвір'єм до каплиці молода жінка угорського короля, дочка київського князя Ізяслава. Він низько вклонив ся їй і поздоровив рідним словом. Королева станула на мить і приязно відклонила ся. Мирослав запізнав ся скоро з українськими жінчинами з оточення королевої, що прийшли тут з нею з далекого Києва. Він порівнював кожду стрічну жінчину зі „своею“, але ні одна не припадала йому так до вподоби. Пригадував собі й мішанські дівчата з Галича, свої сусідки. І мрів.

Посольство отримало вкінці відповідь, що вневдовзі відійде до Києва окреме посольство з Буди, котре возьме участь у переговорах в спірній справі, бо свого часу по битві під Перемишлем угорський король поручив зворот Погорини за галицького князя, що присягав тоді на похилений хрест корони св. Стефана.

Се рішення було значним успіхом галицького посольства, бо опізнювало можливість рішення Києва й давало Візантії та Суздалеви можливість прийти на час з підмогою галицькому князеві. Боярин Микулич зараз вислав з вісткою про те до Галича двох їздців, отримавши для них передтим окрему ескорт до границі, причім гоїно сипав дари на всі боки від служби до вельмож, розуміючи по своему слова Халдієвича на пам'ятній раді

бояр, що треба десь переломити страшний обруч ворогів. Коштівна то була річ і старий воевода Халдїевич не даром накликавав бояр, щоб передовсім грішми підперли молодого князя.

Опісля рушило галицьке посольство даліше на полудне. Його угорська ескорта змінювала ся в придорожних городах, Скелідзес віз з Будапешту дуже значну кількість возів і мав зі собою більшість людей різно язичної збиранини. Вони весь час ходили на пів п'яні й заєдно били ся між собою.

Як галицьке посольство віхало в глибину угорської пусти й стануло на нічліг біля якоїсь самотньої гостинниці, счинив ся опівночі несподіваний крик і всі схопили ся на рівні ноги. Гостинниця стояла в огни, а оподалік утікали якісь уоружені люди. Був се очевидно один з таких частих в тих часах нічних розбишацьких нападів, що не міг удати ся ізза чисельности нападених. Але мимо того угорська ескорта розбігла ся, якби її не було. Боярин Микулич уставив своїх людей до бою, але ніхто не нападав. Тільки приступив до нього Скелідзес, оглядаючи ся трівожно на всі сторони й заявив йому, що дякує за дотеперішну охорону, але даліше сим шляхом не поїде, бо має від своїх людей певні вісти, що се тільки перша сторожа великої розбишацької банди, що розбиває понад Дунаєм, пробувала захопити язика про те, хто їде. Супроти того він даліше не поїде сим шляхом, але зверне ся через гори Арделю на Волощину й туди хоч з більшим трудом, одначе безпечнійше дістанеть ся до Византії.

Мирослав був надто молодий, а боярин Микулич надто лицарський чоловік, щоб у тих словах Грека доглянути ся підступу. Вправді інші галицькі купці, що їхали з посольством у власних ділах, говорили, що таки сей шлях безпечнійший але боярин Микулич послухав ради Грека й звернув на схід в напрямі гір Арделю, кажучи до Мирослава:

— „Вже той старий лис добре мусів про-
нюхати дорогу й не наражував-би на втрату
свого добра“.

Йому й на думку не приходило, що то Ске-
лїдзес зорганїзував той нічний, уданий напад
і наклонив ескорту до утечі тай тими способами
манить посольство на Волощину, де мав від тепер
добре зорганїзовану розбишацьку ватагу більших
розмірів. Посольство рушило в зміненім напрямі
й в перших днях грудня дійшло до гір Арделю.

Падав сніг з дощем одного пізнього понурого
пополудня, як довгий ряд возів знайшов ся
в якійсь дебрї зі стрімкими стїнами. Нараз з поза-
скель сипнув ся на їдучих град стрїл та рогатин
і почали виглядати якісь великі постатї в косматих
кожухах, з клапанями на головах. Крик і метушня
підняли ся в провалї. Ранені й убиті люди й зві-
рята падали на місцї. Похід станув. Мирослав
оглянув ся поза себе й побачив Скелїдзеса, що
все прилинував ся зі заду, як він, окружений
тими волохатими напасниками, показував їм його
й Микулича, Зрозумїв усе. Що тепер діяло ся,
діяло ся дивно скоро, так скоро, що він не знав
навіть, коли. Прискочив до боярина Микулича
й крикнув йому в само вухо: „Знищити грамоти!“
Боярин почав розпинати ся. Але в тїй хвилині
обскочили їх напасники й боярин перестав шу-
кати за грамотою, а вихопивши меч, роздавав
удари на всі сторони. Коло нього стовпила ся
горстка найблизших дружинників його й власними
трудьми заслонювала боярина. Мирослав перший
раз в житю знайшов ся в такій бійцї. Хвилину
стояв безрадий, але побачивши, як звиваєть ся
його Стефан, хоч підросток, засоромив ся своєї
зрештою недовгої бездїльности й метнув ся з ко-
ротким ножем у вир бійки. Та не мав часу вжити
ножа, бо якийсь напасник обхопив його в пів
і разом з ним повалив ся на землю.

Сумерк почав западати й Мирославу здавало
ся, що вже смеркає молоде життє його. Але в ту
мить напасник отримав від одного з дружин-

ників такий удар що тільки раз зойкнув і розвів руками. Мирослав підніс ся помалу. Чув неприємне-зимно в голову, на котру падав мокрими платами сніг. Напів одужений відрухово здер з голови „свого“ напасника клапаню й наложив на свою голову. В тій хвилі вцілений ударом рогатини повалив ся на землю боярин Микулич і важко застогнав, віддаючи духа. Двох напасників кинуло ся на його тіло й почало з нього здирати одіж. Майже відрухово кинув ся на нього й Мирослав та дивно скорими руками вихопив грамоту.

— „Помалу, братчику, рабуй! І так мусиш віддати все до поділу“, сказав до нього якийсь розбишака, взявши його очевидно за одного зі своїх.

В тій хвилині шибнула Мирославу думка, що його можуть пізнати й що він має тепер обі грамоти, від яких залежить усе! Йому станула перед очима вся навала ворогів, що так звалились на його рідну землю, як звалили ся ті розбишаки на галицьке посольство. Галич і дім родинний станули йому перед очима, обступлені з усіх сторін чорними Уграми й голодними Ляхами та множеством ворожих полків. Се напругло всі його нерви й мязи до небувалої висоти. Майже рівночасно скочив своїми молодими ногами в щілину стрімкої стіни, яку в сумерку доглянув. Мав вражіння, що має сталеві ноги, гнучкі як дамасценські мечі. Миттю знайшов ся на верху стіни й інстинктивно оглянув ся в напрямі Скелідзеса. Той обома руками показував на нього й кричав:

— „Ловіть його! Живого або мертвого доставте князеві Берладському!“

Мирослав почув коло себе свист стріл і фуркіт рогатин. Мимохить присів, причім почув шелест грамоти, яку міцно держав в руці, всю змяту. Щойно тепер пригадав собі, що її має, що видер її від умираючого боярина й що її треба знищити. Почав її дерти на шматки, причім великими скоками біг в одинюкім напрямі, який мала та

стіна. Нараз почув удар в ліву ногу й прикляк, хоч болю не чув. Огляну́в ся: за ним біг його Стефан з рогатиною в руці. Мирослав дуже зрадів, але ждати на нього не міг, бо аж свистіло кругом від стріл і кілька рогатин зарилося в сніг біля нього. Вирвав одну з них і з найвисішим напруженням змірився там, де стояв Скелідзес. В хвили́ як кидав, мав вражіння, що від того мету залежить все. Трафив. Бо почув крик Грека, довгий і проразливий, майже звірський. Тайна грамота, яку мав зашиту в одежі, пекла молодого Мирослава як грань. „Втікати з нею!“ шибнуло йому в голову. І він в горячці кинувся зі стіни в дебри на противну сторону від розбишак. Чув іще за собою другий скок, майже в мить виконаний по його.

Упавши в сніг, почув Мирослав біль такий сильний, що зімлів.

А як прийшов знов до притомности, чув біль за кожним рухом (чув) що його несли на якихсь ношах з пруття. Не отвирав нарочно очей в переконання, що так легше довідається, що з ним робити-муть. Помалу, запираючи віддих, переконався, що може без болю рухати обома руками й правою ногою; тільки в лівій чув, як скимить рана й ще чув окремий біль, гірший від першого.

— „Ага“, подумав, „отож я ранений окрім того звихнув ногу“. Щойно тепер пригадав собі свою грамоту й кров ударила йому в очі зі сорому, що так пізно згадав про неї. Скорим рухом руки помацав місце, де мав її зашиту: вона була!

Радісно забилося в нім серце. Але рівночасно обхопила його тривога, що той його необережний рух мусіли закріпити ті, що його несли. Почав отже мимо болю кидати ся на лежанці й напрасно рознимати очі, причім дивився, чи не замітить де Стефана. Але його не було.

— „Конає?“ запитав один з його клапятих сторожів.

— „Лише кидаєть ся. Певно горячка“, відповів другий. Всі пристанули, Дали ся чути й голоси Волохів, котрих він троха розумів.

— „Несім його до найблизшого села“, сказав один з них, „там є добрий знахор, що вилічить його“.

— „Ая, лїпше живим його доставити, бїльше заплатять за нього“, докинув третий.

— „Але куди його везти?“ запитав перший.

— „Наперед до Текучі, а відтам у Берладь, сказав голос того, що його Мирослав почав уважати за провідника. „Гарний хлопець! А скаче лїпше як олень...“

— „І не зле метає рогатиною“, докинув хтось з гурту. „Добре, що трафив того проклятого лихваря, бо инакше він був-би все загорнув.“

Останні слова пригадали Мирославу його гроші, призначені на памятник для батька. Він знов обернув ся, щоб мати нагоду переконати ся, чи є вони. Гроший не було. Значиль його обробовано, але не з найдорожньої річі. Був у веселім настрою, який одначе за хвилину щез, бо прийшло йому на думку, що вже в знахора при перевязуваню ран можуть у нього відкрити тайну грамоту! Постановив собі дуже кричати при перевязуваню, удаючи великий біль. Впрочім було йому вже все крім грамоти рівнодушне: він знав значіне слова „Берладь“.

Чув мокре зимно й велику втому. А сніг падав і падав. Ті, що його несли, глибоко западали в снігові заспи. Вкінці коло полудня дійшли до волоського села над якоюсь річкою між високими горами. Він чув вже страшний голод, що не давав йому думати про ніщо инше.

В теплій, мужицькій хатї положили його на постіль і дали теплого молока, що видало ся йому райським напитком. Старий, слїпий на одно око мужик Волох взяв ся зараз натягати йому звихнену ногу. Мирослав не дуже потребував притім удавати, що його болить і кричав так, що й птиця не сіла-б на хату. Вкінці натягане

й мащенє та перевязуванє скінчило ся щасливо. Він був увесь в потах. Заснув і по глибокім сні збудив ся аж на другий день, оживлений і майже здоров. Тільки лівою ногою не міг рухати без болю.

Його положили на сани, вимошені сїном і рушили з ним в дорогу. По дорозі скрізь вступали до волоських сел. Щойно в Текучій почув Мирослав рідну мову й дуже тим утішив ся. Йому пригадало ся родинне місто. Від Текучої до Берладі було 7 миль. В Текучій тільки переночували з ним і на другий день рано вирушили на північ здовж ріки Бирладі, проти води. Кругом бачив тепличиний снігом зрадливо покриті мочари, з яких курив ся дивний опар. Сторожа його була вже змінена й представляла ся зовсім поважно, як дружина; говорила переважно по українськи. Були се очевидно княжі люди. З його дотеперішних сторожів остав ся тільки провідник, але й він перебрав ся та виглядав тепер як дружинник, тай два слуги зі склепів Скелідзеса.

Берладь!

Мирослав мав узріти Берладь! Таємничий город князїв-ізгоїв Володаревого роду, місто страху могутного галицького князя, місто ненависти боярства й прихильности міщан. Мав узріти Берладь, з якого за памяти живучого тепер покоління не вийшов ще живим ні один боярин галицький, що переступив окопи або брами города того й де втікали всі, що коли небудь провинили ся проти закона. Мирослав почав в думках приготувляти ся на смерть, бо був дворянином галицького князя, смертельного ворога князя Берладі.

Тут у Берладі було гніздо всіх хищників і розбишак, бо сюди втікали з усіх усюдів всі, яким за тісно було дома. Мирослав знав Берладь лиш з оповідань матері тай вістий, що кружляли про нього й його князя, але не багато знав про нього. Сей город був для нього чимсь далеким і мало зрозумілим, хоч цікавим як казка. Напевно знав про Берладь лиш те, що в тім городі кня-

жив тепер Іван Берладник, внук Володаря, стрийний брат Ярослава та його найзавзятійший ворог, бо батько Ярослава, Володимирко позбавив його Звенигора. Князь Іван осів зразу за згодою Володимирка на городох біля устя Дунаю; згоду Володимирка на те вимогла на нім його подруга, княгиня Евдокія, кажучи, що над Дунаєм найліпше припилює його Византія. А перед чужими говорила княгиня, що не годить ся, щоб князь Іван остав без волости. Се донесло ся, до нього, і він до смерти добре згадував жєну Володимирка. Колиж замітив, що Византія уважно сторожить його в наддунайських городах, почав поширювати свою волость в напрямі Галича і переніс свою столицю до Берладі.

Все, що Мирослав чув поза тим про сї сторони й їх князя, видавало ся йому дуже дивним і часто противорічним. І так галицькі бояри не називали берладського князя инакше як розбишакою в княжім колпаці та розсївали про нього найстрашнійші вісти. А знов міщанство, що займало ся торгівлею, дуже хвалили того князя й при кожній нагоді піднимало голос за тим, що він як внук Володаря покривджений покійним князем Володимирком. Бояри розказували, що він організує розбишацькі банди й ватаги з пройдисвітів і шибайголов усіх народів світа, дає їм дозвіл, обходити осоружні поганські торжества, на яких Половці приносять своїм богам в жертву молодих дівчат і хлопців чотири рази в році в часі місячної повні.

З дрожанєм зближав ся молодий Мирослав до таємничого города Берладі, а та дрож його походила не тільки зі страху, але й з цікавості. Він при своїх двацяти літах бувби сам радо скочив подивити ся на той город, хочби за ціну свого життя, якби не тайна грамота, яку мав при собі, а від якої зависіло, те, чи вороги чи союзники довідають ся скорше про воєнні заміри галицького князя. Мирослав дрожав на згадку, що князь берладський прочитає ту грамоту й вже

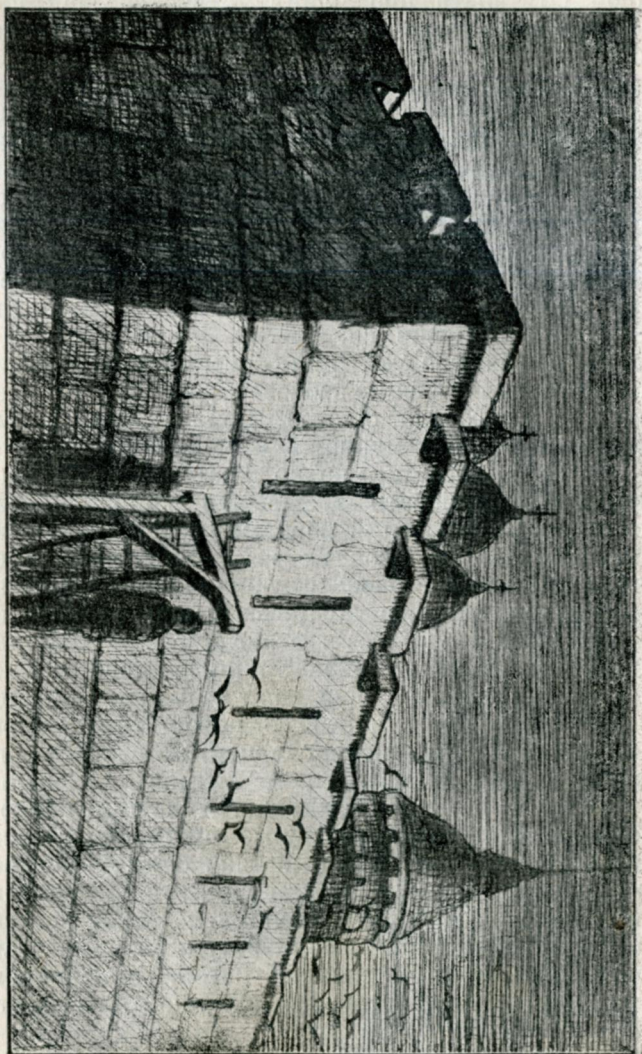
бачив, як його гонці біжать до Київа й до Буди, щоб дати знати про пляни Ярослава. Мав вже тільки одно бажання: щоб його закопали в його одежі, де була зашита грамота.

Місяць доходив до повні й трупячим блеском засипав снігом покриті поля й ліси, що вгиналися й скрипіли під його тягаром. А сани, на яких лежав Мирослав, окружені кінною сторожею, мчгали як вихром гнані. Мороз іскрився й сніг скреготав під копитами половецьких некованих коний. Вже кілька разів привиджувалися напруженим від очікування очам Мирослава снігом засипані стіни й окопи Берладі, але за кожним разом переконувався, що се або якісь придорожні горби, або гаї. Вкінці серед ясних снігових піль у місячнім сяйві заблестіли перед ним зариси таємничого города, білого як смерть, з чорними тіннями в загонах мурів.

Коні летіли як вихор і Мирослав не міг навіть думок зібрати як переїхав окопи й опинився під византійськими воротами города ізза яких видніло кілька церковних веж. Чув тільки, що провідник його сторожі говорив до сторожі, що стояла при брамі, в українській мові, але не пам'ятав опісля, що, бо всю його увагу захопили дві річі: перша то були трупи й нагі кістяки людські, що висіли біля воріт на гаках шибениць.

Сніг почав саме легко поропити й Мирославу здавалося, що він присипає вже й його кістяк. Нехай станеться се зі мною за землю галицьку й за полки її, думав. А та думка, якою не міг навіть поділити ся з ніким, справляла йому приємність. Те, що кістяки були без одежі, заняло всю його увагу й думки: він насильно прикликав до себе думку, що його одіж зідруть з нього люди, які не звертати-муть уваги на такі річі, як папір, або викинуть його. І представляв собі, що та грамота мусить уже бути зм'ята й знищена.

Город був у нутрі ще майже пустий і подобав на Теребовль. Все в нім було деревляне,

(Л. стр. 127).

тільки частина стін біля в'їздових воріт була з каменя.

Станули перед якимсь будинком, перед котрим стояли на сторожі наші дружинники, Половиці, Волохи й Чорні Клобуки. Чотирох знесло його до якоїсь студеної, пустої кімнати й положило на долівці, де він перележав до рана. Мав якусь дивну певність, що не вмере, хоч знав з оповідань, що кому з впроваджених сторожею до сего міста не завязано очий, щоби не оглянув його укріпленя, той призначений на смерть. Згадав матір і жаль йому зробилося її. Мав з одного тільки вдоволеня: що за весь час не виговорився з нічим, хоч допитували його. Набирав щораз яснійшого переконання, що князь берладський має слушно недобру славу. Впевнювало його в тім погляді те, що учасник нападу на галицьке посольство, був очевидно в княжій службі.

З такими думками перележав до рана. Весь час думав над тим, чи не далося-би знищити грамоти. Але боявся, чи його не підглядають крізь отвори в дверох. Кілька разів був певний того. Волів отже не роздирати одежі.

Над раном задрімав. Але зараз скрипнули двері й якийсь дружинник приніс йому кусень ячмінного хліба тай води в посудині, мовчки поклав се коло нього й вийшов, замкнувши двері на ключ.

За які дві години увійшло чотирох дружинників з ношами, а пятий з мечем в руці, видно їх начальник. Поклали його на носі й почали нести.

На вулиці Берладі побачив тепер Мирослав великий рух: ішли й їхали всілякі відділи дружинників, Половиць, Чорних Клобуків, Греків, Угрів і Волохів, ішли то гуртами то поодинокі якісь дико виглядаючі люди, що жалібно з під лоба споглядали на ряди купецьких возів. Бачучи тих гольтїпак і всю ту збиранину з ріжних сторін світа, зрозумів, що її може втримувати в сьакім — таким порядку тільки жах. І ті кістяки, що висіли

при городських воротах, видали ся йому тепер зовсім оправдані й навіть потрібні. Побачив якусь процесію поган зі жрецем, перед яким несли гарного хорта, мабуть жертву для ідола. На хвилю здавало ся йому, що замітив вози галицьких купців. Обернув ся лицем до лежанки, бо не хотів, щоб знакомі бачили його в такому стані.

На краю города піднімав ся на сугорбі княжий замок, окружений окремими частоколами й ровами. При нїм стояла велика сторожа. На подвірях снували ся дружинники. Запримітив між ними обох слуг Скелідзеа. Його внесли до великої кімнати без ніяких уряджень. В ній куняло кільканайцять постатий в ланцухах і кайданах, а при кождїй стояло по двох дружинників. Поклали його на землю й він ждав на свою чергу.

Сусідні двері відчиняли ся що якийсь час і приходив якийсь дворянин та мовчки показував на одного зі закованих. І його вели. Вкінці прийшла черга й на Мирослава та понесли його через ряд кімнат і коридорів. Внесли його в якусь більшу, ясну кімнату й очам його представив ся такий вид:

За столом на скромнім, тисовім кріслі, покритім багряним покривалом, сидів в княжім колцаці чоловік, літ около сорок пять, або й більше з енергічним виразом лица, властивим всім скитальцям. Мирослав пізнав його відразу, хоч бачив перший раз: то був пострах галицького боярства — князь Іван Берладник, внук Володаря, подібний з лица й рухів до Ярослава свого первого брата, тільки той не мав затиснених уст і такого завзяття, як сей. По обох сторонах його судейського крісла стояло дванайцять дружинників з червоними щитами й рогатинами, самі добираїні, величезні ростом мужчини; між ними були й Половці й Волохи. На столі перед ним лежала якась замарена книга. Певно „Руська Правда“, подумав Мирослав; „но, він мабуть не дуже її держить ся“.

Мирослава поклали з лежанкою на землю на середині кімнати й йому зробило ся приємно від огню, що горів у всіх чотирох рогах її. Почав

на руках підносити ся на лежанці, щоб уїсти Князь Іван махнув рукою, що може лежати й запитав уриваним, твердим голосом:

— „Хто ти?“

Мирослав таки сїв і відповів голосно:

— „Я Мирослав Крушина отрок на дворі галицького князя Ярослава“.

По лиці князя Івана перенесла ся легка хмара. Він патав далше:

— „З ким, куди й по що ти їхав?“

— „Я їхав з посольством галицького князя до Византії, щоб там покласти нагробний камінь на могилі покійного батька мого, але в горах Арделю напали на нас твої люди, княже, побили й зрабували також у мене все, що я мав“.

— „Чи ти син галицького боярина?“

— „Ні, я син купця Івана Крушини, родом з Галича“.

— „Віднести його до вязниці!“ приказав князь і чотири дружинники, що стояли весь час біля Мирослава, схопили в руки його лежанку.

— „Мені спішно — до Византії, княже!“ закричав Мирослав, підносячи обі руки в гору з просьбою.

Князь усміхнув ся на шів здивовано, нашів глумливо й відповів:

— „А мені, отроче галицького князя, спішно до Звенигорода, але ще годі йти... Можем оба тут лишити свої кости...“

Дружинники здержані відповідю князя, станули на хвилю. З того скористав Мирослав і голосно сказав:

— „Алеж я маю тут свідків на те, що правду кажу!“

— „Так? Тут? Хтож вони?“ запитав зі здивуванем князь.

— „Два слуги Грека Скелідзеса, купця Галича. Вони є тут, у замку!“

Князь недавно переслухував їх, пізнав ся на тих грабіжних лисах і розоружений таким предложенем, сказав:

— „Поставте його! Побачимо, що вони тобі посвідчать! Прикликати тут тих двох Греків, що недавно були!“

Два биричі вискочили з кімнати.

Князь встав і підійшов до вікна та довго дивився на снігом засипані поля, Потому приступив до одного зі своїх дружинників, взяв від нього рогатину, приступив до огнища й поправив нею горіюче дерево, опісля власноручно докинув кілька сухих полін і віддав рогатину дружинникови.

Мирославу чомусь приємно зробилося на той вид. Він подумав: „Ярослав не зробив-би того в присутності чужих.“ Взагалі сей князь-ізгой дуже припав йому до вподоби, може тому, що ждав побачити щось странного, а приємно розчарувався.

Биричі привели двох Греків, що дрожали зі страху; кланяючися до землі, поступили кілька кроків наперед і впали на коліна.

Князь показуючи на Мирослава запитав одного з них:

— „Хто він?“

— „Дворянин галицького князя,“ відповів Грек дрожачим зі страху голосом.

— „Якто: дворянин?! Чи мав який уряд на княжім дворі?“

— „Був отроком у матері князя Ярослава“.

— „Ааа“, сказав князь Іван півголосом, немов виключно до себе, „при княгині, що стала нашою, коли її чоловік став підступним Византийцем“.

— „Чий він син?“ питає даліше.

— „Міщанина Івана Крушини, що помер у Византії“.

— „Можете вийти!“ Греки врадувані зірвалися на рівні ноги й кланяючися до землі вийшли так само, як прийшли.

Лице князя розяснилося трохи. Він звернувся до Мирослава:

— „Кілько грошей заблали в тебе ті люди, що ти їх називаєш моїми, не знаючи навіть, що моя власть не сягає аж там?“

— „Дві гривни сріблом. Я позичив п'ять у Скелідзеса, але добре, що три лишив матері“.

— „Чому добре?“

— „Бо булиб усі п'ять пропали“.

— „Виплатити йому дві гривни сріблом“, звернув ся князь до того дворянина, що впровадив Мирослава. „А ти, мій сину, знай, що люди Берладського князя не забирають нічого в галицьких містах. Се не були мої люди“.

— „А той дружинник, що мене тут привіз?“ не стерпів молодий хлопець, щоб не запитати.

— „Так, мій боярин, що так само як ти називаєть ся, був одинокий з моїх людей, але він шукав там тільки за грамотою, яку віз боярин Микулич і більше за нічим. За те, що він був там, виплатять тобі зараз твої гроші“.

Дворянин, що привів до кімнати Мирослава, виплатив йому дві гривни.

Мирослав щиро подякував берладському князеві й попросив ще о дозвіл, виїхати з города до Византії.

— „Запровадити його до боярина Крушини!“ сказав князь. „Даю дозвіл на виїзд.“

Мирослав знав, що перед літами втік з галицької тюрми його стрий, котрому князь Володимирко казав відтяти праву руку. Але сей Крушина мав обі руки й виглядав розмірно молодого. Коли привели його до боярина Крушини, Мирослав приглядав ся йому докладно й вкінці по полагожденню своєї справи з виїздом, відважив ся запитати:

— „Чи ви не зустрічали галицького втікача Матся Крушини, що перед двайцяти роками втік з тюрми Володимирка?“

Боярин видивив ся на нього й запитав:

— „А тобі на що сего знати?“

— „Бо я його братанич“.

— „Ти?“

— „Так, я. Називаю ся Мирослав Крушина син Івана. Але мій батько не був ще тоді жонатий, як утікав стрий і мене ще тоді не було на світі“.

— „Не знаю твого стрія“, відповів по надуманю боярин. Але Мирославу здавало ся, що він мусів його знати, хто зна, чи не з побратимства не поміняли ся назвищами.

Мирослава знов положили на сани, повні сіна, але тепер уже старанно прикрили кожухами, хоч порали ся коло нього самі Половці, що не розуміли його бесіди. Тільки таких вибрав той дивний боярин Крушина, що вибрав ся й сам, супроводжати його. Як виїхали за город, він присів ся до Мирослава й сказав:

— „Я твій стрий, дитино!“

— „Не може бути! Деж, мій стрий не має правої руки“, крикнув Мирослав.

— „І я її не маю“. Кажучи се, взяв себе лівою рукою за праву, котра була безвладна й переконав про се Мирослава.

— „Мій стрий мусить бути старий“.

— „Бурливе жите, дитино, держить чоловіка молодим“.

— „Що стало ся з моїм молодцем від мене хлопцем, тим, що скочив за мною в дебру?“

— „Досить ти маєш оленячі ноги, але його ще ліпші. Він не тільки добре скочив той раз, але ще порав ся коло тебе, аж поки ми не зблизили ся. Опісля вибіг на верх і довго дивив ся, що з тобою роблять. Але зловити ми його не могли. Не бій ся, такий не пропаде!“

Мирослав дуже втішив ся тою вісткою. Боярин бачучи, як дуже обходить Мирослава доля його Стефана, нарочно затаїв перед ним, що на слідах молодого замітили поважні кроваві пятна. Що стало ся з іншими не знав.

Опісля почав боярин оповідати, що він перебув від хвилі утечі з рук галицького князя, як утікав горами, як дібрав ся до Византії, як ходив до Святої землі, до Господнього гробу, як скитав

ся по світі, аж вступив на службу до берладського князя, котрого дуже хвалив. Мирослав був вже прихильником того князя, але ні словечка не зрадив тайни, яку віз. Він прив'язався до неї як матір до дитини, при якій багато витерпіла. Боярин докладно випитувався про свого брата й його жінку та діти, про сусідів, з яких уже багато поумирало й про ровесників, про відносини в Галичі та дуже тішився, коли Мирослав заявив йому, що новий князь дозволить йому напевно відвідати Галич і навіть жити в ній.

— „Жити буду вже тут“, відповів боярин, „але поїду відвідати вас“.

І не чулися, як перед ними замаячили засипані снігом окопи Текучі. Боярин мусів відсвертати, але передав Мирослава в опіку знайомим купцям, що мали вневдовзі їхати до Візантії.

Мирославу здавалося, що все те один дивний сон, що він пережив. Але обв'язана нога пригадувала йому, що се була дійсність. За той час вона вже троха загоїлася й Мирослав міг з трудом помалу ходити. В Текучій перебрався й нетерпеливо очікував виїзду до Візантії. Вкінці прийшов той день і він вирушив в дорогу, перебравши собі нову одіж, яку подарував йому стрий.

З тої подорожі остали йому в тямці Дунай і снігом завіяні гори Балкани та й красна грішниця, золота Візантія. Приїхав до неї на сам Йордан рано й бачив всю велеліпність візантійських церковних торжеств. У Візантії примістився при кольоні галицьких купців, що жили там постійно. Вони вказали йому спосіб, як дістатися на послуханє до цісаря. Грамоту мусів перед тим віддати великому печатникові. Зараз на другий день покликали його до цісаря Мануїла, що галицьких купців дуже здивувало ізза скорости.

— „Тут не Галич, де до князя кождий має доступ“, говорили.

Мирослав дуже був цікавий на те, як виглядає прийняття на дворі, з якого походила матір

його князя. І на самого цїсаря Мануїла був цікавий. Дятого від рана ждав нетерпеливо. Коло полудня впровадили його до цїсарських кімнат чотири праїматеви, а вели його через „салью кандидатів“ і салью, де іменують ся маїстри, опїсля через салью, звану „золотою рукою“ до портику авїгустеона, де казали йому ждати. За якої пів години прийшов великий маїстер церемоній і повчив його, що перед цїсарем Візантії треба впасти на колїна. Мирослав не відповів на те нічого, але в дуї сказав собі: „Хиба трутите мене, инакше не впаду!“ По тій науцї попровадили його через абсиду, гіпподром і внутрішні переходи авїгустеона до салї трофеїв, а відтам до салї Юстинїянової, де на підвисшеню засланім червоним шовком стояв великий трон імператорський, а з боку золоте крісло, а дальше під двома запонами срібні органи, яких Мирослав ще ніколи не бачив і не знав, що се таке. В салї ждали вже на послуханя ріжні достойники й чужі послы. По якімсь часї увійшла цїсарева й сіла на золотім кріслі, а за нею увійшов кубукліон, зоста, жінки маїстрів, патриційв, преторів, протоспатарійв і спатарійв, спатарокандидатів і кандидатів. Щойно тоді увійшов імператор Мануїл в окруженю достойників і сїв на великім тронї. Всї прибувші впали перед ним на колїна, а Мирослав так задивив ся на все те, що навіть якби був не постановив собі, не падати на колїна, бувби не впав. Порівнюючи всю пишноту й богаство византійського двора з княжим замком в Галичи, котрий доси представив ся йому як верх угео, що гарне й величаवे, дивувався, як знаменито припоровила ся до нових обставин матір Ярослава, княгиня Евдокія і щойно тут полюбив її за те. Саме пригадував собі, як слушно замітив про неї князь Іван, що вона „стала наша“, коли незамітно приступили до нього два дверники й препозит тай давали йому з обуренєм знаки, щоби впав на колїна. Мирослав також обурив ся їх приказом

і сказав до них досить голосно, що його болить ще нога.

Всі звернули ся в його сторону. Звернувши увагу на нього й цісар Емануїл тай рухом руки прикликав перед себе. Мирослав пішов, станув перед престолом і вклонив ся, як кланяють ся бояри галицькому князеві. На лицах присутніх було обурення, тільки молодші дами двору цікаво дивили ся на те й усміхали ся незначно, бо їм сподобало ся, що щось нового перервало одноманітність таких принятъ. Усміхнувшись й цісар тай запитав Мирослава через товмача:

— „У вашім Галичі нема таких звичаїв як тут?“

Мирослав вмів по грецьки, бо вчив ся разом з молодим князем, але не мав відваги, говорити тут тою мовою й відповів по українськи:

— „Як хтось князя дуже о щось просить, то чому ні, впаде й на коліна. А так, то лиш у церкві клякаємо перед Богом“.

Товмач переклав його слова на грецьку мову й між зібраними щезло обурення, а зявило ся на їх лицах заінтересування тим молодцем. Цісар Емануїл ждав очевидно на те, щоб Мирослав передав йому поклін від нового князя, хочби й стоячи. Але молодий посол галицького князя був такий заклопотаний тим, що всі звертали на нього увагу, що думав тільки про те, якби то було добре, коли-б на його місці стояв покійний боярин Микулич. Йому представив ся в уяві провал, в яким лишив убитого і слези станули в очах.

Цісар, щоб випровадити його зі заклопотання, завдав аж кілька питань одно по другим — про смерть свого приятеля, князя Володимирка, про вступлення на престол його сина та про здоровле його матері, княгині Евдокії. Мирослав відповідав, а товмач перекладав, але так лихо, що вкінці Мирослав зважив ся говорити по грецьки. Се викликало нове заінтересування ним. Він говорив досить добре, а де не ставало йому слів, помагав

собі українськими, з чого товмач був дуже радий, бо мав менше труду.

Не були се послуханя дипломатичні, тільки т. зв. вступно-поклонні. Царгород, як спадкоємець Риму, уважав себе одиноким правним паном і володарем усього світа. (Хоч нищений внутрішнім зіпсутєм, не міг уже сам оборонити навіть своїх посіlostий перед наступаючим зі Сирії й Єгипту народом Сараценів). І для того перед усяким хочби найпильнішим діловодством з чужими послами відбувало ся на тім дворі вступне прийняте чужинців, на яким розкладано перед їх очима всю велич і весь блеск двора імператорів. Але мимо того, чи як раз длятого нецеромоніяльне поведене Мирослава не всім сподобало ся. В часі обіду, який відбував ся для послів в золотій салі, а на який запрошено й Мирослава, оповідали, що самому цісареві зробила його жінка виговір, що невідповідно забавляв ся з тим молодим варваром. По обіді всі послы й товмачі отримали дарунки — по дванайцять міліярезій. А Мирослав отримав тричі по дванайцять, причім препозит, що роздавав ті гроші, пояснив, що найменше буває трьох послів з чужих земель і йому виплачуєть ся за трьох.

— „Коли о те ходить“, замітив Мирославу якийсь з італійських послів, — „то тебе обманили, бо найменше приходить тут п'ятьох-шістьох з одної держави: меншу скількість послів уважають ті двораки за обиду“.

Мирослав не хотів зразу прийняти гроший, кажучи, що його князь заосмотрив його на дорогу, але той сам італійський посол переконав його словами:

— „Бери! Вони обідруть тебе в містї і з того, що дали й з того, що ти привіз зі собою. Не бій ся! вони не за щедрї!“

Вечера для послів відбувала ся в пентакувуклії св. Павла й знов усі отримали по 12 міліярезій, а Мирослав 36, причім сусід сміючи ся до Мирослава, сказав до нього тихо:

— „Тільки почисли, якби вас було десятьох, кільки на тобі заробили на сім дворі!“

Щойно другої днини почали з Мирославом говорити про властиве діло всякі стратори й безчисленні патриції, причім головню розпитували його про сили галицького князя, скількість і розклад та уоруженя полків, грошеві й инші засоби. Мирослав не мяючи до них довіря, відповідав дуже обережно, а коли не міг довше викручувати ся від їх запитів, зажадав, щоб його допустили до імператора, котрому все скаже.

— „Ти гадаєш, що наш імператор такий як галицький князь, до якого кождий все має доступ?“ запитав його злобно якийсь дворянин. Се до живого діткнуло Мирослава й він відрізав:

— „Тим, що галицький князь допускає людий до себе — він ліпший від вашого імператора“.

Се викликало безмежне обуренє Мирослава щойно за тиждень допустили до приватного кабінету цісаря на послуханє.

Мирослав вийшов з нього вдоволений, але зарік ся, що ніколи більше не поїде послувати на царгородський двір.

Так погоди́вши свою найшильнійшу справу, пішов помолити ся на могилу батька й опісля почав одглядати царгородські церкви таї инні памятки.

Почав від св. Софії, перед котрою на високім стовпі сидів на коні Юстиніян Великий з золотим яблоком в лівій руці, праву руку простираючи в напрямі Єрусалима. Перейшовши семеро дверей, вступив у найбільшу і найкрасшу церков православних, де найбільше вражіннє зробила на нїм відома на Русі ікона Святого Спаса та множество стовпів з червоного мармору, чудно окованих і лежачі в них моці. Потому пішов „Царевим Путем“, при котрім на третім холмі стояв привезений з Риму 90 стіп високий стовп царя Константина з багряного каменя порфіра, скріплений пошвам мідяними обручами в виді вінців. Оглянувши його, знов вернув до св. Софії, біля котрої, неда-

деко церкви Пресвятої Богородиці стояв женський монастир з мощами св. Евдокії, іменниці галицької княгині. Дальше оглянув монастир св. Богородиці, де була глава св. Іоана Златоустого й монастир Панагран з главою св. Василя. Вражіння з тих святинь так його втопили, що вчасно пішов спати.

На другий день пішов раненько к Теодору, до монастиря твердого закона Студитів; хотів побачити місце, де виховував ся „святий старець“, ігумен Данило, котрого поважав. Дуже здивував ся, побачивши золотом і жемчугами прикрашену церкву Студитів і навіть їх трапезу біля золотих воріт, де їла студитика братія, а під котрою лежали мощі Теодора Студійського. Богатство сього монастиря походило з Руси, котра віддячувала ся йому за устами, тріоди й інші церковні книги, які головню відси спроваджувала.

По кількох днях такої блуканини по пишнім городі подумав Мирослав знов про могилу батька.

При помочі галицьких купців вишукав якогось каміняра й зробив з ним умову в справі надгробного каменя на могилі батька. Заплатив каміняреви згори при свідках всю належитість і вишукав різьбаря, щоб вирізав на камені напис.

Усе те коштувало дуже дорого, так само дорого, як жите в Царгороді й Мирослав почав журити ся, як видержить тут, щоб полагодити купецькі справи батька та як доїде хоч до Берладі. А позичати як посол галицько князя соромив ся.

Але знайшли ся люди, що не дали йому довго журити ся: як одного вечера йшов берегом Золотого Рога й любував ся красою грішної Візантії почув несподівано сильний удар під колінами. Не мав часу навіть крикнути, бо рівночасно чийсь руки в грубих рукавицях заткали йому сильно уста й кілька пар рук схопило його з усіх сторін. Ним Мирослав усвідомив собі, що з ним діється ся, мав вже звязані руки й ноги та закнебьовані уста й завязані очі. Вмить знайшов ся в мішку й чув, як його завязують. Опісля поста-

вили його на якісь ноші. І несли. Все те діялося так поражаючо скоро, що Мирослав подумав:

— „Се мусять бути розбишаки по званю!“

Чи сей напад уладили на нього слуги Скелідзеса, що могли за той час аж тут прийти його слідами й вишукати спільників, чи може обурені на нього двораки цісарські, не міг рішити. Підозривав то одних, то других.

Його принесли до якогось підземеля. Чув се по холоді й по ступнях, якими зіступали в долину його нові „опікуни“. Йшли довго. Вкінці поклали його на дуже студену долівку й Мирослав почув відмиканє тяжких дверей, що страшно скрипіли й звеніли. Його пересадили через поріг, витягнули з мішка й розкнеблювали уста. Була крайна на те пора, бо вже мало не вдусив ся. Розв'язали й очі. Мирослав сміло розглянув ся. Хоч знав, що сї розбишаки небезпечніші від тих, з якими познакомив ся в дебрах Арделю, але не мав тільки страху, що першим разом. Привик.

Під тяжким камяним склепінєм стояла на камяній долівці деревляна, спорохнавіла причала біля неї стояли якісь дивні зубаті прилади зі заліза. Мирослава обступило шістьох драбів, з яких лиш два виглядали на сильних; з останніми чотирма, що мали вигляд звироднілих, скаправілих котів, давби собі раду, якби не був звязаний.

Один з тих котів, що держав в руці горіючу свічку, з неприємною усмішкою сказав по грецьки до Мирослава:

— „Кожда проба втечі або крик — се значить удар затрешного ножа. Розумієш?“

— „Розумію!“ відповів Мирослав. А собі подумав, що тут нема що кричати, бо й так ніхто не вчує.

Котики обшукали його докладно, не так як ардельські розбишаки й забрали всі гроші, які мав тай вийшли, а за ними вийшли й два великани, що розв'язали йому руки й ноги, наложивши

кайдани й примкнувши їх замком до стіни. Тяжкі двері замкнули ся за ними зі скреготом і Мирослав остав сам, перший раз в житю в такім стані. Темно було зовсім, тільки порохно його деревляної лежанки світило невиразним, трупячим світлом.

В першій хвилі відчув жах, мов перед смертю, аж серце стиснуло ся йому в груди. Але за хвилю великий спокій заволодів ним. Зробило ся йому якось дивно мирно в душі й він заснув сном добрим на твердій лежанці, що світила розкладом своїм.

Збудив його скрипіт дверей і звенкіт ланпуків. З'явив ся той чоловічок з виглядом каправого котика, з зачервонілими повіками й свічкою в руці, за ним ішли два знакомі великани й гарна жінчина з лямподою. Мовчки поклали перед ним їжу, а жінчина лямпаду й якусь книжку й вийшли. Мирослав жадібно схопив за книжку. Була се Апокаліпсис св. Івана. Жінчина, що принесла сю книжку, сподобала ся йому! Мала рухи подібні як — Настася Чагрівна. Зі здивуванєм побачив він, що їжа була знаменита. Не знав, що його годують на продаж і їм треба було, щоб добре виглядав.

Сидів довго в тій тюрмі, але як довго не знав, бо не бачив денного світла. Втратив зовсім рахубу часу й тюрма почала йому важко тяжити. Ніщо в світі не представляло ся йому тоді більше пожаданим і гарним, як воля — але там, далеко, де стоїть Галич над Дністром. В такі хвилі заливав ся горячими слізмами й горячо молив ся.

Вкінці винесли його з тої тюрми так само як принесли тут — у мішку. Коли висипали його з мішка й розв'язали очі та розкнеблювали уста, побачив, що він під чердаком якогось судна, а біля нього ще з десяток таких як він від тюрми зблідлих людей зі зв'язаними в шир руками. Дали йому як і товаришам його весла в руки й впровадили зв'язаних між два ряди таких самих невольників. І всі веслували, а над ними ходили

два наставники з дротяними батогами й — били — били, як лише хто з утоми переставав веслувати.

На кораблі була та гарна жінчина, яку Мирослав бачив раз у підземеллю. Мав вражінє, що то вона купила його, бо за весь час ніхто більше не оглядав його в цілі купна. Коло неї невідступно крутив ся чоловічок подібний до того „котика“, що все приходив з горіючою свічкою. Подобав на його старшого брата або стрія, або вуйка. Він дуже скакав коло тої гарної жінчини, але й для невольників був облесно чемний.

Переплили чудове море Мармара, над якою берегами стояв сніг пахучого цвіту яминів, що білів у зелені як діточі личка між листем. Сонце сипало золотим світлом на ясне і спокійне як зеркало море, а чисте пахуче повітре опянювало Мирослава так, що забув про Галич і красу його.

Вплили між сірі скелі Гелеспонту, що виглядали як порослі мохом руїни замків легендарного князя Буса, які Мирослав бачив раз, будучи на Волині з молодим Ярославом ще за життя внязя Володимирка. До тих скель в часі припливу моря скакали води, білі від піни й подібні до табунів диких коний.

А як переплили ті величні морські ворота Гелеспонту, розстелило ся перед ними грецьке море, гарне як церков св. Софії в Царгороді. На нїм як дорогі вівтарі пишали ся острови. Корабель часто причалував до них і нераз довго стояв, але невольників все дуже пильнували й Мирослав не міг з ними порозумівати ся тай навіть довідати ся, що то за люди й з яких сторін. Коло него гребли два Серби й одип Болгарин.

Але хоч від нашого моря ділили Мирослава два проливи, воно немов з милосердя над його недолею вислало за ним гонців: десь з глибини українських степів через Чорне море надлетіли Стрибогові внуки й нагнали густий туман, яким окутали грецькі острови. Вода закипіла як окріп, а з почорнілого неба полили струї дощу й Перун

почав метати громами тай влучив в корабель, яким їхав Мирослав. Серед оглушуючого реву розбурханого моря й небес почали невольники веслами розбивати свої кайдани. Не всі мали час увільнитися з них. Мирослав належав до тих, що знайшов прихильність у сильнійших суєдів, що скорше увільнилися з кайдан і допомогли йому. Був крайній час на те, бо корабель потапав. Його розбиті бальки й людий розігнали вітри на всі сторони світа. Довго боровся Мирослав зі шалючими філями, що топили його. Але намокла одіж тягнула його вділ. Зібравши всі сили, вибився якомсь на верх і виплював з уст солону морську воду. Втім узрів недалеко два збиті бальки, останки корабля. Як доплив до них, побачив недалеко — того чемного Грека, що крутився коло гарної жінчини. Він вже тільки одною рукою добував ся з филь, другу мав очевидно зранену. Мирославу зробило ся жаль його.

— „Коли бог уратував мені жите, треба ратувати ближнього“, подумав тай відпочатими силами почав зближати ся до раненого Грека й витягнув його на свої бальки.

Як успокоїло ся море й вони добили ся до якогось грецького острова, тоді уратований Грек удав ся до властей, щоб увязнили Мирослава як невольника його й віддали йому в посіданє. Мирослав говорив, що він не є ніякий невольник, тільки посол галицького князя до грецького цїсаря, але уратований Грек показав на чоло на знак, що з Мирославом не все в порядку. Знаки від кайдан, які мав на руках, свідчили проти нього й його віддано в руки того Грека.

Мирослав не довго був в нього. Проданий иншому Грекови, а потому якомусь Сирійцеві, дістав ся до Сирії.

Цвили пахучі нарди й цинамони, як Мирослав ішов між верблюдами попід гори Ливану. Образ сеї країни зміняв ся скоро, як чоло Мирослава. Купецька каравана, до якої належав, зміняла разураз напрям і вкінці звернула ся в до-

лину Сіддон, де розливає свої мертві води страшне озеро Асфальтида, зване Мертвим Морем. Мертвою тут і земля, як оком глянути кругом. Вона складається тільки з горячої, брудної соли, сірки, каміння й движимого піску; нема на ній ні травиці, ні моху, а в повітрію ні одної пташини, ні одної мушки, бо сірчаний опар прогонює все живуче. Тільки в долі ліниво як блискуче гаде рухається густа й темна, нафтою вонюча поверхня Асфальтиди, в якій нема ні одної риби, ні навіть водного поросту від часу, як околицю сю прокляв розгніваний Єгова. „Якіж щасливі ті, що може тепер у битві гинуть у моїм благословленнім краю“, подумав Мирослав, „десь там над Попрадом чи Вислоком, або в Ужоцькім Провалі, на пляях Чертежа, чи в Борсуковім Долі“.

Каравана задержала ся над Мертвим Морем лиш на коротку молитву. Високі Араби в білих бурнусах попадали на землю, лицем обернені до Мекки й молили ся горячо до Бога свого. Молив ся й Мирослав, обернений до свого Галича, до церкви Пресвятої Богородиці на залуквянській височині, що потапала десь тепер у свіжій зелені й білім цвіті садів черешневих, в яких пахла черемха й співали птиці та бреніли пчоли. Молив ся за матір свою й за сестри свої й за всю рідну землю, що йшла десь до війни. Молив ся, щоб вона не побачила на своїх нивах диких орд Клобуків і Ковуїв та голодних Ляхів і чорних Угрів. Уважав себе пропащим в сій країні. Але серце мав легке, що сповнив все, що міг сповнити по силам своїм, по молодости своїй. „Що там робиться дома?“ подумав встаючи, як повставали Араби і як відчув невидержиму спеку. На пів в горячці побачив в пустині дві ясні особи й здавалося йому, що то йде Христос Спаситель і Іоан Хреститель, оба в одежі з верблюжого волосся, в шкіряних поясах, ідуть задумані між спечені сонцем скелі пустині й говорять про долю людську.

Каравана рушила в напрямі на Єрусалим, але не вступала до него, тільки до поближких сіл. Здалека побачив Мирослав Оливну Гору, покриту зеленю. Пізнав її з описів численних галицьких паломників, що оповідали докладно про всі замітні місця Святої Землі. Довго грядів на небо, чи не летять у рідні сторони перелетні птиці. Але не бачив тих сполучників з рідною землею. І спустив очі на горячу Землю полудня й припав до неї й поцілувавши землю, по якій ступали ноги Спасителя, відмовив господню молитву. Зі словами: „.....да будет воля Твоя.....“ запустив ся зі своїми панами в агарянську пустиню, йдучи між великими верблюдами, що пригадували йому своїми малими головами галицьких овець, які саме тепер гнали з гір отарами для полків князя Ярослав.

Битва під Теремовлею.

Глава сьма. що оповідає про зміненнй в часї походує военний план князя Ярослава й причини тої зміни, про перше вертальє з верожим відділом на степах Пантаанхи й про ранє молодого князя; про перебіг великої битви під стїнами Теремовлі й про страшний нічний заочин Ізаслава на східнім березі ріки Гнізни на Горі Вишневій.

У ріднім краю Мирослава не цвила ще черемха, ні вишня, ні черешня й червона кров ще не багрила земель його. Дрімали ще під снігом чатинні бори Бескида й полонини завіяні снігом і спала ще зимовим сном вся галицька земля. Бо пізна була весна того року.

Але як тільки зпід біліючих снігів зазеленїла, свіжа, м'якішу землі пахуча мурава, як з шумом теплих вітрів і розкованих з леду ручаїв загомонїли щебетучі жайворонки, як попід синим, озолоченим небом Опїлля надтягнули довжезні ключі клетотячих бузьків, — тоді молодий князь Ярослав двигнув з Галича головну силу військ своїх в напрямі на північний схід, шляхом на Домамирову Печеру. Лївим крилом хотїв оперти ся о полудневі замки Погорини, центром стати перед вододїлом Ікви, Горинї й Серету, а праве крило зложене з кінноти розвинути здовж Серету як сторожеві відділи над ним аж до Дністра, так заступити путь Київському князеві й союзникам його та ждати нагоди до рїшаючої битви.

Почуттє якоїсь орлиної сили, якого ніколи досї не зазнав, розпирало груди молодого князя, коли смотрїв на свої полки, що лавами сунули на схід і на північ. Він з гордістю дивив ся, як

їхала його кіннота на добрих конях, покритих шкірами з рисів, як блестіла його грядь-дружина, закута в сталеві панцирі, як твердо йшла піхота в медвежих шапках, як тяжко їхали великі сосуди ратні, тарани, пороки, пращі, метавки і самостріли, що метали колоди, камінне й олов'яні кулі, і як справно посувалися полки наємних чужинців, Варягів і Половців. Кождий полк і більший відділ мав свої відзнаки: то одностайні шапки, то тули боброві, борсучі або вовчі, то однакову зброю або кінську упряж. Полки дружинників співали старі, походні пісні.

....Ой, попід гору, попід зелену,
Ой долом, долом та суходолом
Ой іде військо аж землі тяжко.
Попереду князь коником грає,
Коником грає, мечем махає.....
На нїм сорочка, як сніг біленька
Як сніг біленька, як лист тоненька“....

По, просушених вітром дорогах тягнули тяжкі й великі метавки й обляжничі машини по чотири пари міцних волів, випасаних що року на полонинах верховини. Вони немов з жалем оглядалися поза себе, чуючи весну й пахучу пашу на високих горах на полудне від наряду шляхів їх. Кругом блестіли на сонці мечі й списи та червоні шити дружин і маяли з вітром княжеські прапори. А над ними летіли в повітря на північ ключі перелетних птиць, що вертали з вирею; на полях зустрічав птиць-бігунів, що помагали собі бігом, верстати далеку дорогу, а на водах бачив водні птахи-перелетці, що плили в тім самім напрямі.

І здавалося йому, що вся його земля суне перед себе разом з людьми, весняними вітрами й перелетними птицями, суне на нову займанщину. Куди йшов, виходив народ йому на зустріч і ставав біля шляхів та благословив його, а біло-волосі діти довго бігли за відділами війська. Князь дуже любив дивитися, як вони на постоях мов пташенята сідали на потворні тарани й по-

роки та легко гладили круторогих волів, або зеленим віттям зганяли з них муху, немов захо-чуючи їх до важкого труду й далекої дороги. Чув ся молодим опікуном тої щебетучої дівчини й горячо молив ся Богу, щоб допоміг йому, ніколи не допустити до того, щоб вона бачила переляканими оченятами чужі, ворожі полки. На пустих полях і ще більше в лісах відчував якусь дивну тугу за простором, за тим простором, що простягав ся ген поза межі волости його.

З найбільшим здивуванням подумав, як міг іще так недавно вагати ся, чи не звернути київському князеві Погорину Волость. Тепер чув всею силою молодої душі своєї, що йому за мало здобичі батька, чув, що мусить посунути її та поширити тісну волость свою, що вузьким клином звернена на захід, поширити туди, куди має широку підставу, на північ і на схід сонця, куди тепер звернена фронтом головна сила його військ. І пригадали ся йому слова батьківські: „Прийде для тебе час, коли душа твоя й очі твої не знатимуть, що значить „сиди“ — і не стане тобі простору в широкій землі Володимирів...“

Перед очима Ярослава станула, як жива картина памятної розмови з батьком. Не бачив вже ні весняного неба, озолоченого сонцем, ні ключів птиць перелетних, ні полків дружини своєї, а бачив ніч у Галичі й кімнату батька з книгами й хартосами. „Що тепер робить моя медведиця?“ подумав. І видало ся йому на хвилю, що вона найліпша річ з того, що придбав йому батько. — „Не жінка?“ подумав — і засоромив ся так, що кров ударила йому в очі. Ствердив в думці, що взагалі рідко згадує свою подругу й тільки тоді, як чогось потребує від неї. Він не взяв її ізза неї самої, тільки ізза помочі зі Суздаля — для удержання Погорини. І ті полки йдуть тепер на схід і на північ ізза удержання волости тої. І думки його заняті тільки нею, тою граничною землею Волині, де поміж темними

лісами блестять очі лісних озер. Почув себе не то паном, не то слугою землі — і задумав ся.

Зі задуми збудив його воевода Халдівич вісткою, що головні сили київського князя і його союзників переходять ріку Збруч, а передні сторожі їх запустили ся вже в галицькі гори Медобори й що після всякої правдоподібності головний удар їх скермований не на кріпости Погорини, тільки на Теребовль; лише часть київських військ облягла східні городи Погорини, одначе залоги їх удержать ся напевно. Князь Ярослав здержав коня й глянув перед себе: перед ним блестіли в світлі сонця довгі, живі плеса ріки Стрипи й зеленіла Золота Гора над нею. Під нею приказав стати й відбути коротку военну нараду. Князь і полководці позсідали з коний, котрі отроки по короткім відпочинку запровадили до ріки. На лузі над Стрипою відбула ся военна рада, що по короткій перепалці між воеводою Халдівичем і полководцем Веремундом порішила: завернути полки ідучі в напрямі на город Пліснеськ і ріку Горинь та зосередити всі сили кругом Теребовлі, розставивши в горах Вороняках тільки малі вістунські сторожі, що немов звена тонкого ланцюха, лучили-б кріпости Погорини з головною силою князя коло Теребовлі. З постою над Стрипою князь вислав також гонців до сторожевих полків у карпатських провалах, бо дуже непокоїла його недостача всяких вістий про наступаючих Угрів.

Княжі війська перейшли на бродях ріку Стрипу й запустили ся в степи Панталихи, ідучи в напрямі на Піскову Гору. Вечеріло. Сонце кидало останні бліді лучі на безмежний степ, і військо Ярослава мало вже розкладати ся на нічний відпочинок, як від півночі надбіг на конях княжий відділ, що становив бічну сторожу й доніс, що в полуднево-східнім напрямі летить, що коні вирвати можуть, значний відділ ворожої кінноти, мабуть Чорні Клобуки.

— „Напрям їх бігу вказує на те“, сказав молодий князь до воєводи Халдієвича, „що вони втікають перед одним з наших полків, що сходять з гір Вороняків на рівнину між Стрипою й Серетом. Дивне тільки те, що вони непомітно загналися аж так далеко“.

— „І я так думаю“, відповів воєвода.

По тих словах молодий князь поправився в сідлі й махнув рукою на два найблизші кінні відділи дружини своєї. Бояри обступили його та просили, щоб не запускав ся в степ і не наражував особи своєї в боротьбі з таким відділом. Але молодий князь, що ніколи не брав ще участі в правдивій битві, аж дрожав з нетерплячки, вибічи проти ворожого відділу. На його приказ два полководці розпустили оба відділи в довгі ряди й з князем рушили вперед, щоб відтяти дорогу неприязельській кінноті.

Темрява скоро западала на великим обрію Поділля. За пів години князь був вже далеко від головної своєї сили, як у темнім сумерку побачив на тлі неба довгий ряд острокінчастих шапок чорноклобуцьких їздців і почув приглушений тупіт копит їх некованих коний. Вони не могли ще бачити княжих відділів, бо ті їхали низшим тереном, але мусіли вже чути їх тупіт, бо в їх рядах можна було запримітити немов якесь хвилеве вагання. Але воно тревало тільки коротку хвилю. Опісля залунав серед темного степу дикий крик і Чорні Клобуки всею ватагою кинули ся на відділ, котрим особисто проводив князь Ярослав. В бігу випускали стріли зі своїх луків і скоро наближали ся. Тільки частина їх, що мала вже з собою жіночу добичу, хотіла висмикнути ся з нею й гнала в напрямі степового мочару, де сподівала ся укрити свою добичу. Ярослав вислав за втікачами часть свого відділу а сам метнувся проти головної сили Клобуків. Серед темряви счинила ся суматоха й прийшло до рукопашної боротьби, в котрій князь відніс болючу рану

в праву руку, але цілий відділ Чорних Клобуків в части погіб, в части попав у полон.

З перевязаною на борзї раною вертав молодий князь до табору незвичайно радий з тої „першої рани за землю галицьку“, як говорив до бояр, що окруживши його, робили йому щирі закиди. Найбільш насупив ся на нього старий воєвода Халдїєвич, що в серці найдужше тішив ся тим поступком свого любимця, який називав нерозважним. По таборі скоро рознесла ся вістка про рану князя й викликала велике одушевлення між військом. Воно прудко розкладало вогні, щоб на грани припікати попавших в полон Клобуків в тій цілі, щоби видобути від них докладні й правдиві вісти про силу й розложенне військ київського князя. Зі згідних зізнань полонених показало ся, що був се відділ, що втратив лучність з іншими силами Ізяслава й заблукав ся в лісистих горах Вороняках та припускаючи, що вже з правого боку Серета зустрінеť ся з київськими військами, в тім напрямі втікав перед галицькими силами, що йшли від Пліснеська.

Старий воєвода Халдїєвич, почувши від княжого лікаря Жида, що рана князя розятрюєть ся, був з того сильно вдоволений, бо тільки тим сподївав ся здержати князя від участі в рішачій битві. О се просила його дуже матір і жінка молодого князя тай він сам був тої думки, що князеві не треба пхати ся в вир битви, бо се рівно добре виконає перший ліпший, до бою заправлений, дружинник. Оперши ся на рукояті величезного варяжського меча, шепотом сказав до лікаря:

— „Чи не міг-би ти ще більше розятрити рану так, щоб князь не міг кілька днів опустити ложа? Його матір і жена й я не забулиб тобі прислуги тої, бо бою ся, що він не видержить і возьме участь в битві мимо рани“.

— „Я, воєводо, маю тільки лічити рани а не розятрювати їх“, відповів старий лікар спокійно, але так рішучо, що старий воєвода перестав його

дальше намовляти. Був се його одинокий замірний підступ поза боєвищем. І той не вдав ся старому рубайлови, що дуже любив „свого“ Ярослава.

Теребовль була вже недалеко. Відділ, котрим особисто проводив князь, ішов здовж Водави й Ничви, інші посували ся іншими шляхами. Серед густої мряки розпочав ся бій передових полків о перехід через ріку Серет. Рано перейшли Кияни ріку, а була тоді мряка така велика, що годі було бачити кінець копія. Та згодом Кияни подали ся, боячи ся окруження і ждали на прихід своїх головних сил. А війська Ярослава вступили в укріплений город, що стояв на західнім березі Гнізни, і розложили ся довгими таборами на схід від нього. Головна княжа кватира була в теревовельськім замку, відки як на долоні видно весь город і поля на схід і полудне. Відси вислав князь менші й більші відділи на схід і на північ, щоби слідили рухи неприятельських сил, що помалу надтягали з гір Медоборів: очевидно київський князь Ізяслав ждав ще на помічні полки деяких своїх союзників і не хотів без них ставати перед Теревовлею. Се зволіканне виходило на добре й Ярославу, бо й його сили мали час стягнути ся під Теревовль та приговити ся до битви.

Вкінці зсунули ся хмари київських військ з гір Медоборів і великим півколесом надтягали під Теревовль. Вони надтягнули від сходу й півночі; наворотниці їх правого крила запалили села Смолянку й Скоморохи та багато інших осель. Опісля станули табором на милою від Теревовлі на горах Дівочій, Дубовій і Вишневій, а на полях між тими горбами й найдальшими укріпленнями Теревовлі розвинули боєву лінію. На правім їх крилі стояли союзні полки: чернигівські, переяславські, волинські й турово-пинські, центр і ліве крило займали київські війська, Чорні Клобуки й часть наємних степових племен становили кінноту, що займала боки й звивала ся

перед фронтом. Правим крилом київських сил кермував найстарший син Ізяслава, Мстислав, центром і лівим крилом сам Ізяслав. Проти них усталися галицькі полки, чисельно менші, однак ліпше уоруження й оперте о теребовельські укріплення майже зрівнувало їх з неприятелем.

В навічере битви полководці й бояри обступили молодого князя й просили його, щоб він не брав участі в битві.

— „Ти один у нас“, говорили йому, „і молодий ти, ще не нажив ся на світі. Лиши ся теребовельським замку, а ми самі складати-мемо голови свої за волость твою“.

Князь, травлений горячкою, що повстала з рани, рішив ся по короткім опорі, не брати безпосередньої участі в битві й остав в замку. Як сонце склонило ся ід западови, вийшов на західну замкову терасу й довго дивив ся в напрямі Галича. Вечір був свіжий, спокійний і гарний. Останні промінні сонця мов острі списи впили ся в заповнені водою рови, що як великі жили окружали замок і блестіли кругом нього. З тих потворних жил немов бухнула кров і багряною червеною розлила ся по них, обливаючи також окопи, вали з палісадами, городські стіни й дооколичні ліси, рівні степи й далекі крила обох військ, що стояли напроти себе. Нараз та яскрава червень почорніла, як велика рана, захоплена гангріною. І ніч закинула смертельну, чорну паполому на оба війська, на город і замкові укріплення. А на тій чорній, оксамітній паполомі замаячили тихі світла в цілім городі, немов таємничі знаки якогось дивного письма, якого не можна відчитати. Разом з вогіким подихом нічної мряки доніс ся до молодого князя блеск і дим великих огнищ таборних.

— „Завтра о сій порі не буде вже тих огнищ“, подумав Ярослав, „і не буде на світі багато з тих, що їх розкладали“.

Тільки одна-одинока думка ворушила ся в молодім умі князя: що ворожі сили зорганізовані Великим Князем Київ'я, матері городів руських, хочуть ослабити волость його, вбіту вузьким клином між Угорщину й Польщу! Се видало ся йому злочинним, таким злочинним, що закусив уста й бувби зломав приреченне, дане боярам, що не возьме сам участі в битві, хоч рана пекла й щеміла. Але пригадав собі слова боярів: „Ти один у нас і молодий...“ І велика туга за сином розперла груди його, — за таким малим, рожевим дитятем, що виростало-б на його очах і було спадкоємцем волостий його, спадкоємцем і сторожем, як виросте. Великим, дужим лицарем в шоломі, що чув-би те саме, що він тепер чує: потребу обстояти й скріпити галицьку волость. Чув себе без того дитяти малим і таким, що мусить берегти свого життя, бодай до якогось часу, бодай до хвилі, коли побачить рожеве личко сина і наступника свого, спадкоємця тяжкого колпака князів галицької землі.

Зрозумів, що завтрішня битва надходить, зближаєть ся неминучо, як призначінне. Ще до сеї хвилі не вірив, що вона на правду відбудеть ся. Але тепер був вже певний того. А на западі стояла темна ніч. Тільки на сході жевріло небо від лун пожарних: то руські війська і їх союзники нищили огнем галицьку волость. Князеви аж серце стискало ся на вид тих лун, що стояли на небосклоні.

Пішов до замкових кімнат, але заснути не міг. Щойно над ранком задрімав. Збудив його з півсну голосний рев труб і рогів та биттє в мідяні кітли. Очевидно починала ся битва. Молодий князь скоро зібрав ся і вийшов на східну терасу замку. На лівім березі річки Гнізни відбував ся вже великий рух. Крила обох військ, особливож їх легка кіннота, знаходили ся в повнім руху, що захоплював щораз дальші ряди. Тупіт великих мас кінноти й шум та приглушений крик доходили аж до замку. Все те покривав

рев труб і рогів та проразливе іржання коний і звенкіт кітлів. Над крилами обох військ підняла ся курява пороху, з котрої видніли боєві прапори. Князь Ярослав в окруженню кількох дворян і отроків приглядає ся своїй першій битві зі запертим віддыхом. Вона розвивала ся правильно. По опадаючій куряві й стишенім тупоті можна було вносити, куди борючі маси тяжкої кінноти розходили ся, щоби знов наперти на себе з розгоном. Тут і там можна було крізь тумани пороху доглянути, як уже й поодинокі полки піхоти починали вдавати ся в битву, то з кіннотою, то з ворожими піхотинцями. Але центри обох військ все ще стояли неподвижно, а довгі ряди їх панцирів блестіли на сонці як стіни зі срібних блях. В середині центра галицьких військ видно було сугорб, обставлений прапорами. Там стояв головний штаб під проводом старого воєводи Халдієвича. Від нього разураз відривали ся точки куряви: то бігли гонці з наказами. Велід за кожним таким рухом одної точки, окутаної курявою, наступав більший рух: то йшли до битви свіжі полки.

Від самого рана дзвонили дзвони й правили ся молебні в усіх церквах Теребовлї. Молив ся і князь з окруженнем своїм о побіду для галицьких полків. Кров біла йому в лице. Він ставав щораз більше неспокійний.

А битва розвивала ся дальше зовсім правильно. Тільки коло горбка, на котрім стояв головний штаб галицьких військ, можна було запримітити засадничу зміну: щораз менше точок, окутаних курявою, відривало ся від того горбка й розбігало ся на різні сторони, а щораз більше таких точок наближало ся до того горбка з різних сторін великого боєвища. То начальники поодиноких полків і відділів кінноти, що брали участь в битві, домагали ся підмоги з центра. Коло полудня, якраз в часі, коли з церков почали виходити процесії з хоругвами й образами та прямувати на замок, двигнув ся до бою весь центр

галицьких військ і крик великий покрив боввище та бив у небо разом з граннем дзвонів і ревом труб та рогів всіх відділів княжих та разом з димами горючих осель на сході. На той вид князеви Ярославу похолотло в грудях і по мозку шибула як лід студена думка: се знак переваги київських військ, коли аж центр галицьких полків мусить вирівнувати напір ворожих крил. А що той напір був величезний, видно було також по безнастанній процесії несених і ведених ранних, що від рана напливали через київські ворота Теремовлі.

Сильно загреміли труби й роги всіх полчищ київського центра, зазвеніли кітли й живо замиготіли довгі стійні панцирів, посуваючись в напрямі на захід. Счіпили ся. І видно було тільки тумани пороху та крепку суматоху, що тревала так довго, як довго йде піший післанець з Галича до Болшева. Нї одна нї друга сторона не уступала, нї одна, нї друга не мала вже до розпорядимости свіжих резерв. Змагали ся. Ціле поле, закрите туманами копоту, рухало ся, як живе. Нараз — князь закрив очі рукою: то праве крило галицьких військ очевидно подавало ся взад і то дуже скоро, скорше, чим курява, що піднімала ся над полем битви. Вже видно було ряди піхоти, що з поспіхом добігала до перших укріплень города. За нею з радісним криком бігли київські полки. Боева лїнія, що доси йшла просто з півночі на полудне, вигнула ся виразно на полудневий захід. Битва очевидно добігала до кінця. І сонце клонило ся ід западови тай кривавою червеною засипало поле боротьби, над яким уносив ся кривавий пил борні.

Як людина, що стараєть ся затамувати уплив крови з тяжкої рани своєї, так молодий князь Ярослав метнув ся з високого замку до передних окопів города, щоб рятувати втікаючі полки. Мимо болючої рани гнав на коні, аж земля розступала ся. За ним летіли на конях старі дворяни й молоді отроки.

Як летів попри „Гору Трох Хрестів“, шибнула йому в бігу думка: сей хрест найблизший замку то хрест осліпленого князя Василька, сей другий то народа, що саме тепер починає платити останню ціну за Погорину Валость, а сей третій то мій особистий. Що я ще заплачу за неї?

Долетів до передних окопів города на сході мало що скорше як утікаюче праве клило галицьких військ. Дивним дивом був вже зовсім спокійний і не чув жадного болю. Відріжняв навіть поодинокі лиця знайомих бояр; між іншими побачив похиленого Боринича з великою довбнею в правій і рогатиною в лівій руці та з невідступним медведем при боці, що йшов біля него як величезна собака. Великий пес, мішанець з вовком, виглядав при нїм як щеня. Між псом і медведем йшов одинокий синок Боринича, що мав усього літ п'ятнайцять. Перед Бориничем було неприятелів досить рідко: очевидно пересічні люди мали поважання перед ним і його товариством. Але ті, що напірали на нього, були велитні й очайдухи та спритні шибайголови; вони вже відкись роздобули дивних приладів і напірали з дрекольнім та довжезними гаками.

З боків надбігали вже як шершені, лакомі на добичу, Клобуки з довгими копіями. „Напір мусів бути не аби який, коли й сї два медведі втікали“, подумав князь, глянувши на Боринича. Смертельна блідість покрила його лице. Спокійними рухами приказав спустити всі зводжені мости на глибоких ровах, залитих водою. Втікаюче військо на вид свого князя стануло й обернулося лицем до неприятеля; немов набрало відваги, бачучи, що кождої хвилі має можливість, схоронитися за укріплення города. Неприятельські сили як нестримна повідь лавами підпливали під укріплення міста. Але їм досягнули Галичан, синувся на них град величезних стріл, тяжких колод, каміння та оловяних куль з многих пращ, самострілів і інших сосудів градних. Їх понурому фурчанню завтурували численні крики ранених,

...з боків надбігали вже як шершені, лакоми на добичу, Клобуки
з довгими копіями...“ (Гл. ст. 159).

і замішання підняло ся в ворожих рядах. Тоді рушили на них галицькі полки бігом. Князь бачив виразно, як боярин Боринич, усуваючи за себе сина, що зручно метав малою рогатиною понад голову батька, біг наперед і як поруч нього біг ревучи його медвідь.

І стало ся щось надзвичайного: за два отченаші трісла міцна звязь панцирних полків Київ на всім лівім крилі його військ і счинила ся нечувана суматоха під окопами й стінами Теробовлі. Під западаючий сумерк, серед пекольних криків і стонів розпрягала ся битва й чорноклобуцька кіннота помішана з київськими полками тратувала їх і купами лягала поруч Киян на побоевищі. Тисячі полонених входили без оружа по зводжених мостах до города й кров Киян та Галичан стікала по камянім бруку Теробовлі. Битва на правім крилі й до половини центра була виграна.

Але в північній части боевища крик не стихав. Якийсь дивний тупіт долітав аж тут, немовби великі маси військ кудись бігли й завертали ся й знов бігли. Земля стогнала важко. Князь вслухував ся в той рух і висилав в тім напрямі відділ за відділом; вони тонули в вечірній мряці.

Нараз — крик приблизив ся разом з темною вже нічю. Але був він якийсь приглушений і слабкий. При рудім світлі двох смолоскипів наближав ся малий відділ на поранених конях з одним-одиноким подертим й окрівавленим прапором, на яким видніли чорні галки.

Князь глянув на той відділ ранених людей і коний: на ліжнику, розп'ятім між двома кіньми, лежав тяжко ранений воєвода Халдієвич. За ним несли тіло його приятеля Гарбуда зі спишської землі. Біля нього йшов з окервавленим, двосічним мечем варяжським молодий Руальд в помятій кольчузі, без щита й шолома; праве його лице стікало ще кровю від удару, що захопив його разом з чолом. Він мав сльози в своїх синіх очах і ще дрожав недавнім розгаром боротьби. З ним було кількох Варягів, всі поранені. Також усі

инії вояки тої дружини були поранені, а деякі з них ледви на ногах держали ся. Між ними були й два наймолодші сини боярина Чагрова — Борис і Лука, Руальдові ровесники. Борис був тяжше ранений і його провадив брат з одним дружинником.

Ярослав прискочив до воєводи Халдїевича й почув слабі, пружноблені слова: „Лїве — крило — наших — військ — розбите — його — нема — воно — в крові — або в полоні —“

— „Якже се стало ся?“ лагідно запитав князь.

Але відповіді вже не діждав ся. Старий воєвода зробив тільки рух устами й рукою, немов хотїв благословити молодого князя, з уст його бухнула кров і він віддав духа Богу.

Князь здоймив колпак і трічі перехрестив ся та почав відмовляти молитву за усопших. За його прикладом пішла й дружина, що його окружала. Клячучи в поросї дороги, прашала вона душу старого вождя свого, що поклав голову свою для добра галицької землі.

Щойно на замку довідав ся князь, який дивний перебіг мала битва в північній частині боєвища на лівім крилі його військ. Се крило було сильнійше від правого і якраз ся обставина стала причиною його погрому. Бо в хвилі як слабше праве крило почало подавати ся взад, під охорону городських укріплень, потягаючи за собою частину центра, лїве крило в почуттю своєї сили здержувало напір союзників Київів, а його полководці порозуміли ся між собою й отримавши вісти, що праве крило вже знов посуваєть ся вперед, тим безпечнійше стояло на становищах своїх. Тимчасом київський князь Ізяслав пхнув на поміч розбитій частині своїх військ два полки, відірвані зі свого правого квіла; вправді вони прийшли запізно, щоби щонебудь змінити в полудневій частині боєвища, але по дорозі несподівано обскочили головний штаб галицьких військ з усіма прапорами, бо воєвода Халдїйвич числив

також на поворот свого правого крила й стояв на місці. В боротьбі о ті прапори відніс смертельну рану старий воєвода й впало багато галицьких бояр, між ними й спишський боярин Гарбуд; але хоч штабови здебільшого вдалося перебити ся, одначе тільки з одним прапором, який руками виривали собі взаємно ранені лицарі. Всі інші прапори галицького головного штабу стали добичею двох полків Ізяслава.

Ся на око маловажна обставина мала страшні наслідки для лівого крила Ярослав. А стало ся се так: оба полки київського князя, бачучи, що в полудневій часті боєвища не тільки нічого не допоможуть, але ще самі можуть попасти в вир замішання, яке там счинило ся між їх братами, почали вертати. А що ніч западала, вони засвітили великі смолоскипи й гордо піднесли в гору свою добич: подерті прапори галицького штабу. Здалека запримітили їх галицькі полководці лівого крила й в переконанню, що центр галицьких військ обступає вже київські сили, пхнули свої полки в два напрями на скіс, щоби прийти в поміч осередковим своєю. Се розпрягло їх зв'язь і рішило їх долю. Крім них попало в полон багато Галичан з правого крила, що в замішанню битви задалеко загнали ся, зваблені власними прапорами. Галицьких полонених примістив князь Ізяслав в тій часті свого табору, що була на Вишневій Горі.

Полуднева часть боєвища була в руках князя Ярослав, північна в руках великого князя Ізяслава. Битва була нерішена. Оба противники мали в своїх руках велику масу полонених.

Ще перед північю скликав князь Ярослав воєнну раду. В великій гридниці княжого замку засіли полководці; значна їх часть мала рани, а деяких на ношах внесено до радної світлиці. В бічній кімнаті лежало обмите, але ще ненаряджене тіло воєводи Халдієвича; в головах його стояв одинокий прапор, котрий він вратував, а в ногах клячав монах і тихо читав молитви.

Кожний з учасників ради вступав наперед до тої кімнати й помоливши ся за душу воєводи, йшов до радної гридниці.

Князь Ярослав був в дуже сумнім настрою, хоч властиво вислід битви не був нещасливий і значно перевищав висліди змагань його покійного батька з тимсамим ворогом, який тепер не посміє ставити нїяких домагань, бо показав ся рівно сильним як Галич. Але мимо всего на душу молодого князя налягав тяжкий сум. Вона немов прочувала якесь нещастє, хоч було вже по битві. Отож найтяжший з допустів, ягї могли наступити, перегремів над його волостю й головою доволї добре. В голові молодого князя шибнула думка, що він сю війну властиво виграв. Бо хоч битва нерішена, але все таки київський князь не отримає того, чого хотїв, значить війна для нього програна. Одначе мимо всего не мав почуття веселости й як був з чого блїдо вдоволений, то хіба з того, що не був без рани на сїй нарадї, де майже кожний з учасників її був окрівавлений свіжою кровю. Хоч добре знав стан річий і втому тих частий війська, що сяз-так ціло вийшли з битви, немов з обовязку розпочав нараду заявою, що визискання битви се по битві найважнїйша річ. Опісля приказав полководцям зложити бодай приблизні звїти зі страт у їх полках.

По звїтах показало ся, що третина всїх сил убита або в полонї, менше-більше друга третина ранена, решта-ж так утомлена цілоденним боем, що якби не три сотнї, що на щастє спізнили ся в дорозї й прибули під сам кінець битви, то не було-б ким обставити сторожий на більше небезпечних місцях. Се значило, що не було вже чим відновляти битви зрана й що найскорше перед вечером слїдуючого дня можна-було наперти на останки київських сил і спробувати, увільнити полонених. А до того часу відпїчнуть і київські сили.

О тїй самїй порї відбував у своїм шатрі нараду також київський великий князь Ізяслав. Але

вона була зовсім инакша: він радив ся тільки зі своїми думками. Був се чоловік старший віком, бо мав літ 59, але виглядав найбільше на сорок п'ять і не мав ще ні одного сивого волоска. На його кремезнім тілі ні літа ні довгі воєнні труди не лишили таких слідів, як лишають звичайно на людях у його літах. Бо він не тільки з роду був дужий і здоров, але ще до того мав добру вдачу, був знаменитим господарем, добрим полководцем й управителем тай опікував ся бідними не з політичного вирахування, як покійций князь Володимирко, тільки з вродженої доброти. Сей чоловік ходив тепер знервований по великім шатрі своїм і думав, поки пасмо думок його не переривали стони. Бо він не сам був у своїм шатрі. В однім кутку його лежав його молоденький син Ігор, ровесник Ярослава, гарний як весна молодець, поранений тяжко в сій битві на правім крилі київських військ. Біль як окріп горячий прошибав груди батька-вдівця за кожним стоном Ігоря й сунув думки його в сусідство з ненавистю.

А ті думки й так були безмежно болючі. О, якби галицький князь знав, які вони були, бувби певний того, що виграв війну так, немовби розніс на прах всю силу Києва й союзників його. Бо ся нерішена битва перечеркувала всі плани Великого Князя, що саме тепер мали завершити ся й ще до того ставила його в незвичайно трудне положення: з одним-одиноким утомленим битвою крилом військ своїх, переважно союзних, у ворожій державі, під стінами сильної кріпости Теремовлі, в котрій тепер вигідно спочивають галицькі сили, щоби може завтра наперти на його табор, в котрім тепер більше полонених як вояків його!

Одинокий вихід з положення сього: як найскорше втікати. Але перед ким?! Перед таким молодиком, якого він свого часу на колінах бавив, якому ще добре й вус не засіяв ся, який навіть не привик ще до княжого колпака на біло-

волосих кучерах своїх, якого не було ще на світі в часі, коли він кермував вже битвами... Сором палив його як грань і болів, як стони молоденького Ігоря.

Такий молодик виграв війну з ним, старим князем і полководцем, що побідив навіть батька його, старого хитруна, якому не було пари між князями! І ще до того так перехитрив його, протягаючи переговори, поки не напер суздальський князь з півночі, а византійський цісар з полудня! Через те чернигівський князь не міг йому дати значнішої помочі, а його шурин, угорський король Геза взагалі не вислав сим разом ніякої підмоги. Показуєть ся, що той молодик Ярослав ще ліпший грач, чим його батько. А з Ляхами навіть не переговорює, тільки бє. Що за розум у того молодика! Як він знає, де треба бити, а де говорити й як довго говорити! Не соромив ся би був, як би так покійний князь Володимирко обмотав його війська й державу. Але тепер.....

І як тут вертати в Київ, як показати ся на очі союзникам? Тай коби то ще так легко було вернути! Чи ж той молодик у колпаці Володимирка не може тепер стягнути всіх залог з кріпостий Погорини й відтяти йому дорогу? І що тут робити з тою масою полонених, що числом перевищують недобитки його власного війська? Що робити з množеством ренених? Адже нім він перевезе їх через гори Медобори, вже з півночі перетнуть йому шлях до Київа галицькі залози кріпостий Погорини.... Гарне положення. Нема що казати!

Князеви здавало ся, що вже ті його міркування, хоч вони тревали хвилину, забирають йому непотрібно час і що вже треба лаштувати ся до спішного повороту на схід. До утечі. Так, до втечі.... Йому, внукови Мономаха, Великому Князеви Київському — перед удільним князиком на Галичі, що не вийшов ще зпід опіки матери! Втікати або — о мир просити. Ні, ні, ні! Сего упокорення не буде! Хочби мав утратити в дорозі всі недобитки військ своїх! І так — се по біль-

шій частині не його власні війська. Бо Кияни або застелили поле битви своїми трупами, або лежать тепер по тюрмах Теробовлі як полонені....

— „Тату, тату! Мене — дуже — печуть — рани — мої“, застогнав улюблений син його Ігор.

Батькови потемніло в очах і в тій темряві щезли всі небезпеки перед одною, що нагло наповнила його душу: що буде з Ігорем? Присівся біля його лежанки й дряжачим голосом промовив:

— „Цить, сину мій, цить, дитинко моя. Біль перейде, притихне й ти знов будеш такий дужий, як передтим....“

Немов запереченням батьківської надії були глибокі стони, що виривалися з грудий раненого. Він жадібно пив воду з посудини, яку приложив йому до уст батько.

А батько мав також горячку, може не менше прикру від сина, тільки инакшу: думку бігали йому по мозку щораз скорше, скорше й безладнійше. Як тут везти його? думав про раненого сина. І в своїй журбі відчував кожний ступінь коний, що мали нести на розложених ліжниках його дитину. Аж ген далеко, над могутній Дніпер, де колись над його берегами не так хоронили членів княжого роду, а з жінками, невольниками й кіньми, з ворожими полоненими....

Здрігнув ся. Якась забута картина з давних літ станула йому перед очима. Закрив очі рукою й думав та говорив до себе: Так, так! Скінчилися пляни мої, повернути Київ давній його блиск і значіння, скінчилися тут, під мурами Теробовлі. Не забезпечив я земель Великого Князівства Київського від заходу, не забезпечу мабуть і від сходу....

Пригадав собі молоденьку грузинську царівну Тамаретту, з якою зараз по відбуттю сього походу мав повінчатися в Києві, щоб опісля при допомозі Грузії в два вогні взяти розбишак половецьких. Чи доїду я тепер до Києва, чи може той молодкосос зашадить мені клопотів з молодого подру-

гою й дожене де по дорозі, — подумав глуливо.

Глянув на піскову клепсидру, в якій тихо пересипався пісок. Було по півночі. Час рішати ся, поробити пруготування до — утечі, сказав півголосом і відхилив занавісу шатра та глянув в темну ніч, в яку світло зі шатра кинуло широку смугу світла. В тім світлі побачив — усю сторожу в глибокім сні. Гірко усміхнувся і подумав: „Чому той молокосос тепер не підходить на мій табір? Скорше все те скінчилося-б!“ і сказавши голосно до себе: „Не дивниця!“, крикнув: — „Сторожа!“

Сторожа зірвала ся на рівні ноги. Князь Ізяслав удав, що не бачив, на чім її приловив і приказавши покликати до себе обозного, спустив занавісу шатра. В тій хвилі молодий Ігор дістав кровотоку носом і устами, кілька разів кинув ся на лежанці й помер на очах батька.

Ізяслав хвилину стояв як скаменілий, ні один звук не вирвав ся з його груди. Тільки якийсь тягар почув в ній, немов рапавий камінь. Опісля спокійно відхилив другу занавісу, що лучила його шатро з відділом сина, де тепер спав лікар, Болгарин з роду. Спокійно збудив його й сказав: „Прошу оглянути тіло мого покійного сина“.

Перестрашений лікар, старий, поважний чоловік, зі сивою бородою, схопив лямпаду, що світила ся на землі й вбіг до шатрового переділу старого князя. Дрожачими руками оглянув тіло молодого Ігоря й пообтирав мокрою губкою окервавлене лице. Потому докладно вислухав коло серця, потому ще живчик і сказав, очевидно щоб успокоїти батька:

„Душа його вийшла з полону тіла, й пішла там, ідіже ність болізни, ні печати. Йому там буде ліпше, ніж тобі тут, княже“.

Сказавши се, взяв лямпу з рога шатра де її передтим поставив. В тій хвилі лямпа вилетіла йому з рук і розбила ся на землі. Від неї заняв

ся ріг шатра; князь спокійно вийшов і спокійно дивився, як палахкотіло дороге накривало. В тім часі його лице дивно мінилося. Виднів у ній то якимсь релігійний захват, то рішучість і завзяття.

В хвилині, як полемінь опала, станув перед ним його обозний полководець.

Князь обернувся напів до нього, напів до трупа свого сина, на якому дотлівала одіж і запитав:

— „Коли ти, боярине, переставляєш свою клєпсидру?“

— „В полудне й опівночі, княже“.

— „Як свитати-ме, збудиш обоз, а як твоя клєпсидра впаде в тебе на девять значків, обоз має бути готовий до відходу й всі ратні, розумієть ся, також“.

— „Се неможливо, княже“.

— „Чому?“

— „Бо люди потомлені битвою, а полонених тільки, що.....“

Князь перервав йому:

— „Полоненими я сам займуся! Твоя річ обоз і військо. Потомленим скажи, що як отягати-муть ся, то впадуть їм на карки Галичани, а тоді скоро позбудуть ся втоми. Пришли мені, боярине, начальника Чорних Клобуків“.

Боярин уклонився й пішов. За якої пів години прийшов заспаний вожд Чорних Клобуків, високий, плечистий мужчина в силі віку, чисто туркоменського типу й в поясе поклонився князеві. Князь усів біля тіла свого сина й тихо, але з притиском сказав:

— „Побудиш зараз своїх ратних і ній перший блеск сонця зійде, вибеш до ноги всіх полонених Галичан, не вибираючи ні бояр, ні багатих купців. Все, що твої люди знайдуть при них і на них, буде їх і твоя добич. Все те має відбути ся тихо. Розумієш?“

Чорний Клобук перекручував щораз висше

голову, немовби наслухував і не вірив власним ухам. Опісля засвітив очима й сказав тихо:

— „Чорні Клобуки все вірно служили київським князям“.

— „Поки їм добре платили“, подумав князь, але не сказав нічого, тільки кивнув йому головою на прощання, й він щез у нічній пітьмі.

Князь сидів неподвижно при тілі свого сина й сам не знав, відки йому прийшла до голови та страшна думка. Але хоч у нутрі бояв ся її, та рівночасно тішив ся нею, мов вязень пожежою, що гняла ся в тюрмі, в якій сидить. Здавав собі справу тільки з того, що та думка повстала в нім у хвилі, як горіло шатро, у котрім остало тіло його сина-любимця й пригадував собі невиразно, що то смаглистий на лиці лікар Болгарин викликав чимсь у нього полічення полонених з ножами Чорних Клобуків. Але чим, не знав. Зрештою, се його зовсім не займало. А займав його тільки внаслід тої думки.

Він видавав ся йому знаменитим в сім положенню: бо не тільки позбудеть ся тої маси полонених, які числом перевищали останки його військ і могли при найменшій допомозі зовні вибити до ноги своїх сторожів, але буде міг скорше йти вперед і ще до того нажене такого страху Галичанам, що попам'ятають на віки, що значить боротьба з ним, Великим Князем, і видирання йому земель, яких правно зреклись. Не буде син Володимирка їздити до Галича як побідник над ним і не вийде йому на зустріч веселий і радий з побіди народ Галича!

Князь попав в якусь дивну екстазу: йому ввижало ся, що через те діло Київ поборов Галич і знов засяв у давнім блиску своїм, як самотній світоч великих земель Володимира. І станув перед ним привид величезної тризни з прастарих часів з кров'ю й кострами, з часів, коли ще Великий Князь Святослав, батько Володимира, поклонявся Перуну й Дажбогу. Йому здавало ся, що від хвилі, як рішив ся на ту думку, минуло вже:

дуже багато часу. Глянув на піскову клепсидру, що стояла окоптіла біля тіла молоденького Ігоря. Майже махінально підняв і обтер її та здивувався, що вона опала всего на один значок. По таборі почали тихо сунути ся в нічній темряві цілі відділи в острокінчастих шапках. Скрадали ся хильцем, на пальцях, як злодії. Ніхто не здержував їх, не питав о ніщо.

— „Очевидно всі стійки сплять, як убиті! Тепер требаб тільки галицькому князеві підійти під мій табор“, подумав. „Вже його батько був-би ліпше використав таке положення моє“, додав собі в думці й усміхнувся без виразу.

Темні постаті в острокінчастих шапках щезли як привиди. Може все те сниться мені? подумав Великий Князь. Так, я хорий, сказав собі й діткнувся рукою скрани. Вона була горяча як грань. Почув сильну спрагу, але не мав навіть на тільки енергії, щоби підняти посудину з водою, яка стояла оподалік. А кликати не хотів, бо кождий звук разив його.

Нараз почув проразливий свист і ще страшнійший крик, немов з багатьох людських або звірячих гортанок. Що діяло ся з ним опісля, не памятав потому докладно. Пригадував собі тільки, що той крик не уставав довго, дуже довго, цілу вічність, взагалі ніколи не уставав ні на мить. І що перед ним зявив ся цілий штаб його полководців з обуреними лицами, що найголосніше кричали до нього Волиняки, повторяючи разураз: „Такого не було ще в нашій землі!“ Що він відповів їм на се: „Кого ще не вбили, тому нехай відріжуть праву руку!“ і що потому зімлів біля тіла свого покійного Ігоря. Здається, що тоді починало свитати.....

Як почало свитати, обозний не потребував вже будити нікого, бо весь табор був на ногах, збуджений страшним ділом Ізяслава. Всі з неописаним поспіхом збирали ся, щоб як найдалше й найскорше втекти від місця, де Галич зложив останню ціну за Погорину Волость.

Як піскова клєпсидра впала на десять знаків, щез табор Ізяслава з кривавого боевища під Теремовлею.

Галицька сторожа чула серед нічної тишини страшний крик в таборі київського князя й донесла про нього начальникови своєму. Але ніхто не припускав, що там могло стати ся щось иншого, як бійка о добичу між двома полками.

— „Нехай собі голови покрутять!“ крикнув начальник сторожі. „Чого мене будите без потреби?“

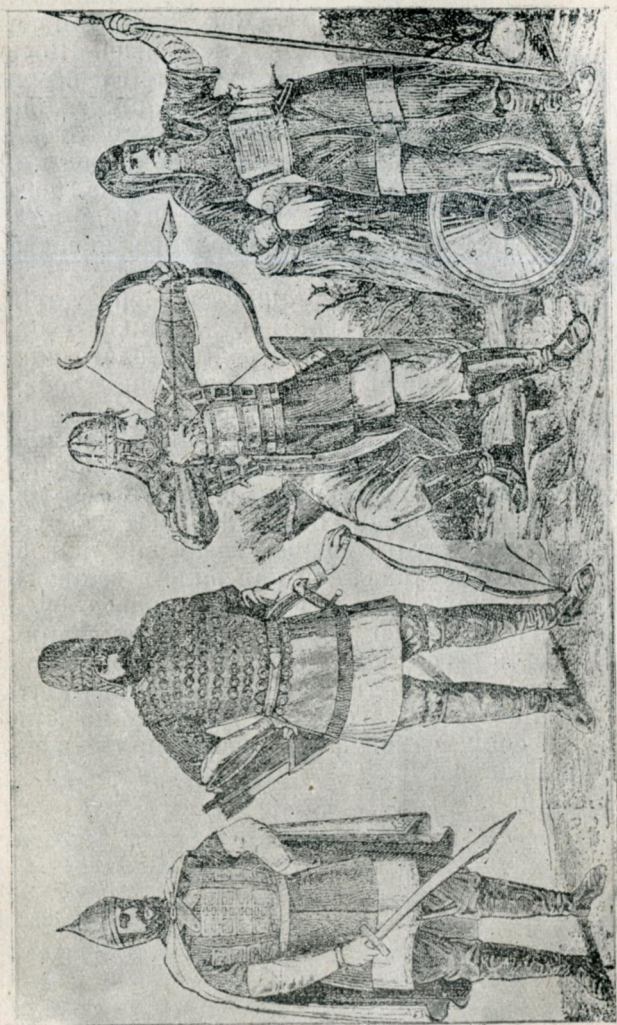
Зараз по відході Ізяслава побачили галицькі сторожі, що стало ся в ночі. Одначе се так поділяло на них, що тільки помалу пішли донести своїм начальникам. Ні один з них не вірив і кождий особисто ходив переконувати ся. Нім вістка дійшла до князя Ярослава, було вже зполудня.

І молодий князь виїхав на боевище. Їхав помалу, нога за ногою, в окруженню полководців своїх й уважно дивив ся своїми сталєво синіми очима на струї й калюжі крови й на стоси-покоси людських і кінських трупів, з котрих сторчали поломані копя, мечі, стріли й рогатини з потрісканими людськими кістками й розбитими щитами та погнутими панцирами. Чув якусь надлюдську, розкішну могутність, що дрожала в усім його тілі й душі. Міцно станув в стременах і підняв ся в сідлі та вдивив ся в далеку, синю даль, як молодий лев, перед яким втекла частина добичі його. Був такий гарний і страшний той молоденький князь з Володимирового роду, як той Святослав Завойовник, що пив шоломом воду великої Волги й синього Дунаю, що переходив з військами засипані снігом гори Балканські й здобув рожеву долину Адріянополя. Кров того предка зі сталєво-синіми очами збудила ся в нім. Не звертав найменшої уваги на товпи жіноцтва й дітей, що плакали й заводили по цілім боевищі. І бувби може український нарід мав другого Святослава, що кровю й зелізом злучив-би всі

землі України, якби молодий князь завернув з того місця й не поїхав далше, на Гору Вишневу. Побачивши тут стоси навалених трупів, при яких не було збруї, зблід смертельно. Щось напрасно зломало ся в його душі, а слези як горох покотили ся по його молодім личку, що в ту мить споважніло як у старого. І вже ніколи більше не стало таким молодим, як передтим. Тільки ще раз, одинокий раз — як обняла його в обійми свої грішна, глибока любов до жінчини, яка так різнить ся від гніву войовника, як піхва від меча: вона глибша, але ще пустійша.

Як Ярослав вертав з Вишневої Гори, зустрів на вулицях Теремовлі багато дружинників своїх з відрубаними руками, а на переді молодого сина Судиславича. Слезини як іскри заблестіли в очах князя, але здержав їх і затяв коня та втік на замок. Всі, що бачили, яке вражіння зробило боєвище на молодого князя, хвалили його за співчуття з людською долею. Лиш старий Веремунд, варяжський полководець, що багато світа бачив, багато вождів, багато боєвищ, сказав до Руальда:

— „Він заплакав двічі над силою великого вожда, що зломала ся в нїм; з него вже не буде Завойовник. За скоро побачив найгіршу тайну війни: смерть безоружних. Шкода молодого львонятка того. Чи бачив ти, як він на боєвищі дивив ся в далечинь? Мов лагодив ся до скоку на старий Київ, якому саме час підпасти під владу молодого Галича....“

Дружинники з княжих часів.

Як Ярослав заслужив ім'я „Осмомисла“.

Глава восьма, з котрої читач довідається про нараду над злочинцем Ізяславом; про постанову „Руської Правди“ в справі злочинства, про те що взагалюмъ галич сї написано; про сканканне та перебіг вїча; про мїстнї вїсвалїчїнї гарної Погорини й про останню боротьбу за неї між князми нашого народа.

Великий, серце роздираючий плач потряс Теремовлю й луною покотив ся по землі галицькій на вістку про тяжкий злочин Ізяслава на Горі Вишневій. В місті не було майже родини, що не оплакувала-б сина або батька. Вулиці і площі города наповнили ся зойком сиріт і вдів. І туга велика блукала по домах, церквах і окопах міста. Народ як стогнуча філія зі скаргою плив до княжого замку, до молодого князя так, немовби він міг воскресити погибших. Але на вістку, що князь не вернув ще з Вишневої Гори, ринули за ним барвисті хвилі розплаканого народу. І старці і діти і жінки і все, що жило, вилягло на Вишневу Гору під Теремовлю, де як дрова лежали стоси покалічених трупів полонених. Між ними було багато ратників з Теремовлі й околиць її. Їх матері, жінки і дочки заводили над тілами побитих. При багатьох лежали в поросї плачучи малі діти в білих сороченятах, що як покошені квітки валяли ся в крові батьків і крівних своїх. А над понурим місцем злочину котило ся повагом велике, безжалісне сонце та з шумом кружляли хмари чорних галок і круків.

В Теробовлі було майже пусто від населення. Остали в ній тільки київські полонені, військом окружені. Вони не містили ся в тюрмах і їх приміщено також під голим небом, на площах города й на терасах княжого замку. В очікуванню певної смерти клячали вони на твердім камінню і тихо молили ся в покорі до неба, цілючи порошок землі, яку опоганив їх добрий серцем князь Ізяслав. Кругом них як мур стояла мовчки галицька сторожа з нагими мечами. І було так тихо в старім городі осліпленого князя Василька, якби смерть перелітала вже по нїм. Навіть коли князь Ярослав вертав з дворянами з Вишневої Гори до замку, сторожа, що все витала його голосним окликом, тепер мовчки витала князя. Лиш очікуючі смерти полонені звернули шепіт тихої молитви до молодих очий і смертельно блілого личка князя.

У княжім теремі під заходяче сонце та похоронний рев дзвонів збирала ся велика рада бояр і полководців, на яку прибули у висланники теробовельського міщанства та за виразною волею князя також представники простих дружинників і все духовенство, присутне в городі. Велика радна гридниця так була битком набита, що ледви мож було зробити вузький перехід для князя. З салі поусувано заздалегідь всі крісла й столи з виїмком княжого.

Князь короткою промовою отворив нараду й зажадав від присутних, щоб висказували свої думки в справі останньої страшної події. Між присутними зашуміло як в улію. Крізь отворені вікна радної гридниці долітали з города жалоби й завід жіноцтва, мов крики поранених птиць: довгі, сумні, протяжні. З натовпу зборів залунало в один гул:

„Смерть київським полоненим!“

Князь не пробував утишити тих розярених людей. Гамір і крик тревав так довго, аж поки з товпи не перетиснув ся якийсь боярин до княжого престоло — князь навіть не дивив ся, хто се був: всеодно мав він бути тільки висловом

поглядів загалу — і попросив о голос і книгу законів. Була тільки княжа книга, в золото оправна. Князь дозволив йому взяти її зі стола. Боярин отворив з пошаною книгу і скоро знайшов потрібне йому місце та сильним голосом почав читати:

„Так говорить Правда установлена руській земли, єгда ся совокупил Ізяслав, Всеволод, Святослав, сини Ярослава Мудрого, внуки Володимира Святого, та Коснячко, Печенїг, Микифор, Киянин, Чюдин і Микула, воеводи, бояри і тіуни їх: „Коли вбє чоловік чоловіка, то може мстити брат за брата, або сини за батька, або батько за сина, або братанич, або сестринич“. Не як воїн ратник, а як простий головник-убийник поступив собі Великий Князь Ізяслав, що в нічній темряві побив полонених! Нехай же буде йому по законам землі нашої, по старим постановам, що їх списано у матері городів наших, де тепер сидить на княженю князь недостойний города того! А вони кажуть: Коли провинить ся боярин або чоловік простий, то в голову, а коли князь, то у волость його! Ти, княже, як батько убитих, маєш право засудити і засудивши віддати местникам діло їх. Бо хтож инший упімнеть ся за сю кривду до небес о пімсту вопіющу? А як ти ізза молодости своєї не можеш взяти на свою совість непочесної смерти багатьох людей, віддай суд над ними боярам і тіунам своїм або прикажи созвонити всенародне віче в городі сїм; бо хоч перший голос належить Галичу, але й він не рішить справи инакше як перший ліпший пригород його, а Теребовль старий, престольний город княжий, старший від Галича! Смерть київським полоненим!“

— Смерть київським полоненим!“ залунало в цілій гридниці і навіть на коридорах замку повторено той оклик. Не підлягало сумніву, що се було однодушне домагання всіх представників війська й народу. Вправді духовенство мовчало,

але й ніхто з його представників не важив ся виступити проти загальної думки.

Князь Ярослав сидів на престолі блідий, але спокійний. Червоний відблиск заходячого сонця падав на його лице й червону пурпуру та чорний хрест, якого при спрятуванні кімнати не усунуено разом зі столом представника духовенства, тільки поставлено на княжий стіл. Образований ум князя кінчив саме розв'язувати одну загадку, над якою нераз застановляв ся. Аж потрясення, викликане останніми подіями, допомогло йому розв'язати її.

Застановляв ся над тим, чому стара, чудова віра прадідів, так знаменито приноровлена до понять і вдачі словянських народів, мусіла упасти під напором чужої віри, що прийшла з Азії, чому Дажбог, великий творець всесенної і світлий Світовид, бог всевидючий, і величній хоровід трийцяти Віл, сестер збиточних, яких одначе можна було уняти жертвою з кришеного хліба і стілько інших прегарних богів і богинь — мусіло упасти перед сином Марії, що помер на хресті в страшних муках. Побіда понурого хреста над ясным сонцем і богами його золотого круга старої віри ледви формально завершила ся, бо в народі дальше жила стара віра і ніякого свята не зустрічав він з таким дрожанням і торжественністю, як свято в ніч Купала. Ще жили люди, що пам'ятали таких, що говорили з останніми волхвами старої віри; ще в народі не загинула пам'ять урочищ і печер, де він поклоняв ся старим богам своїм і великих тризн на могилах його племінних князів, по яких остали вже тільки глухі легенди, як старе каміння на пів мохом забуття поросле.

Князь сам пам'ятав іще, як старі двірські слуги показували йому в Галичі урочище, де стояв двоголовий бог Пек-Осина і як вони з пошаною обходили се стариною освячене місце. Зрозумів, що нї в Галичі, нї в Києві не забули ще могутнього Перуна, бога громів і хмар, лиска-

звук і війни; його висока, блискуча подoba зі срібною головою й аметистовими очима, на зелі-зних ногах і з зелізними руками, з палахкотячим камінним громом в піднесеній у гору десниці, що горів у блеску сонця від карбункулів і рубі-нів, стояла ще в уяві народа в отруженню все-могучого Дажбога, що все більше має як роздав, й Услава, бога життєвої радості й Мякоші, богині плодючої землі, любки бога сонця і таємничого Хорза та Сумеркла і всевидючого бога Світовида з чотирма лицами і Стрибога, прадіда вітрів і Лади, опікунки домового огнища й подружа, і Велеса, бога худібки, культури і мистців і трий-цяти Віл, сестер збиточних, але не злих, яких мож було вдоволити отрушинами з хліба. Всі вони стояли на Горі над Дніпром, в святім гаю біля велико-княжого терему під віковими дубами, в тіни пахучих лип і пальчастих яворів і тіни-стих буків — і осок, в нутрі як кров червоних. Відновлював їх ще Володимир Великий по убитю братів Олега і Ярополка, щоб переблагати гнів богів. Особливо пильно відновив подобу бога війни і грому, могутнього Перуна, прибравши його в золоті прикраси, а його грім у величезний карбункул і червоні як кров пімсти рубіни. А як се не успокоїло його совісти, він удав ся по прощення гріхів до Сина Марії, що мучив ся і вмер у землі юдейській. І тоді приказав поски-дати подобу богів батьків своїх, причім нарід плакав і тяжко проклинав, як оповідає стара літопись.

Князеви пригадав ся плач за батьком його і проклони, які мусіли сипати ся на його домо-вину від покривдженого міщанства та сказав собі: „Не дивниця, що проклинали й Володимира Великого; адже вони всіми думками й почуваннями зросли ся через багато поколінь з тим світлим кругом старих богів батьків своїх і я не цїнив би їх, як би вони мовчки були дивили ся на їх зне-вагу“. Зрозумів, що те, перед чим клонили ся сотки попередних поколінь, ще довго опісля мусить

будити пошану у народа. І на тій основі побу-
дував свій плян: увільнити від смерти полонених
Киян. Він був майже певний, що простий народ
віднесеться до страшної тризни на Горі Вишневій
як до старого звичаю, що спалахкотів в останнє,
мов страшна полемінь пожежі. Був уже певний
того, що князь Київський, де вперше застромлено
хрест на землях сього народу, справив останню
поганську тризну над трупом свого сина, останню
і — може найбільшу, в болю не знаючи про те,
що робить. Може йому в горячці, викликаній
болею, пригадалися давні оповідання про похо-
рони князів і як привид опанували його старечу
душу...

Так, се був останній взрив старої віри, хоч
уже й несвідомий. Князь пригадав собі не так
знов давні прояви свідомого бунту приклонників
старої віри, відомі йому з оповідань очевидців,
а саме як у Києві лїт тому 83 з'явився волхв
і проповідував, що за п'ять лїт Дніпро потече
назад, а землі зі своїх місць перейдуть на чужі
так, що грецька земля стане на місце нашої,
а наша на місце грецької. Народ почав ворохо-
битися під впливом могутнього слова того волхва.
Але, як пише літопис, в одну ніч „волхвъ бысть
безъ вѣсти“. Щез. Річ очевидна, що його спря-
тали тихо, без гомону. Незражений тим виступив
в Новгороді другий волхв в сїм лїт опісля й при-
людно хулив христову віру, „творився аки бог“
і казав, що передвидів усе будуче і що перейде
по воді як по суші. Він зворохобив проти хри-
стіянства весь народ і що йно князь Гліб Свято-
славич зробив кінець його діяльності, убивши
його власним мечем перед лицем зібраного на-
рода.

Князь Ярослав вдумувався в ті справи
і прийшов до переконання, що погляди і почуван-
ня, виховані старою вірою, закорінені ще глибоко.
Й час до часу вибухають як підземна пожежа.

Його відкриття осіяло весь ум його. І він
зрозумів, в чім стара віра, безперечно красава

...може перед кийським князем став привид давних княжих похоронів...
(До ст. 180).

від нової як естетична поява, була від нової низша: вона не давала можності, перервати зло, що родить все нові зла. Бо вона благословила мечь і виробляла местників і сїяла кровавий злочин та роздор. Молодий князь знав святе письмо не гірше від єпископа Косьми. Перед ним станув як живий молодий син Марії у білім хитонї і пригадала ся йому висока проповідь; в подразненню і прибиттю немов чув його звінкі слова з оливних гір Святої Землі: „Благословіть проклинаючих вас і чинїть добре ненавидячим вас. Бо отець небесний, що бачить се в тайні, винагородить вам на яві....!

Мов цілюща олива полила ся по зболїлій душі молодой лїторости великого роду Руриковичів. Він почув ся як чоловік сильнїйшим, чим був перед тими думками. А як князь бачив виразно, що нема нїякої розумної потреби, позбавляти свою волость, що втратила тільки здорових мужчин, робочої сили й плідности Киян. Його молодість дала йому бажання боротьби з напором думки загалу й охоту, побідити над нею. Всї ті думки і почування скоро як лискавиці перелетїли в його умі в хвилї, як дивив ся на пурпур заходячого за ліси старого й вічно молодого бога Світовида з осьмикратним поглядом очий та на чорну шибеницю невинного сина Марії, звану хрестом. Знав уже, що хоче сказати і памятав, як має говорити, памятав з науки хитрого батька свого. І почав обережно:

— „Пресвітла радо бояр і народа! Я все шанував і шанувати буду старі закони нашої землі, що їх казав списати великий розум моїх прадїдів. Одначе ті закони нїгде не постановляють, що треба проливати кров неповинних. Не Кияни а Чорні Клобуки виконали різню на наших полонених, як згідно зізнали ті, що їм удало ся вратувати життя перед ними. Нїхто не знає напевно, чи київський князь, опанований злим духом, хотїв справити таку тризну покійному синові своему, чи Чорні Клобуки зробили се самі для добичі

й рабунку. Чи ж отсі Кияни, що в наших руках, винні смерті наших братів? Відповідайте!“....

Стало тихо. Ніхто не обзивався.

„Чи полекшає нам від того, як загинуть сі полонені брати наші? Правда, старий закон наказує месть. Але новий наказує прощання! А ми хочемо сповнити прикази обох — пімстити наших погибших полонених і не убивати невинних: нехай же київські полонені утратять свободи і лишаться на землі нашої, але нехай задержать життя! Я християнський князь і не можу судити тих, що не провинилися, не знаючи навіть певно, хто тут провинився. „Бог поставив князів волостелями в месть злочинцям і в добродітель благочестивим“ — як говорив мій покійний батько. Я хотів би бути добрим господарем сеї волости і для того нерадо позбавив би її тільки робітників, яких кожда родина, що втратила кормильця свого, може забрати собі і між якими не одна вдовиця може знайти мужа. Але правда і те, що сказав боярин про мою молодість. Я дійсно наймолодший між вами і не буду виступати проти волі і суду мого народу і посивілих в радах дорадників покійного батька мого, що вже не одно добре діло постановили для сеї землі. Для того послухаю ради, якої ви всі мені уділили устами одного, що тут промовляв і скличу на неділю всенародне віче. І нехай станеться так, як осудить воно, а я молодий підпишу те, що урядять старі голови, досвідом багаті. А як би хто з присутних або не-присутних тепер чи опісля заявив, що не ялося Теревовлі созвоняти віча перед Галичем, тоді я не скажу, що престольний город там, де князь перебуває, тільки ще раз созвоню віче в Галичі, як буде потреба“.

Був майже певний того, що практичність народу перемаже і тут і там жадобу відплати.

Молодий князь сів знов на престолі, а в радній грядниці залягла тишина мов у церкві. Кождий з присутних важив у думці силу аргументів князя. Перші проснулися з заклопотання

духовні і з обов'язку свого почали всуміш голосно благословити молодого Ярослава. Счинив ся шум і зняла ся гурткова, притишена розмова. Старий боярин Судиславич сказав півголосом до окружаючих його бояр:

— „Я князеви свої голови не дам, бо він має мудрійшу, хоч молодшу. І хтоб то подумав, що я, старий боярин, що памятаю ще діда його, кричав недавно, не роздумавши: Смерть київським полоненим! А він молодий хотів би їм дарувати життя, але зовсім не без карі: бо хоче їх поженити....“

Мимо поваги хвилі сильно здержуваний сміх зашипів в оточенні боярина і його дотеп скоро розніс ся по великій салі та прогнав з неї кровавого опира відплати. Один з молодших бояр не видержав і приступивши до княжого престолу, тихо переповів князеви дотеп Судиславича. В радній гридниці запанувала просто весела атмосфера, особливо як старий Судиславич, що мав дуже прудку подругу, почав просити знайомих і сусідів, щоби мали згляд над ним і не сказали його жінці про сей дотеп. Злобні язики оповідали опісля, що ні один київський полонений не вийшов так кепсько як боярин Судиславич, бо про його дотеп таки довідала ся жінка.

Коли в салі запанувала знов повага, виступив боярин Микулич з Надвірної, що все пропадав за робітниками і чабанами, які йому раз-ураз втікали з його полонин на недалеку Угорщину. Але сим разом він очевидно говорив без огляду на потребу робочих рук:

— „Наш молодий князь бачить крім того, що інші, ще й те, чого інші не бачать і чув ще й те, чого інші не чують і знає, як можна зломати нещастє, чого інші не знають...“

— „Осмомисл!“ сказав хтось з круга бояр, здасть ся боярин Кедринич з Тухлі, що ніколи не відзивав ся на раді. Для того автор того влучного оклику потонув в забуттю, але його оклик

перетривав століття і тревати-ме в яснім значінню своїм, поки жити-ме його мова. А для князя Ярослава мав той влучний оклик велике значінне в будучім життю його: він пристав до нього на все, немов друге ім'я і поміг скоро рознести славу його розуму по всій його державі і далеко по всіх землях українських і за їх границями. Багато добра зробила землі нашій та добра слава князя: багато злочинців, обманців і кривдників, убийників і розбишак, що спритно вміли затирати сліди злочинів своїх і злочинних спілок та змов і перед найрозумнішими судиями, — виявляли діла свої, коли їх приведено перед князя, котрого весь народ називав Осмомислом; багато княжих спорів, коромол і межиусобиць, що булиб кривавою посокою розлили ся по землях українських, удало ся в час усмирити князеви Ярославу завдяки великій славі свого розуму, який всі признавали; багато разів удало ся йому пхнути спільні сили нашого народу проти дикого степу й оборонити їх перед знищенням. Одного тільки не передвидів той мудрий князь многогранним і блискучим умом своїм: не передвидів свого власного терпіння, якого не зазнав ні один з князів і вождів українського народу, від коли сягає пам'ять найстарших літописий і легенд українських аж по наші дні. Але про те велике терпінне князя Осмомисла ще час оповідати, бо ще ждали на Ярослава довгі ряди днів ясних як сонце і солодких як ягоди винної літорослі, що доспівала в землях його матери. Але вони минули прудко як дністрова філя, як легіт з чатинного бору в парний день мандрівця. Боярин Микулич кінчив свою коротку промову заявою:

— „Ми всі пристаємо на розумну раду нашого князя, щоб созвонити віче на неділю“.

Загальним одобренням прийнято ті слова Микулича. І на тім закінчила ся рада, з котрої легко міг вийти новий злочин.

Вісти про хід наради й бесіду князя скоро розійшли ся по городі тим більше, що в нараді

брали участь і представники міщанства та простих дружинників. Се відразу поділяло на облекшенне долі полонених. І сторожа й милосерне жіноцтво Теревовлі почало їм давати поживу, причім на-вязували ся сердечні взаємини. Майже всі були раді, що не потребували бути свідками нового масового убийства, а багато мало вигляди і на практичні користи. Одначе князь почав надумувати ся, чи добре зробив, заповівши віче не в Галичі, а в Теревовлі. І так уже населенне Галича не добре відносило ся до нього ізза діл його покійного батька. Вправді добре булоб, показати галицькому міщанству, що коли дальше оставати-ме в опозиції, то є ще городи, що можуть його заступити. Але перетягати тої струни не-треба, бо таки Галич ліпший на столицю чим усі інші городи його волости: Теревовль за близько-східної границі, на Перемишль скоро можуть напасти і Ляхи й Угри, а Звенигород, як впрочім і два попередні городи, не має такої ріки, як Галич, що приносить йому великі доходи з торго-влі. Значить — треба числити ся з галицьким міщанством. Тай ще одно: і Галич і інші городи мають право, взяти участь у вічу, бо волость се єдина цілість. І князь зараз вислав биричів і під-войських на розставлених конях до Галича, Зве-нигорода, Пліснеська, Бужська, Отинії й Коломиї з запрошенням на віче до Теревовлі. Повідомив про віче і Перемишль та Сянік, Рясів і Ярослав з тим, що ті городи можуть у Перемишлі зійти ся на віче.

Було ще днів п'ять до неділі. Четвертого дня прибули майже рівночасно депутації з Галича, Пліснеська й Отинії, а п'ятого з Бужська і Зве-нигорода, поважно на конях; тільки найстарші депутати приїхали возами.

А в неділю по великій службі загув із дзві-ниці вічевий дзвін церкви Василя Великого, яку побудував перед пів століттям рідний брат Яро-славового діда по батьку, князь Василько Тере-бовельський, один з найліпших господарів укра-

їнської землі, осліплений перед пів століттям Князем київським Святополком за саме підозрінне, що хоче його позбавити Погорини. Василько будував ту церков уже по осліпленню і приказав урядити її так, щоб мала біля вітваря тільки світла, кілько має найкрасша весняна днина дощи, коли веселка грає красками на цвітучих бозах і ясминах, і щоби при вході була така попура, як осінний вечір, коли з хмар оловяних ллється пільма довжезних шнурочків дощу на безмежні лани, дірками стерні покриті. В сімох склеплених вікнах святині над головним вітварем були шиби з дорогого римського скла в сімох красках мозаїки-веселки на ясно-синім тлі. Райські картини ясного щастя пишали ся в тій часті святині. А в другій, мальованій на темно, без ніяких вікон, представлена була на стїнах Оливна Гора в час бурі і чаша горя Христова і гора Голгофта і гробниця Божа у святій землі з срібною лямпою князя Мономаха.

Ярослав, рішивши ся запросити на віче Галичан, прочував, що вони робити-муть йому трудности, хоч в дійсности війні за Погорину Волость не були противні з торговельних причин; вони з давна оцінювали добре її значінне, як заборола безпеки Галича від Київа. Длятого нарочно приказав дзвонити дзвоном, який вилив стрий його батька, що за Погорину Волость утратив свої очі і натерпів ся в тюрмі під замком у Волидимирі Волинськїм. І дзвін дзвонив як на пожежу, повагом, помалу. Тай викликував спомин терпіння Ростиславичів за Погорину Волость. А рівночасно княжі биричі і підвойські запрошували ще особисто знатнійших бояр і богатих міщан, взяти участь в вічу.

На сходах перед відчиненими дверми святині уставлено малий, золотом оббитий стіл для Ярослава, а низше біля нього крісло для галицького єпископа Косьми, що на вість, о що ходить, прибув особисто разом з міщанами Галичанами, хоч інші мав заміри. Кругом них станули в пів-

колесі воеводи і бояри, депутації Галича й інших городів та найповажнійші старці і батьки родин. За ними на площі перед церквою, займаючи також бічні вулиці усталися свобідні й повноправні люди; зі свобідних не було лиш закупів, а то ізза їх зависимости від тих, що наняли ся у них. По обох сторонах стояла княжа дружина з виїмком наємників.

Як перегудів останний удар вічевого дзвона і тишина залягла на площі перед церквою, молодий князь Ярослав встав зі свого золотокованого стола і голосно промовив:

— „Бояри і народе Галича, Теревовлі і волости сеї! За радою світлого збору бояр і полководців прийняв я на себе тягар четвертої війни за Погорину Волость, яка вивязала ся між покійним батьком моїм князем Володимирком і Великим Князем Київським. Бог допоміг полкам галицьким, обстояти під мурами сього города і волость галицьку і волость Погорину: Київ і Галич показали ся в останній битві рівно сильні, причім одно крило Галичан попало в полон київського князя, а одно крило Киян у наш полон. Та коли ми старинним звичаєм ніякого зла не заподіяли полоненим, у тій частині ворожого табора, що стояв на Вишневій горі, став ся в ночи по битві небувалий злочин: Чорні Клобуки, невідомо на чий приказ, убили безоружних полонених а одній тисячі їх пообтинали руки. На вість про те зібрала ся в моїм замку у Теревовлі рада і загоряча домагала ся від мене смерти київських полонених, або віддання суду над ними народному вічу. Памятайте, що невідомо, хто дав Чорним Клобукам приказ, убивати полонених Галичан і невідомо, чи вони взагалі мали такий приказ, чи може самі зробили змову для рабунку. Памятайте, що Кияни не брали участи в тім морді і що їх князь у тім часі був при вмиряючим наймолодшим сині. В разі як присудите відомстити на Киянах погане діло чорноклобуцьких дикунів, позбавите себе і волость свою

многих робітників і кормильців осиротілих дітей ваших та стягнете на себе п'ятно протизаконія як християнський нарід....“

Князь сів, а віче підняло великий шум одобрення. Справа була вже властиво рішена по волі молодого князя і короткі промови єпископа Косьми та представника Теревовлі, якій дуже подобалося те, що в її мурах відбувалося з волі князя віче всеї волости, були вже тільки похвалами молодому Ярославу.

Але депутація галицьких міщан постановила видвинути на дневний порядок віча зовсім иншу справу. Вона перешептувала ся між собою і вкінці з рядів її виступив поважний і дорого одітий міщанин Сріблянич, вклонився князеві як звичай велів і попросив о дозвіл говорити та отримавши дозвіл, почав:

— „Ми висланці престольного города Галича на віче волости, яке князь наш скликав до Теревовлі, не будемо оспорювати слушного рішення князя, бояр і народу, що тут тепер запало. Але війна о Погорину Волость не скінчила ся ще сею непевною битвою під стінами Теревовлі. І ми хотілиб знати, як дивить ся народ Гилицької Волости на право свого князя до Погорини, що коштувала нас тільки завзятих воєн, тільки крові і гроша та майна“.

Князь Ярослав запаленів на лиці. Для нього було ясным, що сей удар скермований був тільки проти нього як сина Володимирка і що Галичани не булиб сего підносили, як би о Погорину вели боротьбу улюблені ними потомки Володимиркового брата Ростислава II, Іван Берладник і малий син його Ростислав III, що як ізгої жили на чужині.

Йому не випадало, вияснювати сю справу і він ждав, чи не зголосить ся хто до слова. Зголосило ся нараз кількох бояр і полководців. Князь дав голос старому Судиславичеві і він почав:

— „Я нікому своєї голови не дам, але вона може сказати те, що знає в сій справі, хоч здасться мені, що те саме знають або бодай повинні знати і ті, що питають. Але як запитали, треба їм відповісти. Погорина Волость се не тільки ті городи, які здобув і заняв покійний батько князя Ярослава, але й землі по обох берегах нижньої Горині; їх західна межа йде вододілом притоків Горині, Стубли і Стира та по верхів'ях Велі. А на сході крайній город Погорини Корчеськ. До Києва належить що йно побереже Случі. З давних давен належала Погорина Волость до земель Деревлян і в лісах її погиб уже дід Володимира Святого, київський князь Ігор, як вибрався на грабіж Деревлян. Погорина Волость воліла Волинь чим Київ і тягнула сюди, а не туди. Се й було причиною, що як Володимир Великий розміщував синів у землях своїх, то найстаршому Борисові, якого посадив у Володимирі Волинським, віддав не тільки Волинь та Червень але й Перемишль та Теробовль і з ними Погорину Волость. Колиж Борис пішов княжити до Ростова, одержав ті землі брат його Всеволод, що погиб у боротьбі з Святополком Окаянним на землях Погорини з рук ляхських спільників Святополка, князя київського. Землі ті злучив Ярослав Мудрий, а по його смерті одержав Волинь син його Ігор. Літ тому рівно сто відлучили теперішню Галицьку Волость для Ростиславича, але вже в десять літ опісля загорнув її разом з Волиню київський князь Ізяслав, іменник сего, що тепер війну провадить з нами; по ній княжили тут Всеволод II і Олег Святославич і знов той Ізяслав, а по ній син його Ярополк....“

В дальших рядах віча счинився шум і почалися розмови. Старий боярин Судиславич з йовяльним лицем крикнув як міг найголоснійше:

— „Було шуміти тоді, як питав голова галицьких міщан, а не тепер. Я вам своєї голови не дам, аби ви могли тут розібрати, хто по ким

йшов, але й ваші голови можуть спокійно слухати. Як через вас помішаю князів, то не моя в тім буде вина!“

Зняла ся веселість. Князь підняв руку в гору і боярин говорив даліше:

— „За Ярополка Ізяславича упімнули ся о свої волости старі отчичі їх: о Волинь син Ігоря, внук Ярослава Мудрого, Давид Ігоревич, а о теперішню Галицьку Волость сини Ростислава Володимирича. Про їх заходи, напади, війни й переговори не скажу нічого поважним галицьким міщанам, бо було їх тільки, кілька гривен і куниць мають у своїх дворищах галицькі купці. Вкінці було досить тих міжусобиць навіть київському Великому Князеві Всеволоду і він лишив в руках Ярополка Ізяславича тільки саму Волинь; Галицьку Волость віддав Ростиславичам, а Погорину Давидови, внукови Ярослава Мудрого. Ярополк, князь волинський, не вдоволив ся тим і пішов війною на Ростиславичів, але був убитий в часі походу проти них. Тоді Волинь забрав Давид Ігоревич, князь Погорини, що рівночасно втратив Погорину, яку знов загарбав київський князь Всеволод. Як київські князі дбали від тепер о те, щоб Погорина Волость не була в одних руках з Волиню, так Ростиславичі мусіли дбати, щоб вона не була в одних руках з Київщиною. Се було таке очевидне, що через те втратив очі князь Василько Теребовельський, на якого Давид кинув підозрінне перед київським князем Святополком, що він хоче позбавити його Погорині. В війні, що вивязала ся з очий князя Василька і тревала чотири роки, Давид, внук Ярослава Мудрого, втратив свій стіл; забрав його київський князь Святополк. Ще за його життя засів на нім його син Ярослав Святополкович, що лїт тому 30 погиб у війні з Мономахом, що ми всі памятаємо добре. Ще в часі тої війни сидів на Волині син Мономаха Роман, опісля син його Андрій, що помер лїт тому двацять. По нім заняв Волинь Ізяслав Мстиславич, внук Мономаха, з котрим

воюємо тепер, по нїм Святослав Всеволодич, а по нїм знов Ізяслав Мстиславич. Від коли він в останнє усадовив ся біля київського стола і жде на смерть Вячеслава, передав Волинь „блюсти*”), брату своему Святополку. Тоді покійний батько нашого князя заняв частину Погорини, щоб вбити клин між внуків Мономаха, що все робили київські князі. А на нижній Горині є городи Степань, Городен і Дубровиця; там засїв недавно син Давида, правнук Ярослава Мудрого, князь Всеволодко так, що навіть потомство того, що дав привід до виколення очий Василькови, має своє гніздо. І кому тут кривда? І чие тут право нарушено чи потоптано?“

— „Є, є такі, що їх покривджено!“ загули враз висланці галицького міщанства. „Деж волость нащадків первородного сина князя Володаря?! В чужій Волощині!? На гіркім хлібі ізгоїв!?“

Счинив ся шум. Бояри закричали, що віче, скликане в справі полонених, полагодило вже все, що треба. Міщани закричали, що віче має право, займатися всіми справами. Дальші ряди вже від довшого часу не знали, о що ходить і тепер підняли оглушаючий крик. Втім дзвони Василькової церкви задзвонили на вечірню. Князь встав і пішов до церкви. Віче було скінчене. Галицькі міщани підозрівали єпископа Косьму, що то він дав потайки приказ, задзвонити на вечірню, хоч пора вечірні ще не прийшла. Вечірню почав правити сам єпископ Косьма. Князь, навчений досвідом, постановив собі в часі вечірні, ніколи не скликати віча до Галича, де галицьке міщанство не таку моглоб счинити бучу в інтересі прав Володаревого потомства та заспокоєння своєї ворожнечі до Володимиркового сина.

Але в однім мали слухність галицькі міщани навіть зі становища його як галицького князя: війна за Погорину Волость ще не була

*) блюсти = берегти, пильнувати.

скінчена, бо ще в преділах її стояло військо Ізяслава. Князь постановив очистити її з ворожих відділів.

Ві второк рано заревіли роги з теребовельського замку і князь Ярослав рушив на північ здовж правого берега Гнізни в напрямі на Горинь. Рівночасно бігли гонці на городи Пліснеськ, Бужськ і Звенигород з наказами, щоб уся залога тих городів як найскорше відійшла з них і збирала ся в городі Шумську на ріці Велі. В два дні дороги за Теребовлею отримав князь гонцями відрядну вістку, що перемиський воєвода Надітич розбив на прах ляцьких князиків з Сандомира й Кракова, знищив ляцькі городи за Попрадом, обляг Сандомир і частину злишних військ відіслав до розпорядимости князеві та що вона знаходиться вже на пів дороги до Звенигорода. Князь на ту вістку згадав старого воєводу Халдієвича і щиро помолвив ся за усопшого.

Вагав ся хвилину, чи не скріпити свободними силами Надітича сторожевих полків від границь Угорщини; але по нараді з полководцями рішив ся прилучити ті сили до своїх військ і з радістю рушив у дальшу путь.

А як перейшов лісисті Медобори, шумлячі роями диких пчіл і шершенів і вступив на криваву землю Погорини, де з її вохких лісів і знад її озер підіймали ся мраки з тепличин і мочар, застав у ній загальну шарпанину своїх залог з розсипаними скрізь військами князя Ізяслава. І закровавили ся ще дужше болота і глухі лісні дебри Погорини, де на старих урочищах молив ся народ ще старим богам потайки. Глухо застогнали прастарі дуби святих гаїв від походу галицьких полків, получених з залогами Погорини. Серед тої глуші молодий князь з жалем згадував управлену й загосподаровану землю галицьку, де в садах цвили вже десь пахучі бози і ясини, де цвіт черемхи наповняв уже воздух всіх кімнат його терему. В кривавім поході дійшов аж до Десни, виловлюючи заблукавші відділи київських

військ, що ставили завзятий опір, бо між ними озійшла ся вже вістка про те, що зробив їх князь р полоненими Галичанами і вони бояли ся пімсти зЯрослава.

А молодий князь Ярослав був уже до краю втомлений походом і ще більше переживаннями своїми. Його постійно мучила думка про те, що йому особисто прийдесть ся заплатити за ту нещасну волость, бо не сходила з тямки страшна ціна, яку дав за неї галицький народ на очах його. Чув, що боротьба за Погорину Волость по столітнім треванню дійшла вже до такого стану, що мусіла тепер скінчити ся і що він допивав останні каплини великої, гіркої чаші.

І дійсно ніяка літопись українського народа не згадує вже опісля ні одним словечком страшної волости тої, немовби рука кожного літописця жахала ся доторкати пера задля неї по тім, що стало ся на Горі Вишневій. Але про останну каплю горечі, яку допив опісля князь Осмомисл, згадав літописець українського народа, не згадуючи про властиве жерело й причину терпіння одного з найліпших наших володарів.

Кінець першої часті.

ЧАСТЬ ДРУГА
ЗА ЛЮБОВЬ.

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ.

Заки прийшла вона...

Глава перша, яка вижнює, чомусь Ярослав помалось вертав з походу, тай оповідає, як його приймали дома і до якої праці взяв ся молодий оум його та чи в'на була йому під снах; оповідає й про те, як воєнна заверюха що знала ся над Київом, дала своєбідно відітхнѣти, Ярослав і як він мѣсив іти походом на матір городів оукраїнських; як віздив оу святий Київ в 25-тім році життя свого й о що мовив ся в Софійським Соборі при домовніи Колодимира Святого; як описав пішов походом з бігом галицьких рік на земаї надднінайські і як принабчив їх до Галича, як перебѣдѣвав Галац і замкнув дѣнайські гирла та з жиним планами вертав до Галича.

Вже давно відцвила конвалїя й черемха, улюблені цвіти матери Ярослава з часів, як була ще дуже молода. Минули перші сїнокоси і настало лїто, а з ним зацвив тревалий, міцний цвіт чебрика, який його матір любила тепер. Що днини він зявляв ся на княжїм столї, чи князь був у замку, чи в мужицькій хатї, чи в наметї під голим небом. Його міцний запах і матово-червоनावий цвіт з відтїню фіялки пригадував йому постійно останні слабї лучї заходячого за Галичем сонця і любов матери, з якою брала вона його до себе під вечірню годину тай оповідала старї казки Єлинів. І ще як дивив ся на червоनावий цвіт чебрика, то він пригадував йому пахучий огонь з кедрини, що його несли на золотїй посудї перед матірю а від смерти батька перед жінкою. Спомин того огню немов лучив в його очах ті двї найближшї особи, які мав на свїті.

В холодних і вохких лїсах Погорини пригадала ся йому тепла і привїтна комната подруги.

І він перший раз затужив за нею, а в молодім його тілі пробудила ся жадоба.

І наступили ночі без сну, в котрих думки його перебували в білій, спальній комнаті молоді княгині Ольги. І здавало ся йому, що також її туга, біла як груди княжни і м'ягка як оксаміт, верстає ночами далеку путь, ідучи все слідом золотих підків копит його найкрасшого коня, степами Панталихи, Вишневою Горою, східним берегом Гнізни й берегом Горині — аж тут у глибокі бори Погорини, над її озера; йде трясавицями, пісками й мочарами; приходить і питає, коли він поверне з далекого походу. Неохота до жінки, викликана взаїмним холодом, немов щезла, немов покрила ся занавісою.

Князь стужив ся за домом. Але від заходу ще шарпали його волость війська Ізяславового брата Святополка. І він не хотів вертати, не докінчивши діла. Неспані ночі не томили його, тільки давали хоч коротший але кріпкий сон над раном. І він вставав оживлений та з дня на день мужнів.

На пісках Волині перецвітав уже жовтий цвіт розхідника між його дрібним, м'ясистим, мов восковим листем, як Ярослав упорав ся з князем Святополком. Волинські ліси прибрали ся в мідяну краску як труби княжих сурмачів. І здавало ся, що то конає літо в своїй крові, хоч чудова волинська земля кипіла ще життєм і в кождім корчи її лісів було повно гнізд. Здавало ся, що тим життєм і гамором земля як любка пращає свого милого, могутнього Дажбога, що дав їй плідність і любов. А він вже тільки слабо усміхав ся до неї, весь зарум'янений з жалю, між мідяним листем лісів Погорини.

В такий час відшукав Ярослава галицький гонець, що привіз лист від матери. Князь отворив його, перебіг очима і поклав знеохочений: його подруга привела на світ другу дочку і матір питала ся, яке ім'я бажав би він дати новій донечці своїй.

Його мов зимною водою злило.

Коли так дальше піде, то на кого лишить свою волость, шарпану звідусіль? І що вона варта буде, як не лишить сина, що досїв би коня і метнув копієм? Адже будучі зятї тільки збільшать замішання кругом його держави і в нутрі її, коли не буде сина, що взяв би на себе тягар оборони землі.

Віджила в нїм знов неохота до жінки, яку розлука перемінила була на короткий час в тугу.

Відписав, що лишає матері і жінці до порішення, яке імя надати другій донечці і що невдовзі поверне до Галича.

Вертав помалу, бо вже не чув туги за домом. А ще до того побоював ся, як зустрінуть його Галичани, котрим не дав можности, рішати на вічу про долю київських полонених. І висилав до дому полк за полком, а сам з останками сил задержував ся в городах, що були на його шляху, контролював їх управу, судив, поряdkував. Що йно близька дошева пора приспішила його поворот.

Вже в Бужську почали його витати як побідника, що не дав чужим полкам нищити галицької землі. І Галич зготував йому зовсім гарне прийняття. Скрізь говорили про те, що вже давно ніяка війна не скінчила ся так щасливо як ся, бо все галицька волость бачила в своїм нутрі чужі полки і мусїла їх кормити та зносити знущання і пожежі, а тепер обійшло ся без того. Простий народ і мужицтво благословили молодого князя і молили ся Богу за його здоровле і довгий вік. І бояри були задоволені. Тільки одно міщанство дальше держало ся в опозиції, але не проявляло її в нічїм.

В дома застав молодий князь такий сам настрій, який лишив, ідучи в похід. Прихід другої дитини на світ мав у собі тільки доброго, що молода княгиня мала чим заняти ся і Ярослав мав причину, як найрідше заходити до неї. Нарочно приходив в часї, коли жінка займала ся дитинкою, посидїв хвилюку її ішов, „до своїх

пильних справ“. А жінка помічаючи се, ставала все більше непривітна, що знов іще більше відпихало від неї мужа.

Працював пильно. Насамперед взяв ся до полагодження справ, звязаних з відбутою війною; поділив їх на такі, які зараз дадуть ся полагодити і на такі, яких полагодження вимагає більше часу. До перших, дрібнійших справ зачисляв відшукання свого товариша з хлопячих літ, Мирослава Крушини. В короткий час по повороті князя з походу зголосила ся до нього матір Мирослава зі Стефаном Бистринчуком, що якраз повернув схорований і блідий як смерть. Князь прирік матері Мирослава, зробити все можливе, щоб відшукати пропавшого сина, а Бистринчука задержав і докладно випитав про перебіг в ардельським провалі. Молодий хлопець не багато міг йому оповісти. Коли Стефан вийшов, князь відітхнув і подумав: „Як би так він ізза впливу крови не мусів був лишити ся майже рік на ласці ворховинців, але прибув зараз до Галича й оповів, що Мирослав дістав ся в полон, я мусів би був набрати переконання, що від нього відобрали грамоту. Через те був би я лишив значнішу часть сил проти Угрів і битва під Теробовлею булаб напевно нещасливо скінчила ся для мене“. Тепер знав уже від галицьких купців, що Мирослав в сам час був на послуханню у Мануїла і що Візантія зараз почала з Угорщиною війну о морське побереже, яка що йно скінчила ся.

Вислав до Візантії свого найспритнійшого бирича Яструба, щоб шукав за пропавшим Мирославом.

Полагодивши дрібнійші справи, взяв ся до справ більших і передовсім роздав земельні наділи тим ратникам, яким Чорні Клобуки повідинали руки по битві під Теробовлею. Для цілковитих немічників призначив дохід з кількох сіл, а урядженнем і приміщеннем їх заняла ся по видужанню княгиня Ольга, як на її холодну вдачу, досить ревно.

Зараз опісля взяв ся молодий князь до зорганізування війська і скріплення стін таї окопів ріжних городів; справа ся була дуже пильна, бо війна з Київом властиво не була закінчена формально ніяким миром. Вправді скорого відновлення воєнних ділань не було потреби бояти ся, але обережність зашкодити не могла.

Крім служилої дружини приказав князь збільшити число чужих, наємних ратників і скріпив т. зв. рублене військо, себто рід ополчення. Воно по старому звичаю полягало на тім, що свободні селяни, звані „смердами“, доставляли („зрублювали“) з десятиох сох одного кінного воїна. Ярослав зарядив, що один кінний мав припадати вже на пять сох, чим в двоє збільшив ополчення, яке мало в потребі брати участь в поході. Розумієть ся, в разі появи ворога в нутрі країни, мало бути покликване й загальне ополчення.

Переведення тих змін припоручив князь вдоводі Надїтичеви, а сам взяв ся до скарбових справ. Одначе тут скоро наткнув ся на величезні труднощі. Вправді податкові справи купецтва не представляли особливого труду, але зате показало ся, що інші свободні верстви не в силі поносити й таких тягарів, які поносили досі. Всякого рода ремісники, смерди і закупи несли надмірні тягарі. Наслідком того було, що вони часто-густо падали в невольничу верству. Ярослав Осмомисл скоро відкрив причину тої появи, дуже шкідливої для державної сили його волости. Причиною того був очевидно за дорогий кредит, себто по просту лихва. Бо хто раз затагнув довг, того вже законний високий ріст так скоро втягав у дальші довги, що він мусів продавати себе в неволю, або втікати в світ за очі. Але як легко було відкрити ту причину, так тяжко було її усунути.

Молодий князь докладно обдумував усякі способи, як зарадити лиху і вкінці прийшов до переконання, що тут можуть мати успіх лише два способи: або збогачення краю оживленням торгівлі,

або зменшення високої процентової стопи. В ціли переведення першого способу треба було здобути нові торговельні шляхи, на що знов треба нових затягів і військ і нових воєн, а на те треба передовсім великих засобів, значить нових тягарів. Але й тоді користь з нових займанщин малиб купці і бояри, а інші верстви народу тільки посередню. Як сей спосіб був на разі неможливий до переведення, так знов другий був просто небезпечний: тут треба було передовсім зірвати з старим законом, укладаним ще синами Ярослава Мудрого й обурити на себе боярство і всі заможні слої суспільности, що тягнула великі зиски з високого росту.

Хоч бачив ясно причини лиха, але чув ся ще за молодим і за слабим на те, аби їх усунути. Найліпшим видавало ся йому получение обох способів, але на се треба було часу і нагоди. Коли молодий князь бив ся так з думками над великою реформою, прийшла до Галича вістка про смерть Великого Князя Ізяслава, а в слід за нею приїхав боярин Путятич і привіз Ярославу від покійного київського князя різні дорогоцінності, які він на смертнім ложі відказав жертвам і родинам жертв свого страшного діла на Вишневій Горі.

Князь приказав впровадити київського посла до радної гридниці і прийняв його в присутности бояр і духовенства. Всі вислухали уважно слів київського посла про те, як Великий Князь Київський, вернувши з походу, оженив ся з молодою грузинською царівною, але не зазнав щастя, бо совість гризла його і як він на смертнім ложі приказав зібрати всі свої дорогоцінності і золоті та срібні прикраси покійної матери своєї і першої жінки тай відвезти їх до Галича і там роздати родинам тих, що терпіли смерть між побитими полоненими під Теребовлею, як також тим, що їм пообтинано руки з просьбою, щоб за душу князя раз в рік відправляти молобеня у церквах Галича.

Ярославу приємно було слухати про жаль і покаяння київського князя, а всі присутні бачили в тім наслідок розумного і доброго діла Ярослава. І слава того молодого князя Осмомисла укріпила ще більше. Смерть київського князя відвернула увагу Ярослава від трудних завдань і реформ, якими в тишині мира заняв ся ум його і звернула її на події, які почали відгравати ся над Дніпром у небувало скорім темпі.

Ярослав з запертим віддихом слідив ті події і був вдоволений, що має оправдання відложити великі реформи, які були йому ще не під силу. Звернув очі на Київ.

А дивно виглядав старий, золотoverхий Київ і все, що кругом нього діяло ся по смерти Великого Князя Ізяслава. Матір городів українських, чудово положена над широкою лентою Дніпра, за великими лісами, перед безмежними степами, подобала на дорогоцінну, сияючу лямпаду прекрасної роботи, що мерехтіла на горах таємничим блиском і притягала до себе гарні, колірові нетлі всілякої краски, величини і сили, що обпалювали собі крила від його старого, таємничого сяєва. Багато князів звернуло туди свої думки й очі, змагання і війська, змови й союзи, щоб тільки засісти на золотім престолі в найстаршій городі нашім.

А в ній старенький 88-літний Вячеслав, стрий покійного Ізяслава, держав ще в знеможених руках знак влади, але правити вже не міг. І приказав завізвати до себе найблизшого з ряду Ізяславового брата, князя Ростислава, якого усиновив ще за життя Ізяслава тай сказав до нього :

— „Сину! Я вже старий і не можу порядкувати волостю, в якій престольним городом є Київ. Передаю тобі все те, що мав у своїй управі старший твій брат Ізяслав; тиж уважай мене своїм батьком і віддай мені ту честь, яку мені показував Ізяслав, а мої полки і дружина, що

«бережуть святого города сего, — в твоїм розпорядженню».

Ліпшого вибору старий князь зробити не міг. Бо князь Ростислав був чоловіком дуже добрим і шанував усяку давнину. Кияни прийняли його як найсердечніше і заявили йому: „Київ твій, поки життя твого, тільки шануй старенького Вячеслава, як шанував брат твій Ізяслав“.

Все складалося як найліпше, але тільки на перший погляд. Бо Ростислав був недоброю заміною Ізяслава на ті тяжкі й неспокійні часи — якраз тому, що був за добрий і за мало безоглядний. А кругом Київа розпочався такий кривавий танець князів, що для удержання київського престолу треба було князя з залізною рукою або з лисячою хитрістю. А ні сеї ні тої прикмети не посідав брат Ізяслава.

Танець той розпочався ще перед приїздом Ростислава в Київ, а розпочав його чернігівський князь Ізяслав син Давида, братанич Олега „Гореславича“, чоловік дуже меткий і дуже витревалий. На вістку про смерть іменника свого, він зараз поспішив до Київа з дружиною, яка була під руками, сподіваючись захопити несподівано матір городів українських в свої руки. Але на дніпровім перевозі задержала його невеличку дружину київська сторожа, а начальник її в імені старенького Вячеслава запитав чернігівського князя, чого він їде до Київа. Чернігівський князь відповів, що не був на похороні свого іменника і хоче тепер поплакати на його гробі. Старенький Вячеслав, повідомлений про відповідь чернігівського князя, не повірив в поборний замір сусіда і приказав не пускати його до Київа, а для оборони столиці закликав тимчасом Ростиславового братанича, молодого князя Святослава, сина покійного Всеволода і віддав йому провід над військом.

Невдовзі приїхав Ростислав і подякувавши братаничеві за прислугу, подарував йому турово-пинську волость за збереження Київа.

Але чернігівський князь Ізяслав Давидович, не вспівши захопити Київ для себе, кличе разом з Ольговичем Святославом суздальського князя Юрія, щоб тепер пробував сягнути по свою давню мрію. В тій суматосі між сином і внуками та правнуками Мономаха сподівав ся чернігівський князь і собі бодай кусень урвати. Суздальський князь дійсно двигнув ся в похід на Київ, а рівночасно його союзники Половці кинули ся на Переяславську Волю, де княжив Мстислав, найстарший син покійного Великого Князя Ізяслава.

Тяжка туча збирала ся над новим князем Київ і союзниками його. Насамперед треба було боронити Переяславщину перед Половцями, бо вони найскорше напірали. Великий князь Ростислав вислав на поміч братаничеві своєму Мстиславу свого сина Романа з військом і збирав ся й сам вдарити на Половців. Але Половці перенюхали, що сила противників першим і найтяжшим ударом малаб упасти на них та й втекли в свої степи, не ждучи на Ростислава. Тоді Ростислав скоро рушив на Чернігів, щоб Ізяслава Давидовича присилувати до битви ще заки надійде суздальський князь Юрій. Вже був за Вишгородом, як гонці з Київ принесли йому вістку, що помер старенький Вячеслав. Ся вістка рішила про війну. Бо Ростислав мусів вернути до Київ, щоб утвердити ся там на княженню, поховати стрія, роздати його майно на церкви й убогих та порозуміти ся з Киянами як їх одинокий вже князь. Тимчасом Ізяслав чернігівський порозумів ся з Половцями і велика половецька орда йшла йому в поміч, а з півночі наближали ся війська суздальського князя Юрія.

Ростислав, полагодивши свої справи в Києві, рушив знов на Чернігів. З ним ішли й два братаничі його — Мстислав, син Ізяслава і Святослав, син Всеволода, але з малими дружинами. Перший визначав ся спритом, рівним Ізяславовому, другий був лише типом доброго лицаря.

й чесного мужчини, що починає займати ся політикою. Прийшовши під Чернігів, зажадали вони від Давидовича, щоб під присягою вирік ся Київ. Однече він, знаючи, що леда день може надійти йому велика половецька поміч а за нею й суздальська, відмовив. І дійсно, на другий день прибула велика половецька орда. Положення київського князя нагло змінило ся так, що тепер він сам предложив чернігівському князеві мир з тим, що відступить йому і Київ і — Переяслав, обіцяючи Мстиславу иншу волость. „Бо“, як казав, „побють нас і заберуть нам волости, а так хоч инші застережемо собі“.

На вістку про те переяславський князь Мстислав опустил свого стрія, що розпоряджав ся його уділом, а чернігівський князь Ізяслав взагалі не хотів вдавати ся з ним у переговори. Коли Чернігівці і Половці напали на Ростиславове військо, воно під напором їх переважаючих сил пішло в розтіч, причім сам Ростислав мало не наложив головою. Втікаючи задержав ся аж у своїм Смоленську. Втік і переяславський князь Мстислав разом з родиною аж до Луцька.

Таким чином Київ опинив ся без ніякого князя і через те знайшов ся в небезпечнім положенні, бо міг упасти жертвою безкарної грабежі Половців. Кияни стали розглядати ся за князем, а не багато мали на те часу. На вістку, що чернігівський князь викупив з неволі від Половців багато Киян і повипускав на волю, щоб тим способом прихилити до себе Київ, вислали до нього єпископа Дамяна з запрошенням на київський стіл. Ізяслав прийняв пропозицію і засів на київськім престолі, а Переяслав віддав Глібови, синові суздальського князя Юрія, в надії, що може тим способом задобрить Юрія, котрого сам недавно закликав на київський престол.

Тимчасом Юрій з військом ішов на Київ. Але довідавши ся по дорозі, що стало ся з Ростиславом і що на київськім престолі засів уже чернігівський князь Ізяслав, скрутив на Смо-

ленськ. Ростислав виступив проти нього з військом, але Юрій — предложив йому мир і союз проти Ізяслава. На тім і стануло. Колиж до них пристали ще й інші князі, Ізяслав Давидович утратив всяку надію, удержати ся на київській престолі, але опустити його ще не міг, бо Київ дуже привязував до себе. Аж як Юрій і союзники його підступили з військами під мури Києва, Ізяслав вислав до них послів і з тяжким серцем зрік ся чудової столиці Ураїни. А Юрій увійшов у Київ як його князь на саму вербну неділю 1155. року.

Всі ті події відбули ся прудко — між 15. падолиста 1154. і 20-им днем марта 1155. р. Скоро мов нетлі обпалювали собі крила князі кругом вічного города українського народа. А вість за вістю про ті зміни приходила до Галича, де молодий князь Ярослав працював пильно над загосподаровуванням своєї землі. І для нього був Київ мрією, але тільки дуже далекою і такою, якій ніколи не судилось здійснити ся. Він чув се виразно від хвилі, як бачив страшні наслідки діла Чорних Клобуків на Вишневій Горі під Теремовлею і не хотів пхати рук у таємничий жар жадоби, що горів кругом старого Києва.

Але відприски того жару долетіли й до нього. Бо тесть його Юрій, тепер Великий Князь Київський, постановив дати йому й ту частину Погорини, якої свого часу не заняв батько його Володимирко, а яка тепер знайшла ся в руках Мстислава, що княжив у Луцьку. Разом з наймолодшим братом покійного Ізяслава, Володимиром, що княжив у Володимирі Волинським і бояв ся, щоб енергійний братанич, усадовивши ся на добре в Луцьку, не видер у нього й решти Волині, пішов Великий Князь Юрій війною проти луцького князя Мстислава, наклонивши й зятя свого до участі в тій війні. Ярослав Осмомисл взяв у ній участь, але не особисто: від часу битви під Теремовлею не міг ще дивити ся на кров. Вислав з військом воєводу свого Надїтича.

І мав навіть вдоволення з того, що похід не осягнув ціли, бо молодий князь Мстислав оборонив нападени з усіх сторін посілости свої. Се пригадало молодому Ярославу його недавнє скрутнє положеннє і вихід з нього. За той час навчив ся цїнити успіх мирної праці і в душі радий з того, що його ровесник, з яким нераз приязно стрічав ся на ловах в лісах Погорини, обстояв малу волость свою. По тій короткій війні погодили ся оба дуже скоро.

Ярослав не зірвав з Мстиславом навіть тоді, коли він відобрав від старого стрія свого Володимир Волинський і так побільшив свою волость до ляцької границі. „Будемо в двох красше держати голодних Ляхів на припоні“, сказав тоді молодий Ярослав.

Далеко радше вислав Ярослав свої війська на инший зазив тестя, котрий в тім часі розсварив ся з Половцями, своїми старими союзниками, що тепер звязали ся з чернігівським князем Ізяславом, який не міг забути втрати Київa і лагодив ся до війни з Юрієм. Тоді Юрій зібрав у Київі князів з роду Мстислава Мономаховича (Ростиславового батька) з полками їх і разом з галицькими, київськими та суздальськими військами станув під Каневом і предложив Ізяславу мир. Половці ще передтим оглянувши велику силу Юрія, тихцем забрали ся далеко в степи а Ізяслав погодив ся з Юрієм і віддав свою дочку за його сина Гліба.

Але жар жадоби, що тлів і горів кругом вічного Київa, ще раз досягнув своїм відприском далекий Галич і приневолив Ярослава, піти особисто в похід. Ізяслав, князь чернігівський таки не міг забути того, що не сидів уже на престолі Володимира Великого, з якого мусїв вступити ся перед Юрієм. Переконавши ся, що Юрія одним замахом годі повалити, бо він розпоряджає силами Київa, Галича й Суздаля, тай слухно прозивають його „Довгоруки“, постановив позбавити його передовсім помочі з Галича а позискати її

для себе і в тій цілі галицьку волость віддати князеві Берладі, Івану Ростиславичу.

Іван, князь Берладський, що колись скитався по різних князівських дворах, заки осів у Берладі, брав участь у війні проти Ярослава, яка закінчилася битвою під Теремовлею, але тільки в той спосіб, що напав на галицьке Покуття, відки його відперли. Жива боротьба о Київ знов потягнула його в свій вир. Він якийсь час перебував у смоленського князя Ростислава й опісля вибрався до Юрія, щоби наклонити його, вплинути на свого зятя, щоб віддав йому Звенигород.

Ярослав, довідавшися про те, вислав послів до свого тестя, щоб видав йому Івана. Він не бачив його ніколи і не мав заміру, позбавити життя того першого брата свого, якого скривдив батько його, Володимирко. Однак велика прихильність Галичан до кн. Івана сильно безпокоїла Ярослава і тому він хотів зробити його нешкідливим: задержати в якимсь городі під сторожею.

Тесть Ярослава, Юрій, згодився видати Івана зятеви своєму. Але духовенство умолило його, не робити сього, і Юрій тільки під сторожею відіслав Івана в Суздаль. Довідавши про це чернігівський князь Ізяслав Давидович і по дорозі визволив Івана, напавши з дружиною на суздальську сторожу, що везла Івана Ростиславича. Таким чином опинився Іван в Чернигові, як гість Ізяслава Давидовича, котрий маючи у себе суперника Юрієвого зятя, увійшов ще в союз з волинським князем Мстиславом, сином покійного Вел. Князя Ізяслава і зі смоленським князем Ростиславом — проти Юрія. До того союзу був би ще приступив і Новгород Великий, де якраз тоді партія Мстиславичів перемогла партію Юрія. І хто знає, як би була сим разом закінчилася боротьба, колиб Юрій несподівано не помер в той сам день, як Ізяслав вибирався на нього походом і виходив з Чернигова — дня 15. мая 1157. р.

Кияни зараз побили й пограбили неприємних для них Суздальців; знищили й двір Юрі-

євого сина Василька. Розрухи прибрали такі розміри, що багатше київське міщанство зі страху перед дальшими розрухами удалося до князя, який був найближше. Князем тим був Ізяслав Давидович з Чернигова, що зближався з своїм військом. Вже на четвертий день по смерті Юрія був він у Києві, де засів на престолі. Хотів і Чернигів задержати для себе, але під напором інших князів мусів його віддати Святославу, синові Олега Гореславича, який свою попередню волость відступив зате Святославу, синові Всеволода, щоб кождий князь мав відповідну для себе волость.

Одному тільки не сприяла доля на українській землі. Був ним Іван князь Берладський, що бездільно ждав у Києві. Ярослав Осмомисл знав уже, яким чином дістався він до Києва і для яких цілей держить його у себе Великий Князь Ізяслав. Для того в порозумінню з Ростиславом, князем смоленським, з Мстиславом і Володимиром, князями волинськими, з обома Ольговичами й іншими князями та й навіть з угорським королем і краківським князем, зажадав від Ізяслава видачі Івана. Однак Ізяслав не тільки, що не сповнив того збірного жадання, але постановив ще здобути для Івана Галичину. Заносилося на нову заверюху, в котрій ходило не тільки о Галич, але й о Київ, бо князь Ростислав і сини покійного Ізяслава Мстиславича хотіли при тій нагоді відібрати Київ.

Нову війну розпочав Іван князь Берладський. Він з ордами Половців, Берендїв і Торків кинувся на волости Ярослава і дійшов аж на галицьке Покуття. Але побитий військами Ярослава подався до Києва, де Ізяслав ладився до великого походу на Галич. Та Ярослав Осмомисл скорше упорався з приготуваннями і в союзі з Мстиславом, князем волинським та його стрієм Ростиславом двигнувся на Київ. Мстислав несподіваним нападом захопив Білгород, „ключ до Києва“, в котрім обляг його Ізяслав. Та поки ще на

відсіч Мстиславу наспів Ярослав, Чорні Клобуки в часі облоги Білгорода зрадили, Ізяслава і увійшли в порозуміння з Мстиславом. Ізяслав утік аж за Дніпер, а Мстислав, князь волинський і Ярослав, князь галицький вїхали до Київа перед самим Різдом 1158. р.

Спокійно падав сніг великими платками і засипав улиці, дома й церкви вічного города, що мерехтіли в його білих міріадах ніжних хрусталів, невиразним золотим саявом. Галицько-волинські полки густими лавами входили в улиці святого Київа. Не чути було кровожадних окликів побідників. Вони входили тихо, мов до церкви. Тільки тут і там якийсь старий дружинник, що бував вже в Київі, показав якому молодцеві, що там церков Десятинна, а там Хрещатик, а там Печерська Лавра; той тихо зітхнув і перехрестився тай почав відмовляти молитву. І не пропала ні одна ікона з церкви, ні одна цеглина з його домів.

А молодий Ярослав, князь галицький їхав поруч свого недавного ворога а тепер союзника, волинського князя Мстислава і ні слова не говорив до нього тай не чув, чи хто до нього говорить. Він весь так потонув у своїх вражіннях і думках, що не чув навіть глухого звенкоту потворних таранів і самострілів, які ззаду везено за поодинокими полками.

Все, що бачив, видавалося йому якимсь дивним і несподіваним, особливо несподіваним ї — немов сном.

Він вїздив до матері городів українських як її здобувець, завойовник. На перший погляд — здійснила ся його мрія, яку мав одну хвилину на боєвищі під Теробовлею, але з якою на віки розпрощався. Так, здійснила ся і то далеко скорше, ніж міг колинебудь припускати. До білого волоса ждуть всі князі українського народа тої хвилі, коли як побідникам доведеться їм вїздити в сей святий город, осередок і колыску державної влади в широких землях Володимира. А йому судила доля діждати ся того вже в 25-тім році

життя — молодий молодиком. Ніяка літопись не записала ще так ^{красиво} дивної події. Але він не чув радости, ні вдовolenня з того. Не тому, що здобув його без боротьби і не тому, що розумів, що иншому припаде тепер золотий престол на горі Володимира Святого.

Молодому Ярославу пригадало ся щось инше, ще більш особисте і ще більш болюче: як він здобув сей вічний город і не зазнав в нїм княження, таксамо стало ся з його любовю, — він мав уже подругу, але не зазнав любови. Глянув у напрямі високих теремів, де родили ся й виростили його далекі предки і де зазнав солодкої любови його далекий прапрадїд Володимир Великий, що силою взяв собі за подругу полоцьку княжну Рогніду. І якийсь острый, жорстокий біль прошиб його молоду грудь. З неї вирвав ся потворно сильний, німий крик за любовю, нехай і за такою, якої зазнав його далекий прадїд, Володимир Великий.

Переїздили саме попри отворену соборну церков св. Софії. Вона була порожня, але ясно освітлена. Ярослав задержав коня і зсїдаючи промовив до молодого Мстислава:

— „Вступім до церкви!“

Мстислав мовчки зсїв з коня і подав отрокови свому поводи. Ярослав махнув рукою до окружаючих їх бояр і полководцїв, щоб не зсїдали з коний, бо зараз поїдуть дальше. Похід станув і оба молоді князї вступили до старого собора св. Софії. Голосно відбивав ся відгомін їх молодечих кроків у порожній святинї. Молодий галицький князь дійшов аж до місця, де стояла домовина Ярослава Мудрого з сїрого мармору і за нею домовина батька його Володимира Великого, перенесена тут з Десятинної церкви, яку відновлювано. Він кляк між ними й оперши ся руками на марморовім віку гробниці Володимира, молив ся до Бога щиро, як ніколи, молив ся всею силою молодої душі своєї і з вірою як мармор твердою.

О що молив ся молодий князь галицький у здобутім святім городі України? Молив ся о сповнення одного тільки бажання — о любов, правдиву любов, якої зазнав його прабатько, на котрого домовині опер свої руки й голову з горіючими молодістю очима. А зате він зрікав ся вічного города й престола Володимира, зрікав ся на все, в імени своїм і потомків своїх. І не думав притім про свою суздальську подругу, тільки про иншу жєнщину, якої невиразний образ носив у душі. Молив ся так горячо, що здавало ся йому, немов би від тепла його думок і бажання темна домовина, на якій опирав ся, зробила ся горяча і як хрусталь прозора і ожили у ній спорохнявілі кости Володимира Великого й уста його промовили: „Сповнить ся бажання твоє і зазнаєш усього, чого я зазнав в любови“.

Оживлений встав молодий князь галицький від домовини прабатька. Йому було тепер байдуже, хто засяде на золотокованім престолі у святім городі, — він мав свою золоту мрію і віру, що вона здійснить ся.

В Київі засїв на престолі старий Ростислав, князь смоленський, що прибув там що йно на Великдень. Бо довго тревали переговори о ціну за поміч при здобуттю вічного города. Мстислав одержав Торческ, Треполь і Білгород, а зате відступив Ярославу часть Червенських Городів, що сусїдували з галицькою волостю. Крім того зобов'язав ся Ростислав, вислати сильні полки на долішній Дунай, щоб допомогти Ярославу покорити князя Берладського. Але на разі не прийшло до того, бо Ростислав мав инші клопоти.

Молодий Ярослав, попрацавши ся з Київом, вернув у волость свою і з запалом взяв ся до загосподаровання її, а на події кругом Київа дивив ся вже не як учасник, тільки як сторонний зритель. Спокійно прийняв вістку, якої впрочім сподївав ся, що князь Ізяслав Давидович таки не покинув своєї мрії, щоб умерти дивлячись на вічний город. Три роки збирав сили й союзників

і вдарив на Київ з таким завзяттем, що, як описує літопись „страшно було дивитись, наче на страшний суд“. Ростислав боячи ся знищення святого города, вийшов з нього з дружиною своєю і замкнув ся в Білгороді. Ізяслав заняв Київ і в останнє засівши в нїм на престолі, обложив Ростислава в Білгороді. Бачучи завзяттє, з яким напирив Ізяслав, пробував наклонити його до мира Святослав, князь чернигівський, син Олега „Гореславича“. Але Ізяслав відповів йому: „Братия моя вернеть ся в волости свої а мені на старі літа куди вертати? В Половеччину не піду, в Вирі на Посемю, що лишила ся мені, в недостатку вмирати не хочу, — лїпше мені тут умерти, близько Київа, коли не як князь, то бодай як здобувець його“.

І діждав ся сповнення свого бажання. По трох тижнях облоги надійшла вістка, що Мстислав іде з Волині з великими силами на відсїч стрієви своему Ростиславу. Тоді Ізяслав, зробивши останній наступ на Білгород, перервав облогу і почав подавати ся назад. Але було вже за пізно: за ним кинули ся кінні відділи Чорних Клобуків і допавши, вбили його під стїнами Київа вчасною весною 1161. р. Великий Князь Ростислав вернув ся в Київ.

А тепер відіграла ся над тихим Дунаєм остання дія трагедії Івана Ростиславича, князя Берладі. Він втративши одинокого союзника свого, Ізяслава Давидовича, зібрав в останнє всі свої сили, бо чув, що зближаєть ся його година. Крім старої, заправленої в боях дружини, що прийшла з ним з галицького Звенигорода і брала участь у його скитанню по дворах ріжних князїв, зібрав шість полків очайдушних бродників і розбишак і ще „прийшли к' нему Половці многі“. Та вольна вольниця, ославлена розбоями на морі й суходолі, не перепускала нікого і рабувала навіть галицьких рибалок та плотників, що плили ріками Прутом і Серетом. Але се тільки приспішило кінєць князя Берладі. Бо Ярослав Осмомисл, ідучи слї-

дами батька, дуже дбав про своїх промисловців і простий народ, що шукав зарібку на дунайським Низу. Він зібрав значні сили галицькі і пригадав київському князеві його зобов'язання.

Великий князь Ростислав додержав слова і вислав з Києва на долішно-дунайські городи кн. Івана військо під проводом воєводи Гіоргія Несторовича і варяжського полководця Якуна. Вони по довгім змаганню здобули приступом укріплений город Олеше. Тоді князь Берладі подав ся під недоступний Дцинь і затворив ся в ній. Але з півночі надтягали великі сили Ярослава, що йшли і плили долинами Прута, Серета й Берладі, здобуваючи по дорозі всі городи й замки берладського князя. Галицькі полки здобувши приступом Берладь і Текучу, окружили Дцинь. Голод присилював Володаревого внука вийти з останками сил своїх на багністі поля у Дциня, де галицькі й київські полки розбили його на прах. Князь Берладі ледви з кількома дружинниками спас ся бігством через Дунай і втік у землі Візантії, відки не вернув уже ніколи. Бо в городі Тессальоніках отруїли його византійські дворяни, що мали охоту стати колись намісниками в опущених городах берладської волости. Не допомогло йому й посвоячення з цісарем Візантії. Лиш десятьлітний синок Івана Ростислав знайшов пристановище на дворі византійським.

Тимчасом молодий галицький князь Ярослав, якому в день здобуття Текучі минув 30-тий рік життя, занявши берладську волость, дійшов з військами до усть Серета і Прута і там між гирлами тих рік застав на лівім березі великого Дунаю малий але чудовий город Галич, прозваний „Малим“, що був пристаню для торгівлі Великого Галича. Оснували його вже давнійше галицькі купці. Він амфітеатрально піднімав ся на зелених наддунайських сугорбах а ночами світив тисячами світил у тихі дунайські води. Тут пригадав собі князь свого молодого товариша Мирослава, за яким досі надармо шукав і розпитував

посольствами й купцями і подумав: „Тут добре чув би ся як намісник мій — він, що так любить широку ленту Дністра у Великім Галичі, але не любить людей, що живуть в ній“. Ярослав зараз приказав розпочати перебудову того города. Невдовзі почали до нього зголошувати ся з чолобитнями чужосторонні купці, просячи о затвердження їм грамот, виставлених князем Іваном.

Розширивши галицьку державу аж до гирл дунайських і Чорного Моря, позакладав князь Осмомисл на малих островах всіх усть дунайських двайцять і вісім сторожових замків, в яких його урядники побирали мито і данину від усіх суден, що плили в Чорне Море з далекого краю Германів і з Австрії й з Угорщини.

Весело вертали до Великого Галича галицькі полки, співаючи пісні про тихий Дунай, в якого водах поїли своїх коний. Старі, відновлені пісні українського народа, що сягав уже раз до гирл дунайських.

До глибини душі переймали ті старі, таємничі пісні про Дунай. Вони як золото брєніли кругом війська.

.....„З гори і з долу вітрець повівав,
Дунай висихав, зіллям заростав,
Зіллям-трепетом, цвітом всіляким..
А дивне звіря зілля спасало,
На тім звіряти пятьдесять рогів,
Пятьдесять рогів, оден тарелець“...

Але найвеселіші були галицькі бояри і купці. А старий боярин Судиславич, показуючи всім на живо будовані замочки при всіх устях рукавів дунайських говорив радісно: „Я вам свої голови не дам, аби ви зрозуміли, кільки золота припливе до Галича з сих болот і мочар!“

— „Запитай Боринича, чи може щось плисти горі водою, а ще до того золото!“ зажартував котрийсь боярин і всі весело сміяли ся.

— „Якраз золото пливе всіляко!“ відповів скуний Микулич.

— „А, коли ти такий мудрагель, то скажи, що то може бути за звіря з п'ятдесяти рогами й одним тарельцем, про яке співає військо?...“

— „Ха-ха-ха! І ти того не знаєш? Адже се Византия, що має п'ятдесят підступів, якими коле всіх на всі боки, а одного цїсаря! Вона вже від давна пасла ся над Дунаєм. А тепер ми будемо тут пасти ся!“

Всі засміяли ся з вигадки й довго жартували.

— „Бодай на однім березі попасемо ся!“

— „А при устю що? зле?“

— „Там найліпше!“

З легким серцем вертав до дому і князь Ярослав Осмомисл. Але причина його радості, хоч впливала з того самого жерела, була зовсім инакша: він представляв собі, що золотом, яке з торгівлі здобутих городів і з гирл дунайських припливе до Галича, можна буде розпочати ті великі і трудні реформи, які задумав, повернувши з свого першого походу. Хто здобув морські побережа і замкнув гирла дунайські, той може відважити ся і на найтяжні діла — думав молодий князь в хвилях нового підему духа. І не мав закуп пропадати в наймах, а смерд ставати закупом, лиш щастє і гаразд нїс у думках народови своєму молодий князь Осмомисл.

Мав щиру волю оправдати надії, які поклали на нього, заслужити благословенство, яким обсилав його народ, немов прочуваючи в нїм велику силу ума і ясність думки.

Великий Галич розпочинав золоті часи своєї величі під скиптром Осмомисла — якраз тоді, коли померкла зоря старого Київa, що мав уже невдовзі западати в руїну.

Там доживав свого віку останній з дійсно великих князїв, Ростислав. Він помер в кілька лїт по завзятїм супернику своїм Ізяславї, в тім самім місяці, що він, як зашуміли весняні води та загомонїли жайворонки і довжезні ключі клеkotячих бузків.

Дуже сумні були похорони сього доброго князя, сумні, як ні одного перед ним: Кияни немов прочували, що прийде невдовзі хтось, для кого Київ не буде вже ні золотою мрією, ні святим городом, прийде як безбожний поганин, хоч з православним хрестом і зробить те, чого не зробили ні дикі Печеніги, ні ще дикші Половці.

Дивні вісти бушували між народом в день похорону князя Ростислава, Мономахового внука. І появився якийсь волхв старої віри з таким пророцтвом: „Те, що ви бачили доси кругом города сего, було страшне, але величне і як любов гарне. Бо то боролися за Київ ваші князі, що уважали його за найкрасшу ціль і нагороду в життю. Для них почестю було не тільки сидіти в нїм, але й умирати під його мурами. Ви бачили, як вїхали до здобутого Києва князі галицький і волинський з військами своїми. То були наші князі! Але невдовзі прийде з понурої півночі чужий вам духом князь і лишить тут осквернені святині і знищені тереми княжі та від пожежі почорніле місто, що кидало блиск свій на всі землі кругом. Прийде, прийде, прийде. І жаль вам тоді буде за тими давними князями, на яких ви так тяжко нарікали. Бо той новий князь, хоч з вашої буде кости, та не вашого духа, хоч боголюбиве ім'я мати-ме на устах, але буде в сїм старім Божім городі шалїти гірш безбожного, дикого Половчина“.

Як починала ся любов Ярослава.

Глава д'яга, яка внаслід д'яки Осмомисла в трицяті роковини оуродин його, і представляє сон, який він мав на з'їмлі Берладський, оу городі Текуча; оповідає, хто перший відвідав князя Ярослава по торжественнім вїзді до Галича, і як князь оутїкав перед тим гостем, як говорив по дорозі з грабівником мисанвим і як від тоді праця не брала ся його. Як він надармо д'ямав над тим, де подїла ся його охота і сила до роботи, і як т'я загадк'я відгадала йому невідомо молоді дївчинка, як'я він полюбив, і як любов привернула йому давний розгін і снах тай охот'я до праці.

Шак дійшов Ярослав Осмомисл до переломової хвилі в своїм життю. Але щоби її зрозуміти, мусимо вернути ся взад, до одної події, яка відбула ся, коли йому минала молодість і він входив у мужеський вік.

В суматосї воєн і походів минув Ярославу трицятій рік життя майже незамітно. Тільки якась легка, мов легіт вітру, прикрість заколибала його думками і звернула їх до постаті батька Володимира Великого, до Святослава завойовника, що погіб в 30-тім році життя, але мав за собою завойованне берегів Каспійського Моря і недоступних хребтів Кавказу й держави Болгарів по цвітучу рожами долину Маріци і грецьких земель аж попід мури страшної Візантії.

— „А що зробив я за той час?“ подумав князь Ярослав. „Був гостем в Київі, здобув Берладь і Текучу...“

Сумно усміхнув ся і пробував на силу потїшити себе, кажучи в душі: Святославу лишив батько його Ігор золотoverхий Київ і майже всі теперішні волости княжі. А мені лишив мій по-

кійний батько невеличкий клинець землі, втиснений між Угорщину і Польщу тай загрожений війною з Київом і його союзниками.

Здрігнув ся на саму згадку того, що бачив по битві під Теремовлею і старав ся пригадати собі щось приємного, доброго, що заохочувало б його до дальшої праці. І пригадав собі море, яке перед ним отвором стояло; — ще тільки одна, дві битви і він мати-ме море, власне море, найкрасшу і найліпшу границю держави, ще ліпшу від Бескида зеленого, в три ряди садженого, ліпшу, бо приносить богатство, яке навчив його цінити покійний батько. Се привело йому на думку ще одну справу, про яку згадував покійний батько — справу жінчини. Він говорив про неї як про найбільшу небезпеку, яка може зустріти мужчину і казав, що по трицятім році життя та небезпека щезає. Ярослав полекшало на душі. Він відчував те, що моряк, який зміркував, що пливе в добрім напрямі і не бачить вже перед собою ніякого виру, ні бурі.

Але се вдоволення тревало тільки коротку хвилину.

— „Останний з моїх смердів може взяти собі жінчину, яка йому до вподоби“, подумав князь, „але я маю вже жінку — ту, яку мені вибрав батько: не задля мене, але задля кусника землі, який відобрав Київ. І так минула з нею молодість моя... І на дармо молив ся я в Києві тай що днини повтаряв від тоді ту молитву...“ гірко подумав князь.

Неспокійно спав тої ночі.

І дивний сон приснив ся князеві на Галичі в ту ніч, у якій пращав ся зі своєю молодістю і вступав у мужеський вік: Перед ним простерла ся як оком сягнути вся велика земля українського народу від Червенських Городів аж по Гори Кавказу і степ, загарбаний Половцями і Чорне Море. А на дикім і безлюднім степу половецьким побачив чоловіка, що йшов з западу на схід, ішов межею бурі й тучі. Мав золоті підкови і меч обо-

юдний при боці. По одній стороні його було ясно і тихо і чути було, як пільний коник стрекоче на сонці, — а по другій шаліла чорна туча і перун бив яркими громами в степ. Ярослав вдивлявся в того мандрівника, але не міг його пізнати. А він йшов і йшов аж ген до старого Тмutorоканя і спочив там троха і йшов уже назад Чорним Морем, по воді, і все більшав і все йшов границею бурі. Дійшов до гирл дунайських і відпочав, дійшов до місця, де Прут і Серет вливаються в Дунай і відпочав, дійшов до Дциня і відпочав, дійшов до Текучі і станув. Тут Ярослав пізнав його: то був його прадід і родоначальник Ростислав, дід Володимирка, батько Володаря. Чорна византійська отруя спливала йому з уст, викривлених болем, в правій руці держав чашу, з якої бухав пахучий огонь, а в лівій мав якесь зілля.

— „Чого ти шукаєш?“ запитав його в сні Ярослав.

А він відповів:

— „Дивлюся, дитино, на місця, де страждали або будуть страждати всі мої діти“.

— „А до Галича підеш?“

— „Піду, дитино, піду“.

— „Не йди там“, просив його в сні Ярослав.

А він відповів:

— „Мушу“. І пішов. Відпочивав в Берладі й на галицькій Покутті. Потому блукав по найвищих недеях Горганів і спочивав у провалах ужоцьким і тухлянським і в Борсуковім Долі і на Родній Бані. А до Галича не вступав, хоч блукав кругом нього й заходив до всіх більших городів галицької землі. Був у Перемишлі, Звенигороді й Теребовлі, був на Горі Вишневій і в городах Погорини. І знов ішов на Галич, але й сим разом минув його. Вступив у Київ до Софійського Собора і пішов у Чорногору і на верху Говерлі глибоко віддихав. Опісля напився води в Шибенім Озері і притьом, навропростець пішов до Галича, немов покріплений студеною водою.

чорногорського озера. Там сів на замковій терасі, де любив сидати князь Володимирко, і довго дивився за Дністер. Біля нього стояла якась струнка жепчина з закритим лицем, з дитятем на руці й раз-ураз пробувала взяти від княжого прародича чашу з таємничим огнем, але він не давав. А як Ростислав встав і хотів іти, вона вирвала з рук його чашу з огнем і скоро дала дитині. Дитині чаша випала з руки. І висипався огонь із чаші перед вікна княжого терему, що виходили на Дністер. І знялася пожежа, що обхопила город і всі церкви його і княжі тереми і з вихром понесла ся по всій землі галицькій, закриваючи й постать Ростислава, який дуже шибався в пожежі і голосно кричав..... А кругом починало робити ся холодне, темне пожарище.....

Ярослав збудився весь у потах. Від воріт доносився звичайний крик сторожі і в вікна замку бив крізь темну мракку легкий відблиск далекої пожежі. То галицькі війська здобули певно якийсь замочок його першого брата. Втомлений заснув знов. А пробудившись, не памятав виразно сну. Знав тільки, що йому снів ся прадід Ростислав, весь в полеміні. Ярослав приказав відправити молебень за його душу і згодом забув той страшний сон. Живі події найблизших днів затерли й спомин його.

Князь мав вдоволення з заняття нових земель. Йому здавалося, що росте не тільки галицька волость його, але й він сам особисто. Чувся дужшим і міцнішим тай мимохіть поважніше ходив. Особливим вдоволенням наповняло його душу оснування нового города і замкнення дунайських гірл цловими таможнями. „Тут не побирав ще данини ні один з князів мого народа“, думав у душі. „З іменем моїм літопись на віки звяже імя нового города над Дунаєм і замкнення гірл його“.

— „Як же придав сяб мені дорослий син, що міг би блюсти сі важні городи подунайські!“ сказав півголосом до себе і задумався. Прика-

зав опісля покликати до себе воєводу Надітича і сказав до нього :

— „Твій старший син називаєть ся також Мирослав?“

— „Так, княже!“

— „Я чув, що він дуже господарний і за-попадливий“.

— „Винагородив мене Господь за мого молодшого сина Брючеслава“, відповів з легким смутком старий воєвода.

— „Поставлю старшого сина твого намісником Берладі і інших городів подунайських з бажанням, щоб колись був я так задоволений з нього, як задоволений з його батька“.

Воєвода Надітич низько вклонив ся князеві і поцілував його руку.

— „Нехай добре собі посадників і биричів між господарними боярськими і купецькими синами та предложить мені спис їх імен. Зятеви того Микулича, що погиб в горах Арделю, дам в посадництво Текучу, аби дочка покійного, що любив більше видавати, ніж мав, не нарікала, що батько не лишив їй посагу. А ти, воєводо, навчи сина свого, як обережно має блюсти границь і городів моїх, бо тут стовковище народів і границя ще неспокійніша чим ляцька. Є тут і голодні на добичу Половці і хитрі Греки і розбишацькі Волохи і вічно невдоволені Болгари та всякі бродники і морські розбишаки“.

Вечером товпили ся бояри в княжім наметі, що стояв на місци, де опісля станув великий город Галич, прозваний Галяцом, з просьбою о посадництва й уряди для синів, зятів і свояків, а старий воєвода Надітич до рана поучав старшого сина свого, як блюсти нового добра галицької держави.

Ні одного галицького князя ні передтим ні потому не впровадили бояри до Галича так торжественно, як Ярослава Осмомисла по його побіднім поході над Дунай і Чорне Море. Вже від Коломиї ждали на нього церковні процесії й почетні дружини бояр, що килимами і квітами

встеляли йому вулиці всіх городів і осель на дорожі до Галича. Дзвони церков грали без уговку і народ товпами витав свого князя. А престольний Галич аж минав ся з утіхи й радости. Він виляг далеко за город зустрічати свого князя. Народ випряг коний з княжої колесниці і на руках вніс її до города при невмовкаючім гранню дзвонів всіх галицьких церков і реві рогів з городських укріплень, боярських дворищ і замкових башт.

Князь Ярослав Осмомисл добре і приємно закінчив свій молодечий вік, причім мав вражіння, що найбільше рада була з його успіхів не його жінка, тільки старенька матір і його осмилітна донечка Оленка, що живо плескала в свої рожеві долонятка і лебеділа: „Татку, татку! І я поїду над море, але з тобою!“

*

На другий день по своїм побіднім візді до Галича пробудив ся князь Ярослав з якимсь неозначеним почуттєм. Перша його думка була про море, безмежне, сонцем залите море, що обливає границю його землі. Що за ним? Якесь дивне почування голоду того морського простору і дальших побереж запалахкотіло в нім на хвилю і пригадали ся батьківські слова: „Ти не знати-меш, що значить сить....“ Чув голод землі і моря і голод праці, великої праці і великих діл, яких не доконав ще ні один з його роду. Але майже рівночасно відчував утому, якусь розливну утому. Побачив в уяві Дунай в тім місці, де він своїми гирлами вливаєть ся в море, його море! І сказав собі в думці: „Так, він не попливе в тім величезнім збірнику вод дальше з давною силою, силою струї, не попливе, розіллєть ся...“ Чув, що з ним дієть ся подібно, так само.... На хвилину замаячила перед ним висока дзвіниця Київської Печерської Лаври і чорна печера, в якій Нестор писав літопись свою і ясно освітлена катедральна перков св. Софії з мармурними домовинами його

прадідів і Хрещатик покритий білим, студеним снігом, по яким тихо йшли густими лавами галицькі полки. „Я не засяду там“, подумав з легким жалем і глянув у вікно. Там блестів темно-зеленавим блеском широкий Дністер а за ним поля й ліси, залиті сонцем погідної осені. Якась пустка стояла над стернею ланів і нив. Вона прийшла десь з півночі, з болот і мочарів Погорини, прийшла аж тут.

Князь сів на ложі. А до нього прийшла та пустка аж тут і поклала йому легку руку свою на рамя і сказала до нього німим запитом очий, заглядаючи в його очі:

— „Ну і щож?“

Мов утікаючи перед нею, скоро встав князь і скоро почав збирати ся. Знав, що на нього жде багато справ, які слід би полагодити, але не мав найменшої охоти брати ся до того. Не ївши, вийшов до конюшні і вибрав собі коня тай приказав його зараз осідлати.

І виїхав.

Сам один, з коротким мечем при боці, в подорожній одежі. На вулицях було ще майже пусто. Нетерпеливив ся в часі перевозу через Дністер і майже вискочив на другий беріг тай стрілою пігнав по стерні. Гнав, аж поки не втратив з очий Галича і свого замку, що високо піднімав ся над городом. Віхав у ліс і троха успокоїв ся, особливо, коли втратив з очий золотий блеск копули на церкві Пресвятої Богородиці, що разив його зболілу душу, повну тихої, сірої туги.

Тут і там видно вже було жовтіючі листки дерев, але ще дуже рідко. Вивірки скакали по деревах і перебігали лісну дорогу, оглядаючись на князя, як діти. Ярослав знов затяв коня і пігнав перед себе, бо в нутрі мучило його невідступне почування пустки.

Довго так їхав, аж почув голод і почав розглядати ся. Виїхав на якусь більшу поляну і побачив праворуч над лісом легку, синяву смугу диму тай скермував туди коня. За кільканадцять

хвилини побачив загороду якогось смерда. Гукнув від воріт, чи є хто дома. Вибіг мужицький підросток, літ зо 12 і взяв від князя коня. Ярослав вступив у кімнату з грубої дубини. В ній горів огонь і порала ся коло нього молодиця; на ослоні під віконцем сиділо двоє дітей і зі смаком заїдало. Князь пожелав доброї днини й утомлений сів на ослін. Молодиця вклонилася, але очевидно не пізнала його, з чого князь був дуже рад. Смілійше попросив їсти.

— „Зараз буде обід“, відповіла господиня.
„Юрку, гукни там на батька, аби йшов.“

Старший хлопчик, що сидів на ослоні, як стріла метнув ся на двір і за хвилю вступив до кімнати смерд в силі віку, рослий, здоровий і плечистий. І він не пізнав князя, але бачучи меч і одіж незнакомого, низько вклонив ся.

Господиня поклала перед гостем борщ зі свининою, опісля варену оленину з чорним хлібом. Князь їв смачно, як ніколи. І питний мід смакував йому дуже.

Усміхаючи ся, зажартував:

— „А не боїш ся стріляти в оленів? Чиє тут ловче?“

Мужик усміхнув ся добродушно й відповів:

— „Боярина Судиславича. Але він що йно вчора вернув з князем, то певно ще не має часу, обїздити ліси“.

— „А як би так довідав ся?“

— „То зле булоб“.

— „А прецінь? Як ти боронив би ся?“

— „Та сказав би, що не знаю, чиє там було ловче, бо тут зараз в сусідстві починають ся великі княжі ліси. Хто його знає, відки той олень прибіг і де впав“.

— „Адже від княжих слуг також не булоб тобі зате легко“.

— „Як від котрого. Є й добрі люди між ними. От буде тому з десять літ, як приловив мене з оленем, якого я що йно влучив рогатиною, княжий дворянин, такий молоденький, як ди-

тина, — ага, Крушина називав ся. Я в ноги йому: не подайте на кару, прошу. А він сміється й каже: Ти гадаєш, що сам князь, як би се бачив, покарав би тебе? Він не такий лютий, як бояри. Тай поїхав“.

Ярослава сердечно бавила та розмова з грабівником-мисливим. Отже продовжав її.

— „А не знаєш, відки вернув боярин Судиславич?“

— „З походу. Кажуть, що з князем аж над Дунаєм був, дуже далеко. Багато землі завоював наш князь“.

— „А як гадаєш, чи то добре стало ся?“

— „Та, придбати земельку все добре. Але найбільше добра мати-муть з того захланні бояри. Бог би їх побив! А нам, вольним смердам, хіба може подать троха вменшити наш князь, як за-богатів новими землями. Кажуть, що він справедливий чоловік. А ще до того й молодий, а у молодого все м'якше серце“.

— „Чи бачив ти коли князя?“

— „Бачив, але давно. Ще на похороні старого. Таке то було ще хирне, як дитина, а сумне аж з ніг валило ся. Лиш очі йому блестіли, а то гадав би, що мерлець йде за домовиною. Я, як вернув, кажу до жінки: знаєш, незадовго матимемо похорон і молодого князя — він не потягне довго. А тут чую, що він і війни виграв і землі багато придбав — добрий господар! Ще тільки як зменшити нам подать, то лїпшого не треба. Коби так хто порадив йому, бо він ще молодий, а молодому, аби який, то зелено в голові. От мій син як напер ся: піду тай піду; на синій Дунай, каже, подивити ся хочу! Як пішов, так досі нема. А нам зате й полекша ледви чи буде. Але де там! Ті захланні бояри порадилиб князеві, сему шкіру здерти зі смерда!“

Ярослав щиро сміяв ся в душі з критики свого ума. І був би випитував дальше, але господня, споглядаючи на гостя, обізвала ся до свого балакучого чоловіка:

— „От мелеш, сам не знаєш що тай перед ким. Буде вже того, буде!“

Мужик спам'ятав ся і по хвилі запитав князя:

— „А ви звідки?“

Князь сміючи ся, відповів:

— „Не бій ся мене, батьку! Я з волинських дворян, що вчора приїхали витати вашого князя. Що мені там галицький олень чи князь!... А з котрим полком пішов ваш син?“

— „Та з Судиславичом пішов!“ живо відповіла матір.

— „Він десь що йно тепер доходить до Галича“, відповів Ярослав.

— „Боженька з вас говорилаб...“ сказала матір.

Князь встав і подякувавши за обід, почав шукати при собі, щоб обдарувати чимсь за прийняття родину смерда. Але не мав нічого. Засоромлений сказав:

— „Вибачте, що не можу віддячити ся дарунком за гостину, але нічого не маю при собі, все лишив у Галичі“.

— „Та олень не був мій, тільки або княжий або боярський, а напевно божий. А меду принесли пчоли, тільки жінка зладила його“.

Князь почав дякувати ще раз господині, а вона на те:

— „Ви нас дуже гарно обдарували за нашу гостину вісткою про сина. Видихайте здорові!“

Вдоволенний виїздив князь з мужицького обістя: бачив кусень спокійного життя, далекого від чварів двірських і воєнних. Мав вражіння відпочинку. До дому не тягнуло його нічого. Протинно, ся картина домашнього спокою, яку бачив, немов відпихала його від замку, де сподівався почути від жінки виговори, що перед виїздом не сказав нікому, куди їде.

Сонце показувало само полудне. Скрутив в бік на якусь поляну, зсїв з коня, прив'язав його

вудила до своєї руки і ліг в траву, пахучу сіном. Накрив очі руками і невдовзі заснув.

Пробудився по короткім сні оживлений і свідно засміявся до себе на саму думку, що сказалаб матір на те, що він обідав в хаті смерда.

— „Мушу оповісти їй про се, а бояринови Судиславичу скажу, що їв його оленя, тільки не скажу, де; впрочім сам не знаю того добре“.

Орієнтуючись по сонці й деревах, виїхав над Дністер, але низше Галича. Підїхав до перевозу. Сонце клонило ся до западу, як переїздив Дністер. Вже на перевозі пізнали його і з пошестю витали. А як висїв на беріг, товпи народа радісно закричали на його вид. Але найбільше вдоволення мав з обїду й побуту в хаті смерда, хоч не міг розібрати, чому.

В замку жінка і матір прийняли його сподіваними виговорами. Тільки мала донечка тїшила ся, як вчора і скачучи коло батька, щебетала все своє:

— „І я хочу над море і над Дунай! Коли поїдемо, татку?“

На слїдуючий день взяв ся князь Ярослав до полагоджування справ. Вислухав скарбника і переглянув його звіти. Потому переглянув звіти, прислані надграничними полководцями й намісниками, але робив се дуже побїжно. Скука віяла до нього з тих паперів. При вислухуванні Гражданця заїнтересувався троха позовами проти закупів і приказав кілька тих справ предложити собі до рішення. Те саме зробив з жалобами смердів на бояр. З купецьких справ вибрав тільки одну; всі інші віддав до порішення Гражданцеві. Мав досить того.

Від тоді майже що днини виїздив сам в околицю, але якийсь час не запускав ся вже так далеко. Не хотїв опісля слухати виговорів матері й жінки. І вже ніколи не оповідав їм про те, з ким зустрічав ся по дорозі, бо особливо стара княгиня дуже була згіршена його відвідами в мужицькій хаті.

— „Деж византійський імператор чи хоч би цісаревич зробив би щось такого? Адже як довідають ся, що ти заходиш їсти до смердів, то за що тебе мати-муть? І бояри і таки ті самі смерди! А про галицьких міщан і не говорити!“

Від тоді все отримував рано харч на дорогу, але не все брав його з собою.

Скука переслідувала молодого князя щораз більша і більша. З дня на день зростала, як число жовтого листа на деревах. Всякими способами старав ся відігнати її, але не міг. Почав займати ся військом, майстрував коло метавок і машин обляжничих, перепливав з дружиною Дністер. Але все надармо. Почуття пустки не опускало його. Жінка була для нього мов олицетворенням скуки. Чув на кождім кроці, що не любить її. Навіть вістка, що вона почула ся знов при надії, не зблизила його до подруги.

— „Певно й сим разом буде дочка“, подумав. Але пішов до неї. Розмова не клеїла ся. Вийшов знеохочений до краю.

Від тоді як переїздив улицями Галича, то кожда молода жінчина видавала ся йому гарнійша і головно інтереснійша від його подруги. А осінь робила ся все красша і красша, все більше золота і більше богата, а з нею разом більшала його скука. І він знов почав самотою їздити далеко кругом Галича, на всі сторони, скрізь, аби тільки як найменше бути дома. За кождим разом, як вертав до замку і їздив у браму втомлений безцільною блуканиною по полях і лісах, мав вражіння, що тягне за собою великий сноповий віз з пустим колосем. І важко йому було, як ніколи. Як би не книги, то в ночі прийшло би ся минути ся, бо спати не міг. Але й від них віяла скука. Якась отяжілість почала опановувати його.

— „Чи я вже так скоро зачинаю старіти ся?“ думав байдужно.

Почав ночами полагоджувати державні справи. Силував себе до праці. Але вона приходила

йому тяжко як з каменя. Вислав окремих гонців до Византії по нові грецькі книжки і ждав. А чим нудьга важче налягала, тим дальше їздив на своїм кони.

Матір занепокоєна далекими і часто цілоденними поїздками сина без ніякого товариства, завізвала до себе двох византійських праґматевтів, яких все мала до своєї розпорядимости і начальника биричів Яструба тай припоручила їм, потайки пильнувати її сина, щоб де не лучилося йому що злого. І вони почали їздити за князем.

Але вже на третій день князь зустрів двох своїх „сторожів“ далеко в лісі і так рішучо заборонив їм, волочити ся за собою, що від тоді і биричі і праґматевти лиш дуже з далека пильнували його тай длятого не знали часто, куди князь доїздив.

Осінь залила ся вже червеною букового листа, але все ще була погідна, як вода в тарілці. Князь Ярослав виїхав як звичайно раннім ранком, не ївши. Спішив ся так, що й харчу не взяв. Роса стояла ще на наддністрянських полях і блестіла, як святоїванські мушки-світляники. Ярослав перевіз ся поромом на лівий беріг Дністра і їхав без ціли, зразу скоро пустивши коня, щоби втратити з очий свій замок і город. Опісля їхав помалійше, в тяжкій задумі. Але властиво не думав про ніщо. Що найбільше, то відчував неясно, що все в нїм завмирає, як в природі. Пригадав собі, що сеї осені не звернув уваги на те, як перелетні птиці відлітали у вирій.

— „Що зо мною дієть ся?“ запитав себе на пів голосно і торкнув коня, що пустив ся знов скорим бігом.

Довго так їхав князь, аж поки не запримітив білої піни коло вудил свого коня. Тоді звільнив і почав розглядати ся кругом. В сій околиці не був ще сього року. Де був, не знав. Зсів з коня і йшов пішки, держачи поводи в руках. Узрів недалеко синій дим над лісом.

— „Людська оселя“, подумав і почав її обходити великим півколом. Чув якусь відразу до людей: тільки їх товпило ся в тім Галичі й особливо на замку, що мав їх досить. Лисиця перебігла йому дорогу, обережно оглядаючи ся. Пригадав собі, що народ уважав се за добрий знак, як за лихий уважав те, коли дорогу перебіжить заяць.

— „Лисичка — божя кіточка“, повторив слова народної приказки і йшов далі. Вийшов на якусь малу полянку і почув один-одинокий переляканий оклик:

— „Ах!“

Перед ним стояла молоденька, струнка дівчинка з цвітом червоного чебрика в руках, який саме збирала. Заквітчана була також чебриком. Її чиста одіж і ціла постава вказувала на те, що була не простого смерда дочка. Сподобала ся йому на перший погляд. Особливо її схороване личко, хоробливо бліде.

Князь легко склонив ся і сказав:

— „Я заблуdiv. Чи далеко відси до Галича?“

— „Ой, досить далеко“, відповіла, прийшовши до себе й цікаво оглядаючи їздця. „Може твій кінь зраний?“ запитала, бачучи, як утомлений скорою їздою кінь потикав ся.

— „Ні, не зраний, але певно голоден і пити хоче“.

— „Тут зараз може попасти ся, але напоїш його хіба коло нашого дворища, бо тут близько води нема“.

Князеви сподобала ся її м'ягка мова і горда постава й особливо се, що вона так живо займала ся втомленим конем. Порівнав її в думці зі своєю жінкою і сказав собі: „Ольга й чоловіком не занялаб ся так скоро“.

— „Чи далеко ваше дворище?“, запитав. „І хто твій батько?“

— „Боярин Чагрів“, відповіла. „А хто ти?“

Князь почувши імя Чагрова, не хотів уже заїздити там. Йому не подобався старий боярин зі своїми вісьмома, чи тепер сімома синами, бо один погиб у Дциня. Вони скрізь показувалися цілою чередою і дуже грімко сміялися разом, на що вже матір князя з неохотою звертала увагу. Всі вони вічно позивалися з сусідами перед княжий суд. Тільки один Борис між ними видавався йому розумним, але якраз його рідко бачив. Був се високий молодець, тепер вже мужчина, дивно подібний до сестри.

— „Не можу тобі сказати, хто я“, відповів князь.

— „Чому?“ запитала зацікавлена.

— „Бо я мав суперечку з одним з твоїх братів“, відповів князь, що добре знав справи свого оточення.

— „З тим, що не вернув?“ запитала з ледви помітним смутком. „Адже я і так довідаюся від Бориса, як ти називаєшся. Властиво знаю вже тебе. Борис казав, що ти служилий дворянин князя Мстислава і що ти не злий чоловік, бо не пішов зі жалобою до нашого князя на мого покійного брата“.

— „А як би я був пішов?“

— „Батько каже, що князь не любить Чагрових“.

— „Так? А чому?“

— „Не знати. Але от як роздавав посади, то всі боярські роди дістали щось, лиш Чагрів ні один. Був би певно покарав мого бідного брата. А він умів би придумати кару!“

— „Так каже батько?“

— „І брат Борис таксамо каже“.

— „Значить, ти боїшся князя? А бачила ти його?“

— „Я навіть його полководця Руальда боюся дуже, не то князя. А ще до того знаю, що він не любить Чагрових. Князя я бачила вже давно, ще як жив воевода Халдієвич, що приїздив

до нас. Але я тоді дитиною була“. — Випрямила ся і поправила віночок.

— „Якто? А на вїзд князя до Галича ти не цікава була подивити ся? Так багато боярських дочок бачив я там“.

— „Я була хора“.

Ярослав вдивив ся в її виснажене хоробою личко. Йому дуже залежало на тїм, аби вона ще говорила, як найбільше говорила. Перший раз від довгого часу почув принаду до чогось, зацікавлення чимсь. І вмить оживив ся, відмолоднів.

— „Кінь не хоче їсти, мабуть напоїти його треба, як відпїчне“, сказав князь. „Заведи нас обох до води, нехай і дальшої“.

Вона усміхнулася і сказала:

— „Бачиш, коли ти такий завзятий, то за кару сам будеш голоден“.

Ярославу дуже сподобало ся те, що вона не налягала вже на нього, аби йшов до криниці біля їх дворища. Готов був якраз тому піти. Але вона не говорила вже про те, а князь, в роді котрого від часів Святослава Завойовника дуже дбали про коний, хоч сам був голоден, не уважав на те. Взяв коня за поводи і готов був іти за нею.

Втім вона рушила і стала.

— „Ти наравду хочеш іти до дальшого жерела?“ запитала. „То зажди хвилинку, я й тобі винесу їсти!“ і пустила ся в напрямі до дому.

Ярослав майже з острахом крикнув:

— „А не скажи, з ким ти зустріла ся, бо... бо... ..бо відїду і мій кінь через те не напєть ся води“.

Задержала ся і запитала:

— „А відки ти знати-меш, що я скажу?“

Ярослав погрозив инакше:

— „Бо більше не приїхав би я сюди. А тут так гарно і приємно“. Усміхнув ся до неї усміхом першої, для обоїх несвідомої ще прихильности.

Ся получена з усміхом погроза мала пожаданий успіх.

— „Не скажу!“ відповіла. „Впрочім, не маю кому сказати. Батько з Борисом у Галичі, інші брати десь пішли, а матері хіба вечір можна щось сказати, бо все порастє ся“.

Пішла скоренько.

Ярослав ждав мов на грани. Коли зникла між деревами, думав, що се була сонна мрія і бояв ся, що вона не верне. На саму думку про те почув біль в мозку. Ждав довго, дуже довго. Так йому бодай здавало ся. Ще ніколи на нікого не ждав так нетерпеливо. І се було перше солодке терпіннє. Він навіть не знав, що тут тепер народила ся його любов, яка мала для нього мати в дальшій життю величезне значіннє.

Вернула. З далека бачив її, як ішла. І тішив ся її зручним, легким, гармонійним ходом, любував ся ним, як музикою або єлинською книгою. Несла щось у білій хустині. І на голові мала вже білу, шовкову хустинку зі золотистими, вузкими краями. Ще красна була в ній, як передтим.

Зараз станула перед його конем і пішла наперед. Ярослав ішов з боку і весь дровав. Кождий рух тої дівчинки ділав на нього як філя теплої водиці ділає на втомлене тіло подорожного. Старав ся часто дивити ся їй в очі й не чув ся, як знайшли ся на якійсь більшій поляні, де зпід горбка журчало жерело.

Вона поставила біля жерела харч у платинці і сказала:

— „Знаєш, що мене тепер дуже займає?“

— „Нї, не знаю!“

— „А сього так легко догадати ся!“ і засміяла ся тихо.

Ярослав напружив свою думку. Йому здавало ся, що від того, чи він відгадає, залежить його щастє. Помалу почав говорити;

— „Може — се, — чи — я — наперед — напою коня — чи сам — напою ся?....“

І вдивив ся в її оксамітні, молоді очі, що зі здивування отвирали ся широко. Вона відповіла:

— „Так. Але сего, що я тепер думаю, вже не відгадаєш, хоч воно ще легше!“

Ярослав, опанований ще вдоволенням ізза першої відгадки, не міг напружити вже думки і відповів:

— „Ні, сего вже не можу...“

— „Я думаю, що ту першу загадку зовсім не легко було відгадати, хоч я й говорила, що легко. Бо ти міг відповісти, що я думаю над тим, хто ти? Або чи одно ти міг відповісти!“

Ярослав сказав поважно, беручи коня:

— „Отож знай, що я був би наперед напоїв коня навіть, як би ти не була мені завдала такої загадки“.

— „Ти мусиш бути добрий, коли так любиш коня. Батько все каже, що хто любить худібку, того й худібка любить і що худібка злого чоловіка ніколи не буде любити“.

— „Навіть як він її любить?“

— „Який же бо ти! Адже я сказала, що злий худібки не любить!“

— „Ні. Того ти не сказала.“

— „Якраз сказала!“

Се була перша суперечка Ярослава з його першою й останною любкою. Він не був невдоволений з неї.

Вона розв'язала білу хустинку й розстелила на траві тай почала розкладати те, що в ній було: хліб, кусень студеного мяса, кілька гарних грушок і кілька золотих як сонце пластинок воцини з медом.

— „А посуду до води забула!“ сказала зажурена.

— „Я вже мию руки, бачиш, як міцно мию; можна пити з долоні....“ сказав сміючи ся князь. Мав таке вражіння, як би вже від давна були знакомі. Їв смачно, бо був голоден. А ще солодша чим солодкі пластинки з медом була для нього ніжна, майже незамітна услуга її: вона незначно, мов соромлячи ся, підсувала одно по другім. Чув ся так добре над сим гарним жерелом, оточеним

гущавиною корчів, так затишно і приємно, що віддав би княжий замок у Галичі за скромний дім близько сього жерела.

Скінчивши їсти, гарно подякував і сказав:

— „А тепер напемо ся води зі жерела Настасі!“

— „Якої Настасі?“ запитала піднімаючи очі зпід своєї шовкової хустинки.

— „Адже ти так називаєш ся!“

— „Звідкиж ти знаєш се?“ запитала здивувана.

— „Чув на Волинї!“ зажартував князь.

— „То не може бути!“

— „Нї, нї, Настасю. Я чув у Галичі від дворян князя Ярослава, що боярин Чагрів має дочку Настасю і що вона дуже — —“ урвав. Вона питала поглядом: що?

— „Гарна“, докінчив по хвилї.

Настася легко змінила ся на лицї, мало не зарум'янила ся. Але її блїде, схороване личко не мало ще тільки крови. Не відповіла нічого.

Ярослава опанувало бажання, звернути розмову на князя. Якраз не на себе, а на князя. Подивив ся на сонце і сказав:

— „Вже дуже час менї їхати до Галича. Чи вступиш з боярськими дочками на замок, як будеш коли в Галичі? Я ще там буду якийсь час“.

В душі не бажав собі того.

Бачив, що вона хотїла його спитати, чи не приїде вже тут до недїлі і бачив, як перемогла себе скоро.

— „Нї“, відповіла. „Князь не любить Чагрових і тому не треба йому пхати ся на очі. Борис пераз говорить се батькови“.

— „Отже й ти не любиш князя?“

— „Я його не знаю й бою ся. А ти вже віддавна знаєш нашого князя?“

— „Від десяти лїт“.

— „Так? Цікаво, що той князь думає?“

— „Я тобі можу сказати“.... І подумав, що легше йому стане на душі, коли висповідаеть ся зі

свого горя тій дівчинці, яку випадком зустрів на лісній полянці і яка навіть не знає, з ким говорить. З дійсним співчуттєм для себе продовжав оповідання про молодого князя, кажучи: „Він дуже нащасливий чоловік, бо оженив ся не зі своєю вибраною, тільки по батьківській волі і тепер нудить світом“.

— „Про се і я чула“.

Тепер на князя прийшла черга, дивувати ся. Бо він дуже крив ся зі своїм горем.

— „Так?“ запитав. „Від кого?“

— „Всі оповідають. Шкода його!“

— „Хоч не любить Чагрових?“

— „Хоч не любить Чагрових! Яж не казала, що він їх має защо любити“.

Князь тронутий глибоко вісткою про те, що всі знають про його нещасливе життя зі жінкою, мало не втратив панування над собою й не відповів мимохіть, що є защо любити Чагрових. Чув і розумів уже, що ся дівчинка з роду Чагрових дуже йому припадає до вподоби. Розмова з нею плила йому як вода зі „жерела Настасі“. Не так, як з мовчаливою жінкою, що говорила багато лиш тоді, як на щось жалувала ся. Кілько він дав би тепер зате, щоб не мати тої жінки! Віддав би зараз і Погорину Волость і навіть Бужськ. Але діти, діти! подумав зі жалем.

Ратував ся, як міг, перед власними думками. „Ся не надасть ся на княжий двір; така розмова, як тепер, добра на два-три рази!“ сказав собі з боєм і щоби впевнити себе, що має слухність, запитав:

— „Але ти може більше цікава знати про те, що думає князь, які заміри має, які спілки і союзи, чи не хоче робити яких нових походів, проти кого і пощо?“

Був майже певний, що вона відповість: хочу знати про двірське життя, про жінку князя, чи не має любки і т. и. Але якеж було здивування князя, коли молода Чагрівна оживила ся ще

більше як тоді, коли він „переказав“ їй, що вона дуже гарна і сказала:

— „Так. Я дуже хотілаб знати особливо те, чому князь Ярослав не хоче Києва? Він все ще так говорить?“

— „Від когож ти се знаєш?“ в найвисшій мірі здивуваний запитав Ярослав.

— „Якто від кого? Полководець Руальд говорив про се вже кілька разів у нас і брат Борис також. А свояки й бояри, що заходять в гостину! Вони гадають, що я таких справ не розумію і говорять при мені про все. Але й вони не все розуміють. Раз оповідав Руальд, що князь Ярослав був би такий великий, як Володимир або навіть Святослав Завойовник, як би був на Вишневій Горі під Теробовлею не побачив побитих полонених і цілі купи відрубаних рук...“

Спустила очі й ще закрила їх долонями, як би не могла знести картини, яку викликала в уяві своїми словами. І добре стало ся, що не дивила ся на князя Ярослава. Бо він дуже мінив ся на лиці. Мав розв'язку свого зречення в Києві і свого вражіння по заняттю гирл дунайських: зрозумів, що зломало й розпрягло лук його внутрішньої сили. Бояв ся, що зрадить ся перед тою молодого дівчиною, — він, що підступом брав старих, розумних князів! Чув, що тоді прислוב його щастє, як банька піни.

Встав.

— „Як не скажеш в дома нікому, що ти зустріла ся з тим волинським дворянином, що мав суперечку з твоім братом ізза вбитого коня, то я невдовзі приїду знов на ту саму поляну, де вперве побачив тебе. Будеш там?“

Змінила ся злегка на лиці, як тоді, коли їй „переказав“ комплімент і по хвилі відповіла, але дуже тихо:

— „Може“.

Князь взяв коня за поводи й підпровадив Настасю на ту поляну. Багато був би дав за кілька цвіток чебрика з її ручки. Вона очевидно

догадала ся, бо зірвала троха чебрика, але не подала його Ярославу, тільки порозкидала незначно біля себе. Він з усміхом позбирав міцно пахучий цвіт, сів на коня і поїхав — скоро, скоро, не оглядаючись.

Летів, як вихор і чув у собі силу вихру. Любов починала вже лічити тяжку рану душі, завдану під Теробовлею, — заки сама почала завдавати рани, ще глибші і ще тяжші. Думки лискавицями шибали йому по мозку і трудні заміри та великі пляни, які були йому ще так недавно не під силу, тепер видавали ся легкими як перо. Великий огонь любови, що починав палахкотіти в нїм, немов домагав ся величезного пального матеріалу.

Молодий князь почував себе дуже сильним і дуже щасливим — і все кругом хотів таким зробити, хотів укріпити державу свою з усіх сторін, затворити карпатські провали панцирними полками, на віки замкнути для Галича всі гирла Дунаю, скріпити Червенські Города і границю Попраду, зайняти святий Київ і степи половецькі, а в середині перевести реформи, яких не могли зробити навіть Володимир Великий і Ярослав Мудрий!

Летів як вихор до замку, немов бояв ся, що на те все не стане йому часу. Бо сили стане! Мав вражіння, що все, чого до тепер доконав, було тільки зачетом, який йому наперед виплатила його любов.

Приїхав дуже пізно.

Весь час не знав, яка пора, хоч багато разів дивив ся на небо.

Усміхнув ся до себе, думаючи:

— „Як би так була мені принесла якого питного меду, був би я переконаний, що дала мені „напити ся“ — любовного чару. Але — я пив там лише жерельну воду і то з влясних рук....“

Як двічі відкрили тайну князя.

Глава третя, котра оповідає про перших сватів до старшої донечки князя; про просьбу австрійського князика; про вїзд князя в звичайним напрямі і про обережні заходи врича Йстрба, щоб відкрити, куди князь їздить; про Йстрбевий успіх і його оповідання княгині-матері; про відвідини старої княгині до сина та про найближшій пам'ятний вїзд князя на лісні поляни коло Чагрова; про найдовшій розмову князя з Настасєю і про те, як їх обоє відкрито в чагрові-ським лісі серед ночі при більшій скількості свідків.

Вже в замковій брамі закріпив князь якийсь незвичайний рух і воїнів у чужосторонніх одягах. Придивився їм: то були Угри і ще якісь німецькі ратники. Начальник замкової сторожі, молодший син воеводи Надїтича, приступив до князя в новім, як все, панцирі й при блиску-чій зброї тай повідомив князя, що приїхало посольство нового угорського короля Стефана й австрійського князика Гайнріха („Язоміргота“), перше з великими дарами.

— „Що за діло може мати до мене новий угорський король?“ подумав князь. „Бо він від кількох літ засипав мене дарами“...

Пішов до своєї кімнати. Пам'ятаючи батьківську науку, що кожного треба як найскорше вислухати, особливо ж чужих послів, бо вони можуть принести вісти, яких опізнання може мати необчислимі наслідки, визначив обом посольствам послухання на сліду-ючий день в полудне — хоч дуже нерадий був з того, що не зможе поїхати до Чагрова.

Засипляв уже з думкою про Настасю, не про скуку. Спав твердо і встав оживлений, немов

відроджений. Вже вчасним ранком взяв ся з охотою до полагоджування різних справ. Лице Настасі троха перепиняло його в праці, але посидівши хвилю з думкою про неї, тим живішше брав ся до роботи. Між предложеними собі списками жалоб знов побачив жалобу старого — Чагрова на якогось сусіда. Се йому звичайно відбирало добрий гумор. Але тепер ні. Покликав Гражданця й казав собі переповісти між іншими також справу Чагрова. Гражданинець, знаючи, що князь не любить Чагрових, почав:

— „Сей знов — і як звичайно з неслухною жалобою!“

Але князь відповів:

— „Зараз, зараз! Оповідай докладно. Не кождаж справа Чагрова мусить бути неслухна!“

Гражданинець докладно представив справу і сказав:

— „Мені здаєть ся, що його жалоба неслухна“.

— „А мені якраз, що слухна“, відповів князь. В очах стояла йому Настася і чув її мягкі слова: „Князь не любить Чагрових“... Загах її чебрика, який мав ще при собі, одурював його. І він порішив справу на користь Чагрова. Був се його перший несправедливий присуд в судейських справах — і одинокий. Болів його ціле життя. І не раз опісля, як померла вже Настася і смерть нечутною ходою зближала ся й до нього, думав про той присуд і говорив до себе:

— „Про мене в похоронній промові не можна буде сказати: помер судия справедливий..... як сказано про покійного батька мого“.

Але тепер бачив лиш личко Настасі.

Угорське посольство предложило просьбу свого короля, щоб заручити з ним старшу дочку Ярослава.

Князеві сподобало ся те, що за його дочками вже від тепер просять. Але відповів, що Оленка має що йно девятий рочок і найскорше можна буде говорити про її мужа за п'ять-шість

літ, причім не забуде першої чести, яку йому зробив Стефан, король угорський.

В думці мав одначе чужий Суздаль і ще більш чужу Буду тай постановляв, віддати сю донечку за українського князя, хоч би й менше могутного.

Австрійське посольство просило о податковій полекшій для своїх купців при впливанні Дунаєм на Чорне Море. Відослав його до свого скарбника, заявивши, що такі справи полагоджує постійно скарбник. Що йно на випадок відмови полагоджує сам по вислуханню скарбника.

Вийшовши з радної гридницї, приказав заставити пир для посольств. Хотїв їхати до Чагрова без обїду. Але було вже з полудня і — го-ловне: Настася певно не буде на тїм місці, заки доїде. Представив собі, яке пусте булоб для нього те місце без неї. І який пустий був би весь Галич і вся волость його, як би її не стало. Чув, яка вона дорога для нього. Любов горїла вже в його серці, ясно як суха кедрина, що довго ждала на спаленне. На пирі лиш показав ся на хвилю і пішов працювати.

На другий день рано завіззав до себе Яструба і сказав йому:

— „Менї здасть ся, що за мною дальше слїдять. Приказую тобі кожного, хто з моїх людей з заміром чи слїдити мене, чи хоронити — виїде за мною протягом часу потрібного на те, щоб піший післанець дійшов до Болшева, — увязнити на дорозі і заявити йому, що зроблю з ним те саме, що робив Іван князь берладський з моїми боярами! Я вже тепер і берладський князь!“

Мав уже до збереження тайну...

Виїхав сам, взявши харчі на дорогу. За перевозом звернув у противну сторону і що йно далеко в лїсі завернув в напрямі на Чагрів.

Начальник биричїв Яструб, хоч не переходив школи византійських праїматевтів і тайних аген-тів, але вже за старого князя виробив ся так, що не міг жити без слїдження за всілякими

„справами“. Бирич з діда-прадіда, знав Київ, Чернігів і Новгород так докладно як Галич, а Византию й інші столиці також досить докладно. У галицькій волости мало було місцевостий невідомих йому.

Він не вислав сим разом нікого, але — вибрався сам на добрім коні за слідом свого князя. Їхав дуже обережно. По дорозі думав, як оправдувати ся на випадок зустрічі з князем. Оправданне мав знамените: „хотів переконати ся, по приказу князя, чи хто таки не слідить його, може на приказ княгині“.

Його собака була з ним. Дав їй понюхати одіж князя, яку взяв сі собою і їхав за нею. Час до часу злазив з коня і надслухував, чи не чути тупоту. Але кругом панувала тишина. Вже хотів завертати в переконання, що князь оттак собі їздить по полях і лісах, тим більше, що трафив на якийсь потік, котрим князь мусів їхати, і собака втратила слід. Але нараз собака заметушила ся живійше і побігла в зовсім инакшій напрямі, як бігла досі. Се заінтересувало старого бирича. Старий віком він ще не був, але що так його називали підвладні, отож і він так називав себе. Він зсів з коня й докладно придивився відшуканим слідам.

— „Нема сумніву“, сказав до себе, „се ті самі сліди. Тут князь пустив ся найбільшим бігом, мабуть, щоб надолжити час, утрачений на змилення нас. Ось кінь його ледви кінцями копит дотикав землі і рівно кидав обома парами копит. Добрий кінь“... „А може — подумав по хвилі — тут грозила князеві яка небезпека і князь тому нагло скрутив?“

„Старий“ заметушив ся. Він любив „молодєльвіня“, як за прикладом старого Веремунда, з яким часто попивав медок, називав князя. Зрозумівши, що в разі небезпеки для особи князя, був тут поки що його одинокою помічю, оживився старий і мов відмолод. Побіг праворуч і ліворуч від сліду княжого коня і закликав собаку.

Бирич Яструб нахилив ще голову й пильно
дивив ся...
(До ст. 246).

Але ні він, ні вона не знайшли нічого підозрілого. Собака побігла далше, а він нахили вщоголову й пильно дивив ся. Був в тій хвилі з лиця дуже подібний до своєї собаки.

— „Значить“, сказав до себе, „тут не грозила князеви ніяка небезпека. Тільки спішно йому було. Гм.... цікаво“.

Поїхав далше, що якийсь час зсідаючи з коня і надслухуючи.

— „Старий я, а дурний!“ сказав по хвилі до себе. „Щож то за викрут, коли я скажу князеви, як би зустрів мене, що я їздив слідити тих, що його слідають?! Адже він не дурний! Го, го! Зараз скаже: „А покажи но, достойних биричів моїх і прагматевтів княгині-матери ще достойніший начальнику „Яструбе, в якім саме місці побачив ти сліди тих, що слідили за мною? Га? І чогож ти зайшов аж так далеко? Щоби їх слідити, чи — мене?“... „Яструбе! Тут гортанна справа. і ти готов у Галичі побачити Берладь“, з притиском сказав до себе. „З сим нема жартів!“

Станув, подумав і вернув на місце, де привязав коня.

Доїхав аж до потоку, де князь їхав його коритом, вишукав місце, де князь вїздив у потік, зсів з коня, роззув ся, босими ногами зробив багато слідів на мокрім березі, опісля пішов у ліс, вирізав з кори дві дощинки, привязав їх собі під подошви ніг і ними зробив ще більше слідів. Потому взутий перейшов ті сліди, щоби лишити свої сліди на знак, що оглядав їх. І весело поїхав — далше за слідами свого князя. Бо Яструб був духом молодий: для нього що йно там зачинала ся интересна робота, де можна було побачити — смерть. Від такої роботи не відступав. Може тільки тому не вдало ся йому впасти на слід пропавшого Мирослава, що слідження за ним було за мало небезпечне.

Їхав уже сміливійше і скорше, але все час до часу зсідав з коня і надслухував. А як побачив по слідах, що біг княжого коня став помаліщий,

зсїв з коня, прив'язав його до дерева і пішки пішов далше з собакою. Так був досї занятий слїдами й думками, що тепер перший раз оглянув ся по околицї, причім бурмотїв до себе:

— „Туманїєш вже, старий Яструбе, туманїєш!“

Околицю знав як своє гумно і скоро змїркував, що мусить бути недалеко Чагрова. Се його зовсїм „збило з пантелику“, як зараз таки голосно признав ся. Бо вже довший час крутила ся йому по голові думка, що тут мусить бути жєнщина в грї, але чейже не Чагрївна? Адже князь і на перехїд не любить Чагрових!

Нараз старий бирич станув мов поражений! Лице його змїнило ся і він приупав на колїна. Аж кїлька річий зложило ся у нього на те сильне вражїння: несподївана поляна, на яку вийшов з гущавини з похнюпленою в задумї головою, тихе скомлїння його собаки, дрібний слїд очевидно жїночих нїжок, якї в ту саму хвилю побачив на сїм краю поляни і пригадка останнього суду князя в справї Чагрова, що наробив багато шуму мїж боярами і придбав князєви славу найсправедливїйшого, бо всї казали: „Бачиш, хоч не любить Чагрових, але не дав їм зробити кривди; Чагрїв уже давно не виграв нїякої справи, аж тепер за молодого князя!“

Над усїми тими вражїннями панували у нього два почування: обурєння на себе самого затє, що так призабув той суд князя і не пригадав собї його, навїть тут, під самим Чагровом, і страх за князя. Бо старий Яструб від часу як йому з волоським купцем утїкла молоденька жїнка, яку дуже любив, лишивши малу донечку, твердо вірив у те, що для відважного мужчини нема небезпеки, крім жєнщини, яку любить.

Щє не прийшов до себе зовсїм, як уже зав'язував собацї рот, до чого вона привикла була у нього і знала, що від тепер треба бути дуже тихою. Був уже певний того, що князь любить — Настасю Чагрївну. Але мусїв переко-

нати ся про се. Бо тут небезпека була найбільша і ніяка сила не моглаб Яструба відвести від докінчення діла. Бачив уже по напрямі слідів, куди вони пішли обоє: очевидно до жерела в лісі. При нїм він тому вісім літ імив у ночі розбишацьку шайку, що довго бушувала по околиці й лагодила ся напасти на дворище Чагрова. Знав добре се жерело. Але наперед оглянув уважно сліди на поляні і сказав нї то до себе, нї то до своєї собаки:

— „Ага! Розумієш? Настася Чагрівна була скорше, чим князь і досить довго мусїла ждати на нього; он куди ходила. Тут і тут збирала цвіти — ага, які? — чебрик! Значить, вони довше вже добре знають ся, коли князь сказав їй, що се улюблений цвіт його матери. Сказав або й нї! Дурний ти, Яструбе. Адже нї бодяків нї дївини рвати не могла, а тут інших цвітів нема. Гм.... Але що не перший раз він тут, се певне. Бо ось сліди, як підходила раз-ураз до сего краю поляни, відки мусїв надїхати і як тут зустріли ся і як зараз разом пішли до жерела! Но, не пирожи ся так, Яструбе, се не така знов штука, збагнути по тїм, що бачиш. Але ти братчику скажи, котрий раз вони бачать ся, ось що!“

Пішов в напрямі жерела, хильцем, уважно. Вкінці повз на руках і ногах, лишивши собаку за собою.

Доліз до густих кущів над жерелом й уважно розсунув галузки на малу щілину.

І побачив, як князь сидючи над жерелом з Настасею, держав її в обіймах і цілував. Вона мала замкнені очі. Лиця князя не бачив. Лиш раз кинув оком на те крізь отвір гущавини і поповз назад. Дістав ся до своєї собаки, потому до коня і скоро найкоротшою дорогою вернув до Галича.

Поїхав просто до дому, не на замок.

Старий бувалець мав звичай, переспати кожду трудну справу і що йно потому рішати, що робити. Повідомити стару княгиню про те, що бачив,

значило повідомити й князя. Про се не сумнівав ся, бо надто добре знав людей. Старий весь день носив ся з ріжними думками і — вкінці рішив ся, повідомити про все княгиню Евдокію. Не вірив, що вона зможе перешкодити нещастю, але хотів мати чисту совість. Прирікав старому князеві нераз, опікувати ся щиро всім, що обходитиме його жінку і сина. Впрочім не зробити ужитку зі свого відкриття, се було противне його довголітній практиці, що стала його другою натурою. Одначе знаючи, що його зате жде, пішов до монастиря св. Івана й висповідав ся на смерть у ігумена Данила. Про своє останнє відкриттє не згадував на сповіди, бо не вважав його гріхом, лиш сповненням служби. Вернув до дому, поцілував свою донечку і пішов на замок.

Прийшов до старої княгині й по порядку докладно почав оповідати все від хвилі, як виїхав за князем з його одіжю і своєю собакою.

Княгиня Евдокія уважно й з найвисшим напруженням, але спокійно слухала оповідання Яструба, не перебиваючи ні одним словечком. Вона слухала того оповідання про першу любов свого сина з дивним задоволенням. Свого часу була противна подружжю звязковї сина зі суздальською княжною, бо мала для нього на приміті дві византійські царівни. Але улягла представленням покійного мужа. І тепер мала передо всім те вдоволення, що на її стануло. Невістки не любила, хоч ніколи не дала того пізнати по собі і навіть постійно ставала по її сторонї. Але тепер мала вдоволення з того, що та як лід студена Суздалька не посїла любови її самотнього сина.

Сам факт, що молодий Ярослав пошукав собі за домом радости, якої не мав в дома, не зробив на його матері злого вражіння вже тому, що вона за молодих своїх літ бачила не такі річи на зіпсутім византійським дворі. Впрочім в тих часах позаподружжі взаємини мужчин скрізь осуджувано поблажливо, а подекуди навіть википivano таких мужів, що не мали позаподружжих

знакомств. У нас не перевівся ще був тоді вплив старої віри, яка зовсім на рівні ставила дітий неправого ложа з правесними і в народі і в княжих теремах. Володимир Великий був нешлюбним сином князя Святослава і боярівни Малуші, але тільки раз в життю почув за се обиду: від гордої полоцької княжни Рогніди, яку зате силою запровадив під вінець зі собою.

Правда, християнська церков якраз тоді гострійше і з більшим завзяттем, чим колинебудь опісля почала викорінювати старі погляди і звичаї. І се, а не що инше занепокоїло побожну княгиню. Вона бояла ся, щоб одинікий син її не втратив попертя церкви і слуг її та не опинився без прихильників; боярам не вірила тим більше, що бачила, як син постійно бере в опіку слабих і гноблених; а про почування мішанства до свого покійного мужа, які перейшли й на сина, знала аж надто добре. До того прилучили ся у неї ще забобонний страх Яструба таї материнське прочуттє. І серце стискало ся їй в груди мов кліщами, коли служала оповідання бирича. Але не дала пізнати по собі, що дієть ся в ній, тільки як бирич скінчив оповідати, широко подякувала йому за труд і твердо сказала на прощання:

— „Нікому ні словечка про те! І застановити дальше слідження князя!“

Приказала повідомити себе, коли приїде син і як тільки дали їй знати, що князь уже в своїй кімнаті, сама пішла до нього, хоч звичайно взивала його до себе. Хотіла несподівано побачити радість свого сина в його кімнаті.

Увійшла незаповіджена.

Ярослав ходив по кімнаті великими кроками й очевидно мрів — про Настасю і про міцнопахучий цвіт чебрика, який держав в руці і промерехтячий за лісами Київ, та похід на Дон великий, про нові кріпости й будівлі та про заможні загороди смердів й увільнення закупів з довгу. Мав оживлене лице і щастєм сияючі очі.

Здивував ся незвичайними відвідинами матери, що мала зворушений вигляд лица.

— „Чи стало ся що незвичайного?“ запитав цілуючи її в рамя і присуваючи крісло до огнища, що горіло ясною полемією, як колись за часів батька.

— „Ні, ні, нічого. Тільки ти так рідко тепер відвідуєш мене, що я прийшла хоч подивити ся на тебе. Багато часу не заберу тобі. Бачу, що ти занятий і — щасливий. Мені більше не треба. Але будь обережний, мій сину, в щастю своїм, будь дуже обережний!...“

Слезі станули їй в очах і вона заплакала тихо, як на похороні мужа, заплакала слезами радості й остраху, збудженого якимсь зловіщим прочуттєм. Мала вражіннє, мов би невдовзі вся радість мала геть забрати ся з сеї кімнати і з усіх кімнат княжого замку в Галичі, але не говорила сього синові.

А він сів коло ніг матери, як за часів дитинства і подумав:

— Як же радо сказав би я їй, що знайшов щастє на лісній поляні коло Чагорова. Але годі, годі.... Матір очевидно серцем відчуває, що я щасливий“.

І почав матері оповідати про свої великі заміри і широкі пляни. А вона слухала і дивила ся в нього як в образ. Колиж дійшов до своїх замірів, щоби скріпити смердів й облекшити долю закупів, вона відповіла:

— „Пощо наражати себе на ворожнечу бояр? Чиж не досить тобі ворожнечі міщанства? І на що тобі придадуть ся ті смерди?“

— „На них збудую силу міцнійшого Галича. Коли свобідні смерди будуть численні і заможні, доставлять мені багато здорових воїнів і вся країна буде управлена як огород. А мужицький воїн ліпший чим боярин: він більше витревалий і в бій іде спокійно, як до церкви. Я мав нагоду надивити ся на те. А який річ мало вибагливий і який вірний, мамо!“

— „Памятай тільки, що найпізнійше доходить до ціли той, що надто спішить ся. Пожди, аж вимруть ті старі бояри, що брали участь в походах твого батька. А тоді ти мати-меш перевагу не тільки своїм умом, але й літами та досвідом; хоч я вже тоді не буду бачити твоєї могутності; але зречу ся радо тої радості, щоб тільки ти напевно досягнув її“.

В очах її блиснув розум визатійських імператорів.

— „Так, так“, відповів, „то правда, але треба, мамо, робити, поки молодість не улетить....“

— „Вона не улетить, поки мати-меш радість з життя“.

Усміхнувся до неї з вдячністю.

Встала. Ні одним словечком не згадала синові, що знає його тайну. Не хотіла мутити йому щастя. І пішла до своїх кімнат, успокоєна троха.

Бирич Яструб, що бачив, як стара княгиня виходила з кімнати сина, кожної хвилі очікував завізвання до розгніваного князя. Але його не звивали. Не спав до рана. А як побачив, що князь виїжджає до Чагорова, сказав собі:

— „І знов ти ошиб ся. Вчи ся і вчи до смерти, а напевно помреш дурним!“

Скликав биричів князя і прагматевтів княгині та заявив їм, що сам уже подбав о безпеку князя на його прогулях і що князь та княгиня не бажають собі дальшого береження особи князя.

А молодий князь переживав найкрасні дні свого життя. Для нього інакше плив тепер Дністер, інакше шумів ліс за ним, інакше світило сонце і навіть пожовкле листя, що падало з дерев, мало якусь весняну живість. Переживав серед глибокої осені першу весну своєї молодости. І все його тішило, відчував цілою душею радість з життя. І говорив нераз до себе: „Який же той світ гарний і як же довго не бачив я краси його!“

А олицетворенням тої краси світа і радості з життя була для нього „маленька“ Настася, як залюбки називав свою любку. Вона при нїм також

рада була з усього — і з журчання жерельної водиці і з шелесту пожовклого листа, що встелило ліси і з чорних ягідок урдовини, яку разом збирали і з його княжих дарунків. А Ярослава найбільше бавило те, що вона мала однакову радість з дорогоцінних перел і жемчугів і з жовтого цвіту розхідника з дрібоньким восковим листем, якого часом привозив їй з княжих огородів і навіть з чебрика, якого для неї назбирав по дорозі або з червоного букового листа. Бо вона рада була ним. А він рад був нею; особливож тим, що здобув любов її не як князь Галича, Перемишля, Звенигорода, Теробовлі, Берладі й Текучі, але як невідомий чужий дворянин, що нині тут, а завтра може повіятись з вітрами.

Дійсно княжих дарунків давав їй не багато, бо бояв ся, що вона не зможе їх укрити і що тоді відкриють, хто він, а з тим і його щастє щезне. Але вона зручно ховала дорогі подарунки його, о що він звичайно дуже просив. І ще тішив ся тим, що ніколи не запитала його, коли повинчаться: їй досить було щастя, яке мала з ним.

Але щастє ніколи не триває довго: воно крихке як цвіт голодника, про який навіть трудно сказати, чи се цвіт, чи овоч, чи піна. А вистарчить подути, щоб його не стало.

Так само не стало й щастя Ярослава Володимирковича і Чагрівної Настасї.

А щезло воно якраз від того, чого так бояв ся Ярослав: їх відкрили. Але зовсім инакше, як відкрив начальник биричів Яструб, висланий матірю князя.

Стало ся воно так:

Одної днини — було се в п'ятницю, чого князь ніколи не забув — спізнив ся він значно на свою любу розмову з Настасею. Але вона так уже була привикла до його відвідин, що терпеливо ждала. А як поспішно надїхав князь, не тільки що не зробила йому виговору, але ще більш радісно привитала його, своє щастє, якого не сподївала ся вже сеї днини. Ярослав тим сер-

дечнійше припав до неї. І була того дня їх розмова ще більш солодка, як звичайно і ще більше довга. Князь відчув потребу, висповідати ся перед нею з усього горя свого і зі всіх надій. І почав їй оповідати, а все не про себе, лиш про князя, як йому прикро жити в величавім теремі княжім, яка понура і для мужа непривітна зробила ся княгиня Ольга і як князь терпить від того і рідко буває в дома, але мимо всего будує в думках великі пляни. Оповідав їй про Київ, про підземні печери Лаври, про Собор Софійський, про Церкву Десятинну і про те, що колись увійдуть там може з князем Ярославом галицькі полки, як увійшли вже раз, тільки не вступають ся відтам, але получають Галич і Київ на віки; а тоді не треба буде бояти ся вже ні приходу голодних Ляхів, ні чорних Угрів, ні диких Половців.

— „І княгиня Ольга не любить такого мужа?“ запитала здивувана. „А я люблю тебе вже зате, що тобі такі гарні річі тільки подобають ся, хоч ти не годен доконати їх. Я такого чоловіка, як має княгиня Ольга, шанувалаб як Бога і любилаб більше ніж себе і батька і матір і брата Бориса!“

Ярослав горів у щастю. І не бачив, як сонце клонило ся до западу і як вохка мрака падала на листя, що встеляло землю.

— „Пізно вже!“ сказала Настася. „Скочу до хати. Там уже десь неспокійні за мене“.

— „Але ти вернеш ще? Мені так добре з тобою“.

Не відповіла нічого. Підпровадив її аж близько дому і ждав. Ще не видихав з грудий своїх горячого щастя любови, яке розпирало їх, як Настася вже вернула. Взяла теплішу одіж і харчу. Вона з кожною зміною в одезі видавала ся йому красна й інтереснійша. Ніколи в життю не був на лїпшій пирі, як споживав тепер, запиваючи його жерельною водою, яку черпав принесеним з харчем глиняним горнятком.

І знов поплила розмова така довга, як Дністер. Плила безпереривно, аж зійшов блідий місяць над

золотим і червоним листем опавшим з дерев. О чім так довго могли говорити князь Ярослав і Настася Чагрівна?

Є багато книг, в яких пишуть про любов, пишуть століттями письменники різних часів і народів. Але ні один з них не описав іще такої розмови. Бо той, хто любить щасливо, не говорить про те, а як скінчить ся його щастє, що все триває не довго, приходять чорні дні, в яких горе як смола заливає різьблене щастєм поле споминів його і лишає тільки тут і там сліди давного. І добре, що так робить горе, яке нищить навіть спомин любови, бо нестерпно булоб людині, жити з трупом власного щастя в душі. А знов ті, що не люблячи ніколи й нікого, взагалі не пишуть, не будують, не творять. Усяка творчість, чи мережка, чи книжка, чи церковна будівля, в якій тільки видно думку і життя, се діло тих, що любили, все одно кого або що: жінчину, чи родину, нарід чи природу, працю чи мєсть.

Вже місяць підняв ся високо й обливав своїм срібним світлом золоті й червоні ліси кругом Чагорова і чисту водицю жерела, при котрім князь і Настася „що йно почали“ розмову, і чорні ягідки вурдовини, якими обдаровували себе й оксамітні очі Настасі, в які князь не міг надивити ся, — як нараз почули обоє далеке хруньканне дикого вєпра. Перелякана Настася почала дрожати на цілім тілі і тулити ся до Ярослава. Князь встав, обгорнув її в свою кирею, хоч і його проймала студінь, та витягнув меч, кажучи:

— „Не бій ся! Чи звір, чи чоловік тільки тоді діткнув би тебе, як би я розстав ся з життям!“

Настася успокоїла ся й перестала дрожати, але ще не прийшла до себе й дальше держала ся міцно за руку князя. Він знов сів при ній. І було тихо, хоч мак сій. Князь чув при собі м'ягке дівоче тіло коханої жінчини, що вірила в нього як в Бога і готов був в обороні її покінчити навіть зараз свої великі пляни, хоч би на клеваках дикого вєпра. Впрочім він ті пляни і все своє

щастє завдячував її любови. Заслухали ся в биттє власних серць і в журчання сталевого жерела. Місяць заковчував ся за дерева.

Нараз почули з противної сторони лайнне собаки, — одної, другої, третої.

— „Ах, то певно відганяють диків!“ сказав князь. „Коби хоч тут не прийшли!“ подумав.

— „Мені дуже час до дому!“ промовила з острахом Настася і встала. Але зараз сіла, бо лай собак зближав ся якраз від напряду, в яким мала вертати.

— „Йдуть просто в нашу сторону! Вже чути людий. Хто би се міг бути?“ сказав князь.

— „Як я була вечір дома. щоби показати ся мамі, то батька з братами ще не було. Вони були на ловах, але в зовсім иншій сторонї“.

— „Ходім від жерела“, сказав князь. „Якраз до нього можуть іти пити“.

Поспішно встали обоє і пішли в ліс в замірі обійти широким півколесом місце, з котрого доходили людські й собачі голоси. Князь провадив коня за поводі.

— „Знавш, вони доходять до тої поляни, де ми перший раз побачили ся“, сказав князь, обтуплюючи Настасю в свою, за довгу для неї кирею. Чув приплив енергії в усіх м'язах і навіть охоту до боротьби. Мимохіть неспробував, чи меч легко ходить в піхві.

Пішли в бік від жерела, держачи ся попід руки і йшли так якийсь час майже зовсім спокійні. Лай собак чути було з різних сторін щораз виразнійше. Князь стаєв, а з ним і Настася.

— „Дивно!“ сказав князь. „Вони йдуть як на ловах, облавою пруть на нас. Треба зробити ще більше колесо, инакше зустрінемо ся з ними“.

І почав виконувати новий плян. Йшли досить скоро, аж Настася сказала, що не треба їй уже киреї, бо розігріла ся.

— „Не можеш іти так скоро?“ запитав мягким голосом.

Не відповіла нічого, лиш усміхнула ся. Він звільнив крок.

— „Знаєш, Настасю, що. Так не виминемо їх. Сідай на мого коня разом зі мною й обідемо їх далеко. Але тримайся міцно“.

Хвилинку вагала ся, потому вискочила при його допоміж на коня. Князь сів також і почали їхати. В мрачнім темніючім лісі кінь потикав ся і міг упасти. А до того робив багато галасу. Здержав його зараз і сказав:

— „Лишу коня тут, нехай і пропаде“. Привязав його в якімсь темнійшій місці до дерева і далі пішов попід рамя з Настасею.

„Нагінка“ зближала ся. Коли побачив, що з Настасею не втече перед тою незвичайною нагінкою, постановив спробувати ще одного, останнього способу: укрити ся разом з Настасею в якім догіднім місці.

Пішов з нею в напрямі спадистого ґрунту і йшов досить далеко, аж запримітив потічок. На його берегах була ще досить буйна рослинність. Переніс Настасю на другий беріг потічка; коли поніс її троха водою, щоби згубити слід і примістив її там, обтуливши знов в свою кирею, станув біля неї й обтулив її й себе віттем, як міг найліпше.

— „Минуть нас?“ запитала Настася з таким довірем, як би він знав усе наперед.

— „Можуть минути“, відповів.

— „А собаки?“

— „Гм... як мають слід звірини, то може й вони оминуть нас“.

Говорили вже тільки шепотом, бо голоси зближали ся. По хвилі зовсім перестали говорити. Бо там, де лишили коня, залаяли голосно собаки, кінь заіржав, а невдовзі загомоніли й людські голоси.

— „Коня вже мають!“ сказав тихо князь і усміхнувся. Помалу почав витягати меч. Витягнув і міцно держав за рукоять.

Лай собак зближав ся. Настася знов почала дрожати на цілій тілі і замкнула очі. Погладив її ніжно по личку лівою рукою, а в правій сти-

скав меч з завзяттям без порівняння більшим, чим під Теремовлю. Вже чути було шелест від їх бігу. Перестали лаяти. Очевидно шукали загубленого сліду, бігаючи хвилину понад беріг. Настася чуючи тишину, отворила очі й побачила собак в хвилі, як перескакували потік. Відітхнула і сказала:

— „То наші собаки!“

Тихо закликала їх по імени:

— „Скорий! Краса!“

Обі собаки прибігли, радісно виляючи хвостами та з недовірем споглядаючи на сторожа Настасї, що стояв сильно збентежений: волів, замість приходу Чагрових, аби їх були розбишаки напали.

Собаки загарчали на нього. Настася заступила князя і відігнала їх рукою. Тоді вони як на команду залаяли радісно й притьмом побігли назад.

Не було що довше скривати ся. Між деревами замитїли горіючі смолоскипи. В їх червоनावім світлі побачив князь широко наступаючий ряд людей числом около трийцять. Один з них провадив його коня за поводи.

Не знав, що зі собою робити і безрадно глянув на Настасю. Серце забило ся в нїм живо на вид того, що побачив: Настася вийшла вже з укриття і стояла над самим краєм потоку в світлі смолоскипів випрямлена і горда як воїн, що сказав собі в душі: Згину а не піддам ся. Не пізнавав тої ніжної дівчинки зі схорованим лицем. Витягнула до нього ручку і міцно, що сили мала в своїх ніжних пальцях, держала Ярослав, як би хотїла сказати: „Не бій ся! Вже моя в тїм голова, аби не зробили тобі нічого!“

А князь волів був запасти ся під землю. Жінка і матір і найстарша донечка, до якої присилають вже сватів, станули йому як живі перед очима і зграя двораків з усмішками і товпи галицького міщанства і сї люди, що зближали ся до нього з окликами:

— „Є, є!“

Почув себе вже в самім осередку сплетнярства та скандалу й — виступив наперед, забувши навіть сховати меч у піхву. Але се його безмежно приkre положенне мало для нього й одну безмежно приємну частинку: бачив, як сильно і відважно стає в його обороні „маленька“ Настася. Все те тревало дуже коротко.

А між людьми, що підходили до потоку, слідне було очевидне замішання. Як крізь мраку приємности й сорому бачив князь старого боярина Чагрова з трьома синами і службою; сором і змішання князя дійшли до вершка, коли старий, сивий боярин низько вклонив ся йому, а всі прибувши також, майже рівночасно. Інстинктивно глянув на Настасю: в очах її малювало ся безмежне здивування і запит, получений з острахом, який викликає все те, що наступає дуже несподівано.

— „Просимо тебе, княже, не минати нашої господи!“ промовив старий боярин, навіть уваги не звертаючи на донечку. А Настася подивилася на батька, на Ярослава і сказала здивовано:

— „Що за князь, тату? Сеж волинський боярин, а не князь!“

Старий Чагрів видивив ся на дочку і відповів по хвилі:

— „Се наш князь Ярослав, син Володимирка!“ і знов поклонив ся йому. Брати почали Настасі давати знаки руками, мовляв, не говори дурниць!

Півкругом стояли слуги й дружинники боярина з отвертими ротами; деякі дискретно позвертали ся на бік.

Князь подивив ся знов на Настасю: була зміненна до непізнання і дуже бліда. Нараз пустила ся його, закрила очі руками і крикнула:

— „Батьку! Я не знала, що то князь!“ і зімліла. Всі кинули ся ратувати її.

Князеви випав нагий меч з руки і з дзвенкотом упав на прибережне камінне.

В ту мить Ярослав відзискав притомність і поміг підняти Настасю. Підняв свою кирею з корчів і кивнув на дружинників боярина, щоб їх зблизили ся. Кількох прискочило.

— „Розстелити кирею!“ голосно приказав князь. Розстелили і вже самі поклали на неї зімлілу Настасю та держали кирею в горі. Ярослав сам зачер води руками й нїжно скропив біде личко „маленької“ Настасї. Опісля взяв свій меч з землі, якого ніхто не поважив ся підняти і вложив його до піхви.

Батько припадав коло дочки, що почала приходити до себе і раз-ураз повторяв:

— „Алеж се нічого не шкодить, Настасю, що то князь, зовсім нічого!“

Дружинники і слуги мовчки але значучо переглядали ся між собою. Ті, що стояли за князем, підсміхали ся добродушно, немов бажаючи сказати: „Зовсім не зле око має наш князь!“

Ярослав приступив до старого боярина і хотів оправдувати ся, але не знав, як і від чого починати. Для того сказав:

— „Пізно вже. Ходім до вашого дворища, там поговоримо!“

Похід рушив.

Старий боярин почав оповідати князеві про нинішні лови; був в знаменитім настрою, бо залицяння могутнього князя до своєї дочки уважав за велику честь для себе і свого дому. Тої самої думки були і його сини, дружинники та слуги. Останні перешіптували ся вже втішно між собою, кажучи один до другого:

— „То раз дівчина!“ — „І хто би то був сподївав ся!“ — „Тепер, як потребуєш чого в городі, чи навіть в княжім замку, лише гарно попроси Настасю!“ — „А слуги Судиславича пожовкнуть тепер з зависти!“ — „А Судиславич і інші бояри думаєш, що ні?“ — „Го! го!“ — „Коби хоч сина мала, бо князь, кажуть, пропадає за сином!“ — На те аж двох дружинників параз перехрестило ся.

— „Адже тоді Чагрів засїв би на княжім престолі!“ сказав один і з попаною подивив ся на тих, що несли донечку Чагрова. — „Ну, а хтож би засїв? Таж тільки син князя!“ Настала мовчанка між ними і чути було тільки оповідання старого Чагрова про нинішні лови.

— „О, нині вдали ся йому лови“, замітив шепотом один з дружинників Чагрова, старий пройдисвіт Микола Перехресний до свого товариша Понеділка.

— „Певно! Зловив найкрасшого оленя на всі гори і доли!“

— „Неодин боярин завидувати йому буде нинішних ловів!“

— „Кождий!“

— „Скупиндряга Микулич з Надвірної відхорує те, що котрої з його дочок не стрінуло таке щастє“.

— „Як би так сина мала! Князь озолотив би всіх Чагрових. А має тепер чим!“

— „І нам притім перепалоб дещо“.

— „Е, то ще завчасно!“ сказав якийсь слуга Чагрова. „Настася що йно від яких двох неділь пропадала з дому на цілий день. Ще не було часу“.

— „Добре ні!“

— „Були би Чагрови вдоволені й дочкою. Руриковичівна! Подумай лиш! І з яким приданим! Ні сіло ні впало і посвоячені з Ростиславичами, Ольговичами, Мономаховичами! Старий Чагрів з синами може їхати від Галича по Суздаль, від Володимира Волинського по Чернігів і всюди мають свояків на престолах! Тай навіть на чужині не пропадуть: чи в половецькім степі, чи в угорській землі, чи між Німцями, або Варягами, чи в самій Візантії — лише сказати, що і як! Тож то Чагрови підуть високо!“

— „Дістане Перемишль або Звенигород!“

— „Князь щось ліпшого знайде для дочки Настасі, бо її певно любити-ме більше, ніж дочок від жінки. Знайде їй мужа з Ольговичів, або

Мстиславового сина. Знаєш — Ольговичі вже прислали на оглядини ізза старшої княжни Оленки. Я нині був у Галичі. Приїхало посольство аж з Чернигова“.

— „Тож то в Галичі буде рух! Господи! Я дуже цікавий на позавтрішню проповідь ігумена Данила про подружжю невірність“.

— „Не бій ся! Князь дасть собі раду з усім. Він не з тих, що їм можна по голові скакати. Ти бачив його під Теремовлею, як ми йшли в розтіч? Бо здорово прали Кияни! Він ще тоді підростком був, а як справно задержав битву! Ну і цілу раду бояр гне, куди хоче. Всі лиш головами махають“.

— „Так, так. Але в замку буде пекло. Вже і так там гаразду не було, хоч старий тесть аж на Волинь ішов з військами, аби тільки зять мав цілу Погорину!“

Так говорили дружинники і служба боярина Чагрова, раз-ураз споглядаючи то на князя то на Настасю, яка вже відзискала притомність, але не отвирила очей.

Князь ішов поруч старого боярина з дуже мішаними почуваннями. Прийшовши до себе, ясно здавав собі справу з того, що здобув любов, не як князь, а як невідомий своїй дівчині служилий боярин і се наповняло його як мужчину розкішним вдоволенням. Оклик Настасі: „Батьку, я не знала, що то князь“, був для нього дуже приємний і звенів йому в усі як чудова музика. З другої знов сторони передвиджував цілий ряд неприємностей, які його ждали. До перших зачисляв, перейти мов з процесією через Чагрів і увійти до дворища. Але годі було втікати. Йшов як по грані.

Настася весь час дрожала зі страху. Вправді вона вже освоїла ся з думкою, що сей незнакомий то князь на Галичі і навіть оправдувала його, що не признав ся перед нею, хто він: адже він жонатий і ще до того нещасливо жонатий. І так терпів досить від жінки, а тепер що буде!

Жаль їй було князя. Але над усіми її почуваннями й думками панував жах — перед суворою княгинею Ольгою і її рудобородими суздальськими дружинниками. Постановляла собі, ніколи не показувати ся в Галичі і взагалі не виходити з дому.

Боярин Чагрів, чоловік старої дати, був дуже вдоволений з того, що стало ся. Він був дуже моральний і примірний, хоч і процесович, бо, як казав, має кого обділити. Одначе мораль його була старої дати: в поступку князя, як і все його оточення, не тільки не бачив нічого злого, але противно: уважав, що князь Ярослав, не маючи по десятиох літах подружного життя мужеського потомка, зробив тільки свій обов'язок супроти всеї землі, якою правив, що знайшов собі иншу жінчину. Був щасливий тим, що се щастє зустріло якраз одну його донечку і перший раз в життю припадав коло неї.

Незвичайна процесія дійшла до дворища Чагрова, не викликавши особлившої дивовижі, бо було ще за рано. Настасю занесли до її кімнати і поклали до ліжка, а князя впровадили до головної світлиці, де заставили для нього стіл.

— „Вже минула свята п'ятонька“, сказав старий боярин, „і можна й поскоромити ся“.

Але князь мимо щирих припросин їв мало. Зате пив багато угорського вина — перший раз в життю пив так багато. І дивувався, що не почуваєть ся п'яним.

Коли попрощав ся і хотів їхати, боярин Чагрів приказав приготувати для нього віз. Але князь не пристав на те: не хотів на возі Чагрова викликати дивовижі в Галичі. Сів на свого коня і поїхав. Не прийняв також синів Чагрова для товариства.

— „Вже білий день“, сказав, „немає небезпеки, що заблуджу“.

Мимо того старий боярин післав синів, щоб оподаїк їхали за ним.

Виїджаючи з дворища Чагрових, чув якийсь прикрий тягар в мозку, що валив його з коня. Але держав ся, що мав сили. На половині своєї звичайної дороги зустрів бирича Яструба й обох прагматевтів матери зі сильним відділом своїх дружинників, зоружених від стіп до голови та з цілою гурмою собак.

Мовчки дав їм знак, щоб завертали. На чолі того відділу приїхав до замку з тяжкими думками. Мав вражіння, що тепер скоро валити-меть ся на нього цілий ряд важких подій.

Як обіймає пристрасть.

Глава четвєрта, котра пояснює стан дєши князя по відкритю його тайни і поведєннє молодої княгинї; оповїдає, чомґ князь перестав їздити до Чагрова і коли знов почав їздити і як тоді молода його жінка пішла на скарґґ до владики Косьми й игґмена Данила та якї проповідї виглосили вони на самє Рїздво Христове і що з того вийшло.

Шумїло і крутило ся в головї князеви Ярославу, коли на замковїм подвїрю зсїдав з коня. Неспана нїч, вражїння і потрясення, пережитї протягом доби, невеселї думки про те, що зробить жінка, як довїдасть ся про все, а також випите вино, що вже починало дїлати — відбивало ся на його чуткїм органїзмі так, що виглядав, як хорий. З усїх сил держав ся, щоби не показати, що з ним дїєть ся.

Начальник замкової сторожі повїдомив його, що приїхало привїтнє посольство від чернигівського князя Святослава Ольговича, про що князеви оповїв уже докладно бирич Яструб.

— „Знаю!“ відповїв князь. „Приказати мому стольникови, щоб гостив їх достойно!“

Ноги під ним вгинали ся.

— „Князь хорий!“ сказав один дружинник зі замкової сторожі до другого.

— „Хто сам їздить по-ночі, шукає немочї“, відповїв другий.

Ярослав по можности скоро пішов до свого терему. На подвїрях замку снували ся чернигівські бояри і побачивши князя, кланяли ся йому

в пояс. Бачив якесь заінтересування чимсь в усіх.

Ледви дійшов до своєї кімнати. Здавалося йому, що долівка колибається під ногами, що цілий терем хитається. Якись відривки думок, як олово тяжкі, ходили безладно по мозку. Настася, Київ, пляни, смерди і закупи, Дунай і Чорне Море, жінка і чернигівське посольство — все мішалося. Чад любови чи вино? подумав і в одежі поклався на ложе. Старий постельничий і молодий слуга князя почали його розбирати. Коли слуга вийшов, постельничий сказав до князя тихо:

— „Сеї ночі — княгиня Ольга — повила...“

— „Сина?“ перервав нетерпеливо князь.

— „Дочку...“

— „Можеш вийти!“

Був хвилину немов пригноблений тим, опісля видалося йому воно байдужним.

— „Хитрий той Яструб, що вже по дорозі не оповів мені про те“, подумав. Почув якесь оправдання в нутрі, що спроневірився жінці і з тою думкою заснув.

Пробудився, як сонце клонилося вже до заходу. Зібрався помалу, довго мився, довго сидів сам при своїм обіді чи вечері і на візвання матері, щоби прийшов до неї, казав відповісти, що незібраний ще. Вкінці пішов. Повідомила його, що прийшла на світ третя з ряду донечка і просила піти до жінки.

— „За ніщо в світі не піду тепер! Не можу! Скажіть їй, що я що йно вернув з дороги. Може завтра“.

Не налягала.

Вийшов до саду. Починали дзвонити під неділю. Погода була чудова і черствим холодом тягнуло від Дністра. Але та чудова погода разила його. Що иншого там, під Чагровом. Як же далека видавалася йому тепер дорога туди. За огорожею саду хтось співав. Якийсь молодий голос. Князь підійшов туди і слухав. Голос співав:

„Чагір хаща, чагір хаща,
чия дівка краща, краща?
чи боярська доч Чагрівна,
чи княгиня Руриківна?...

Задеревів зі здивування. Але слухав далше:

Через греблю, через став!
чого хотів, те дістав,
Коли дістав, то держи,
за другими не біжи!“

Князь постановив не звертати уваги на такі приспівки. Досить довго ходив у задумі по своїх садах.

А сонце заходило червоно, як колись під Теребовлею, де не був вже від десятих лїт. Останні промінї його, мов золоті списи Дажбога, впивали ся в широку ленту Дністра і кровавили її ген далеко, як оком сягнути. Багряна кров з ріки немов розливалася по темніючих полях і лісах, по княжих садах і теремах і по копулах і вежах церков. Мав неясне вражіннє, як би заповідала ся битва, цілий ряд довгих, завзятих битв, з якимсь невідомим а сильним неприятелем, зовсім иншого рода, як мав їх дотепер.

А дзвони всіх галицьких церков дзвонили як опалїлі, аж заливали ся. Князеви видало ся, що найбільш проразливо дзвонить монастирська дзвіниця і що вона приглушує хвилями навіть поважне граннє дзвонів соборної церкви Пресвятої Богородиці.

Вкінці затихли. Тільки в повітрі дροжав ще їх гомін і ставав щораз тихіший і тихіший. Немов доходив з далека. Деся з чагрівських лісів.

— „Що робить моя Настася?“ подумав і почув пустку без неї. Одна-одинока думка була в нїм жива: та, що говорила йому про Настасю. А всі инші мертві і зівялі. Нахилив ся до цвітів, шукаючи за чебриком і не знаходив його. З великих зїльників заглядали йому в очі якісь великі, жовті як заздрість і тверді як недоля, осїнні квітки.

А кругом його терему і в нїм самім і в цілім городі і ген поза ним по дворищах бояр йшла о тій порі Заздрість. І оповідала шепотом про щастє Чагрових і про любов князя з молододою Настасєю. І доходила скрізь. До світлиць батьків, до кімнат материй, до ліжок дівочих, до священничих домів, до єпископського двору. На хвилю спинила ся перед зачиненою брамою монастиря св. Івана, але й там дійшов їй шепіт в неділю рано, як дверник-монах отвирав двері старій міщанці Дмитрисї, що принесла свічки до церкви св. Івана і двом бояринам, що прийшли до сповіди. Спинила ся одначе перед ложем поліжницї, княгинї Ольги, хоч і матір князя і вся служба в замку знала вже як найдокладнїйше „про все, що було“.

Весь Галич аж шумів від найбільш дивоглядних сплетень про князя і Настасю, про її пірваннє княжими дружинниками, про вивезеннє на Волинь і т. и. Багато присягало ся, що на власні очі бачили сильний відділ княжої дружини під проводом самого князя, що віз Настасю на золотім возі, закритім шовками.

Від коли Галич став столицею, не було ще в нїм такої дивовижі. Нарід битком заповнив церкви, а в монастирській церкві св. Івана люди аж млїли з натовпу: всі були цікаві почути проповіді строгого ігумена Данила, що гостро картав переступства законів церкви. Але на велике розчаруваннє міщанства й особливо бояр, що мали дорослих дочок, богослуження по всіх церквах відбули ся як звичайно.

— „Нехай но тільки довідаєть ся про все княгиня Ольга“, потїшали ся всі жадні дивовижі.

Князь вислухав служби божої в церкві св. Спаса і прийняв опісля чернигівське посольство.

Від нікого нї слова не почув про Настасю. Звернуло тільки його увагу те, що тепер його якось цікавіще оглядають.

Свіжа заздрість і старий жаль що йно роз-

вивали ся і сплітали ся до купи під високим замком молодого князя на Галичі.

В понеділок князь переміг себе і пішов до кімнати жінки. Посидів у неї при ложу, сказав навіть кілька прихильних слів і просив, показати собі немовлятко, хоч не мав найменшої охоти, бачити його. Княгиня Ольга очевидно не знала ще про нічо, бо прийняла мужа навіть привітнійше, чим звичайно.

Вийшовши, відітхнув. Настася не сходилася з думки. Не міг взяти ся до ніякої роботи. Приказав осідлати коня і виїхав. Щось тягнуло його до Чагрова і рівночасно відпихало відтам в противну сторону. Вагав ся, куди їхати, коли зїздив із замку. З усіх сторін бачив, як дивлять ся всі, куди він поїде. Не поїхав до Чагрова, не перевіз ся навіть на другий беріг Дністра, тільки поїхав здовж правого берега, в низ, лугами.

Погода, та вічна погода, тяжіла йому як камінь. Коли вона скінчить ся вкінці? Коли ті дощі зачнуть падати? Може бодай тоді сяду спокійно в своїй кімнаті і займу ся чимсь. Дуже бояв ся повороту того стану душі, в яким був, заки полюбив Настасю, хоч знав, що той стан не поверне вже, не може повернути. В мертвій пустці, яка колись окружала його, була вже оаза щастя, з живучим жерелом, зі споминами, солодкими як дактилі, що їх привозять єлинські купці з Візантії.

Почав числити ті ясні, весняні дні свого щастя, що зацвило йому серед осені. Було їх всего рівно чотирнаїцять.

Перший раз почислив їх — і здивував ся, що тревали так коротко, як одна хвиля, як один поцілуй, а прецінь мав вражінне, що пережив щось великого як вічність.

Почував себе давним, дуже давним, старшим від — батька свого, що так недавно помер. Немовби ще бачив, як бояри зпосять з високого терему в срібній домовині тіло його батька і кладуть на велику, чорну колесницю, за якою стоїть його

матір, а перед нею мигтить в останнє пахучий огонь з кедрини, посипаний васильком і маруною. Був свідомий того, що переходить передсінок якоїсь невідомої досі будівлі: бо поражаючо ясно бачив минувність аж до таких подробиць, яких передтим не запримітив, хоч дивився на них. І так пригадав собі, що коли матір вийшла по похороні батька з церкви, то перед нею несли вже тільки золотий знак Комненів, який передтим несли за нею.

Бачив також, що пережив верх щастя в своїм життю — тих чотирнайцять хвиль в лісі під Чагровом.

Нараз із жахом побачив, що віддалюється від Чагрова, від того місця, де було йому найліпше на землі і їде з бігом Дністра, все в діл і в діл, немов до гробу. По мозку шибнула йому думка, що його любов зацвіла — в осені! Пригадала ся йому народня повірка, що коли серед осені зацвітуть вдруге дерева, то се віщує нещасливі, страшні події. Забобонний страх, якого передтим не зазнав, потряс ним. Напрасно завернув коня і летів назад, в противну сторону. Жах, який відчув в тій хвилі, був такий великий, що ціле життя не міг позбутися моторошного вражіння, яке мав, їдучи в діл більшої ріки.

Вїхав в улиці Галича і просто заїхав перед склади Нікона. Переляканий купець вийшов, кланяючися до землі. Князь увійшов до його складу і приказав запровадити себе до окремої кімнати та принести там найдорожші матерії й жіночі прикраси. Вибрав багато, приказав спакувати й відвезти до Чагрова, а на замок прийти по заплату.

— „Віддаш усе те Настасі Чагрівній! Знаєш?“

— „Знаю, знаю!“ вигикав все ще переляканий купець.

— „А памятай, що тяжко відповіш зате, як би хтонебудь довідав ся, від кого сї дарунки“. І вийшов.

Нікон мав такий вираз лица, як би волів

взагалі не зискати навіть такого клієнта, ніж мати таке припорушення.

Приїхавши на замок, пішов просто до кімнати жінки. Представляв собі, що йде до — Настасі і тішився тим самообманом аж до дверей кімнати своєї подруги. Від тоді що днини заходив до неї; лекшало на душі від того самодурства. Доці почали падати, довгі, осінні доці, а князь постійно ходив до кімнати жінки, хоч коротко у неї сидів. Княгиня скоро приходила до здоровля. А в теремі і в городі помалу притихали сплетні.

Минув цілий місяць, а князь ні разу не скермував коня в напрямі до Чагрова. Він мав свою Настасю в душі і в теремі. Від Чагрова щось відпихало його, якась дивна, таємнича сила, яку теперішні, учені люди називають забобою, усміхаючи на доказ своєї висшости над тими, що вірять в прочуттє, в сні, і в інші забобони.

Князь даліше пильно відвідував жінку і навіть зживався з тими відвідинами, привикав до них. Раз увійшов до кімнати Ольги й побачив її — всю в слезах. На перший погляд пізнав, що жінка — знає вже його тайну. Він з дня на день очікував тої прикрої хвилі і се було одною з пружин, що тягнули його розбиту, хору душу до кімнати Ольги. Він боявся тої хвилі, боявся ще більше, чим їзди до Чагрова.

Станув, як вкопаний, хоч добре був приготований на се, що та хвиля наступить і що дня дивувався, що не настає ще. Сподівався вибуху жінки й ошибся основно.

Княгиня спокійно дивилася на своє немовлятко, немов би говорила до нього: „Тебе не любить ніхто, крім матери...“ А до мужа усміхалася крізь слези, на силу, дуже на силу. І була навіть гарна в тій боротьбі зі собою. Несподівано гарна.

Князь опанував здивування і запитав мягким голосом:

— „Ти хора?“

— „Ні, ні, зовсім ні!“ відповіла живо.

В тій хвилі мав певність, що вона була недавно зі скаргою у матері його, що плакала перед нею, що плакали обі, хоч з інших причин і що його розумна матір, єлиньська царівна, давала якісь ради невістці. Перший раз від довгих літ відчув знов прихильність жінки, подібну як тоді, коли їхав в свій перший похід.

Але та прихильність була якась инакша, якась глибока, як пропасть в Бескиді, з якої віяв жах перед утратою мужа. Лишив ся на ніч у неї і був до рана. Весь час мав таке вражіння, як би він лежав без серця, яке мала та друга, молодша і ніжнійша — і без думок, бо вони були в Чагрові, крім незначних, болючих відривків їх. А ся, його подруга, всіми силами хотіла задержати бодай його, без серця, без думок.

Дивну і страшну боротьбу їх о себе відчував всіми нервами і — жаль йому було Ольги, дуже жаль — перший раз жаль, від коли побрали ся. І був дуже ніжний для неї. В білім і чистім ложі її представляв собі золоте листя яворів над жерелом у Чагрівським лісі; сльози радости чи смутку Ольги ділали на нього як журчання жерельної води, при якій пережив своє найвисше щастя.

А княгиня Ольга також обманювала себе: казала собі в думці, що „нічого, нічого“ не стало ся з її мужем, що навіть він більше їй дорогий, як був колинебудь передтим.

Як вийшов з кімнати Ольги, падав перший сніг. Чистий як постіль Ольги і холодний, як думки про неї, а ніжний, як мрії — про Настасю.

Почув проймаючу студінь і дроз на вид того першого снігу, хоч тепло був одітий. Пішов до своєї кімнати, де горів ясний огонь зі сухих полін кедриги й живичної смеречини. Погрів ся коло нього і поспідав при нім. Але чув, що хоч зверху тепло йому, то нестерпима студінь іде

з нутра, зі самоти його. Пішов до матери, але й тут не знайшов того, що шукав.

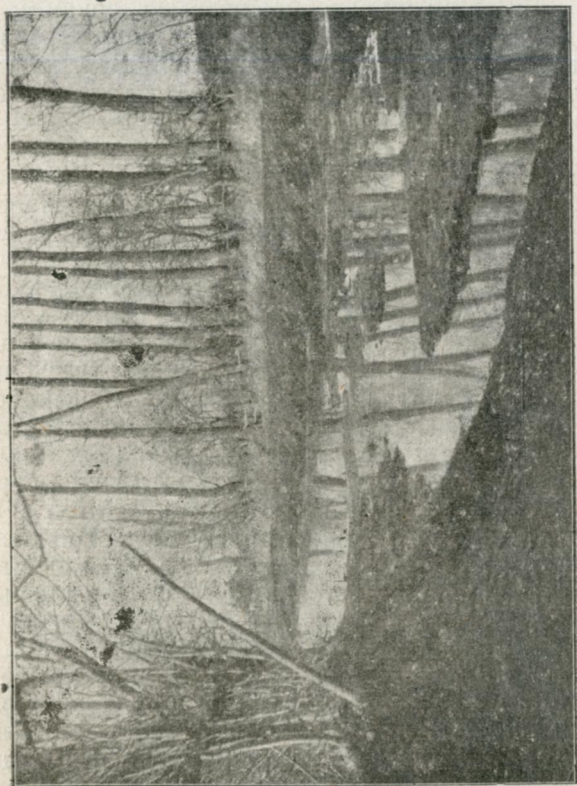
І виїшов.

Кадав без ніякого заміру осідлати коня і не оглядаючи ся, почвадав до перевозу на мутнім, широко розлитім Дністрі. Вискочив конем на беріг і пігнав розмоклими полями до свого ліса. Сніг падав з дощем; було вже коло полудня. Гнав так, аж зіпрів. І почув, як оживає в нім його серце і як широко пружить ся груди і як немов у горячім блиску літнього сонця розцвітають наново його великі пляни. Чув, що се можливе тільки на сій дорозі — до коханої жінчини! І чув ся на віки звязаним з нею.

Приїхав на „свою“ поляну. Сам не знав, як тут знайшов ся. Дерев кругом неї стояли нагі як трупи, обгризені стадами чорної галичі, тай плакали рясними слезами, що за кождим подувом вітру падали міліонами з їх голого віття. Калюжі стояли там, де колись ходила ніжна стопа Настасі, і голодні круки перелітали з криком над місцем, де ще так недавно гомонів радісний щебет Настасі, що тішила ся його дарунками, все одно, чи се були перли й дорогі коралі, або оксамит і жемчуги, чи червоново-синявий, міцний цвіт чебрика, чи велика китиця зі золотого пальчастого листя яворів, в якім укрит для неї чорні ягідки вурдовини. Бо вона тішила ся ним!... На землі гнили останки волокон упавшого давно листя, і воняло гробом і гнилизною. А пуста віяла така, що не припускав, аби його гарна земля могла денебудь бути аж така понура.

Глянув в напрямі жерела. Далеко видно було нагі пні дерев у безлистім лісі. Поїхав своїм заболоченим і мокрим як сам конем. А з нагого гілля дерев падали на нього міліони зимних каплин, змішаних зі струями студеного дощу, що саме пустив ся. Те місце кругом видавало ся йому якесь чуже, ледви пізнавав його. Тільки його стежечка до „жерела Настасі“ немов говорила до нього: „То я, то я!“

Доїхав і станув збентежений: кругом жерела стояла велика вода. Тільки зі сугорба на боці падала до неї з клекотом чистенька жила водиці з „жерела Настасї“. Кругом було пусто, страшно пусто — як у душі князя... Йому здавалося, що і його тут нема, що він уже не існує, помер... Не памятаючи себе, зіскочив з коня і руками шукав по розмоклій землі — слідів Настасї...

Не міг тут довго видержати й поїхав далше, ген, до потічка, над якого берегом укривав Настасю памятної ночі. Ледви знайшов те місце.

Якеж воно було сумне! Брудна струя води лила ся потоком і йшла „впереверти“, як пристрасть. Занесене було те місце, де випростувана й горда стояла мала Настася в світлі смолоскипів і де випав йому меч з руки.

— „Якаж сумна та земля!“ подумав князь у хорій душі своїй. „І така вона вся: від Попраду до гирл дунайських! А найсумнійша десь на мочарах і кругом склистих озер в лісах Погорини“...

Почув сить землі й сказав собі: „Неправду говорив батько! Не хочу більше землі, бо мені вистарчить її тільки, кільки на домовину треба, а моїм трьом дочкам лишу тільки, що все ще будуть забігати коло них усі князі кругом“...

Зломаний і розбитий вертав до замку. Але не вступив до дворища Чагрових. Якась дивно тверда гордість піднімала ся в ній проти того, получена з несміливістю. І ще якась неясна сила відпихала його від тої родини, в якій зацвіла для нього дивна квітка щастя і горя. Не помагало нічого те, що говорив собі: „Вступи! Любов не знає, що то гордість або упокорення!“ Але тоді відзивала ся в ній несмілість. „Прийду в той тихий дім і що там скажу? Чого я прийшов?“ — Прикликував на поміч гордість. Але вона знов зростала надмірно. І таки не міг рішити ся, піти.

І сю ніч перебув в Ольги. Лежав на її ложі, як лежить лист, скинений з дерева: сумний і без життя. Як чув биття її серця біля себе, то здавало ся йому, що сего слухає не він, а инший мужчина, якийсь чужий йому і навіть незнакомий.

Минали дні за днями, а князь не виїздив з терему. Замерзла земля й упали великі сніги. Князь виїхав на лови в Карпати.

Сим разом приємно йому було віддаляти ся від Чагрова, що був і остав осередком його думок. А з Чагрова не приходили ніякі вісти; бодай до нього не доходили. Не бачив також нікого з Чагрових.

— „Не треба пхати ся князеві на очі“, припадали ся йому слова Настасї, які вона чула від

брата Бориса. „А може того Чагорова вже зовсім нема?“ подумав князь у хорій душі своїй. І відчув на ту думку проникливий біль в мозку, що переходив все його тіло. „Що варта без нього вся земля моя від ляцької границі аж по Чорне Море?“

Та вкінці прийшла з Чагорова вістка. Ярослав ніколи не міг собі пригадати, як вона оббила ся йому об уши. Памятав тільки, як вона звучала: була кимсь до когось висказана шепотом, може службою на коридорі перед дверми його кімнати, може в складі Нікона, де заходив вибирати дарунки для Ольги й дітей, бо зближали ся Різдвяні свята. Складала ся з трьох коротеньких слів:

— „Знавш? Настася хора“...

Ся вістка про хворобу Настасі оздоровила його з душевного розбиття й задуми. Наперед мов товченого леду всипала йому в жили, потому мов огнем і приском обсипала. Почув якийсь небувалий приплив енергії, як тоді під Теребовлею, коли йому грозило, що втратить праве крило своїх військ. Тільки сей приплив сил був якийсь більший і тугіший, більш особистий і напрасний.

Спамятав ся на добре аж у конюшні, де приказав вибрати дві найліпші пари коний і закласти до своїх саний. Опісля завізав до себе свого лікаря й лікаря матери, взяв невеличкий відділ кінних дружинників і — виїхав.

Сам повозив кіньми, не оглядаючись на ніщо. Мав вражіння, що скоро наближається до тучі. Твердим, визиваючим поглядом подивив ся на небо. Але воно стояло над Галичем чисте й синє; лиш повітре іскрило ся від морозу.

Пігнав гостинцем до Чагорова.

Було то рівно в тиждень перед навічерем Христового Різдва.

Сим разом далеко скорше довідала ся княгиня Ольга про поїздку мужа. Може тому, що він зовсім явно, немов офіційно їздив до Чагорова, може ізза передсвятчного руху, а може

ше й тому, що зараз по повороті на замок вислав князь у великі ліси за Дністром майстрів і робітників, щоби звозили дерево на будову терему, який мав стати на середині дороги князя між Галичем і Чагровом!

— „Очарувала князя“...

То була тема нового поговору про князя і Настасю.

Княгиня Ольга, довідавши ся про все, довго сиділа у матері князя. Вийшовши від матері, була знов спокійна й привітна, хоч князь уже не показував ся у неї. Аж коли на Свят-вечір князь даючи дарунок найстаршій донечці, несміло подав дарунок і своїй подрузі, вона не стерпіла й вибухла голосним плачем. Плачучи вийшла до своєї кімнати. До вечері не прийшла.

А князь по сумній вечері з матір'ю виїхав на Свят-вечір до Чагорова. Їхав отверто, дорогою, в оточенні дружинників. Дивив ся на синє небо, засіяне зорями і пригадав собі Христове Різдво з діточих літ своїх. І тепер їхав безжурно, як дитина, до своєї Настасі.

Велика світлиця в дворіщі Чагрових, споряджена з грубих, дубових бербен, зі задимленим волоком величезних розмірів, аж сияла від грубих, жовтих як золото, воскових свіч. Тисовий стіл у ній накритий був ясно-рожевою, чистою скатертю в листкові узорі, під якою вистелено пахучим сіном. На середині скатерті пишали ся білі колачі, а кругом уставлені ще були миси. Заставляли саме другий раз вечерю, бо перед хвилиною прибули нові гості. Все було на зразок столової застави в княжій їдальні, тільки все з дерева. Тут, при сім столі сїдав колись постійно на почеснім місці покійний воевода Халдівич, а біля нього молодий варяжський полководець Руальд.

На дубовій долівці, вистеленій пшеничним дїдухом, бавили ся горіхами з ліщини діточки найстаршого сина боярина Чагорова, а матір напоминала їх, що на Свят-вечір горішків не вільно

товчи, ні зубками кусати, бо цілий рік кури не неслиб яєць. Весело й гамірно було в світлиці. Весело бавила ся з дітьми і Настася Чагрівна. На своїм давнім місці сидів полководець Руальд, занятий розмовою з Борисом. Він вже добре говорив по нашому, й оженив ся зі сестрою жінки Бориса, зараз по відкриттю князя з Настасею. Тепер ще час до часу кидав оком на свою першу любку, що пильно слїдила молода Руальдова подруга.

Що йно скінчила ся вечера і перший раз заколядували, як на подвірю дворища Чагрових запорскали коні княжих дружинників, і до кімнати вбіг збентежений слуга, кажучи:

— „Приїхав князь а з ним зо трийцять дружинників!“

Настася змінила ся на лиці, як тоді, на сонцем залитій полянї, коли князь сказав їй, що вона гарна, і засунула ся ще більше між дітий. Може тому, що гарно їй було між ними, бо сама виглядала невинно як дитя, не знаючи, що вже почала сина...

Всі повставали, ще заки князь Ярослав увійшов до хати. Князь увійшов з начальником своєї сторожі й звернув ся мимохіть наперед до Настасї, як би в світлиці не було більше нікого крім неї. Але спам'ятавши ся, привитав ся з господарями дому й відповівши на поклони всім зібраним, засїв на першій місці й посадив біля себе Настасю.

Щасливий був біля неї. Цілий світ не обходив його. Весело говорив і навіть, мов господар дому, кидав кутею в стелю. Пізно в ніч гомонів дїм Чагрових, в яким було двоє дійсно щасливих людей.

І пізно в ніч плакала тихо княгиня Ольга в пустій кімнаті своїй. Сим разом не могла втихомирить її матір Ярослава, хоч прийшла до неї... Не на її прихід ждала вона.

Не діждала ся.

Довго змагала ся зі собою. Вкінці зломала в собі свою жіночу гордість, умила заплакане

личко, перебрала ся і засоромлена пішла темними коридорами до — спальної кімнати мужа.

Тихо як кітка перекрадала ся попри дрімаючого дружинника, що стояв на сторожі на вступі до коридорів тої часті терему, де був приміщений жіночник.

Відітхнула, перейшовши так, що не запримитив її. Не хотіла, щоби хтонебудь бачив пониження княгині, хоч би перед мужем.

Перед дверми спальної кімнати мужа задержала ся на хвилю, бо серце товкло ся в ній так, що трохи не впала.

Застукала несміло.

Ніхто не відповів. Постояла ще хвилину з ковтаючим серцем, запертим віддыхом і зарум'янілим від сорому лицем і рішила ся — перепросити мужа за прикрість на Свят-вечір, заподіянну при столі, при всіх...

Легко натиснула двері, щоб не звернути уваги сторожі, яка стояла при вході на поверх. і увійшла. В кімнаті було тепло і тихо, дуже тихо. Дотліваючий жар огнища кидав лагідне темно-червоне світло на біле ложе князя. Воно було неткнене сеї ночі...

В спальній кімнаті мужа не було нікого...

Станула як задеревіла з болю і від сорому. Стояла довго, мов непритомна, аж поки одна думка, що йшла немов від жару огнища, не перейшла по її зболілим мозку.

— „Ах“, сказала собі тихо в думці, „то стара княгиня длятого приходила, щоб син її мав час, забрати ся, куди йому дорога!“...

І ненависть до свекрухи затліла ся в душі її. Вийшла, так сильно замикаючи двері спальної кімнати мужа, що вони аж відскочили. Йшла просто на сторожу, що стояла при вході на поверх.

— „Запровадити мене до начальника замкової сторожі!“ приказала твердо.

Дружинник, бачучи перед собою жінку князя,

низько склонився і мовчки виконував приказ. А княгиня йшла за ним, до львиці подібна.

Зійшла на долину, де при головних дверях почула:

— „Хто йде?“

Не відповіла нічого, тільки йшла. Сторожа пізнала її, спустила вниз оруже й перепустила княгиню. Вийшла за провідником своїм на замкове подвір'є і далі йшла з незакритою головою, хоч падав сніг.

У сторожевій грідниці терему, що знаходилася напроти головного входу до кімнат князя, спали покотом дружинники на долівці, застеленій дідухом. Тільки один не спав. Він на вид княгині побудив всіх, і вони зараз позривалися.

— „Припровадити тут начальника сторожі!“ приказала гостро.

Метнулися по нього до сусідньої кімнати. Начальника не було. Але прийшов якийсь сотник, що заступав його.

— „Чи князь є в теремі?“ запитала.

— „Не-знаю“... відповів змішаний сотник, низько вклонившись.

— „Хтож має знати се?!“ сказала так гостро, як би ножем тяла. Сотник збентежився ще більше й відповів по хвилі:

— „Князь поїхав!“...

— „Сам?!“

— „Взяв трийцять кінних дружинників“.

— „Куди поїхав?!“

Збентежений сотник відзискав тимчасом притомність і відповів вже спокійнійше:

— „Не знаю... Не говорив мені князь“... поправився. Але його очі блеснули так, що вона не сумнівалася в те, що говорило їй серце. Знала, куди поїхав муж!

— „Збудити моїх дружинників, але тільки Суздальців і приказати їм, щоб зараз зібралися торжественно, як до церкви!“

— „А котрі коні прикаже Ваша ясність закладати до церкви?“ запитав сотник.

— „Не треба ніяких!“

Гордо випрямила ся й вертала туди, куди прийшла.

А як вийшла на поверх і побачила вузку смугу світла зі спальної кімнати мужа, ноги під нею задрожали і слези почали тиснути ся до очий. Чула, що не дійде до жіночника, а впаде по дорозі.

З гіркою прикрістю увійшла до спальної кімнати мужа, упала на ложе і залила його слезами. Плакала, аж заходила ся.

Як виплакала ся, встала. Жар огнища переставав уже тліти і заходив попелом. А в душі княгині розтлівав ся саме такий великий гнів на мужа, що аж поганив гарне її личко.

Перейшла до жіночника, збудила свою зосту і дві молодші дами свого двору та припоручила їм збирати ся. Приказала службі приготувати огонь з кедрини тай пішла до своїх кімнат убирати ся. Взяла чорну, жалібну одіж, як вдовиця й не прибрала ся в ні одну прикрасу, даровану мужем.

Ще не свитало, як вийшла пішки з терему; не хотіла вжити і коний свого мужа. Вийшла зі своєю зостою і двома дамами двору та з двома десятками суздальських дружинників. А перед нею несли на золотім, що року на Різдво свяченим підносі, символ княгині: пахучий огонь з кедрини, посипаний васильком і маруною.

По темніючих ще вулицях і площах Галича снували ся люди в храмних одягах: спішили до церков на Всеночне. Вони з почестю розступали ся перед святим огнем княгині і ставали опісля гуртками, здивувані, що молода княгиня йде пішки і без мужа.

А княгиня Ольга йшла просто до дворища єпископа Косьми.

Довго сиділа там. Опісля пішла далше пішки аж до далекого монастиря св. Іоана, до келії старого ігумена Данила... Невдовзі приїхав там і владика Косьма.

Того Різдва довго дзвонили дзвони монастирської церкви св. Іоана і церкви Рождества

Христового тай пізно зачала ся торжественна Служба Божа в тих церквах.

Князь Ярослав приїхав до Галича так пізно, що не міг уже бути в ніякій церкві на Всеночнім і ледви на час прийшов на головну Службу Божу до церкви Рождества Христова. Довідавши ся, що княгиня ще досвіта без нього пішла до монастирської церкви св. Іоана, а не як що року до церкви Рождества, насупив ся троха, але не сказав нічого і не післав по неї. З матір'ю і найстаршою донечкою удав ся до церкви Христового Різдва.

Правив, як що року, владика Косьма, що через три дні Різдвяних Свят правив тут, а не в катедральній церкві Пресвятої Богородиці. Думки князя не були тут, тільки в малій, деревляній церковці в Чагрові. Мрів. Троха бентежило його те, що княгиня вже отверто показала перед цілим городом, яке між ними пожиттє, але на загальний образ його думок був приємний.

Втім звернуло його увагу те, що владика Косьма вийшов на проповідницю, хоч на Різдво не мав ніколи проповіді.

Якимсь неприродно сильним голосом розпочав єпископ свою проповідь, немов би спішив ся:

— „Во імя Отца і Сина і Св. Духа, Амінь. Зі святої Родини вийшло спасенне міра й очищення людського роду! І в день Різдва Ісуса, заки засядете з родинами своїми споживати дари Божі, помоліть ся широко в душах і серцях ваших і очистіть їх! А найперше зробіть се ви, — мужі і батьки родин! Бо установа самим Богом свята звязь родини вже при сотворенню світа! Во дни они рече Господь Бог: Не добре бити чоловіку єдиному: сотворим єму помічника на землі... І наложу Бог ізступленіє на Адама і успе. І взя єдино от ребр єго й ісполни плотью вмісто єго. І созда Господь Бог ребро, єже взя от Адама, в жену і приведе ю ко Адаму“...

Князь відразу звязав у думці неприсутність своєї жінки зі сею незвичайною проповідю, тим

більше, що очі всіх присутніх, з виїмкою матери, звернули ся на нього. Навіть мала донечка, бачучи, як ціла церков зглядаєть ся на її батька, також видивила ся на нього.

Князеви кров вдарила до голови, гнів і обурення заволоділо ним. Того не сподівав ся по владиці.

— „На щож позволяє собі десь тепер той старий монах, коли сей розважний, образований чоловік, важить ся мені в очі щось подібного говорити“, подумав князь.

Хотів зараз вийти з церкви і видати приказ, увязнити єпископа. Але матір, догадуючи ся, що дієть ся в нїм, благаючим поглядом подивила ся на нього. Ярослав успокоїв ся в своїм першій схвилюванні і слухав дальше, хоч чоло горіло йому під княжим колпаком і хоч як огні палили вліплені в нього очі багатьох людей.

Єпископ говорив оглядно, нї словечком не зачіпаючи нї його, нї Настасі. Але очевидно ціла церков знала, до кого відносить ся та проповідь.

Перемагаючи себе, видержав князь до кінця богослуження і нї словечка не сказав про се по дорозі до матери.

Вернувши на замок, завізвав до себе бирича Яструба.

— „Чи ти, або хто з твоїх людей був у церкві св. Іоана?“

— „Я сам був, бо пішов за княгинею“.

— „Чи княгиня була перед богослуженням у ігумена Данила?“

— „Була. А передтим ще була у владики і владики приїздив зараз до монастиря і говорив з ігуменом“.

— „Чи ігумен мав проповідь?“

— „Мав“.

— „Що говорив?“

Яструб оглянув ся по кімнаті князя і взявши зі стола св. Письмо, подав його князеви та попросив, знайти йому книгу пророка Ісаїї. Князь скоро отворив йому на бажанім місці. Бирич зачеркуючи нігтем „відси — доти“, сказав:

— „Тими словами розпочав проповідь“...

Князь почав читати з середини показаного уступу і читав скоро. Мінив ся на лиці. Читав зразу в думці, потому півголосом, аж пропускаючи з поспіху слова і цілі речення:

...„Сія глаголет Господь: Понеже вознесошася дщери Сіони і ходиша високою виєю і помизанієм очес і ступанієм ног, купно ризи vleкущія і ногами купно іграющія; і смирит Господь начальнія дщери Сіона і відкриєт срамоту їх і отимет славу риз їх і вплетенія златая і трезни ризнія і луници гривеннія і срачици тонкія і обручі і перстні і мониста і сапаястія і художня усерязи і багрянници і утвар храмную!...

І син твой добрійший, вгоже любиши, мечем падет і кріпщій ваші мечем падут!... І восплачутся хранилища утварей ваших і останешися єдина і о землю ударена будеш!“...

Відітхнув і читав дальше від початку:

— „Се Владика Господь Саваот отимет от Іерусалима і от Юдеї кріпкого і кріпку, кріпость хліба і кріпость води, ісполіна кріпкого і чоловіка ратника і судию і пророка і смотреливаго начальника і дивнаго совітника і премудраго архітектона. І поставлю юноші князи їх і ругателі господствовати будут!... Яко оставлен бисть Іерусалим, і Юдея паде і язык їх, яко з беззаконієм не покоряють ся Господеви! Сего ради нині смири ся глава їх і стид лица їх противу ста ім. Гріх же свой яко содомській возвістиша і явиша горе душі їх, зане умислиша совіт лукавий на себе самих, рекше: свяжем праведнаго, яко непотребен нам єсть!... Горе беззаконному! Лукавая бо приключатся єму по ділам єго!“...

В очах йому затьмило ся.

— „Досить!“ крикнув. „Більше не хочу чути про того божевільного, що бунтує в святині, яку будував мій батько і прикрашував я!... Звяжем ми „праведника“ того, яко непотребен нам

єсть!... Але наперед завізви тут зараз начальника сторожі, обох варяжських полководців та начальників наємних Берендіїв, Половців і Торків!... А тимчасом заграли на тривогу — поки що для замку! "...

Князь не посідав ся з гніву. Закликав службу та почав скидати зі себе храмну одіж і надягати кольчугу. Раз-ураз повторяв лиш:

— „Безсоромні крамольники! Заговірники!“

Ще ніхто не бачив князя в такім розяренню.

З вікон сторожевої ґридниці заграли алярмові роги.

В кімнату князя вступив начальник сторожі, боярин Микита Боринич, молодший брат „медведя“ і рівно як він тяжко думающий, але добрий воїн. Князь крикнув до нього:

— „Затривожити в укріпленнях за городом — знаками і гонцями — всі відділи Варягів, Берендіїв і Торків! Хто держить від рана замкову сторожу?!“

— „Третя сотня Веремундового полку! Наші святкують“.

— „Добре! Всіх, що мають службу, під оруже! Можеш вийти!“

До кімнати вступив задиханий полководець Веремунд і молодий начальник Торків. Старий Варяг повідомив князя, що Руальд в Чагрові і що післав по нього, а інші вже йдуть..

— „Заки прийде Руальд, обіймеш команду над його полком і над усіми відділами Берендіїв, Торків і Половців! Три сотні Варягів пішли до Чагрова для оборони Настасі! Потому прорубавши лід на Дністрі, на Лукві і Лімниці, а лишиши тільки обсажені військом широкі переходи!... Потому замкнеш церкви: Рождества Христового, Пресвятої Богородиці і Святого Іоана! Обсадиши дворище владики Косьми і монастир Студитів так, аби ніхто не вийшов ні прийшов, а крамольного монаха Данила, ігумена, увязниши і зв'яжеш і вкинеш тут у підземелля замкові!“...

Старий бувалець Веремунд, як усі в городі, знав уже, що стало ся. Він запитав:

— „Чи княгиня Ольга може вийти з монастиря? Вона ще там є“.

— „Нехай же там остане!“

Вийшли. Ярослав убрав ся дальше поспішно. До кімнати впровадили чотирох начальників Берендіїв і Половців. Князь звернув ся до них зі словами:

— „Зарядить, що треба, варяжський воєвода Веремунд! Відступи!“

Здалека долітало з ріжних сторін ізза города гуртання рогів і труб на тривогу. То збирали ся полки наємних чужинців. На замкових подвірях дав ся чути на снігу проразливий скрипіт великих колес машин, неприготованих до того, щоб їх тепер рухати з місця. То стягали з замку тяжкі пороки, метавки, самостріли і праці та везли на площі Галича. А князь убрав ся докладно, як до бою.

Вже мав виходити, як збуджена незвичайним рухом увійшла до кімнати княгиня-матір і запитала сина:

— „Що се дієть ся, мій сину? Чи хто йде ратию на Галич?“

— „Так, я сам мушу йти війною на Галич! На саме Різдво Господне! Бо не знаю, чи заговірники не приготовані вже докладно!“

— „Які заговірники?“

— „Моя власна жінка зробила заговор й устами владики тай божевільного ігумена взиває до бунту проти мене! Те, що говорив нині владики, ніщо в порівнянні з безсоромними „пророцтвами“ Данила! Він з проповідниці грозив упадком Галичу, голодом і облогою народови, а мені і родови мому смертю від меча!“

Княгиня подумала хвилю й відповіла по-божно:

— „Від коли панує рід Володимира Святого, з якого й ти походиш, не робила ще наша церкв нї бунту, нї заговору проти його членів. Не

робить певно й тепер. Ігумен говорив як старий аскет-загорілець і може подразнений показаним прилюдно терпінням Ольги. Досить булоб, вимогти на владиці, щоб переніс того старця десь до монастиря в Теревовлі або Звенигороді. А владика говорив оглядно, як пастир Христової церкви, до якої і князі належать... Не пізнаю тебе, мій сину! Деж давна розвага твоя? І що зарядив ти тепер? Адже ти сам підіймеш проти себе весь Галич! "...

Князеви з очий бухав огонь пристрасного гніву.

А в його нутрі відбувала ся якась страшна й невимовно болюча боротьба диких сил, що розшарпували його серце й груди. Чув, що не вирветь ся з їх обнять, бо вони в нїм, бо він становить їх. І якась дивна ненависть до всего бухала з нього, мов кров і пожежа зі здобутого города. А в очах, забіглих кровю, стояла перед ним вода, жадоба води, її шуму й студенї.

Він важко віддихав, приходячи до себе й весь час майже не чув, що говорила матір.

Вслухував ся в тупіт копит некованих коний, що починав долітати аж тут: то легка кіннота наємних Торків і Половців зближала ся в розгоні до цитадельної церкви Пресвятої Богородиці.

З вікон терему видно було, як посували ся правим берегом Дністра з обох сторін в напрямі до замкової цитаделі піхотні відділи Варягів в блискучих панцирях, у боевім ладі. А зі замкової гори зісували ся дальше скрипучі і до потворности великі пороки, метавки, самостріли і пращі серед погейкування дружинників „в один гуж“.

На подвірю затупотіло кілька коний, а за хвилию два биричі впровадили до кімнати варяжського сотника в панцирі й шоломі з великим, двосічним мечем.

Він уклонив ся князеви і княгині тай повідомив князя, що Веремунд прислав його сказати, що все йде правильно, що часть злишних сил

буде зараз зібрана кругом замку і що ігумена Данила увязнить ся і доставить ся тут аж по обсаді площ і вулиць.

Вклонив ся і вийшов.

Побожна княгиня, почувши про приказ увязнення святого старця, видивила ся на сина, мов би почула щось вправді дуже страшного але неможливого. В її очах малював ся жах. Помалу піднесла праву руку і перехрестила сина, опісля себе. Не могла вимовити й слова.

Син почув ся до повинности, витолкувати сей крок. Не міг якось сказати, що той монах болючо зачіпив його дразливе місце — прокляв сина, якого ще на світі нема! Але вкінці зважив ся і сказав.

Стара княгиня знала вже, що Настася при надії, а від византійського лікаря довідала ся, що велика перевага мужеського пола в родині Чагрових вказує на те, що більша є правдоподібність, що буде син, чим дочка.

Аж такого завзяття в нападї святого старця не сподівала ся, бо і для неї був дорогий той внук, хоч і неправого ложа. Подумала ще тільки, що може князеви донесли неправду, але не сказала того, щоб не дразнити і так в найвисшій степені подразненого сина. Вона не знала, що він ще не зовсім показав їй глибину свого гніву: Ярослав не міг сказати матері, що ігумен Данило закинув його невинній Настасї, що вона належить до „іграющих купно ногами!“

Відчуваючи, що пристрасний гнів сина горячий як жар і що тепер ніщо його не ослабить, тільки ще роздратує, м'яко попращала ся з ним і пішла до своїх кімнат. Сїла при вікні, що виходило на подвірє і ждала, тихо плачучи. Довго ждала. Чула, як на Дністрі, Лукві і Лїмниці рубають лід варяжські полки, чула скорий тупіт кінноти і рівний та тяжкий похід піхоти і скрипіт потворних машин. Галич ще мовчав, хоч,—як говорила між собою перелякана, жіноча служба,—великі маси народу збирали ся кругом церкви

Пресвятої Богородиці, куди їм заступили дорогу сильні відділи Варягів.

Задзвонили на вечірню в церквах Галича; але не дзвонили три найважнійші церкви; якраз кругом них збирали ся мовчки великі товпи народа, серед якого кружляли найдивнійші вісти. А кожда з них долітала до замку крізь кордони Варягів, одна дивнійша від другої. Від одної з них задрожала на цілім тілі побожна княгиня Евдокія.

Щож оповідала та вістка?

Вона оповідала, що в монастирі св. Іоана Варяги зарубали суздальських дружинників княгині Ольги, які на її приказ не хотіли зложити оружа й виволікають з келії звязаного ігумена Данила, що сивим волосом своїм замітає землю...

Дрож перейшла її як електрична струя. Вона упала на коліна і молила ся горячо до Бога, молила ся за сина і внука свого, за ігумена Данила і за Настасю Чагрівну, що принесла щастє її синові, бодай на короткий час.

Але не вислухав Бог нї одної молитви її.

Ще не передзвонили дзвони галицьких церков, як на замковім подвір'ю задудніли колеса колісниць і копита коний кінного відділу. Княгиня виглянула вікном: там з воза окруженого їздцями витягали високі скандинавські ратники старого ігумена Данила. Руки мав звязані як до молитви, а біле волоссе його і борода були в неладї.

Крикнула й упала зімлівши.

А по Галичі як полумінь летіла вістка про увязнення святого старця Данила. І затряс ся з обурення великий престольний город — затряс ся в усіх дільницях своїх аж по Сокіл і Крилос, по Бринь і Вікторів, по Косину і Питрин, по Тяжів і Селець, по Чешибіси і багна Бистриці.

Находила ніч і замкнули всі брами міста. Але за окопами й укріпленнями города збирало ся темне як ніч хлопство і невольники бояр. По вулицях столиці літали як вихор кінні відділи

Торків, Берендіїв, Половців і тяжко ступали заковані в панцирях Варяги.

А між тим ішла вже фурія ворохобні — в розхрістаній одежі, з огнем в очах, що страшно світив на снігом засипаних, людьми її військом залитих площах і вулицях столиці. Йшла і липала кривавими очима — на високий терем, на радну гридницю, на золотий стіл Ярослава.

Б далекий дорозі.

Глава п'ята, яка має на цілі пояснити сьть різниці між князем і невольником, представити коротко переживання Мирослава в землі. де написано сильні книж коран, і причини далеких походів ісповідників пророка і скорі завоювання ними великої й багаті Індії, про які знали вже наші старі билини, та причини тої прѣдкести, яких власним оумом дотеркнув ся Мирослав, що як невольник ішов зі своїм паном на завоювання Індії; пояснити страшний закон Карми і чотири головні межі пізнання людини і всім стежкам, що провадять до знищення людського терпіння як бачив їх індійський королевич Сідгатто; представити подруги Мирослава і смерть її і поворот Мирослава до рідної землі в 17-тим році блѣканини.

Скоро йде навіть князь-ізгой, помалу йде невольник.

Бо власть, як любов, має тисяч очий і міць незглибиму. Се наймогутнійші сили людства, в таємничий спосіб звязані з собою, як нерозривне подружжє. Одна викликає другу, як опікунку свою. А що тїнь любови називаєть ся ненависть, а тїнь влади жорстокість, то й вони вплетені в ту таємничу звязь.

Власть уродила ся з любови.

Колись давно, в часах, про які не знає нічого оповісти найстарша літопись українського народа, один з забутих предків Ярослава одержав власть як вожд одного племені нашого народу, як представитель його сили в потребі.

В якій потребі?

Хто знає про се оповісти?

І та власть як дорогий клейнод переходила з покоління на покоління. І хоч все глибше вкорінювала ся в народ, і хоч як розгалузив ся рід

Володимира Великого, — той старий клейнод любови світив кождому з його членів, навіть тим, що втікали в чужину.

І за ними йшли хоч би уривки народної любови, що виходить укрита з заулків душі, як мрака з яруг. І тому — скоро йде навіть князь-ізгой.

Помалу йде невольник.

Він взагалі не посуваєть ся сам. Він власність свого пана. Бідні ви всі невольники, прив'язані до своїх панів, як вони не називалиб ся. Ви так помалу йдете колючими стежками свого життя...

В десятім році скитання дійшов Мирослав Крушина, запроданий в неволю член галицького посольства, в дику і непривітну, тверду, як його доля, пустиню Гедрозії.

Тут пізнав, що навіть пустині так різнять ся між собою, як людські долі. І жаль йому було пустинь Арабії, де перебув девять найкрасших літ свого життя, де пізнав велич Божу і красу людей та їх злобу.

А тепер ішов камяною пусткою Гедрозії, денна спека переходила горяч арабської пустині, а нічний холод рівнав ся карпатській студії. І ся пустиня також була безводна, хоч лучали ся в ній нагальні зливи. Але брудні струї дощу, що бурливо летіли по кам'яній підставі шілинами, потрісканими від спеки, щезали так скоро, що навіть хлєптаюча язиком собака не могла заспокоїти спраги.

Зі зростаючим жалем згадував Мирослав країну, над якою посідала власть „читанка“ пророка Магомета, а яку він за десять літ неволі зміряв вшир і здовж своїми молодими ногами. Був у т. зв. „Щасливій Арабії“ або країні Ємен, був у легендах озореній Сабі, відки давно-давно вийшли основники абісинського царства, був на пустинних височинах країн Недж і Гіджжас, що до потворности великими сходами спадають аж до филь Червоного Моря і де кочують убогі

бедуїни, свїбідні мешканці пустинї у вічній боротьбі між собою; навчив ся їх мандрівного способу життя в шатрах з волосїння і їх гарних пісень, що вихвалюють коний і героїв та пізнав їх стару віру, останки якої лишили ся в народї й геть-геть по прийняттю „святої читанки“ пророка, званої „коран“, що починаєть ся від слів:

„В імя Аллага,

Милостивого, Милосерного!

„Хвала будь Господу, Пану світа, Милостивому, Милосерному, — Цареві в судний день! Тобі служимо, до Тебе о поміч кличемо! Веди нас правою стежкою, стежкою тих, яким Ти ласкавий, а не тих, на яких Ти гнівний і не блукających“...

Невідому путь і непевність осолоджувала йому тільки думка, що може дійде до таємничої християнської держави попа Івана. В її існування вірили християнські народи Європи через усе середновічє. І чим дужше напивав на них могаметанський меч, тим більше кріпшала їх віра в таємничу християнську державу в глибинї Азії, відки має прийти сила, яка побє невірних і освободить від них Святу Землю.

Мирослав належав до тої породи людий, що мають щастє в нещастю. В другім році неволї купив його від властителя купецької каравани один не старий ще шейх бедуїнів, Ібрагїм бен Амру, що старав ся жити по приписам корану і наслідувати пророка.

Був то чоловік справедливий, добрий і загально поважаний. Він строго виповняв пять головних приписів ісламу: вірив, що є тільки один бог Аллаг, котрого пророком Магомет, мив ся і молив ся пять разів на день, лицем обернений до Мекки, постив від рана до ночі в місяці Рамазан, давав що року сорокову пайку всего майна свого на убогих та в місяці Зулгїджа ходив на прощу до святого каменя в Каабі.

Крім того виповняв по можности й инші приписи ісламу: здержував ся від гри, вина

й заборонених страв, був гостинний для подорожних і чужинців, добрий для невольників, слуг і жінок та все думав про участь у святій війні проти невірних, яку пруписує 66-ий уступ осмої глави корану, кажучи:

...„Запалюй вірних до боротьби; й коли між вами буде хоч би двацять витревало-хоробрих, то переможуть дві сотні; а як таких буде між вами сто, то вони переможуть тисячу невірних“...

Шейх Ібрагім, що хотів совісно сповняти всі приписи корану, який наказує боротьбу з невірними і гостинність для чужинців, постановив собі, навернути молодого Мирослава. В тій цілі дав йому не тяжку службу і можливість, познакомити ся зі „святою читанкою“ пророка та часто говорив з ним про релігійні справи, розпитуючи притім і про рідний край Мирослава, а розстаючи ся з ним, дорікав йому за „невірство“ лиш лагідними словами стодевятої глави корану „про невірних“, що зовсім не годили ся зі зазивом до боротьби з ними!

„О, невірний! Я служу не тому, котрому ти служиш... Тобі твоя віра, а мені моя віра“.

Мирослав, окружений від довгих літ ісповідниками ісламу, був би може вкінці прийняв ту віру тим більше, що втратив усяку надію, коли-небудь вернути до рідного краю, — як би не жидівські купці, з якими зустрічав ся в мандрівках свого пана по Арабії. Стрічав їх хоч і не в великім числі, але скрізь: і в оазах пустинь і в надморських місточках і навіть в горячій як пекло, неродючій, пустинній долині, де було святе місто ісламу, зване Бекка або Мекка. І скрізь вони молили ся до свого бога, звернені лицем до Єрусалиму і скрізь у навечере свого саббату запалювали ясно горіючі свічі і при їх блеску згадували зруйновані мури єрусалимського храму.

Ті витревало засвічувані свічі і тут, в пустині, і в далекім Галичі, не давали йому забути про той Галич і раз-ураз пригадували йому рідну

країну; були мов ясним лучником з нею. І пригадували йому ряд великих свіч зі жовтого як золото воску, що горіли перед царськими вратами в храмі Пресвятої Богородиці, де певно молилася за нього його матір зі сльезами в очах.

І він очікував помочі-ратунку з далекого храму в Галичі, від Пресвятої Матери Ісуса, що знала материнський біль і розпуку. І ходив зі сльезами в очах, як узрів святочні світла в шатрах купців гебрійських тай разом з ними звертав очі свої в напрямі на північний захід.

А перед очима його ставав тоді величній Галич в усім блеску своїм: виразно як образ фатаморгани зарисовувалися перед ним білі вапняні стіни Галича і форми склепінь його церков, що світили серед зелені і сипали іскри своїми золоченими копулами та немов горіли на верхах. Так добре бачив престольний город той між зеленю пахучих садів на залуквянській височині від Дністра — по Сокіл і Крилос, по Галицькі Ворота, по Бринь і Вікторів, по Косину і Питрин і ще далі — по Тяжів і Сілець, по Чешибіси і багна Бистриці і ген за Лімницею висше Дністра.

Розвернув ся перед ним Галич в окопах своїх, на верхах сугорбів, кругом малих і великих, близших і дальших укріплень з мурованими церквами, монастирями, дворищами бояр, міщанськими садибами й домами вільних смердів.

А там на високій, стрімкій, подовгастій скелі піднімається могутній, княжий терем, окружений подвійним перстеном ровів і окопів, наїжених дубовою палісадою; з трьох сторін боронять доступу до нього води Лукви і її допливів, що піднімаються терасами і творять перстень ставів, при яких мелять млини. Зпоза його ровів і окопів, засік і оборонних веж видніє білими стінами з тесаного каменя сильно укріплена цитадельна й катедральна церков Пресвятої Богородиці, що тоне в золотім блеску власної копули; промінне її золотого хреста видно на кілька миль кругом.

А на майданах гамір і шум, брязкіт оружа і блеск багатой одіжи та безліч всякого добра...

Помалу Мирослав задубів у неволі і серед чужих, не чуючи ніколи звуків рідної мови, почав забувати її потроха. Виразно лишалися в його пам'яті лиш пісні, які від дитинства чув від матери, молитви і поодинокі уступи з богослужень і псалмів, які голосно повторяв на самоті.

— „Ні, ні!“ думав при тім, „то неможливе, щоб Аллаг був правдивим Богом, бо як би так було, то був би своїм ісповідникам дав в посідання мій рідний край, а нас як невірних пхнув у сю пустиню, де південні біси котять піскові урагани, що засипають оази й останки життя“...

І дивився на іслям як на віру заблукавших, відвертаючись від забобонних бедуїнів, що над купою піску в пустині доїли верблюдниць й опісля молили ся до неї. Не імпував йому навіть чорний камінь Кааби в городі Мекка у країні Гідж-жас, який мав принести з неба ангел праотцю Аврааму, а який був з початку білий, тільки почорнів від поцілуїв грішних, хоч правовірних ісповідників ісляму. Впрочім святині Кааби не бачив на власні очі, бо невірних не пускали навіть за ворота Мекки.

Одначе мимо всего болючо відчував на собі найстрашніший прокля́н корану: „не мати-меш потомства!“

Як горячими ночами або ще горячішими днями лежав в тіни шатра і вслухував ся в жаркий віддих пустині, відчував всім єством страшний прокля́н корану, звернений до неправедних і злих.

Раз пан його, шейх Ібрагім, закупивши більшу скількість невольниць, сказав до Мирослава:

— „Могаммед бен Круш! За твою вірну службу позволяю тобі вибрати невольницю білу як сніг, гарну як кедра з Ливану і струнку як пальма“.

Але Мирослав подякував за той доказ ласки свого доброго пана. Не хотів лишати потомства свого в пустинях Арабії на біду й поневірку. І рішив ся донести на собі до кінця страшний проклін корану, що засуджував його на самоту.

В розмовах зі своїм добрим паном був зовсім щирий і коли він захвалював йому „правдиву віру“, Мирослав запитував його:

— „Чому ж Аллаг не дасть своїм вірним такої країни, як мій рідний край?“

— „Дав вже не одну таку і ще красшу країну“, відповідав Ібрагім бен Амру, „і прийде час, коли ісповідники ісламу зовоюють всі землі світа“.

В тім часі вони дійсно перли з великим розгоном на схід і пан Мирослава дав ся також унести загальній струї та рушив з іншими на війну проти невірних.

Через скелисті пустині Ірану лавами перли ісповідники пророка далеко на схід сонця. Заняли вже Пенджаб, „країну п'ятьох рік“, — перейшли мечем і огнем землі над великим Індом і перли дальше в долину святого Ганга, в глибину багатой Індії, про яку Мирослав знав тільки те, що співало ся про неї в старих билинах наших. Туди взивав їх вимираючий вже рід ісламітських князів-завойовників, Ганзевидів, що княжив у городі Лягор.

Під зеленим прапором пророка перейшов Мирослав спалені сонцем пустині Ірану. Мав уже час збайдужніти на нові вражіння, — тільки див бачив, від коли з боярином Микуличем опустив Галич. Але як вступив на землю багатой Індії, отворив очі з диву: тут побачив природу, якої досі не видів. Чудово пишали ся на сонці дерева тик і сал та дивні смоківниці, що з галуззя пускають корінне і розростають ся без кінця. Взрів дерева коркові, перцеві й кардаманові та важний бамбук. Побачив диких слонів, тапірів, носорогів і королівського тигра і пишного парда і дивних малп і страшних, їдовитих змій.

Але ні ті дива природи, ні десятки тисяч понищених городів, осель, святинь і монастирів, з котрих деякі були потворно великі і чудово гарні, — не зробили на нього такого сильного вражіння, як одна думка, яку почув від старенького ісповідника Будди.

Одначе заки Мирослав зустрів ся з ним, перейшов море огню і крови. Бо визнавці пророка Магомета йшли як пожежа і підбивали все кругом — по памятним словам 66-го уступу осмої глави корану. Оглядаючи страшну руїну й море людських мук, що виплило з тої „святої читанки“ пророка, пригадував собі Мирослав нераз слова свого мудрого князя і товариша Ярослава Осмомисла про силу, яку має книга. Дуже хотів би був мати зі собою своє Святе Письмо, але що про се й думати не було що, возив зі собою „читанку“ пророка і зачитував ся в ній, що справляло велику радість побожному Ібрагімови. Знав вже на память всі її сто чотирнайцять глав, поділених на 30 рівних частий і призначених на всі дні місяця Рамазан. І розумів її добре з виїмком таємничих букв, уміщених перед деякими главами, що їх і досі не пояснили учені. Він говорив зі своїм паном про таємничі знаки корану і разом з ним набирив переконання, що в них укриті імена країн і городів, над якими повіватиме зелений знак пророка.

В часі одного бунту в величезнім городі Бенарес, де були тисячі святинь, смертельно зранено Ібрагіма бен Амру. Він на смертельнім ложі пригадав собі слова корану:

— „О ви, що віруєте, уділіть иншим з того, чим заосмотрено вас, заки прийде день, в яким не буде купна, ні приязни, ні протекції“...

Пригадав собі й хоч вони відносили ся лише до вірних, дарував Мирославу волю тай уділив йому пайку з великих своїх богатств, що повстали з воєнної добоичі.

Мирослав відітхнув свobodно — перший раз від одинайцяти літ. Щиро помолив ся до свого

Бога за душу покійного Ібрагіма бен Амру, купив собі дім і великий огоро́д в чудовім городі Бена-рес та кількоро невольників і почав роздумувати над тим, як дістати ся до дому. Тепер вірив вже твердо в те, що Пресвята Богородиця вислухала в галицькім храмі молитву його матери, що допоможе йому, вернути до неї.

Здавав собі ясно справу з великих трудно-стий свого заміру і горячого бажання. Ізза них не міг він досі й подумати про переведення численних плянів утечі, які весь час мучили його. Бо втікаючи міг дуже легко бути зловленим, або загинути в пустині, або потрапити в далеко гірші руки чим передтим. Тепер постановив передовсім довідати ся про те, якими краями найліпше йому вертати до дому.

В сусідстві жив старий, заможний чоловік, іменем Ратгапальо, що вічно сидів над книгами. Мав він тільки хоро́го сина й донечку. Був се нащадок високого брамана, скритий приклонник Готами Будди.

Сю віру вже від довшого часу сильно переслідували брамани й безпощадно винищували її приклонників так, що вона геть щезала в країні, з якої вийшла, а розвивала ся тільки за гімалайськими горами.

З тим старцем запізнав ся Мирослав, щоб навчити ся від нього потрібних йому в дорозі річий, а передовсім мови і звичаїв. Що правда, то мови вчив ся більше від ніжної донечки буддиста, чим від нього.

Була вона ніжна як сяйво місяця першої квадри, біла як найбільша боярська донечка з холодних провалів Бескида і мала очі чорні як ніч та сумні, як недоля. Може скривали ся в них тисячлітні трагедії найстаршого народу арійської раси, що давно-давно крізь пустині Ірану вдерся в сю дивну країну мечем і огнем, як вдирали ся тепер послухники корану. Але знайшов ся серед такої глоти народів і племен, що мусів строго відділити себе від них, аби не потонути

в їх морі. Коли руки воївників його втомили ся від убивання, що тревало довгі сотки літ і коли очі вождів його переситили ся видом крові і пожеж, а кругом них все ще кипіло непереглядне море людий чужої їм породи, що грозило проковтненням їх, сотворили великі жреці племені Аріїв святі книги, яким удало ся доконати того, чого не могли доконати ні мечі, ні пожежі: закували в найтяжші кайдани думку і душу завоюваних але незнищених народів і вмовили в них, що самі боги сотворили їх невольниками білих Аріїв, з якими не вільно їм ні любити ся, ні братати ся, ні сісти біля одного стола, ні навіть без гріха глянути їм в їх ясне лице. А в Аріїв вмовили святі книги браманів, що вони призначені богами до панування, поки задержать чистоту своєї крові.

І було так довго, дуже довго, аж поки на півтисячеліття перед Христовим Різдом в білій, мармуровій палаті могутнього арійського князя Судгодано не прийшов на світ син, Сідгатто. Коли він підріс, не покинув свого князівства і гарних жінок, і сина та скарбів своїх, не вирік ся їх і не взяв на себе жовтої одежі жебрака тай не пішов пішки дорогами без краю, навчаючи про братерство всіх людий і інших живучих сотворінь, про милосерде до всего, що дихає й росте, про убивання в собі пристрастий і жадоб.

Наперед пішов до святого міста Бенарес, де були тисячі браманських святинь, переповнених золотом, дорогим самоцвітним камінням і слоневою кістю, хоч кругом гинули люди голодовою смертю. Тут, в гаю оленів, при віщунській скелі, пустив в обіг колесо своєї науки. І пішло воно по великій Індії з таким розгоном, що не могли здержати його ні тисячі святинь браманів, ні могутні князі індійські; перекотило ся через найвисші в світі гори і пішло пустинями Тибету.

Довго боролася стара віра з новою наукою Готами Будди. світила Азії. Аж як минуло близь-

ко півтора тисячі літ, перемогли брамани і в цій Індії почали винищувати приклонників Будди.

Що йно по двох літах доброго життя Мирослава зі старим буддистом довідався від нього Мирослав тайни його віри.

Сидячи біля ложа його від літ хорого сина, слухав Мирослав оповідання старого про науку Совершеного:

— „Як зпоміж всіх дерев найкрасший запах дає сандалове дерево, так зпоміж всіх наук найвисший розум в науці Совершеного... Як вислухаєш і приймеш її, вона здійме з тебе кожду прикрість і кождий біль життя, як здійсмають тяжке ярмо з вола.

— „Ся наука то обявлення одной одинокої правди: святої правди про терпінне і про його жерело і про спосіб його знищення. Прихід на світ, се терпінне, слабість, се терпінне, злука з тим, що нам не мило, се терпінне, розлука з тим, що нам мило, се терпінне, всяке привязання до чогонебудь, се терпінне, любов, се терпінне, смуток, се терпінне, біль, се терпінне, журба, се терпінне, горе і розпука, се терпінне, старість, се терпінне, молодість, се найбільше терпінне, умиранне, се терпінне. Словом — нема в світі нічого, що не кінчилоб ся терпіннем.

— „Бо все на світі минає, а вічне лиш одно терпінне“, — сказав Совершений. Ось слова Совершеного: Є, брате, такий час, коли зовнішні води шаліють, затоплюють села і міста, престольні городи, краї й держави. А є, брате, час, в котрім води великого моря стоять лише в сім пальм високо, в шість пальм високо, в пять пальм високо, в чотири пальми високо, в три пальми високо, в дві пальми високо, в одну пальму високо. Але є, брате, час, коли води великого моря сягають лише в пів хлопа, по бедра йому, по коліна, по кістки. А є, брате, і такий час, коли води великого моря не мають навіть висоти наперстка.

„І показуєть ся, брате, що ті безмежні збірники від підлягають законам знищення, розкладу і змін.

„І є, брате, час, коли зовнішній огонь шаліє і нищить села та міста, престольні города, краї й держави, захоплюючи й пожираючи луги і лєвади, ліси і ниви і поля цвітучі та все випалює. Але приходить час, коли мусиш огник роздувати віялом. І показуєть ся, що минуча сила вогню і що він також підлягає законам знищення, розкладу і змін.

„І є, брате, час, коли зовнішнє повітрє шаліє, пориває села і нищить престольні міста, краї й держави та завіває їх на все порохом і піском. Але є, брате, час, коли пальмовим віялом навівати мусиш вітрець на себе і коли навіть в пливучій воді не ворухить ся стебелина.

„І показуєть ся, брате, що минає незмірна сила зовнішнього повітря і що й вона підлягає законам знищення, розкладу і змін.

„Підлягає тим законам і тіло наше і те, що є основою його появи. Минає й сила вражіння й те, що є основою його появи. Минає спостерігання і те, що є основою його появи. Минають і почування і те, що становить їх основу. Минає і свідомість і те, що становить її основу. Бо з проминаючих річий зложено все те і як же воно моглоб вічним бути? Чим для нас нині — вчєрашній день з усею його радістю? Лише сном і призраком! А чим буде нинішній день — завтрішньому, завтрішній — позавтрішньому і ціле життє — супроти хвилі смерти? Минуть всі його радости й утіхи, на завсїди минуть! А лишить ся тільки терпіннє, безіменне терпіннє. Бо все проминає, як тлінь. А вічне є тільки терпіннє в безмежнім і страшнім вирі Самсара, що кїтлує терпіннєм нескінчені верстви мільонів лїт...

— „А жерелом терпіння — жадоба і пожадання: жадоба життя і зросту-розвитку, жадоба розкоші й утіхи та й навіть жадоба відпочинку і спокою. Людина може спасти ся від терпіння лише тоді, коли знищить в собі жерело терпіння. Бо в ній і тільки в ній є свята сила на знищеннє терпіння...

— Є вісім стежок, що проводять до місця, де в душі людини є неспокійне жерело терпіння, що мінить ся нескінченим числом усяких красок. Як перейдеш першу стежку, вступи на другу і так дійди до осмої і перейди її. Всі ті стежки показує тобі Скінчений і Совершений Готама Будда, світило світа, якого науку затемнили його вороги і приятелі, а останнє і найвисше єї зернятко перекажу тобі аж тоді, коли смерть замикає-ме мої очі, що мабуть невдовзі вже наступить.

— „Хто хоче йти стежками Совершеного, мусить наперед позбути ся думки про рідний край і власну родину. Бо хто живе в своїм домі, той має багато труда, багато клопоту, багато заняття, багато журби і не може відречи ся світа і справ його. Про се не може бути сумніву, бо коли запитали Совершеного:

— „Чи є, Готамо, такий домовитий чоловік, який не пірвавши домашних звязків, в хвилі смерти зробив би кінець терпінню?“ — відповів Совершений:

— „Нема такого домовитого чоловіка, який не пірвавши домашних звязків, в хвилі смерти зробив би кінець терпінню“.

— „І ще один доказ є на те, як дивив ся Совершений на зірвання родинних звязків: Раз учив він біля города Саватті в гаю Ёта. А в тім часі прийшов там з гір аскет Санґамаї, щоби побачити Совершеного. Довідала ся про те жена аскета і взяла свою дитину і прийшла до гаю Ёта і сказала до мужа свого: „Ось, подиви ся, се твій синок, аскете: прокорми мене!“ Але аскет Санґамаї, що наближав ся вже до совершенства, продовжав свою мовчанку. І тричі повторила вона те саме. Але аскет продовжав свою мовчанку. Тоді сказала до нього жена його: „Ось подиви ся, се твій синок, аскете: прокорми його!“ І поклала синка перед ним і пішла. Але аскет ані на дитину не глянув, ані словечка не промовив. Колиж колишня жена аскета оглянула ся здалека

й побачила, що він не дивить ся на сінка, подумала: „Той аскет не турбуєть ся навіть власною дитиною!“ вернула, взяла дитя і пішла.

— „І бачив се Совершений своїми божеськими очима і сказав до своїх учеників отсі слова:

— „Приходом своїм не втішила його, відходом не засмутила: монаха, освободженого від туги, називаю правдивим браманом. Бо чи має чистий бог Брама який небудь інтерес для свого дому й господарства, для жінки і дитини?“

— „Ні, совершений Готамо“.

— „Чи має він почування ненависти?“

— „Ні, совершений Готамо“.

— „Чи має він в собі злобу?“

— „Ні, совершений Готамо“.

— „Чи має він нечисту думку?“

— „Ні, совершений Готамо“.

— „Чи має він непостійну волю, чи постійну?“

— „Постійну, совершений Готамо“.

— „А чи брамани не дбають о свій дім і господарство, о жінок і дітей?“

— „Вони дбають о те, совершений Готамо“.

— „Чи не мають вони ненависти в серцях своїх?“

— „Мають, совершений Готамо“.

— „Чи не мають вони в собі злоби?“

— „Мають, совершений Готамо“.

— „Чи не мають вони нечистих думок?“

— „Мають, совершений Готамо“.

— „Чи воля їх постійна, чи непостійна?“

— „Непостійна, совершений Готамо“.

— „З того бачите ясно, що сей аскет подібний до високого бога Брама і по смерті своїй може получить ся з ним“.

— „Так сказав Совершений у стопахтдесятій третій проповіді своїй, котру проголосив біля города Саватті, в гаю Ета“.

Мирослав з запертим віддыхом слухав науки старого буддиста, а в нутрі його все бунтувало

ся проти неї. Отож його святе бажання, побачити рідний край і матір та родину малоб бути зле, малоб бути жерелом терпіння, значить зла. Не міг ніяким чином згодити ся з сею вірою, але слухав дальше уважно. А старий учений говорив:

— „Перша стежка до спасення перед терпінням се правдиве пізнання, яке знайдеш в науці Совершеного; друга — се справедливе роздумання її; третя — справедливе рішення, — четверта — правдива мова; пята — справедливі діла; шеста — справедливе життя; сема — добре змагання; осма — заглиблення в собі.

„Коли перейдеш тих вісім стежок, що проводять до спасення, переконаєш ся, що спротивити ся тій науці не може не тільки людина, але навіть ніякий бог. А тоді ирийдеш до останнього пізнання: що привязання до чогонебудь буде, а непривязання не буде. І як ти з нічим вже не будеш звязаний, прийде до тебе думка Совершеного і найвисша мудрість стане твоїм уділом. Тоді ти знати-меш, що не приносить терпіння лиш те, що не переминає, а не переминає лиш одно: неістніння. Воно прийде до тебе, коли в тобі висохне жерело всякого терпіння.

„Тоді ти будеш спасений і вже ніколи не повернеш на сей світ, бо досягнеш одинокої пристані, — досягнеш неістніння... Лиш неістніння нірвана се спасення людини від мук і терпіння“.

Піт облив Мирослава, як вислухав зимно як розум науки Совершеного, котрої останню тайну ще закрив перед ним старий буддист. Се була наука гробу людського щастя і задоволення, хоч ясна і зрозуміла, як сонце. Вже ліпше подобала ся йому стара як світ віра браманів з її тисячами богів і страшною карою переходу душі в ріжні сотворіння. Вона бодай не замикала можности світового змагання і праці для своїх і для себе, для уладження їм і собі як найкрасшого життя.

Що за тайну може ще в собі скривати та дивна наука? думав Мирослав. І пильно виучував з Талею святу науку Совершеного. Дивував ся високому знанню і гнучкості ума донечки старого роду браманів. Але останньої тайни науки Сідгатта не могли знайти й обоє.

Ще довго прийшло ся йому ждати на виясненнє тої тайни.

По літах муки помер син його старого приятеля, а батько на очах збирав ся, піти його слідом. І раз під вечір закликав його до себе тай сказав:

— „Чую, що наближаєть ся мій кінець, а не хочу не додержати тобі слова, бо се противне науці Спасителя. Як я пояснював тобі його науку, згадав я раз про Бога. Зробив я се тільки тому, щоб тобі представити силу науки Будди. Бо в дійсности вона не признає ні Бога ні безсмертної душі. Сам Совершений сказав про се так: „Коли я перетяв та нгу, лишить ся тільки тіло. І як довго воно існує, так довго бачать мене люди і боги. Але коли життє моє скінчить ся, тіло розвієть ся і пропаде і ні люди, ні боги не побачать більше Учителя“. Як бичиш, Совершений не признає безсмертности душі“...

— „Алеж існування Бога признає“, замітив Мирослав, котрому душно робило ся від тої тайни.

— „Не Бога, лиш богів, то є таких істот, в ряд яких і ти можеш по смерті вступити“, відповів спокійно старець.

Мирослав вийшов з його дому просто переляканий. Вправді колись у молодечім віці вчив ся він разом з Ярославом, князем і товаришем своїм, старогрецької філософії, пізні вітви якої заперечували існування богів і безсмертности душі. Одначе те мертве слово мертвих філософів не робило на нього ніякого вражіння. А тут по стільких муках і пригодах, в яких немов на собі чув опікунську руку Господню, зустрів ся з живою ще вірою, яка там, за великими горами здо-

бувала навіть що раз то нових вірних, а яка голосила, що нема Бога ні безсмертної душі!

Ні одно з пережитих вражінь не потрясло ним так сильно, як та дивна віра без Бога! Навіть запевнювання старого буддиста, що нічого не знає про християнську державу Попа Івана, не витворили в нім такої прикрої порожнечі.

Небо і земля стали страшною пусткою перед Мирославом. Йому здавалося, що не дійде вже до дому за саме богохульство, що тут оббило ся о його слух. Впав на коліна і горячо молився до Богоматері, молився, щоб забути те, що чув. І полекшало йому, а далекий шлях до Галича видався йому ближшим і безпечнішим.

Але його тягнуло поговорити ще зі старим ученим, особливо про справу переходу душі в інші сотворіння і навіть в ряд богів, якої не розумів. Пішов отже до нього і попросив о вияснення.

— „Не сороми ся того, мій сину“, відповів старий учений, „як не розумієш високої науки Совершеного. В ніяку посудину ніхто навіть на морі не наллє більше води, як вона по своїй мірі містить у собі. Є багато людей, для яких наука Совершеного все буде незрозуміла; такі нехай живуть праведно по тій вірі й науці, яка доступна для них. В сімдесять і семій проповіді своїй сказав Совершений, що є чотири справи, над якими навіть для вірних недобре роздумувати, бо їх людина не зрозуміє, тільки затемнить і помішає власний ум.

„А ось ті справи: перша то зміст людського „я“ в умі прозрівшого „будди“, що наближається до совершенства; друга то сила, якою розпоряджають совершені і якою вони можуть розділяти ся, остаючи єдністю і сходити ся, будучи розділеними, щезати і знов з'являти ся, переходити крізь мури, вали і гори, немов крізь повітря, поринати в землю, як у воду і виринати з неї, ходити по воді як по землі, літати в повітря як птиця, навіть далекого місяця, звізд і сонця дотикати руками, ба навіть доходити зі живучим

тілом своїм аж ген до дуже далекого світа Брамі; третя справа, якої не збагнеш, то наслідки власних діл; четверта то світ у своїй суті.

— „Але те, о що ти питаєш, дасть ся здебільшого пояснити. Ти хочеш пояснення страшного закона Карми. Про нього говорить Совершений у п'ятидесятій семій проповіді своїй, в котрій він пояснив те, до чого вже перед ним думували ся учені брамани. Бо Совершений не прийшов на те, щоби знищити їх високу науку, лише справити і доповнити.

„А ось що каже Совершений про те, що хочеш знати: Людське „я“ має вічну спрагу-жадобу за чимсь ширшим і більшим, ніж воно є, за світом, що складаєть ся з форм і звуків, соків і запахів, з того, що можна діткнути та пізнати і з того, чого не можна ні діткнути ні збагнути — значить: наше „я“ все хоче злуки зі „світом“. На те потребує воно тіла зі шістьма змислами, з котрих шестий і найвисший се свідомість думання, противна людській вдачі.

„Свідомість по словам Совершеного се непізнаєме і безмежне, з усіх сторін світяче живло, що творить наш організм в такій самій мірі, як організм творить його. А наша спрага-жадоба світа така велика і міцна, що ми переконані, немов би вона була безпосереднім впливом нашого „я“. І се є причиною, що люди так дбають о своє тіло, поки посідають його і що їх велика жадоба, здержати його, ще зростає з його ослабленнем і в хвилі, як мають розставати ся з ним, в хвилі смерті, стає така безмежна, що дійсно доводить до витворення нового тіла для того „я“.

„А як се дієть ся, покажу тобі на прикладі: представ собі, що умирає якийсь могутний князь, значить, що його „я“ мусить звернути ті чужі йому складові частинки, які воно посідало в тілі, заосмотренім у шість змислів, як робило се вже не раз у безмежнім часі і просторі. В нім не погасла ще спрага-жадоба світа, але що вона може мати своє заспокоєння лиш в тілі, спосібнім до життя,

а се його тіло вже зужите, отже та спрага-жадоба чіпаєть ся зараз иншого насіння, яке саме тепер в чужім, подружнім ложі приготували до запліднення чоловік і жінка, н. пр. убогі зарібники. Насінне їх, схоплене тою жадобою, що в хвилі смертної тривоги і перескоку зовсім затрачує свідомість попереднього „я“, стає почате і родить ся дитя. Се бувший монарх. У своїх нових убогих родичів лихо кормлений, без любови хований, виростає серед побоїв; його заставляють жебрати, З могутнього князя є нещасливий жебрак.

„Але се ще не найгірше. Бо наше „я“ може так само перейти в звірину, птаха, рибу, змію, хробака і т. и. Так відкриває тобі наука Совершеного таємничий міст переходу. Смерть і запліднення се тільки дві сторони одної появи; смертна мука в хвилі смерти відповідає безпам'ятній розкоші в хвилі запліднення, а кожде нове запліднення можливе тільки через рівночасну смерть. Тому н. пр. у воєнним часі родить ся більше хлопців чим дівчат. Війна дбає також про свою будучність.

„І так воно дієть ся віками з кожним, поки хто, осяяний наукою Совершеного, не знищить в собі жадоби життя і терпіння. Инакже та спрага-жадоба все буде для нього тим поворозом, яким привязані до життя, йдуть сотворіння нескінченим ланцюгом відроджень, як воли тягнені дорогами на грубих ужевках...

„Коротко сказавши: закон Карми вчить, що людина подібна до колоска збіжа. З насіння виходить, в колос розростаєть ся і дозріває, висипаєть ся і гниє, але лишає знов насінне, котре дає початок новому колосю. Се вже инший колос, не той сам, але з того самого і така сама доля жде його — вічне відродження на основі невимомлимого закона Карми“...

Мирослав глибоко відітхнув і почав пригадувати собі з давних літ своїх студій з князем, чи не згадували про щось подібного єлиньські філософи. Але не міг пригадати собі нічого по-

дібного. По кількох хвилинах надуми запитав ученого буддиста:

— „А чи Совершений не пояснив іще, від чого то залежить, що осліплена жадою людського „я“ несе його в хвилі смерті тіла якраз до такого а не до іншого тіла, от як у сім прикладі до ложа зарібників, а не пр. до ями вовків?“

— „Совершений пояснив і те в п'ятидесятій семій проповіді своїй, на просьбу браманського аскета Сенія, що довгі літа жив як пес, щоб приноровити ся до іншого життя. Предмет переходу залежить від рода і головного напрямку жади в часі попереднього життя, його думок, змагань і діл“.

— „Чому ж одні люди здорові, сильні, розумні і гарні, а другі хорі, слабі, глупі і погані? Де причина того? Чому одні можуть мати високі жади а другі мусять мати низькі?“

— „І се пояснив Совершений у стоп'ятидесятій третій проповіді своїй, кажучи: Ми власники діл, ми спадкоємці діл, ми діти діл, ми сотворіння діл, ми невольники діл. Діло рішає про те, які ми будемо.“

„Коли жінка або чоловічина жорстоко позбавить життя живучого і привикне до жорстокости супроти людей і звірят, то в хвилі смерті впаде в долину і на лихий пором Самсара, в світ муки, званий пеклом; а як навіть попаде знов на сей світ між людей, то життя мати-ме тяжке, нужденне і коротке. І противно: коли не нищить живучого, ходить без меча і патики, має любов і милосердя для всего, що живе, то в хвилі смерті йде в добрий світ, званий небом, а як навіть попаде знов на сей світ між людей, то життя мати-ме гарне, приємне і довге. Гнівливий буде в слідуєм життю поганим, заздрисний — убогим, скупий — не доробить ся нічого, гордий буде на низькій становищі, а той, що живе, не думаючи праведно і не дбаючи о спасення, буде — дурнем!“

„Хто хоче зблизити ся до совершенства, той не нищить жадного з істнуючих насіннь, раз на день їсть і ніколи не їсть у не свій час, все тверезий, здержуєть ся від сну, танцю, співу, гри і забав, не вживає вінків, пахощів і прикрас, не приймає золота, срібла, сирого мяса, жінок і дівчат, слуг і худоби, курий і безрог, слонів і коний, дому і поля, — здалека уникає брехні і підступу, насильства і рабунку, торговлі й інтересів, задоволений одягом, який має на собі і милостинею, яка продовжує його життя; з нею тільки йде з місця на місце, як птах. Сего dokonує тільки правдивий монах“.

— „Чи не знаєш ти, що спонукало Совершенного, проголосити таку науку?“

— „Милосерде над людським терпінням“.

— „А чи Совершений, крім святої правди про терпіння, не проголосив ще яких правд?“

— „Думаєш про загадку світа? Вона належить до чотирох справ, що їх роздумування приносить зі собою помішання ума. Тих, що думають над нею, порівнав Совершений зі сліпородженими, яким хтось дав діткнути ся слона: і один діткнув його голови, другий труби, третій ноги, четвертий хвоста і кождий почав кричати: „Слон виглядає так!“ — „Ні, не так, а ось як!“ аж поки з боротьби поглядів не прийшло до боротьби на п'ястуки. Кождий був переконаний, що тільки він говорить правду, бо дійсно кождий з них рукою діткнув слона.“

„Одначе Совершенного думка не обмежила ся до вишукання святої правди про терпіння, хоч оповістив нарочно лиш ту одну правду. Знаємо се з його уст. Під городом Косамбі в лісі Сінсапа взяв Совершений кілька листків у свою руку і запитав учеників своїх: — „Що ви думаєте? Чи більше листків взяв я в свою руку, чи більше їх є в лісі Сінсапа?“

— „Далеко більше листків є в лісі Сінсапа“, відповіли ученики.

— „Так далеко більше правд пізнав я, чим ті, яких навчив вас. А чому я зробив так та не оповістив і всіх інших правд, які відкрив? Бо вони не принеслиб полекші людям, не відвернулиб їх від радостей світа сего, від переминаючих розкоший, не привелиб їх до мира, пізнання й пробудження. І длятого я не оповістив їх. А щож оповістив я? Що то є терпінне — оповістив я вам і як повстає терпінне — оповістив я вам і як знищити терпінне — оповістив я вам і які є стежки до знищення терпіння — оповістив я вам“.

— „Що вороги науки Совершеного закидали йому?“

— „Закидали йому від давна, що Совершений є ворог людського роду і так з коренем хоче вирвати його життя, як з коренем викорчовують гаї благословених пальм. Закидали йому: „Аскет Готамо прийшов, щоби зробити нас бездітними, жінки вдовицями і смерть внести в наші родини!“

„Дійсно трудно збагнути наслідки власних діл“, подумав Мирослав і задумався. Від науки Совершеного віяло гробом і смертю. Він жахнувся глибоко. Пригадалася йому його матір, і він запитав:

— „А чи Совершений поручав ученикам своїм ставати монахами і жити з милостині навіть коли вони лишали в потребі старих родителів?“

— „Ні. Совершений не дозволяв нікому, ступати за собою без дозволу родителів, а зате дозволяв покидати жінок і дітей“...

В тяжкій задумі вийшов Мирослав з дому ученого буддиста. Не міг відповісти собі на питання, чи Совершений був найбільшим ворогом чи найбільшим приятелем людського роду — в наслідках величезного діла свого. Бо що замір королевича Сідгатта був чистий як слеза, в те вірив твердо, почувши, що він дбав о безпомічних родичів. Так. Він любив людський рід...

Мирослава поражала відвага й острота ума „Світила Азії“, супроти котрого всі школи і думки

«Ілинських філософів видали ся йому діточим міркуваннем. Не міг представити собі величі думки і образування королевича Сідгатта, котрий з одного-одинокого поняття терпіння сотворив систему думок, з якою через півтора тисячеліття бороли ся много-мільйонові маси його земляків, заки виперли ту науку за гімалайські гори в страшні пустині Тибету, причім Індія так вибила ся зі сил, що стала добичею ісповідників корану, який одною з найбільших нагород не землі уважав потомство людини.

Постановив, не зволікати довше з утечею зі сього дивного краю.

Плян мав вже готовий: не поїде назад пустинями Ірану, ні морем, до котрого не мав довіря по своїх пригодах на нїм, тільки через Кашмір до Самарканду, де галицький князь Ярослав мав свояків на престолі, через жену свою Ольгу, внучку кагана Куманів, посвояченого з царями Самарканду.

Але доля присудила задержати ще Мирослава в святім городі Бенарес.

Коли по похороні його старого приятеля прийшов відвідати його самотню донечку Талю, застав її в такім безмежнім смутку, що не міг її опустити зараз по смерті батька. Довго перебував у неї й оповідав їй про свій плян подорожі.

Невдовзі побачив, що йому тяжко булоб попрацати ся з нею на віки, бо привязав ся до неї, хоч найгорячіший жар любови перетлів в нїм давно. І пригадав собі слова її покійного батька, що прив'язання будує і приносить терпінне зі собою. Але мимо того як сумерк западав і пустка залягала в усіх його кімнатах і сон не приходив, йшов до ніжної Талі з білим як сніг лицем і чорними, сумними очима. А вона все тахла й тахла.

Раз сказала до нього вся засоромлена, як зоря, що пробиваєть ся крізь мраку:

— „Я пішлаб з тобою в далеку країну твою, де по дощевій порі води в ріках стають тверді як камінь і прозорчні як хрусталь, де в літі цвіте

земля білим, пахучим цвітом а по дощевій порі небо сипле міріадами подібних до цвіту пластинок, що не мають в собі ні дрібочки тепла“...

В тій хвилині живіще забило ся в грудях Мирослава* завяле серце й обхопила його любов, яку вже довго здержував свідомо в собі, памятаючи науку Совершеного, що любов се також терпіння. А він натерпів ся вже немало.

Але тепер сказав собі, що ліпше жити з терпінням, чим вянучи без нього і пригорнув до себе Талю, ніжно як місячне сяйво першої квадр.

— „Ти вмерлаб у моїй гарній країні, як тільки скінчилаб ся дощева пора і з неба почав сипати його нетеплий, білий цвіт“, сказав тихо до неї.

— „Адже не всі люди вмирають там, як кінчить ся дощева пора? Я не боялаб ся вмирати“...

— „Там умирають тоді лиш квіти, а з людей тільки ті, яким прийшов їх час. Але ти померлаб, бо сонце не дає там тільки тепла, кільки ти потребуєш, Талю“... відповів їй з жалем.

— „А чи в твоїй країні не держать квітів в кімнатах?“

— „Так, Талю, держать“.

— „Чи ті квіти також умирають, як мине дощева пора?“

— „Не всі“.

— „Може і я пережилаб у кімнаті твоїй дощеву пору“... сказала майже нечутним тоном, а в її великих, чорних очах засвітили ясні слези і покотили ся по її личку, як по сніжно-білім шовку.

Чув, що не може відмовити їй нічого. І почав скоро говорити:

— „Добре, добре, Талю. Я день і ніч буду підтримувати огнище в твоїй кімнаті“...

— „Ні, ні, я видержу там так само, як видержують жінки твого народа“... відповіла голосом твердим, як звук металю і вже сміяла ся весело, як дитина.

Нова журба увійшла від тоді в зболіле серце Мирослава. Треба було придумати спосіб, як викрасти Талю непомітно з города Бенарес і так само непомітно перевезти через Індію аж там, де не сягає вплив браманів. Бо після їх вірувань получення хоч би найдальшої внучки браманів з чужинцем, се найбільший гріх супроти богів, за який вона могла відпокутувати лиш смерть, або гіршою від смерти долею: як жінок, що зломали віру своїм мужам, могли її віддати силою в руки прокажених мужчин або випертих в праліси дикунів найгидкійшої породи.

Довго думав Мирослав, як ратувати свою любку. Але кождий помисл видавав ся йому за мало безпечний, навіть як би вдало ся перевести його.

Лишав ся тільки один. Рішив ся виконати його.

Але наперед докладно приготував ся до далекої дороги; закупив слона і багато вючних звірят і всякої одежі для Талі і для себе. Вона, бачучи се, з дня на день приходила до сил і ставала жива, як ластівка перед бурею. Особливо ж тішила ся слоном і називала його „коханим кораблем“ до країни мужа. Все була при його кормленню і своїми малими рученятами гласкала його по трубі та давала йому всяких ласощів.

Скінчивши приготування, пішов Мирослав до найстаршого священика ісламу, який був у городі Бенарес тай ужив всего свого знання корану, щоб наклонити його, вплинути на місцеву ісламітську владсть, щоб дала сильну ескорту для Талі аж до Самарканду.

— „Понесу славу імени пророка через далекі землі, в яких не станула ще стопа ісповідника „святої читанки його“,“ говорив.

— „Не задля слави слід робити добрі діла“.

— „Я давати буду тільки свідоцтво правді, як по приписам корану дам сорокову пайку всего свого майна на убогих вірних“.

По якимсь часі отримав ескорту, котра мала притім і політичні завдання.

Вкінці настав час відїзду. Мирослав продав свій дім і під ескортою сильного відділу поклонників пророка мав вже вирушити в дорогу, як його подруга злягла і повила сина. Мусїв задержати ся і жити якийсь час в страшній країні, де звідусіль чигала смерть або мука. Чув ся тепер двічі сильно звязаний з життям. Який же свободний був передтим! Але не жалував ся на новий тягар, який впав на нього. Бо йому було ліпше з ним. Донечка старого буддиста простувала по своєму розумінню віру свого батька й осолоджувала мужеві терпінне та робила легким його тягар.

Вкінці рушили в далеку путь.

Таля ні разу не оглянула ся на пишний город Бенарес, ні навіть на святі води Ганґа, в яких обмивали ся з гріхів непереглядні товпи народа.

Покидала все і їхала весела як весна за своїм чоловіком. Повагом ступав великий слон, на хребті якого сиділа гарна Таля в заслоненій вежі.

Як перейшли велику рівнину гіндостанську і перед ними замаячили найвисші гори на світі, покриті ледняками і сніжними лявінами, запитала Таля Мирослава:

— „Чи сей білий шовк, що покриває верхи гір, як муслинові завої голови жінок, називається „сніг“ в мові матери твоєї?“

— „Так, Талю“.

— „Ти казав, що він м'який як пух. А як називається тверда як камінь вода, що її можна лупати молотом?“

— „Лід, Талю“.

— „Льід, льід“, повторяла Таля дуже поважно.

— „Кілько жінок крім мене возьмеш собі в дома?“ запитала перший раз, від коли побрали ся.

— „Тільки тебе. В нашій країні має муж тільки одну жінку, а жінка тільки одного мужа.

Як умре одно з них, то друге може знов шукати собі пари“.

— „То жінок там не палять разом з тілом мужа? запитала дуже здивувана.

— „Зовсім ні! Жінка по смерті мужа живе собі або сама або знов виходить за муж, як хоче“.

— „Якіж дивні там обичаї!“ сказала, широко отворивши свої сумні очі.

А гімалайські гори зближалися як до повторности великі укріплення світа. З далека видніли їх чорні і сині недеї з вічними снігами на дримаючих в мраці плаях. А над ними піднималися білі, студені шпилі, на яких не була ще ніколи ні стопа людини, ні ратиця найлекшої кози, де не долітали навіть небесні птиці, ні водні опари землі.

Вже переїхали тверді, чатинні бори і вїхали в простори, заняті травами та повзучими корчами, подібними до лелеча. Тут уже не зустрічали більших звірів. Тільки час до часу мигнула пострімкій обочи струнка коза, або перелетїла над верхом яка птиця. І прорідився воздух так, що людська грудь втягала його як острий нектар.

Заблудили....

Кругом них ісповідники пророка падали, як все, лицем обернені до Мекки і пять разів на день відмовляли приписану кораном молитву. З них не багато остало вже в живих. Але зі спокоєм, який приписує коран, посувалися дальше в тій вірі, що доля їх і місце смерти виписане було на таблиці їх життя, ще заки прийшли на світ. §

Зближалися до височезних гір Паміру, званого „Дахом Світа“. Дні ставали щораз менші і менші, хоч була середина літа, бо сонце скоро ховалося за темні велити гірських верхів. Як грізні роги в часі битви заревіли вихри і довго вили по непроходимих челюстях гір. Погиб великий слон Талї, за яким вона мала заплакані очі, хоч казала, що плаче від вітру. Сидїла вже на гірськїм конику, закутана в найтеплїйші одяги

тай дивила ся на сніг, що скрипів під його ногами і питала Мирослава:

— „Чи такий сам є в нашій країні?“

— „Такий сам, Талю“.

— „Якже там гарно-гарно!“

— „Закрий уста, бо віддих того снігу входить в грудь і людина хоруге від того“.

Бояв ся сказати, що вмирає. Так привязав ся до ніжної квітки півдня, яка пішла за ним аж у сі дикі, як смерть студені гори і ще хвалила собі смертельний шлях.

Кашляла з дня на день сильніше, аж заходила ся. І чахла на очах. Мирослав потішав її сонцем і теплом, яке є в його країні. Блідо усміхала ся й витревало дивила ся на захід. Вкінці на однім постояу настав день її прання з мужем. Серед сніговійниці, ізза якої не видно було світа, подивила ся невимовно сумно на мужа і сінка і дух її тихо відійшов в напрямі одної з п'ятох великих дараб Самсара.

Гірко заплакав Мирослав, перший раз від непамятних літ. І пригадали ся йому слова його тестя: „Розлука з тим, що нам миле, се терпінне“... Так, се найбільше терпінне, коли получене з молодістю. Він чув ся ще молодим, немов би вчора опустил Галич.

А шлях на сонцем залиті рівнини був уже так близько-близько. Звіз там тіло покійної Талі й похоронив його над берегом Сир-Дарії.

В Самарканді на царськім дворі, де зголосив ся як член посольства свояка половецьких ханів, знали про рідний край Мирослава лиш тільки, що там сидить на престолі князь, що взяв за жінку внучку кагана Куманів, посвояченого з царями Самарканду. Не знали навіть імени Ярослава, хоч чули про великий розум його.

— „Далеко я забрив“, подумав Мирослав. Розпитував і тут, чи не чули про державу таємничого Попа Івана, але надармо.

Минули ще два роки, заки Мирослав наблизив ся до степів рідного краю.

Серед численних пригод, пізнавши багато дивних обичаїв різних племен, добив ся вкінці Мирослав до головного табору Половців, відки дістав ся до Чернигова. Тут довідав ся про новини, які зайшли в Галичі і в Києві тай про те, що найстарша дочка Ярослава вийшла вже за муж за князя Ігоря Святославича і живе в Путивлі. Вона що йно була вродила ся, як він опускав Галич. Від того часу минав сімнайцятий рік.

Одним великим сном видавав ся йому той час блуканини. Але маленький синок, якого лишила йому Таля, а який уже говорив, пригадував йому, що се не був сон, а дійсність.

Їхав до Києва, про знищення котрого вже чув. Хотів понести малого синка до церкви св. Софії й горячо помолити ся в ній біля домовини Ярослава Мудрого та подякувати за щасливий поворот до рідної землі. Не знав іще, що саме тепер діяло ся в Галичі.

Найбільше дивувала Мирослава вістка про ворохобню в Галичі, що відбула ся перед літами. Хотів би був на крилах злетіти до дому.

Як палить і мінить ся многогранний кристаль любови...

Глава шеста, котра пояснює, як князь Ярослав аж до гіркої ранини зрозумів свою цінність за оцлюбленістю Погорині Волость; як в часі вероухені прийшла до нього депітациа бояр, чого демагала са і що князь відповів; про що говорили темні товпи, що йшли лісами на Чагров; як князь лишив столицю, а поїхав веронити одного села, чи тільки дворниці і притім мало не пожив смерт в Дністрі; що діяло са в лісах під Чагровом і як ціла ніч тривала боротьба на в'язницях Галича і комусь вдало са втихомирити вероухенню та що про се думали бичи. Йстрба і коєвода Керемиди, що разом знали дуже багато тайн і — чи був хто в Галичі, що знав їх більше від них?

Номалу йшов час князеві Ярославу, коли скінчив одягати ся, як до битви.

Від отворених вікон його кімнати доносив ся до нього шум великих мас народа, що хвилями зміняв ся в гамір і довгий, протяжний рев, подібний до реву розбурханого моря. Від крилоських укріплень доносило ся якесь невиразне биттє в дзвони мов на пожежу... Здавало ся йому, що пізнає головний дзвін церкви Воскресення Христового, а за хвилину і церкви Юрія.

Князь надумував ся, чи приказати, заграти на тривогу для всіх оружних сил, які були в городі й укріпленнях його, чи ліпше не скликати до купи своїх дружинників, яких могло також обурити замкнення церков й увязнення „святого аскета“. Зібрані разом і заосмотрені в оруже могли кинути ся на і так їм нелюбих Варягів і інших наємників-чужинців, а розсипані в великім і ще до того святкуючим городі, не пред-

ставляли більшої небезпеки, як той город. Але з другої сторони в такій хвилі як ся, переймали ся вони між народом шкідливими думками й поглядами.

Треба було щось зарядити. Князь охолов вже з першого гніву й тим більше не міг рішити ся. Якась як полин остра гіркість заливала його душу. Думав про невдячність Галичан, яких так збогатив і забезпечив, а тепер, як би не заплачені чужинці, не міг би навіть обізвати ся за тим, що має найдорожшого!...

Світляні знаки Варягів, які бачив з вікон, освітлювали йому не тільки те, що тепер бачив і знав, але й те, що давно бачив а чого не знав. Там під Теревовлею питав себе, яку ціну прийдець ся йому заплатити за Погорину Волость і не знав. Властиво знав і то від довшого часу. Але те знання було якесь таке, як страва без соли. Що йно гіркість, яку тепер відчував, освітлювала йому ту справу. О, тепер знав вже добре ту страшну ціну: то було ціле нещасливе пожиття з женою, то була та внутрішня пустка, що гонила його по лісах і полях кругом Галича, то було те, перед чим тепер стояв і вагав ся... І здавало ся йому, що платить більше чим народ Галича, більше і прикрійше.

Коли так вагав ся, дали йому знати, що велика депутація бояр просить о послухання.

Приказав освітити радну гридницю і в боевім одязі, з варяжським мечем при боці та сигналовим рогом, перевішеним через плече, увійшов на сальо, відслонивши тільки лице. Його остроги голосно звеніли серед тишини, яку заховували зібрані бояри в медвежих шубах.

Станув біля свого престола, поклавши праву руку на хрестній рукояті варяжського меча й очима запитав зібраних, що мають йому сказати. За ним стояло як звичайно дванайцять молодих отроків з червоними щитами. Лице князя виглядало як умите бурею озеро і сияло ще силою гніву. Представляв ся гарно і могутно.

Бояри дивили ся на нього як на молодика, якому занадто вдарила сила до голови. Але вигляд їх князя їм очевидно подобав ся.

По хвилині вагання виступив наперед боярин Микулич з Надвірної, що по богослуженню заскочений несподіваними подіями не вертав вже до дому, і вклонивши ся князеві, промовив:

— „Біля крилоських укріплень розярений народ вибив майже зовсім сотню наємних Половців і обсаджує церкви. Варяги бють на доми Божі з метавок і самострілів та підсувають тарани й пороки. Є багато трупів з обох сторін. Рада бояр“...

Уста й очі князя задрожали зловіщо і нова хвиля гніву, ще більшого чим передтим, вдарила йому до голови. Крикнув уриваними словами:

— „Яка — рада бояр?! Де — без мого — відома — була — рада бояр?! Чого — — —?! Я вам покажу, хто тут рішає, рада бояр, чи князь!!..“

Судоружно стискав рукоять свого великого меча, а його очі сипали іскрами як розжарені вуглі. Бояри не сподівали ся такого вибуху й такої відповіді тай збентежені й затрівожені дивили ся на князя.

В тій хвилі напрасно отворили ся головні двері і до салі вступив скорим кроком сам воевода Веремунд з двома варяжськими сотниками. Шолом держав в руці. Був червоний на лиці і задиханий.

Князь подивив ся на нього і махнувши рукою, щоб ішов за ним, твердим кроком звернув ся до бічного виходу й опустив радну gridнищу. Веремунд поспішив за ним. Оба сотники й збентежена депутація лишили ся в салі. Бояри неприязно поглядали на Варягів і по хвилі почали перешіптувати ся між собою.

Від крилоських укріплень долітали щораз ряснійші звуки дзвонів, якими очевидно били мов на пожар. Вже гуділи дзвони церков Іллі, Юрія, Данила, Воскресення Христового і Благо-

віщенської. Під самими вікнами радної гридниці голосно перекликувала ся варяжська сторожа, а на замкових подвірях розлягав ся тяжкий ту-піт варяжської піхоти, перериваний скорими ударами копит кудись летучих їздців та іржаннем коний. Брязкіт зброї звенів звідусіль, а з далека чути було раз-ураз голосний, протяжний рев великої товпи. З різних сторін чути було гнанне труб і рогів. У вікнах раз-ураз блимали відблиски світла: то княжі відділи порозумівали ся між собою світляними знаками.

— „Чи дійсно багато є побитих?“ запитав князь старого Веремунда, коли знайшли ся в коридорі, що провадив до кімнат князя.

— „Ще не багато, але може їх бути багато. З війська втратив я досі лиш сотню Половців і то з її вини. Обсажені міщанами церкви біля крилоських укріплень очистить ся скоро. Бунт не має проводу. Біда лиш в тім, що товпи народа геть за Галичем переходять в долині Дністер по леду і починають лісами йти на Чагрів. Трох сотень, що туди відійшли, може бути за мало на оборону Чагрова“...

Князь, що вже почав знов успокоювати ся, схвилював ся наново. Віддихав так тяжко, що ледви воздух ловив. Але був вже зовсім притомний. По мозку перелітали йому думки як лискавичні ленти й освітлювали йому всю грозу положення.

По хвилі сказав:

— „Вислати зараз кілька сотень кінноти здовж Дністра, в гору і в долину!“

— „Вже вислано“.

— „До Чагрова їду я сам з усіми лишніми тут силами“.

В сій хвилі рішив ся увязнити бояр, заки опустить замок. Випрямив ся і запитав:

— „Чи маєш під руками два певні відділи?“

— „Цілий замок і терем переповнені моїми Варягами“.

— „Добре. Зараз обсадиш двома відділами оба входи до радної гридниці і на мій знак увязниш всіх бояр, присутних в гридниці!“

Веремунд мовчки склонився, очевидно врадуваний. Той старий Варяг, що свої зуби зів на службі в чужині і зазнав неодної прикрости від гордих бояр, мав тепер повне вдоволення. Він любив такий „рух“, любив неспокій, любив кидатися в нім на всі сторони, щось плянувати, виконувати. Се було для нього його живлом. А всяку роботу робив основно, докладно. Саме тепер думав над чимсь. По хвилі запитав з ваганням:

— „Чи в разі небезпеки можу підпалити дома, що стоять осібною між садами? Пожежа в городі викликалаб між збунтованою товпою розтіч, бо кождий біг би до власного дому“...

Ярослав видивився на старого Варяга так, що той вже жалував того, що сказав. Але той погляд князя трівав тільки хвилину. Його змінив інший, якийсь криваво-ненависний, — як тоді, коли говорив з матір'ю. В голові князя лискавкою бігали думки. Бачив, як його положення стає щораз більше прикре. Розумів, що крім міщанства мати-ме від тепер і бояр проти себе. Але своєї постанови змінити не міг. В очах мав огонь, як би вже відбивала ся в нім пожежа города. І сказав до Веремунда:

— „Ні тобі, ні твоїм людям зробити того не вільно!...“

Затиснув уста й мовчав, як би злякався, того, що з уст могло ще вийти.

По хвилі запитав:

— „Чи між товпою видно моїх дружинників?“

— „Поки що не багато“.

— „Прикажи в поодиноких дільницях стягати їх в купи і не пускай їх по зброю“.

— „Я вже так зарядив“.

— „Добре. Можеш йти! Два відділи!“

Веремунд вийшов.

В кімнаті князя горів ясний огонь. Крізь вікна в блиску світляних знаків бачив Ярослав гонців, що бігли в різні сторони на скоропадних конях. Чув ся дуже самотний в сїм замку. Думка його побігла через снігом засипані ліси до Чагорова й зробила його ум зловіщо холодним і спокійним.

Пішов до радної гридниці. По дорозі бачив, як в коридори входять відділи Варягів з нагими, двосічними мечами і довгими копіями.

Твердим кроком вступив до радної гридниці. Варяжських сотників не було вже. Бояри стояли а по їх лицах було видно, що порозуміли ся вже, що тепер мають говорити.

— „Щож постановила рада бояр?“ запитав князь спокійним тоном, на пів здержавши глум.

Боярин Микулич з Надвірної знов виступив наперед і вклонивши ся князеві, почав виминаючо:

— „Рада бояр моглаб причинити ся до втихомирення неспокоїв, як би ти, княже, стягнув Варягів і Торків зіпід крилоських укріплень і приказав освободити ігумена Данила та відчинити замкнені Божі святині“.

На згадку про ігумена задрожали очі й уста князя, як перед недавним вибухом. Але опанував себе, хоч підозрінне як їдовита змія повзало між його думками. Сказав, немов рубаючи:

— „Отже маю сповнити услівя, які ви мені кладете? Незлі услівя“... додав глумливим тоном. „Тільки віддати в руки бунтівників одну частину города й укріплень тай ще до того випустити їм головного заговірника, що прилюдно з проповідниці проклинає князя і рід його!“ Останні слова говорив вже з обуренням.

Бояри стояли неповоружно. Ні один не смів отворити уст. А князя час наглив: хотів би був перескочити ті три милі, що ділили його від Чагорова. Скоро, немов викидав зі себе слова, сказав:

— „Ніяких святинь Божих я не замикав, а замкнув тільки гнізда коромоли й бунту, до яких причасні й ті, які сміють давати мені такі

ради й ставити такі услівя!... Але я дам собі раду з вами!“ Голосно крикнув: „Сторожа!“...

Отворили ся двері обох входів і до великої радної гридниці почали з брязкотом входити варяжські відділи, заковані в панцирі, з нагими мечами і довгими копіями. На таке депутація бояр вже зовсім не була приготована і стояла збентежена. Князь мовчки показав на неї рукою і вийшов з радної гридниці.

А в Галичі кипіло як у величезнім улю. і найдивогляднійші вісти бушували між народом. Всі говорили про очарування князя Настасею і про те, що князь постановив стратити святого старця Данила. Розійшла ся була вістка, що князь помер від любовних чарів Настасї і що Варяги самі позамикали церкви, щоб викликати бунт і потому грабувати. Опісля розійшла ся була вістка, що померла княгиня-матір, то знов, що бояри увязнили князя й заперли в якійсь церкві, лиш не знати в котрій. Потому розійшла ся була вістка, що стара, побожна княгиня видобула з вязниці ігумена Данила й вивезла його до одної з церков біля крилоських укріплень. Се й було причиною, що туди хлинула серед ночі найбільша товпа народа й обсадила тамошні церкви. Варяги збитими лавами напирали на ту часть города, а обляжені в церквах крилоської дільниці міщани били в дзвони як на пожежу.

Кругом церков і на цвинтарях розпочала ся крівава борня. Незорганізована товпа, уоружена тільки в топори, мотики і дрючки, з криком уступала. Варяги й інші наємники брали церкву за церквою. Їх дзвони замовкали чергою. Тільки кругом церкви св. Юрія була за велика глота і разураз збирало ся ще більше народа так, що взяти її було поки що неможливо. Тут прийшло до найбільш крівавих суматох. Варяги подали ся взад.

і сипнули на товпу градом бремен та каміння з метавок і самострілів. Великим ревом обурення й болю зойкнув народ кругом церкви, а дзвони її заграли так проразливо, як би удари в товпу заболіли й св. Юрія.

З усіх сторін города бігли в тім напрямі щораз більші товпи народа. Гнало їх проти Варягів, Половців і інших чужинців те, що жене взаємно проти себе звірят різної породи.

Ті товпи народа, що збігалися з усіх сторін, хотіли тільки освободження святого старця й відчинення церков, а більша частина взагалі нічого не хотіла, бо не знала ще, що сталося. Розярення їх підбурювало ще те, що чужинці й поганці сторожили їх святинь, як також пролита вже кров. Хвилююча товпа не мала проводу, тільки тут і там виринали принагідні проводирі серед темряви і глоти. Рівночасно виринало їх по кількох. Рішала про те сила їх грудий і гортанки. Тільки пролита кров і дивоглядні вісти додавали товпі розярення.

Князь, що з поспіхом зїздив з замкової гори на чолі Варягів, чув, як по черзі замовкали дзвони далеких крилоських церков і як зате щораз голоснійше голосив св. Юр. За князем лавами сунули Варяги, сотня за сотнею. Сніг скрипів під їх тяжкими ногами. Кругом цитадельної церкви Пресвятої Богородиці блестіли також в темряві варяжські панцирі й вилискувала зброя. З далека доходив з різних сторін змішаний з криками товпи тупіт кінноти.

Просто в напрямі до Дністра їхав князь Ярослав, а за ним рівно йшли відділи Варягів. Чув ніздрями запах свіжої крові а його мязи дрожали як у молодого льва, що готов кинути ся до нападу; задержався на площі під соборною церквою Пресвятої Богородиці, де стояла кіннота й скомандував до сотників:

— „В стремена!“

Вскочили.

Приказав чотиром кінним сотням Торків і Половців гнати до Чагорова на розперті коні! Пігнали аж земля дрожала. Перевів по леду відділи Варягів на лівий беріг Дністра і нагим мечем показав їм напрям, крикнувши до найблизшого сотника:

— „На Чагрів!“

Сам в оточенні кількох кінних Варягів завернув назад і бігом допав найближчої площі, де розставлені були метавки, самостріли і праці. Там крикнув з коня:

— „Десять найліпших метавок за мною!“

Счинив ся рух. Вмить запряжено волів і коний.

Скрипнули немащені колеса тяжких машин і повагом двигнули ся за князем. Він нетерпеливив ся і гнав конем: бігаючи то в сей, то в той бік, наглив до поспіху.

Віхали на лід.

Під тяжкими машинами затріщав лід, зрушений вже дотеперішним перемаршом військ і тріс на середині, а п'ять метавок разом з волами і кінсьми тай варяжською обслугою пірнуло в студеній воді. Дальшим удало ся скрутити. Князь разом зі своїм оточенням також впав у Дністер. Зломи леду били його коня і його. Плив мовчки, чуючи, як студеніє. Серед криків потапаючих з великим трудом добив ся до берега по галицькім боці, бо мав доброго коня. Обмерз зовсім.

Зсів з коня, що важко робив боками і приказав шукати човнів і поромів та привести з терему двох добрих верхових коний. Нервозно ходив понад беріг, обсаджений військом, не чув, не бачив нічого, крім переляканого личка Настасі. Оподалік обрубували лід кругом примерзлого порома. Удари сокир, топорів і гаків понуро хрустіли в леді. А з далека долітало одностайне биття на тривогу всіх дзвонів св. Юрія і рев товпи.

Привели коний. Князь сів на одного і оточивши себе горсткою кінних Варягів, видав приказ, щоб дальші метавки перевозити уважно по-

ромами та спровадити ще п'ять і везти під охроною.

Поїхав правим берегом Дністра в гору ріки, переїхав Дністер по льоду і вїхав у ліс. Кермував ся по гомоні походу варяжських відділів, що йшли боронити Чагорова.

В лісі відітхнув спокійно, перший раз від богослуження в церкві Христового Різдва. Дивив ся на інеєм покриті дерева, що спокійно відбивали ся на фоні неба й дивувався, чого та метушня в Галичі, чому там б'ють ся, здобувають церкви, проливають кров.

Оглянув ся в напрямі на Галич. Над городом видніла луна...

— „Значить, Веремунд приказав підпалити деякі дома! Видно не міг собі дати ради без того“, подумав спокійно.

В світлі пожарної луни кріваво блестів золотий хрест на копулі цитадельної церкви Пресвятої Богородиці. А в утихомиреній душі князя також здіймала ся луна. Лагідна, рожева луна радості, що зближається до Чагорова, до своєї Настасі. Легко було на серці Ярославу і безжурно доганяв відділи Варягів, що поспішним маршом йшли в напрямі на Чагрів. Мав вражіння, що воює десь далеко, може над Чорним Морем, може в половецькім степу, але рішучо не під власною столицею.

По якімсь часі дігнав збиті, чорні лави панцирних Варягів, що йшли шляхом в найбільшій порядку і звеніли збруєю. Та довго не міг з ними їхати. Щось гнало його вперед. Скоро виминув їх, їдучи краєм дороги гусаком зі своїми комонними. Пігнав наперед, зразу дорогою. Між нагими деревами почав висувати ся місяць як плоский, блискучий камінь.

Сніг на дорозі був убитий кінськими копитами. Сюди гнали вислані передом сотні Торків і Половців. На хвилину задержав ся і сам зіскочив з коня, щоб приглянути ся слідам. Хотів знати, чи скоро їхали.

Поїхав даліше.

По якімсь часі побачив з далека на дорозі і по боках темні предмети, порозкидані в неладі та темні пятна на снігу. Приспішив бігу. В блеску місяця взрів, що се були мертві тіла людей; численні сліди і криваві пятна тягнули ся на право від дороги в ліс.

— „Отже били ся вже тут!“ подумав і завернув в бік за пятами крови. За ним горстка його дружинників.

— „Але чого ті степові різуні непотрібно гнали в ліс, замість як найскорше їхати вперед!“ подумав. „Прокляті добичники!“ сказав до себе й пігнав їх слідами. По яких двіста кроках кінські сліди завернули рівнобіжно до дороги а сліди піших очевидно втікачів, з котрих деякі були ранені, розсипали ся по лісі.

— „Добичники надумали ся“, подумав князь і поспішив їх слідами.

По короткім часі почув в досить близькій віддалі гамір і тріскіт галузя. Станув. За хвилю побачив між деревами ліса велику товпу пішодучих людей. Вона задеревіла:

— „Варяжські собаки їдуть! Бий, за-бий!“

Вихопив з піхви меч, аж сталь зисвистіла і кинув ся їд ним. Рівночасно почув свист і фурчання рогатин та каміння й побачив, як два Варяги звалили ся з коний. Очевидно товпа, побачивши малу горстку, напірала відважно.

Ярослав крикнув щось — голосно, з пересердя.

Між товпою стинило ся замішання. По хвилині залунало з кількох дужих гортанок нараз:

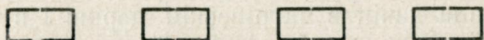
— „Князь! князь! Всяке диханіє да хвалить Господа!“

— „І я хвалю“, гукнув князь, „але прикажу вибити до ноги всіх, що не завернуть назад!“...

Товпа пішла в розтіч і весь час, як його їздці порали ся коло двох ранених товаришів, чув в лісі тріскіт ломаного галузя.

По тій пригоді скоро знайшов ся в Чагрові, де зараз почав обїздити стійки і сторожі, ще заки вступив до дворища. Від одного зі сотників довідав ся, що Руальд вже давно одержав був приказ, їхати до Галича, але немов прочуваючи, що Чагрів може бути zagrożений більше чим Галич, зволїкав з виїздом. А як вибрав ся в дорогу, зустрїв під Галичем першу товпу, що йшла в напрямі на Чагрів. Дав про се знати Веремундови й завернув назад до Чагорова та взяв ся приготвляти до оборони дворища. Князь приязно зустрїв ся з ним і довідавши ся про все, щиро подякував йому за несповнення приказу, але відіслав його до Галича для помочі Веремундови.

А час був великий, щоби надійшов сам князь з більшими силами.

Засипаними снігом лісами, тягнули дальше темні товпи і постаті. Йшли хильцем, то гуртками, то купами й оглядали ся на всі сторони. Деякі з тих куп були зорганізовані на военний лад; інші йшли гусаком; ще інші так собі. Але всі щось несли. Хто топір, хто вила, хто косу, або дрючок, хто палку, або навіть рогатину.

— „А ти нічого не маєш в руках?“ запитала одна темна постать другу.

— „Я маю таке, без чого всі ваші причандали до нічого!“

— „А се що таке?“

— „А свячену воду!“

— „Правда, правда!“ загуло з усіх сторін. „Без того нічого там не вдїємо!“

— „То вона, бий її сила Божа, така міцна?“ запитав якийсь жвавий парібчак, що як олень перескакував на переді снігові заспи.

— „Гм... А тиж не бачиш, що наробила? Найкрасші церкви позамикані, князь доходить в теремі, Варяги бють, кого запопадуть!“

— „Кажуть, що як би її так імив ще на зорі тай убив на відлїв, то й князь прийшов би до себе“.

— „Шкода його; такий молодий! І марно з сего світа сходить!“

— „І доброго батька син! Небіщик не одну міру зерна роздав убогим зі своїх житниць і складів!“

— „Дбав і сей! Але від коли його вчарувала, як не той став!“...

— „А від коли то?“

— „Кажуть, що від Юра. Бо на Юра чарівниці найбільшу силу мають“.

— „Е, кажуть, що вона вже від тогідного Стрітєння чарує князя. Є такі, що на свої очі бачили, як вона на Стрітєнє на три броди ходила й мила ся на середині ріки! Тай на само Введеніє мила дзвін в чагрівській церкві і в тій самій воді змивала себе. Аякже!“

— „Люди добрі! А памятайте, що то лиш до трох разів можна її на відлїв бити! Як не вбєш, то пропали всі“... закричав хтось розпучливим тоном.

— „А чим?“

— „Чим небудь! Аби лиш каплина свяченої води на ломаці була, то вже добре!“

— „Кажуть, що то до трох разів мусить бути вода свячена“.

— „А я гадаю, що досить і раз свяченої води! Аби тільки ломака була гідна!“ відізвав ся якийсь скептик.

— „Гадай собі, гадай! А як тебе потне, то вже не будєш так гадати“...

— „Господи! Коби хоч помору не було!“

— „Від такої все може бути!“

— „Сусє Христе!“

— „Матїнко Божа!“

— „Пек-Осина!“

— „А як потне нас, заки дійдемо до Чагрова?“

— „Га! Раз мати родила!“

На якийсь час темні постаті притихали і мовчки сунули по снігу, як тіни. Потому знов будила ся між ними розмова.

— „А все булоб инакше, як би так княгиня була рано перед вінчаннем оперезала ся липником!... От що!“...

— „Не було кому порадити небозі“.

— „Ой, не було!“

— „Матери не було! А свекруха не практикована в тім, — з далека“.

— „Хто знає, чи в її сторонах є липник!“

— „Тай свекруха не мати: їй не в голові!“

— „Так, так! Ізза того дрібненького цвіту липника тратить не одна велике щастє“.

— „Ще кажуть, що любисток треба потерти й добути з него запах тай дати понюхати молодому“...

— „Так, так! Не потерла, тай маєш!“

— „А зате друга добре потерла!“

— „Бий її сила Божа!“

— „Ще кажуть, що й тепер можна порадити. Нехай би тільки княгиня вмила ся до схід сонця на сімох бродях у сімох ріках кругом (а все на відлїв)! і постила на Великдень тай на св. Юра“...

Такі і подібні розмови провадили ся між темними товпами, що лісом скрадали ся під Чагрів. Дехто жалував старого Чагрова, дехто князя, дехто його подругу, дехто княгиню-матір. Не забували й про святого старця Данила.

Нараз донесли ся від сторони Чагрова якісь голоси. Товпа заметушила ся.

— „Половці їдуть!“ крикнув хтось.

І товпа пішла в розтіч.

Але се тревало не довго. Хтось крикнув:

— „Ніхто не їде, лиш їде!“

— „То не військо!“...

— „То наші!“

— „Агій на вас! Хтож так утікає? То раз войовники з вас!“

Товпа завернула назад. Ізза дерев повисували ся якісь перелякані люди.

- „Напі, напі!“ загуло з обох сторін.
- „Ми зустріли князя!“ сказав один з тих, що наспіли від сторони Чагрова.
- „Доброго князя зустріли ви! Адже князь умирає в теремі“.
- „Може вже й помер“, докинув хтось.
- „Певно, що вже помер!“
- „Се був дух князя, що й по смерті не має спокою від чарівниці!“
- „А я не говорив, що то не просте?“ торжественно заявив один з тих, що вертали. „Хтож видав, аби в такий час їхав князь з десятьма дружинниками?“
- „Но, з десятьма, не десятьма, — їх було зо двацять!“
- „А двацять то що?!“
- „Але чи кричали ви: Всякоє диханіє?“...
- „Кричали, кричали!“
- „Відповів?“
- „Відповів, як Бог приказав!“
- „Гм!“... „Гмм!“... „Гम्म!“
- „Може ви не перехрестили його три рази?“
- „Було хрестити! Тож то перехрестив би нас був!“
- „Огнем з очий сипав, а меч мав такий страшний, аж свистів! Казав, що всіх сам один вибє до ноги, як не завернемо!“
- „О, бачите! Тож то й є!“...
- „Було його свяченою водою покропити! А потому рогатиною — на відлїв! І до трох разів душа спасена!“
- „Та що верзеш? Та як на нашого князя підносити рогатину?“
- „Таж то не князь, а його душа!“
- „А його душа то вже ніби собака? Га?“
- „Якраз тому, що не собака, не годить ся, аби мучила ся на другім світі!“...
- Темна товпа хрестила ся побожно і щиро відмовляла молитви за блукаючу душу князя Ярослава.

Покріпивши ся хто молитвою, хто медом, посунули дальше в напрямі на Чагрів. Вже було їм все одно. „Раз мати родила!“ З заду надтягали нові товпи і скоро довідували ся, що лісами блукає дух князя. В забобонній екстазі сунули дальше вперед.

Ой не даром князь так летів, боронити свою Настасю!... Бо ті темні купи забобонних людей ішли в переконанню, що йдуть бороти ся за добре діло, що спасуть себе і всіх від нещастя, як не стане Настасі, яка „очарувала“ князя...

І кого там не було в тій товпі! Але переважала бездомна вольниця, убогі робітники, різницька челядь, носильщики з купецьких пристаней і т. п.

В їх темних головах вязали ся в одно Половці, Берендії, Торки, Варяги й інші нелюбі їм чужинці з невинною любовою князя, як жерелом усяких можливих нещасть. Вони також ішли на смерть з любови до своїх родин, до церков, до святого старця, до князя і його роду...

Йшли з таким завзяттєм, що навіть не пам'ятали, як і коли знайшли ся тут і відки прийшли. А вони зібрали ся з різних сторін города пригородів його й доколичних дворин і осель. Зразу найбільше було тих, що з города. Переважно бездомна біднота і всякі гольтіпаки. Вони вийшли ще перед вечером, як між товпою бушувала вістка, що князь від чарів умирає і хтось крикнув в товпі:

— „Ану! До Чагрова!“ — І залунало: „До Чагрова! До Чагрова!“

По дорозі довго радили ся гуртками, ходили по доколичних оселях за „причандалами“ і попоїсти. Тоді почали стягати ся до них і доколичні люди. І тепер ішли снігами так витревало, як на прощу до свого Бога.

Над лісом висунув ся вже місяць, як плоский, блискучий камінь, і присвічував їм. А з далека видніли пожарні луни над Галичем. Тільки дехто з тої товпи завертав до дому на вид луни.

Бо велика більшість не мала дому. А такі найзавзятійше йдуть за голосом ідеї і любови... Бо кожда людина мусить мати щось свого. Така вже людська вдача...

Княгиня-матір, прийшовши до себе, запитала слабым голосом, чи син є в теремі.

Відповіли їй, що виїхав боронити Чагорова.

На її блідім лиці не задрожав ні один нерв. Почала збирати ся старанно й після поведінки, яку перед літами завела на галицькім дворі і якої строго придержувала ся.

Зібравши ся, приказала заложити вісім коний до великої колесниці покійного мужа, оббитої чорним оксамитом. Засїла в ній зі зостою і двома иншими поважними дамами двору тай приказала їхати до дворища єпископа Косьми.

На переді їхали на конях два її праґматевти зі золотим знаком Комненів на шовковій ленті, білій як сніг; по обох сторонах повозки по десять боярських отроків зі срібними щитами, а ззаду два старші бояри і начальник замкової сторожі, Брючеслав Надїтич в елегантній одежі, блискучій жемчугами.

Їхала зовсім так само, як за мирних часів. Тільки за колесницею княгині їхав її лікар в окремім возі.

Сонце вже зійшло над Галичем, слабо-рожеве як схорована дитина. Невиразну червень, якою кидало на ранний обрій і золочені копули церков, заслонювали смуги чорного, тяжкого диму, що тягнули ся від крилоських укріплень. Княгиня-матір сидїла в повозці блїда і поважна та не звертала найменшої уваги на те, що діяло ся кругом. Одна-одинока думка займала й переймала її: думка про сина.

І так їй було до лица з тою задумою, аж помолодшала.

Кордони варяжських ратників мовчки розступалися перед невеличким почотом княгинї-матері; відділи Половців, Берендїїв і Торків, які зустрічала по дорозі, тихо зіздили на боки. А вона їхала між ними поважно й спокійно, як до церкви. Народ з вікон домів то приязно витав княгиню-матір, то вигукував до неї з жалем-скаргою:

— „Берендїї й Половці підпалюють дома!“

Їхала помалу й мовчки, притаюючи зітхання, яке одначе мусїли бачити з вікон.

Перед дворичем єпископа Косьми, окруженим густою лавою Варягів, наказала стати й завізвати до себе начальника тої сторожі. Коли варяжський сотник випрямлений станув біля повозки, попросила післати до воєводи Веремунда по дозвіл, увійти до дворища. Сотник вагався хвилину, потому заявив, що княгиню-матір перепустить тимчасом на власну одвічальність. Подякувала, кажучи, що не хоче йому робити прикрости та переступати заборони князя без дозволу його заступника й легким рухом руки дала знак, що не увійде, але ждати-ме в повозці перед сторожею. Сотник особисто метнув ся до воєводи по дозвіл.

За якийсь час прийшов сам воєвода Веремунд, поміг висїсти княгинї-матері, підпровадив її аж до дверий дворища владики й вернув ся та ждав на дворі.

Княгиня-матір довго сидїла у владики Косьми й вийшла успокоєна. В руці держала письмо, яке передала старому воєводі з просьбою, щоб зараз вислав його до сина. Кінний відділ з листом княгині таки на її очах пігнав до Чагорова.

А княгиня-матір, поговоривши ще зі старим воєводою, приказала їхати до церкви св. Юрія, в дїльницю, повну крови й огню, з якої яркими стовпами бухала поломінь а чорноволосі смуги диму несли далеко жах і тривогу. Перед золотим знаком княгині їхали на конях два варяжські сотники й воєвода Веремунд.

Княгиня-матір спокійно їхала між рядами горючих домів, над якими клубився і готів чорний дим, що лягав на почорнілих, осніжених садах. Слезі котилися їй з очей. Чи від їдкого диму, чи зі зворушення? Хто відгадає серце жінчини? Може зі зворушення, бо дзвони св. Юрія били без уговку на тривогу й по обох сторонах дороги чути було стони конаючих міщан і дружинників. А може від їдкого диму, що заслонював шлях княгині-матері.

Хто відгадає серце жінчини? Навіть вона сама не знає його. Вона може найменше.

Коли вже даліше годі було їхати, княгиня-матір висіла з повозки. Лишивши в ній зосту й дві інші дами двору, пішла з мужчинами даліше в чорний дим, пронизуваний огненними язиками, в яким лопотіли тріскаючі дубові сволоки.

Застановлено облогу церкви св. Юрія, і княгиня-матір дійшла аж до ворохобників. Йшла так спокійно, як би в княжій теремі, і прийшовши на місце, почала перевивати ранення... Невдовзі замовкли дзвони св. Юрія, що всю ніч били без уговку, а народ з плачем оточив княгиню-матір.

Коло полудня княгиня-матір Евдокія молилася вже в церкві св. Спаса, біля неї стояв її син і слухав проповіді владика Косьми, що починалася від слів:

— „Сара же, жена Авраама, не раждаше ему. Бяше ей раба Єгиптянина, ейже імя Аґар. Рече же Сара ко Аврааму: „Вниди убо к рабі моей, да сина сотворю от нея“. І послуша же Авраам гласа Сарина. І поімше Сара Аґар, рабу свою, даде ю в жену Аврааму, мужу своєму. І вниде ко Аґарі і зачат. І виді, яко во чреві імає і укорена бисть госпожа єя пред нею. І рече Сара ко Аврааму: „Обида ми от тебе... Суди Бог межи мною і тобою!“ Рече Авраам: „Се раба твоя, твори ей, яко тобі єст угодно“. І озлоби ю Сара і отбіже от лица єя. І обрїте ю Ангел Господень у источника води в пустини, у источника на пути Сур... І рече ей: „Умножая умножу сімя твоє і не со-

чет ся от множества! І родиши сина і наречеші імя єму Ізмаїл, яко услыша Господь смиреніє твоє. Сей будет сильний человек: руці єго на всіх і руки всіх на него і пред лицем всея братії своєю вселит ся“...

Рівночасно й по інших церквах відбували ся богослуження і проповіді, що починали ся словами св. Письма:

— „Аще же обрящет человек дѣву обрученную і, насилував, будет с нею, убийте человека єдинаго бившаго с нею, откровиці нічто же сотворите: ність бо дѣві гріха смертнаго, якоже аще кто би востал на ближняго своєго, такоє сіє діло... Аще же кто обрящет откровицу дѣву, яже ність обручена і насилував, будет с нею і обличит ся, да дасть человек бивий с нею отцу откровици 50 дідрахм сребра і тому да будет жена, понеже обидї ю: не возможет отпустить ю во все время“...

По тім богослуженню відвезли слуги княгинї-матери ігумена Данила в її колесниці до монастиря. Рівночасно відчинено замкнені церкви.

Здавало ся, що княгиня-матір відсунула від сина і його любки кару божу, що вже висїла над ними.

Вернувши на замок, не спочала, але хоч була дуже втомлена, почала старанно змінати одїж. Зняла з голови діядем, скинула дорогу сукню і всі дорогоцінності та прикраси, виняла навіть золоті кільці з уший; приказала скромно зачесати волоссе, вбрала звичайну, темну одїж, вийшла з терему і сїла до малої повозки, запряженої в одну пару коний, без зости і дам двору, без бояр і без отроків, без праґматевтів, без гербу Комненів — скромна і тиха, як моленниця.

Їхала до монастиря св. Іоана, щоб упросити ігумена Данила о молитву за сина.

Коли доїхала до монастирських воріт, старий візник її покійного мужа разом з його слугою метнули ся, отворити ворота. Дала знак рукою, що не треба їздити на монастирське подвірє.

Тоді вони відчинили княгині вузьку, входову фірточку.

Увійшла на велике монастирське подвірє, висипане дністровсю ріню й піском тай помалу перейшла його. Дійшла до входових дверей, перехрестила ся незначним рухом руки, підняла прикований на ланцюсі молот, занадто тяжкий для її ніжних рук, легко спустила його на крису невеличкого дзвона без серця, що був прикріплений біля дверей, поклала молот і спокійно ждала.

По якимсь часі залунали кроки в тихім коридорі, в отворі стіни заблестіло двоє очий, і монах в чорній рясі, пізнавши княгиню, поспішно відчинив двері та низько поклонив ся їй.

З ковтаючим серцем входила до келії святого старця, де висів прибитий до стіни великий, деревляний хрест і стояло крісло та стіл з простого дерева. На столі лежало отворене Святе Письмо. Старий ігумен Данило зі слідами недавніх переходів на лиці встав з крісла і вклонивши ся княгині, рукою вказав на своє крісло.

Упала на нього і тихо залила ся слезами.

Може зі зворушення, може з якого прочуття... Хто відгадає серце жінчини, яка дійсно любить? Хиба розумний бирич Яструб, який все говорив, що з усіх жінок во істину любить тільки одна матір, яка задля сина додержить — навіть тайни.

Ніхто не чув, о що просила княгиня-матір святого старця Данила. Але він опісля не виголосив вже ніякої проповіді, навіть по її смерті. Вміла з ним поговорити византійська цїсарівна Евдокія з роду Комненів, матір Ярослава Осмомисла.

В третій день свят по всіх церквах роздавали священники родинам побитих і ранених дорогоцінності й клейноди княгині-матери, а вона особисто відвіджувала ранених зі своїм лікарем. Від дому до дому, не минаючи смердів і най-

убожших хат бідноти, їхала зі зостою й двома дамами двору в великій колесниці покійного мужа, запряженій у вісім чорних коний. На переді їхали її праґматевти з золотим знаком Комненів на шовковій ленті, білій як сніг; по обох сторонах повозки по десять молоденьких боярських отроків зі срібними щитами; з заду два старші бояри в дорогих шубах зі срібними підковами і начальник замкової сторожі, Брячеслав Надітич, в елегантній, перлами обшитій одежі. За колесницею княгині-матери везла двірська прислуга харчі й напитки з княжих складів тай всілякі убори. А княгиня Евдокія була дуже гарно одіта й дуже привітна для всіх.

І ще кілька неділей опісля їздила княгиня-матір відвідувати ранених і родини побитих. А було їх багато, особливо з тих, що пішли нічю на Чагрів. Поляна князя і місце кругом жерела Настасі були червоні від крові побитих і ранених, як би там серед зими густо зацвів міцно пахучий цвіт чебрика. Очевидці оповідали, що там сам князь ішов до приступу з простими дружинниками в рядах Варягів і Торків, та двічі зміняв поломаний щит і погнутий панцир.

Аж до своєї смерті опікувала ся стара княгиня сиротами тай не забула за них, як розставала ся з сим світом.

Всі були переконані, що вона своїми заходами не дала розгоріти ся бунтові того памятного Різдва. Лиш мудрий бирич Яструб говорив опісля до воєводи Веремунда:

— „Певно, певно, що княгиня-матір дуже розумна, але й син її зробив тоді один розумний крок: як увязнив бояр, то бунт був вже так як би зломаний. Не тому, щоб вони викликали або провадили його. Ні. Бояри не мали ще тоді злого серця на князя. Тільки від хвилі, як рознесла ся по городі вістка про увязнення бояр, ні одного дружинника не було між товпою й ні одного з тих, що мали ненависть до бояр, хиба що не могли

вийти, як от з церкви св. Юрія. А чи багато є таких, що люблять боярів? Сам знаєш...

— „Он воно куди“, говорили люди між собою. „І чого ті богатирі ще захотіли, що бунтують ся?! За мало їм всего! Чи то не вони позамикали церкви, аби зворохобити народ проти князя і загарбати княжі скарби! Вже даром князь не увязнив би їх був! Се не те, що з нами, з якими кождий боярин робить, що захоче, і дре і в тюрму кидає. Го-го!“ говорили собі від тоді ворохобники. А в мить знайшли ся й такі, що „чули на власні уши“, як бояри радили ся ще від Великодня, позамикати церкви і скинути князя з престола, аби загарбати його скарби. Го-го! Були й такі! Чого не знайдеш на тім Божім світі, як лише добре пошукаєш. Все знайдеш, брате, ая, розумієш? все!“

Так говорив розумний бирич Яструб, але тільки як випив троха більше й тільки до свого старого товариша від чарки, варяжського полководця Веремунда, що тоді голосно сміяв ся й говорив по варяжськи до Яструба:

— „Не забувай і моєї голови! Чи ти гадаєш, що то так зовсім легко було підпалювати Галич так, аби горіло з усіх сторін, аби не згоріло за багато й аби ніхто ніколи не дізнав ся, хто приказав палити, навіть сам князь Ярослав! Га? Тепер всі гадають, що то палили Берендії й Половці й трохи не що ночі ломлять котромусь з них ребра по темнійших заулках города. Чи ти знав, заки я сказав тобі про се, чому так пропадають Берендії й Половці, що аж сам князь питав тебе, що і як? Признавай ся!“

А бирич Яструб за кождий раз відповідав, що не знав, хто приказав підпалювати.

— „Ба! Ти кажеш, що то не стара княгиня зломила бунт“, доповідав старий Веремунд, „а я тобі кажу, що вона. Як молода його розпалила, так стара загасила. Ой, загасила. І добре казав бувало старий покійний князь, що, нераз мудрий дурне говорить“...

— „А дурень розумне скаже!“ кінчив злобно Яструб і підсміхався до старого завадіяки. Притім бирич Яструб кивав головою заперечуючо, а воєвода Веремунд притакуючо. І перечилися.

А годилися в тім, що навіть наймудріший чоловік настріляє найбільших дурниць, коли ходить о жінчину.

Разом знали вони багато, дуже багато тайн, може навіть більше, чим Ярослав Осмомисл, що скоро по тій першій ворохобні відзискав свою давню розвагу й розпочав зовсім инакшу діяльність. Але таки не знали тільки, що старий Нікон, в якого кімнатах і шинках сїдали до чарки. Він мав вже нового помічника й знав, що до Галича доїзджав претендент до византійського престолу, племінник цїсаря Емануїла, Андронїк і навіть знав, що князь Ярослав прийме його і захистить перед своїм союзником. І навіть знав, чому так буде. Знав тільки він і сам князь, хоч кождий з них думав, що ніхто більше про те не знає.

І не знали. Не знала навіть княгиня Евдокія, не знав навіть мудрий бирич Яструб ні варяжський воєвода Веремунд, що разом знали багато, дуже багато тайн.

На горючим кострі.

Галака сема котра пояснює, які зміни зайшли в Галичі по ворохобні і як княгиня Ольга знов дістала са до замкґ та чим займав са князь Ярослав і чого пісквідомо бовв са; дальше описує розмову князя з матірю і згадує про весілає найстаршої донечки Ярослава; описав представляє, як перший раз знищили Київ сзвдальські вороги і що тоді робили оукраїнські князі в Києві; дальше оповідає, як на вісткґ про рдінє святого города і всіх його церков з херіла й померла побожна княгиня Бвдокиа і як княгиня Ольга не хотіла взати оучасти в її похороні тай що з того вийшло.

Князь спав довго й зле. Якась тяжка, як поломінь червона і горяча змора душила його в сні й витягала з нього останню силу. Кілька разів будив ся з гнітучим болем в голові й горячкою на цілім тілі тай знов западав не то в сон, не то в памороку.

Як зовсім пробудив ся, чув ся такий слабкий і розбитий, що не міг ворухнути ся: здавало ся йому, що розсиплеть ся, як дерево перетліле в огні. А притім мав вражінне, що все кругом що йно починає тліти і що з того тліючого огню розгоготить ся велика пожежа. Болючі як пявки думки шляли ся по мозку і немов шепотіли глумливо:

— „Гарно, дуже гарно попав ти в халецу — ізза жєници!... І хто попав? Ти, якого всі величали за розум і розвагу. Пропав твій розум а з ним і слава твоя, як розумного князя. Перетліли в огні, що бухав з Галича, твої заслуги, як завоївника Берладі і дунайських гирл. І коли передтим говорили з пошаною про тебе: Се Ярослав Осмомисл, розумний і справедливий князь,

добрий войовник і ще ліпший господар, знаменитий політик, загально поважаний мимо своєї молодости“, то тепер кажуть: „Се невірний муж своєї подруги, що задля любки втратив розум і здобував власну столицю мечем і огнем, а як вона горіла, тоді той любчик Настасї Чагрівної товк ся по лісах попід Чагрів і боров ся там з товпами власного народу, йдучи проти нього на чолї поганців і чужинців“...

Довга низка таких думок лазила йому по мозку і шпала його як пажерливі гусїниці, шпала, аж поки не обхопила його байдужність. Але та байдужність була инакша, чим передтим, заки пізнав Настасю. Правда, вона обнімала все кругом в часї й просторї — і цілу його державу з її внутрішніми справами і сусідні держави з їх відношенням до нього і людей і все, що було, є і буде; одначе в тій студеній байдужности, що засипала немов піском і попелом його душу, були смуги-думки, які не були йому байдужні: се була думка про перелякану Настасю і його будучі відносини до неї, найблизша зустріч з матір'ю і полагожденнє справ, що вязали ся з останними подїями.

Згодом виринули на поверхні байдужности його душі ще й інші ясні й болючі смуги думок. Але загальної пустинної картини його душі не змінило вже ніщо: навіть те найстрашнїйше, що ждало ще на нього. Бо занадто далеко відбігла дійсність від того, чого надїяв ся в життю.

Між ним і Настасею був якийсь дивний, великий невід, що протягнув ся через Дністер, невід повний трупів... А рівночасно той смертельний невід міцно звязував його з Чагровом.

Князь жахнув ся.

І ще тільки справ, тільки справ, звязаних з тою одною!

Зібрав ся і казав прикликати до себе начальника замкової сторожі.

— „Випустити на свободу увязнених бояр!“

Станув у вікні й дивив ся на подвірє.

За якийсь час почали ним іти бояри. Очі мали спушені до землі, зі сорому, що були вязнями. Йшли тихо і помалу. Старого Судиславича провадили попід руки. Видно Варяги дали йому духа по дорозі в тюрму.

Князь здивував ся, що й старого Судиславича приказав був замкнути.

Розумів ясно, що тепер вже й вони стали його ворогами.

І дійсно. В замку стало пусто. Бувші вязні не показували ся. Вправді їх сини й свояки робили даліше службу, але зараз по відбуттю її щезали.

Не було иншої ради, як іменувати нових достойників. На щастє родина Чагрових була численна і посвоячена з багатьома родами бояр. Було в чім вибирати. І Ярослав почав обсаджувати Чагровими та їх свояками всі важніші уряди.

Се викликало рух між дотеперішніми достойниками. Вони знов почали з'являти ся на замку. Але взаємини їх з князем не укладали ся вже. А коли помер старий Судиславич, взаємини ті остаточно розбили ся і в Галичі та на дворі настали великі зміни.

Колиж в маю Настася повила сина, будова нових внутрішніх відносин була властиво покінчена: від тоді князь перебував більше в Чагрові чим в Галичі, а в Галичі почали правити Чагрови під проводом Бориса, бо старий Чагрів був вже знемоцільий. Якась душна атмосфера висіла над Галичем, щось тліло в ній, як таємний огонь.

А в лісах між Галичем і Чагровом живіше застукали многі топори. То князь скоро будував окремих терем для Настасі, матері нового отчича галицької землі. Будував і прикрашував його величнійше, чим власні кімнати в замку над Галичем. Окружив терем Настасі вінком огородів і ланцухом сріблених саджавок, немов утреваючи в укритій лісній глуші чудовий спомин своєї любови з Настасею. Сам наглядав і плянів

будови і робітників, сам приказував, де що уставляти. Ночувати їздив звичайно до Чагорова; тільки посольства приймав на замку в Галичі.

Такої робочої днини прибув до нього післанець старої княгині й попросив до неї. Князь поїхав.

Матір приняла його словами:

„Треба, мій сину, перевезти Ольгу з монастиря до замку, бо вона невдовзі може привести на світ“...

— „Четверту дочку?“ запитав князь глумливо.

— „Може й першого сина“... відповіла княгиня; вона знала, що син Ольги прийшов на світ ще перед сином Настасі, але нарочно не повідомляла про те Ярослава, щоб не псувати йому радості зі сподіваного потомства від Настасі. Всі інші взагалі бояли ся приступати з тим до князя, що зробив ся дуже дразливий. Що йно геть-геть опісля довідав ся він, котрий з його синів був старший.

— „Першого й останнього“, подумав князь, але не сказав сього. Згодив ся на перевезення жінки до свого терему, та сам не показав ся. Княгиня Ольга сим разом привела на світ сина.

— „Хоч син княгині первородний, але вона таки спізнала ся з ним“, говорили в Галичі.

— „Вона й сим разом булаб повила дочку, як би не бояла ся, що Чагрівна мати-ме сина“, приповідали сторонники Чагрових.

Ярослав не тішив ся своїм сином від Ольги. Навіть на питання матери, яке ім'я дати йому при хресті, відповів:

— „Зробіть по старому звичаю“.

І синові Ольги надали при хресті ім'я його діда.

А для сина Настасі придумав князь ім'я.

— „Наш син мусить бути розумний як Олег, щоб міг утримати ся на моїм престолі“, сказав Ярослав до Настасі.

І тим іменем охрестили улюбленого сина Ярослав.

Від тоді князь ще більше нерадо приїздив до свого замку в Галичі. Не хотів мешкати під одним дахом з Ольгою, котру в думці не називав инакше, як „суздальська княжна“. Була для нього якась болючо чужа та матір його четверо діточок. Не допомгло й те, що матір раз-ураз спроваджувала котрогось з братів Ольги: то Гліба, то Михалка, то Всеволода. Тільки понурий Андрій не показав ся.

В душі Ярослава збудив ся гін до нагромадження скарбів, господарування. Мав для кого дбати. І дбав. Працював від рана до ночі і чув ся притім добре, хоч покинення давних думок про великі реформи доскулювало йому так, немов би щось загубив, або втратив щось дуже цінного й великого, чого не знайде вже другий раз в життю. Від тих опущених думок віяло на нього мов чаром старої книги, якої від соток літ не читав ніхто, не рухав її листків. Потішав ся тим, що перебув „жіночу небезпеку“, про яку говорив покійний батько і запопадливо приготавляв ся до того, щоб перемогти ще другу, більшу силу: силу богатства, золота. Мав постійно якесь неясне прочуття, що та друга сила зведе з ним біій ще більше небезпечний, чим перша. Його дивно проникливий ум, що дав йому блискуче імя „Осмисла“, говорив йому, що якраз на нього мусять валити ся найбільші тягарі й небезпеки життя.

— „Не пливуть же великим тягаром навантажені судна і дараби по Лукавиці, але пливуть по Дністрі“, говорив до себе і громадив запопадливо щораз більші скарби. Навіть свої наємні війська віднаймав за грубі гроші сусідам. І все здавало ся йому, що за мало має золота, срібла і дорогих камінїв, хоч вони стосами лежали в його величезній скарбниці, а слава про них ішла така, що майже рівнала ся славі його великого проникливого розуму.

Довідавши ся, що на византійськiм дворi щораз голоснiйше говорять про головне жерело його великих скарбiв — укрiпленi таможнi при гирлах Дунаю, — прийняв гостинно византiйського претендента Андронiка, через що його взаємини з цiсарем Мануїлом попсували ся зовсiм. Але Ярослав не потребував їх вже. Його три пiдро-стаючi дочки, яких уродженнем зовсiм не тiшив ся, давали йому тепер сильнiйшу полiтичну пiд-пору, чим Погорина Волость i союз з Византiєю. Бо о тi дочки старали ся найкрасшi сини най-могутнiйших сусiдiв. А вони росли як на дощi. Коли по найстаршу, що мала ледви лiт тринай-пять, прислав сватiв молоденький чернигiвський князь Igor Святославич, задумав ся князь Яро-слав. Він довго гостив у себе чернигiвське по-сольство тай молоденького Igorя, не даючи рiшу-чої вiдповiди. Згадував свою молодiсть i терпiння, якi перейшов тай не хотiв, щоб переходила їх опiсля його первородна донечка. Дивив ся так уважно, як в очi Настасi перед кiлькама лiтами. Горiв увесь. Igor довго не одержував вiдповiди.

Вкiнцi Ярослав пiшов до кiмнати матери, хоч щось в нiм змaгало ся проти того.

Княгиня Евдокiя рiшучо спротивила ся тому подружжю, кажучи:

— „Вiддай її за того, хто перший просив о неї. Тобi так може придати ся поміч Угорщини в боротьбi з Византiєю! Ох, мiй сину! Вiйна з Ви-зантiєю за золотодайни гирла Дунаю така певна як те, що завтра зiйде сонце. Я вже так як би чула оклики їх стратегiв: „*Πράγε! Κάθες τὰ δό-ρατα!*“*) Знаю, ти не боїш ся того. Але бо Визан-тiя кине на тебе не тiльки тих ворогiв, що кидав Київ на покiйного батька твого, але ще й инших, бiльш небезпечних“.

— „Не бачу їх“, вiдповiв князь.

*) Слова старо-грецької команди: *πράγε* = ходом руш! *κάτες τα δόρατα* = оруже на пробій!

— „Так? А бояри! Я не займаю ся тими справами так докладно, але се річ ясна, що вони хоч усунені від дохідних урядів, від соляних і бобрових путий, — мають за багато гроший. Їх жінки і дочки ходять одіті як княгині, а їх пири не уступають твоїм. Відки сї гроші? Византія вже кидає золотом у твій Галич, заки пічне кидати стрілами й оловяними кулями з метавок! Чую, що навіть старенький боярин Кость Сїрославич, який уже давно займаєть ся тільки божими ділами — тут стара княгиня зітхнула — втягнений молодшими боярами в змову проти тебе“...

— „Все те знаю зовсім докладно. Воно аж так зле не є. Усунені від урядів бояри мають ще засоби з давнійших часів, хоч, правда, не такі великі, щоб могли жити так, як тепер живуть. Але вони не хочуть уступати в нічім партії Чагрових і пнуть ся з останнього. Знаю про їх довги. Між ними незадовжений один одинокий Василь Судиславич, але й той лише тому, що оженив ся з дочкою скупого Микулича. Невдовзі вже ніхто їм не схоче позичати. Коли вони й дістають щось з Византії, то не багато і дуже небагато між ними“.

— „Сину, мій сину! Довг пече як огонь, не доводи їх до розпуки. Бо тоді вони на все зважать ся. Ти, бачу, не знаєш добре, що між ними дієть ся! Мені здаєть ся, що гніздо заговорів у грецьким монастирі!“...

— „Припилюємо їх! Тут нема повороту. Їх прихильности вже не мати-му, значить — мушу їх знищити! Бо кожде їх скріплення, се скріплення моїх ворогів! Впрочім не відберуж урядів у Чагрових і не дам їх ворогам... А справу з угорським королем полагоджу в той спосіб, що заручу з ним другу донечку. Чи проти Ігоря маєш ще що сказати?“

— „Маю. Він внук Олега, що боров ся з усіми кругом — від Чехії по Тмуторокань, від озера Ільмен аж по острів Родос на суші і на морю і на всіх ріках плила проливана ним кров. Скажи,

з ким він не зачіпився, з ким не провадив війни, де є на тих великих землях укріплений город, якого він не здобував, або з якого не втікав як ізгой чи навіть як вязень? Ти не знаєш, як дуже внук придається до діда і який ти подібний до свого покійного діда Володаря“...

Ярослав уважно слухав слів матері, а в його душі діяли ся дивні річи: піднімала ся немов рожева луна давно забутих мрій, що доторкнули його чола в ранній молодости, заки побачив стоси трупів полонених на Вишневій Горі під Теремовлею і потому ще раз, коли полюбив Настасю... Так. Він вже тепер неспосібний доконати тих великих діл, про які мріяв, з мечем в руці; неспосібний піти великим шляхом Святослава наперед в дикий степ половецький, відки раз-ураз вривали ся на землю нашого народа розбишацькі орди, що кровю й пожежами значили свій похід. Границі своєї волости мав забезпечені; його болів вже тільки біль вічної рани від сходу. „Може внук Олега зверне туди свою діяльність“, подумав Ярослав, „дам йому скарбів без ліку, як підросте, щоб мав чим воювати степ... Може тільки добра лишу по собі, бо мої оба сини з гори призначені на ворожнечу між собою“...

А княгиня говорила дальше:

„Той молодий Ігор такий живий і непосидючий, що скрізь його повно. Служба каже, що нема вже ні одного погребя, ні одної гридниці, деб він не був. А він жеж тут не так давно. Що йно двом коням поломав ноги, перескакуючи якісь запори. Деж так поводив би ся византійський цісаревич на чужім дворі“...

Князь відповів усміхаючи ся:

— „Видно добрий їздець з нього буде, коли так завзято вчить ся їздити. Не навчиш ся пливати, поки в уши не наллється ся; не навчиш ся їздити, поки не потовчеш ся“.

— „Тобі жарти в голові, а се зовсім поважна річ, кому віддати дочку. Сей княжич вдав ся в свого діда“.

— „Я в тім не бачу нічого злого“, відповів Ярослав. „Його дід Олег не був такий лихий, як говорять про нього. Пригадую собі, як мій покійний батько оповідав про нього те, що чув від його діда, з яким Олег не провадив війни. Отож мій дід оповідав, що князь Олег був чоловік спокійної вдачі й памятав не тільки кривди, яких зазнав, але й добро, яке йому хто зробив. Він спокійно княжив у Володимирі Волинськім, відки за волею свого батька Святослава, тоді Великого Князя Київського, ходив на поміч польському князеві Болеславу Смілому проти Чехів і дійшов аж в глибину Чехії.

Його війни зі своїми почали ся аж тоді, коли його вигризли з Володимира Волинського, відки він утік до Тмутороканя. При допоміжі половецького хана Ітляра здобув собі свою батьківщину: Чернигів, відки його наші знов вигризли і ще до того разом з Хозарами наклонили деяких Половців, щоб ті підступом видали його Византії, котра заслала його на острів Родос, де він пересидів два роки. Утікши відтам, прибув знов до Тмутороканя й при допоміжі Ітляра вдруге здобув Чернигів від Мономаха, а потому ще й Смоленськ.

Злий поговор розпочав ся про нього аж тоді, коли наші князі зажадали від нього, щоб видав їм сина свого приятеля Ітляра, а коли він відмовив, — що я на його місці також зробив би — завізвали його на суд єпископів й ігуменів зате, що криє в себе поганця. Він не станув на той суд, що я також зробив би на його місці. Тоді Мономах й інші князі пішли на нього війною, але аж голодом взяли його в Стародубі, відібравши Чернигів. Він здобув собі потому Муром, Суздаль, Ростов і Рязань та дальше провадив війни аж поки на зїзді в Любечі не затвердили за ним його чернигівської батьківщини. По смерті Ітляра ходив походами проти Половців а як сам уже не міг, вислав синів проти них. Я не бачу вини по його стороні і мені булоб

навіть дуже мило, як би його внук Ігор мав таку завзяту вдачу“...

Побожна княгиня зі здивуванням дивилася на свого сина, а він ще додав:

— „Впрочім про се, чи твоя найстарша внучка виїде за Ольговича — рішисть бирич Яструб.“

— „Що...?! Яструбови я вірю, бо він вірний тобі і твоєму роду, але не розумію, як таке можна подумати, щоб він мав рішати про...“

Князь Ярослав усміхнувся і почав виправдувати ся. По хвилі запитав:

— „Чи ти думаєш, що то замоїсар Мануйлі хоче мені відібрати дунайські кирла?“

— „Ні“, відповіла, „хоч ти прийатем Андроніка мусів глибоко вразити його. Се буде діло дворян, ласих на багаті посадиництва при дунайських таможах. Уважай на грецький монастир!“

Князь докладно обговорював із матір'ю цю справу. Вкінці заявив, що справу із дочкою ще час рішати і пішов. Прийшовши до своєї кімнати, наказав прикликати до себе бирича Яструба і припоручив йому слідити за молодятами тайно про все доносити собі. Він ніколи не довідався, що таке саме припоручення мав уже бирич Яструб до нього самого.

До року відбуло ся в Галичі весілля князя Ігоря з Ярославною.

Такого весілля Галич не бачив ще. Довго опісля говорили про нього.

Молода пара виїхала в Чернігівщину й осіла в Путивлі.

А князь Ярослав даліше завзято господарював, заселяв пустійші околиці і збирав скарби. І все жив під тягарем якогось дивного прочуття, що тих скарбів за мало й за мало. Цілий світ поза тим обходив його мало.

В часі, як Ігор старав ся о руку його дочки, помер Великий Князь Київський Ростислав і на престол у матері городів наших лагодив ся йти союзник і приятель Ярослава, старший від нього

віком, Мстислав, князь волинський, з яким Ярослав віздив свого часу до Києва. Ярослав дав йому на його просьбу галицькі полки і він при їх допомозі заняв Київ тай вокняжив ся там. Вже другий раз отворив Ярослав Осмомисл своїми полками золоті ворота Києва, хоч не мав у нїм засісти.

Так при його допомозі засїв на київським престолі Мстислав, князь волинський, син того Ізяслава, що під Теремовлю боров ся з Ярославом, батько Романа Великого, дід пізнійшого короля Данила. Але Володимир, брат покійного Великого Князя Ростислава і пять синів тогож Ростислава: Роман, Рурик, Давид, Святослав і Мстислав зовсім не були вдоволені тим, що на київським престолі засїв волинський князь. Вони при допомозі Чорних Клобуків почали війну проти нового Великого Князя. Та Великий Князь Мстислав Ізяславич при підмозі галицьких полків так їх побив, що Володимир втік аж в Суздальщину. Тоді Великий Князь Мстислав взяв ся до здійснення давньої мрії нашого народу — до покорення Половців. Се викликало загальне одушевлення й озорило великою славою імя Романового батька і Ярославового приятеля.

Та якраз ся обставина причинила ся до викликання страшної пожежі, якої не бачила ще наша земля, а в якій згорів вічний, золотоверхий Київ з усіми церквами, монастирями й теремами, розграблений проклятими ватагами Суздальців. Та пожежа святого города відбила ся одним болючим відприском своїм аж у далекім Галичі й спалила на кострі останнє щастє Ярослава, позбавила його коханої жінчини і матери.

Понурий клубок тих страшних подій почав так замотувати ся:

Новгород Великий посперечав ся зі своїм князем; а княжив в нїм тоді один з синів покійного Ростислава. Новгородці прогнали його. А що ті спритні купці все мали добре око і від давних давен уміли вибирати собі найліпших реґентів,

пізнали ся на найстаршій синові Великого Князя Мстислава й покликали Романа на княженне до себе. Андрій, князь Суздальський (шурин Ярослава Осмомисла), що був в союзі з синами покійного Ростислава, двигнув ся війною проти Новгороду, якому на поміч прийшли київські війська. Роман устояв ся проти Андрія і синів Ростислава. Андрій, переконавши ся, що таким чином не одоліє Новгороду, постановив наперед знищити Київ, проти котрого легше йому зорганізувати велику коаліцію князів, бо золотоверхий Київ все ще притягав всіх до себе, все ще був для наших батьків „шматком неба“ на землі.

Андрій скоро зорганізував коаліцію. А приступили до неї: брат його Гліб князь переяславський, чотири сини покійного Великого Князя Ростислава, Володимир Андрієвич, внук Мономаха, кількох дрібніших князів та два Ольговичі, між ними й молоденький зять Ярослава Осмомисла, Ігор Святославич з Путивля.

Над Київом стояла вчасна весна. Великокняжий город пишав ся як квітка в пахучих свіжою зеленю садах черешневих і блестів між нагим ще галуззєм дерев золотими копулами своїх сорок сороков церков та княжих теремів на горі Володимира Святого. А на нього йшли з понурої півночі бородаті орди Суздальців під проводом Андрієвого сина. І з усіх усюдів надтягали українські князі. А між ними їхав з полками своїми й молоденький зять Ярослава, Ігор внук Олега „Гореславича“.

Чи пробудила ся в нім кров його переслідуваного Київом діда? Чи хотів вже тепер, у весні свого життя, бути між тими, що візджаять як побідники золотими воротами до матери городів наших? Чи пхнула його туди політика покійного батька, що від своєї молодости до гробової дошки мріяв, щоб засісти на київських горах? Чи хотів відплатити на Києві невинну смерть свого доброго стрия, котрого ім'я носив? Чи мав на цілі вже тепер зазначити своє право до святого Києва,

щоб здійснити колись мрію свого розумного тестя? Досить що й молодий Ігор ішов з військами на святий город, що може прочувала побожна княгиня Евдокія, коли противила ся тому, щоб віддати за нього її внучку.

Великий Князь Мстислав знав про приготування ворогів, але був переконаний, що вони вдруге вдарять на Новгород. Для того вислав з Київівши найліпші сили на поміч своему синові до Новгорода. Повідавши ся несподівано, що з усіх сторін ідуть війною на Київ, післав гонців до Новгорода, Володимира Волинського і Галича, щоб снішили боронити святого Київівши. Тимчасом попробував боронити його останками власних сил.

І почала ся під стінами Київівши битва, що тревала три дні і три ночі. А коли третої доби не наспівала поміч, а зате прийшла зрада зі сторони Черних Клобуків. — Великий Князь Мстислав опустил з військами святий, вічний город і подав ся на запад, у свою Волинь. Зробив так, як робили досі всі, що не могли вдержати ся в тім городі а любили його: не допустив до боротьби на вулицях святого міста, щоб не знищити ні одної цеглини вічного города.

Тоді війська союзників зі всіх сторін увійшли до Київівши. А стало ся воно в другу середу великого посту 1169. р. І не памятали Суздальці, що се був день, в яким починали ся муки Христові і не дали пощади святому Київівши, лиш кинули ся грабити вічний город — і Подол і Гору і монастирі і св. Софію і церков Десятинну...! Церкви обдирали з ікон, грабували всі ризи, книги і дзвони та й підпалювали святині; золото й мідь стікали як смола з церковних бань і криш, зливаючи почорнілі від диму стіни від верху до комар. І не було милосердя нікому: єдиновірних християн убивали Суздальці як поганців, інших брали в полон, насилували женщин і нелітних дівчаток...

Молоденький князь Ігор бачучи, що діється, метнув ся шукати свого старшого брата.

Летів улицями Київа з гуртком дружинників поміж палахкотячі доми; дим виїдав йому очі, а горючі головні падали на нього і на коня. Допав свого брата, як стояв на Хрещатику з синами Ростислава і сивим внуком Мономаха, а за ними глотили ся їх полки з заплаканими від диму очима.

В блеску горючого Київа дивно світили золоті стремена нащадків Володимира Великого.

— „Що се?!“ крикнув до них Ігор.

— „Не бачиш?“ відповів йому брат. „Суздальці нищать город!“

— „Адже в умові з Андрієм не було сього!“ крикнув обурений.

— „Ха-ха-ха!“ засміяв ся гірко найстарший син Ростислава Роман. „Ми троха за пізно спостерегли ся, з ким зробили договір!“

— „Тепер не лишаєть ся ніщо инше, тільки й нашим військам видати приказ, щоб забирали, що мож! Бо инакше прокляті Суздальці самі розграблять все до тла!“ сказав старий Володимир Андрієвич, внук Мономаха.

— „Річ ясна, що Суздальці прийшли вже з приказом, знищити Київ! Инакше не почалиб нараз і так скоро грабити його!“ замітив князь Давид Ростиславич.

— „Очевидно“, докинув брат його Святослав. Вони навіть святині палять безпощадно!“

Молоденький Ігор сидів на кони мов задревілий. А українські князі почали між собою — ділити ся дільницями Київа: їм оставало вже тільки при помочі — грабунку боронити останків його богатств і культури перед грабунком бородатих орд Суздальців...

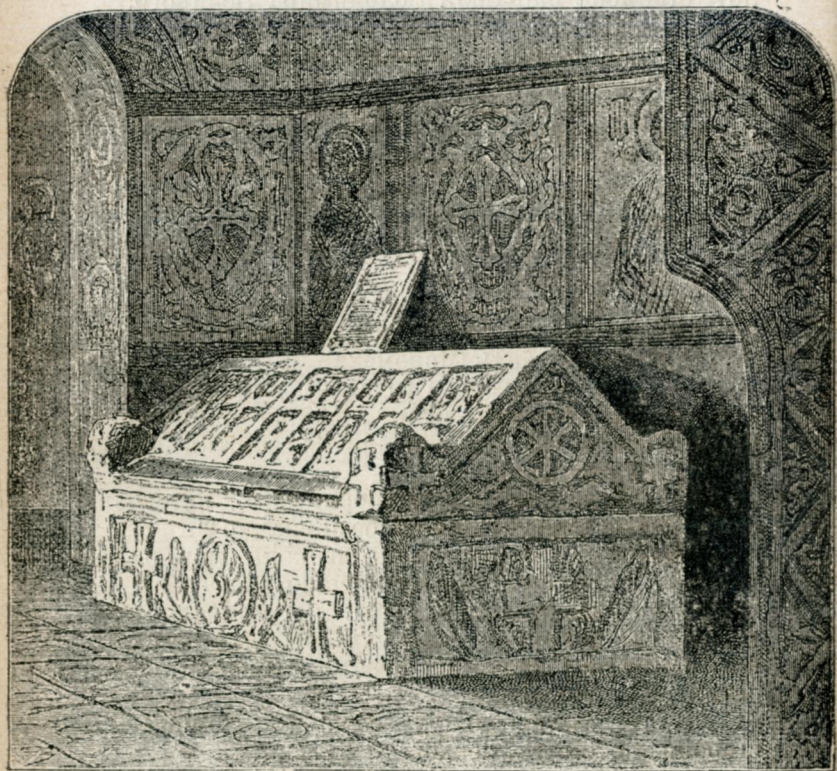
В тій хвилі бухнула високо полемінь від сторони, де стояла церков св. Софії.

— „Горить Собор Софії!!“ крикнув Ігор і кинув ся в ту сторону, а за ним його дружинники.

Добіг до Собора, зіскочив з коня і з нагим мечем вскочив до церкви; в ній все вже лоскотом; лежало, останні Суздальці порали ся ще

тільки коло головного вівтаря біля домовини Ярослава Мудрого зі сїрого як попїл мармеру. Чотириох відважило зелїзними дручками мале вікно домовини. Крізь вікна біля входу заглядали вже огненні язики до нутра церкви і чути в нїй було дим і чад.

Князь Ігор з криком прискочив до Суздальців, що розбивали домовину його прапрадіда.

...Відблиск огню освітлював оден бік домовини
ярким світлом...
(До стор. 359).

і двома ударами меча повалив на землю двох Суздальців, а його дружинники зарубали двох оставших і всіх чотирох виволікли за царські врата.

Дорогі византійські скла в вікнах почали тріскати й зі звенкотом падати на землю, а дим і огонь бухали в нутро чудової святині. Над нею готіла пожежа. Дах валив ся з ломотом на склепінне.

Зі стисненим серцем вибігав молодий Ігор з Софійського Собора. Ще раз оглянув ся з бо-лем, пригадавши собі, що в розяренню забув навіть примкнути віко домовини свого розумного прадіда. Відблиск огню освітлював оден бік домовини ярким світлом. Вертати було неможливо.

Побачив, як задимленими вулицями города, переповненого криком і плачем, димом і огнем, бігли на всі сторони відділи українських військ, щоби — грабунком ратувати останки дорогих річий від грабунку Суздальців...

Так грабили Київ від середи до п'ятниці, а вічний город горів весь час і ще три тижні потому, горів днями й ночами та обкидав потворно величезною луною небо й землю на десятки миль кругом.

А старий монах, що сидів в печері над Дністром, записав безпощадно в літопись, що в с'ім небувалім злочині взяли участь не тільки Суздальці, але й Чернігівці, Смольняни й жителі багатьох інших городів України...

Таке стало ся з золотоверхим Київом, який обминали дикі Обри і кровожадні Печеніги і чорні Угри і грабівничі Половці.

Вістка про небувале знищення Києва обурила до глибини душі Мстислава, князя волинського і його приятеля Ярослава, князя галицького.

Мстислав кинув ся зараз на ту частину Погорини, що входила в склад волости Мономахо-

вого внука Володимира й спустошив її до тла. А якби свідок Ярослав Осмомисл наспіли йому в поміч галицькі полки, а крім того прилучився до нього і рідний брат його Ярослав Ізяславич та Святополк князь турово-пинський. Великий Князь Мстислав двинувся весною 1170. року, видирати з ісквернених рук Суздальців попелище святого города.

Якраз сей час використали галицькі бояри, щоб приготувити до приходу на своїм князеви і до знищення партії Чагрових. А хвиля була діявних така, що влітню їм не могли собі й виміряти майже всі наємні полки князя вирушити, відбирати Суздальцям зруйнований Київ, а інші полки князя були розміщені на границях і при вирлах Дунаю. В Галичці остало всего кілька сотень Варягів. І ще до того померла була побожна княгиня Евдокія, яку дуже сильно вразила й потрясла вістка про зруйнування святого Києва і всіх його церков та й майже ще більше вістка, що в тім нечуваним святотатстві брав участь і муж її внучишко. Вона в кілька днів по отриманню тих вістей віддала духа. Богу врон й нмрнд вірот, ум нятро. Над Галиччю стояла світлом і цвітом сияюча весна, як нарядили в теремі тіло княгині Евдокії. Крізь отворені вікна долітав запах розцвілих пахучих садів і черешневих, а з ним плач сиріт, що ними опікувалася покійна матір Ярослав і нмрндпом. І двітндрр і екс. нмрнд

Вже все було готове до виходу, тільки в кімнатах княгині Ольги було тихо. Князь післав запитати жінку, чин возьме участь в похороні. Але княгиня навіть не впустила до себе післанця мужа. Тоді князь пішов сам до неї.

Давно вже не був в її кімнатах. Увійшов і став як чужий. Його жінка, неприготована до виходу, сиділа біля якоїсь скрині і щось в ній перебирала. Була уста мала міцно затиснені. Князь склонився легко, перемг себе і заговорив до неї якимсь зміненим, розбитим голосом.

— „Чи підеш на похорон нашої доброї матери?“

Довгу хвилю не відповіла. Потому нагло вибухнула:

— „Не піду! Не покажу ся на очі дочкам і матірям, як опоганена соромом!.. Нехай іде вона, та, та...!“

Затиснула уста, щоб не вукинути зі себе лайки.

Князь поблід. Він знав, що жінка з ненависти до його матері не хоче взяти участи в її похороні, а не з інших причин. Але не дав по собі пізнати того, що знає, тільки твердо сказав:

— „Вона возьме участь в похороні моєї матери а потому і в мешканню у моім теремі!“

Вийшов, не оглядаючи ся.

Приказав здержати похорон і поїхав по Настасю.

Вже було добре з полудня, як шляхом від Чагрова надіхав великий відділ Варягів на конях. В середині їхала колесниця, запряжена у вісім чорних коний, а в ній сиділа чудова красою Настася з Чагрових біля князя Ярослав. Мала перелякані очі і слезами умите личко, а між нею й князем сидів їх семилітний синок Олег, гарне як ангел дитя. І матір і синок одіті були в чорний шовк і оксамит без ніяких прикрас, крім слез, що нишком котили ся по них з очий Настасі. Нарід мовчки зглядав ся на неї а дзвони всіх церков гули якось глухо й суворо.

Князь з Настасею і Варягами віхали на замкові подвіря. Варяги позідали з коний і міцним, семикратним перетеном окружили домовину з тілом княгині Евдокії та князя й Настасю зі синком. Серед небувалого натовпу народу двигнув ся той незвичайний похід до церкви Пресвятої Богородиці.

Весь народ зглядав ся тільки на Настасю і на її сина. Їх велика краса глушила прокляти на устах.

Заки бейн запала, в однім крилі княжого

замку замешкала Настася Чагрівна. Сильна сторожа Варягів день і ніч берегла того крила.

А в другім крилі, де мешкала княгиня Ольга, було тихо як в гробі. Але тільки якийсь час. Бо брат княгині Ольги, Всеволод Юрієвич, що вже від довшого часу сидів в Галичі з кількома спритними Суздальцями, увихав ся як голодний звір, вічно з кимсь сходив ся і все радив та радив. Зразу робив се дуже обережно і йдучи вулицями Галича, мав колпак насунений на очі тай дивив ся зпід лоба. Одначе від хвилі, як бирича Яструба знайшли убитим під ворітьми його власного дому, Всеволод перестав насувати свій колпак на очі й ходив з піднесеною головою та відважував ся навіть в білий день заходити до складів Нікона, де забавляли ся молоді бояри. Там постійно радив ся з новим спільником Нікона; час до часу вскакував до кімнати, де вони сиділи, то один, то другий боярин, але на коротку хвилю.

Князя Ярослава глибоко тронуло скритовбийство, доконане на Яструбі. Зарядив строге слідство і сам переводив його. Переслухав дорослу дочку покійного тай домашню прислугу і довідався, що пізнім вечером перед тим ранком, коли при воротах дому знайшли тіло убитого начальника биричів, приходив до нього Всеволод з двома Суздальцями, між якими був один німий велитень. Всеволод замкнув ся з Яструбом в окремії кімнаті і щось довго говорили. При виході їх з кімнати чула дочка Яструба, як князь Всеволод сказав до її батька:

— „Га, коли тої справи ми не полагодили, то може полагодимо другу“.

Потому пішли до стайні вибирати коня. Яструб говорив вправді, що за дня ліпше вибрати, але Всеволод відповів, що він уже від давна придивив ся одному його коневі. Купив і дав коня одному Суздальцеві, котрий зараз відпровадив коня на замок. З Всеволодом остав ся тільки той німий велитень. Вийшли разом з Яструбом в трій-

ку і — на другий день досвіта слуга побачив тільки мертве тіло свого пана під ворітьми. Слїди крови показували, що трупа принесли на те місце. Він мав синї знаки коло уст від натискання і кілька ударів ножем в околицю серця й гортанки.

Ярослав приказав потайки перешукати річи й оруже Суздальців Всеволода. Але не дійшов до нічого. Такий ніж, від якого могли походити ті смертельні рани Яструба, мав трохи не кождий дружинник в Галичі й укріпленнях його. Князь говорив про се з Всеволодом, але довідав ся від нього лиш про те, котрі Суздальці були з ним. Переслухав того, що відпровадив коня. Від нього довідав ся, що князь хотїв купити від Яструба наперед його собаку, а потому коня. Більше нічого не знав. З дальшого слїдства показало ся тільки, що Всеволод з Яструбом були тої ночі в шинку Нікона, що Яструб сидїв там довго і вийшов сам та що німий Суздаlecь спав в замку. Коли прийшов, зізнавали всїяко. Ув'язнення німого не причинило ся до вияснення справи.

Князь махнув вкінці рукою на ту справу і забув про неї. Бо вірних людей забуваєть ся скоро: вони творять кругом нас спокій, що требає ще довго по їх втраті. Князь не підозрївав Всеволода о участь в тїм таємничім убийстві, бо Всеволод не любив своєї сестри Ольги і в справу пожиття її з князем мішав ся тільки зразу тай то так, щоби показати, що щось робить в тій справі. Для того, хоч була хвиля, коли Ярослав лучив в умі се скритовбийство зі справою свого пожиття з жінкою, але зараз відкинув підозрінне.

А Всеволод дійсно не любив сестри і хоч організував бояр, то робив се не тільки проти князя, але й проти Ольги та її сина: він мав плян усунути Ярослава, обох синів його й Ольгу та засїсти на галицькім престолі. Якраз усунення сестринича робило йому найбільше труднощи. Сподївав ся, що бунт бояр, якого нитки мав вже

в руках, справить ся і з Чагровими і з князем і з Настасею та її синком.

Але що робити з Ольгою і її сином Володимиром? Убивати їх не хотів. Не тому, щоб на се не позволяла йому совість: суворий і вихований Суздаалець вже давно не робив собі нічого з сумління. Але убитте сестринича могло унеможливити його заходити на італійський престол в очах народу. І се аздержувало Всеволода від того кроку. Довго думав над усуненням тої перешкоди й вкінці рішив ся, порадити Ользі, щоб утекла з сином до Польщі. Мав при тім надію, що по дорозі пропаде вона з одитиною, або що котрийсь польський князик увязнить її разом зі синком, щоб відплатити Ярославу за його давнійші побивання Ляхів та що вони пропадуть десь в чужині.

— „Знаєш, що?“ сказав до сестри. „Вже все приготоване як слід. Але вислід такої гри нимо всего непевний, бо маємо до діла з таким грачем, як твій муж, що перехитрив найхитрійших. А він в гніві безпощадний. В разі невдачі не денебудь пропаду в галицьких лісах, але тобі зі сином не легко буде втечи. Чагрови вже не від тепер мають око на Володимира“...

— „Що ж робити, братчику мій?“ запитала Ольга, заливаючи ся слезами.

— „Взяти сина і втечи!“

— „Втечи? Куди? Адже допоянять! І тоді скажуть, що я всему винна!“

— „Не втікати туди, куди вони сподіватимуть ся твоєї утечі, тільки якраз в противну сторону, в Польщу. Я прилагоджу тобі розставлені коні, а оба сини і свояки покійного перемиського воєводи Надітича сприяють нам від часу, як Чагрови заняли їх місця“.

Княгиня Ольга довго плакала і рішила ся вкінці, послухати брата.

День передтим, заки Всеволод мав видати гасло, вийшла до міста ніби до складів Нікона і не вернула до замку. Було се під неділю, коли

вона звичайно пізно вертала з монастиря-св. Іоана. Того вечера Варягам Руальда, що мали нічну сторожу в замку, удалося закунити більшу кількість доброго питного меду і вони потайки частували себе. Спритно урядив Всеволод своє діло: також тим відділам, що мали сторожу при городських воротах, удалося дуже дешево купити добрий мід. Варяги вже давно не мали такого приємного пиря. Відкись знайшлися між ними ніби przypadково виїжджаючі з города бояри, з возами, повними угорського вина, побраталися з веселим товариством і пили-пили, аж поки не звалилися з ніг. Вина і меду було в брід. Пив, хто хотів і кілька хотів.

Наймолодший з Чагрових, що мав тої ночі нагляд над замковою сторожею, був убитий вже з западаючим сумерком. А сторожа тішила ся, що її начальник десь забавився і не приходить тай тим веселійше пила. Руальд, що мав нагляд над сторожами при брамах города, був там з вечера, коли пиятика що йно потайки відбувала ся, не замітив нічого і відійшов.

Князь тої ночі до пізна читав. Заснувши, спав неспокійно. Снила ся йому якась нічна битва, серед котрої в суматосі звивався чорний, понурий гад з рудою лускою і кусав-кусав. Пробудив його напрасний, страшний рев медведиці, що сторожила його дверей. Зірвав ся на рівні ноги і скоро, майже махінально почав одягати ся, причім кричав:

— „Що є?! Сторожа! Сторожа!“

До кімнати не вступав ніхто, тільки на коридорі скріплював ся крик і суматоха. Накинувши на себе верхню кирею, взяв меч і відчиняв немалу двері. Тисячі думок лискавками перебігали йому по мозку. Одного був певний: що має до діла з бунтом, але ліпше зорганізованим чим перший раз.

Хвилинку дурив себе, що може се яка несподівана пожежа. Але відхиливши двері, побачив в світлі смолоскипів таку картину: цілий коридор

був битком забитий уоруженими людьми в різних одягах: по їх рухах і лицах бачив, що се були нетверезі дружинники й невольники бояр та всяка збиранина. Команду над ними мав братанич старшого Судиславича, що був у св. землі як хрестоносець. Він стояв окружений кількома боярами біля одного з вікон і нагим мечем показував товпі дальні коридорі в напрямі кімнат Настасі. Під дверми князя дрожала ще судорожно вірна медведиця перешита багатьома рогатинами і тому товпа напасників держала ся ще оподалік.

На вид відхилених дверей з товпи закричали: „Князь! Князь!“ І товпа подала ся взад. В тій хвилі Судиславич обернув ся, а князь відтрухово зачинив двері, не кажучи ні слова. Зрозумів, що діється. Все те тревало одну коротеньку хвилину, потрібну до відхилення й скорого зачинення дверей.

Ярослав, як всі члени його роду, був зовсім притомний у великих небезпеках. Тепер мав тільки дві думки, гострі як його меч, але зовсім різні: що не бачив ніде ні одного трупа свого дружинника і що Настасі та Олегови грозить небезпека. Обі ті думки були рівночасні й обі гіркі як полин. Як би не смерть медведиці, що сконала під його дверми, був би зненавидів все, що дихало й живе, може навіть і Настасю та власного сина Олега. Але дрозання тої медведиці додало йому сили й охоти. Твердим кроком, майже зовсім спокійно приступив до стіни, на котрій висіли для прикраси роги, щити й рогатини, зняв один ріг, отворив вікно і тричі затрубів на тривогу, напрасно, уривано.

Ніхто не відповів.

Почув ся безмежно самотним.

Не подумав нічого, але чув, що йому вже все одно, що раз мати родила! І почув немов ураган сили в своїй груді. Твердим рухом зняв зі стіни блискучий княжий щит, надів грубо золочений шолом і з добутих мечем в правій

руці відчинив двері. Там товпа усувала мертву медведицю. Крикнув:

— „Проч!“

Розступили ся перед ним і в коридорі почало притихати. Товпа тиснула взад на обі сторони.

Йшов спокійно вперед, в напрямі до кімнат Настасї, які виважували дружинники й слуги бояр. На вид князя станули. А він підійшов аж до групи бояр, яка очевидно захитала ся. Втім Судиславич крикнув до дружинників:

— „Брати князя! Чого стоїш один з другим?“

Ніхто не рушив ся.

Судиславич сам кинув ся до князя, а за ним і бояри, що окружали його.

Тільки син старого Боринича, рівно як батько міцний і тяжко думаючий, закричав:

— „Батько казав, аби не робити йому нічого злого!“

— „Сам станеш на сторожі при нїм, тумане якийсь!“ відповів Судиславич.

Князя кріпко держали в руках і відпровадили до його кімнати. Ізза натовпу князь весь час не міг навіть зложити ся до удару. Він побачив біля групи бояр спертого при вікні трупа Варяга, що страшно покалічений сконав на своїм становищі. Відітхнув лекше, як би лиш о се одно йому ходило. Біля Варяга побачив на землі тіло одного слуги Настасї. Відітхнув ще лекше. Коли впихали його до кімнати, крикнув тільки:

— „Мій син! Мій Олег!“...

Чув, як якась мов студене болото прикрафиля болю заливає його мозок і як паморока бє йому в очі. Впав пів притомний. В тім стані чув, як замурували вхід до його кімнати.

На дворі починало невиразно сіріти...

Тимчасом Руальд, що почував в сторожевій гридниці біля київських воріт, де через те не було пиятики, пробудився при другій зміні нічної сторожі і почув якийсь підозрілий гомін. Він доносився від обох сусідніх воріт. Думаючи, що се візджають в ночі більші купецькі ряди возів, радше з цікавості, чим з побоювання, вислав до обох тих воріт стежі. Довго ждав на їх поворот. Коли не вертали, розлютився і приказав збудити всю сторожу при київських воротах. Якраз тоді почув, що якась більша скількість людей окружає в півтемряві його становище. Приказав варяжським граннем затрубити на тривогу.

Ніхто не відповів.

В тій хвилині принесли до нього конаючого Варяга, самотнього з тих двох висланих стеж, що мав ще тільки сили, сказати:

— „Бояри... вирізали... всіх... наш...“ і помер, важко зітхнувши.

Почувся страшенно самотнім в тім великім городі, далекім від землі Варягів. І відчув всю чужість землі, на якій мав зложити свої кости. Родинний край став перед очима — височинний, камінний, з рідкими, мрачними лісами, де день триває чотири години. Як лискавка перебігло перед ним ціле його життя і станула жінка, чужа йому, бо не любив її ніколи. Одна самотня була тут людина, що пригадувала йому своїми очима і сумно усміхненим личком далеку, бідну країну Варягів і ранню молодість його, коли черствий як північна весна переїздив чисте як слеза, янтарне море, щоб шукати долі в пшеничній землі України, пахучій липовим цвітом і чебриком.

Вся сила його ума і тіла випрямилася туди, де була його любка, яку мав колись на колінах, як малу дитинку. Якась смертельна ясність опанувала його ум. Він крикнув:

— „Взяти на себе верхні одяги тутешніх дружинників. — В стремена!“

Дві сотні Варягів рушило за ним в напрямі до замку. Гнав як вихор, аж земля розступалася. Бачив все ясно кругом, хоч темно ще було на дворі. Його очі світилися як фосфор.

Вулицями Галича снувалися тут і там якісь постаті і йшли невеличкі відділи, тихо скрадаючись в тім самім напрямі. Знав, хто вони, але не звертав на них уваги, як лев, що летить по велику добычу. А вони мимохіть вступалися з дороги ураганови його сотень.

Обіхав замок і підїхав травами під замкові сади.

Від часу перевороту й усунення бояр з замку перебудовувано й добудовувано різні входи й переходи, про що не знали бунтівники так докладно як Руальд. Один з таких переходів застав нестержений. Якраз той, при котрім раз говорив з Настасею — довго, довго.

Як коти влізли ним його Варяги один по одному, довжезним гусаком. Невдовзі знайшлися в замкових підземелях.

А за кілька хвиль на коридорах і в кімнатах княжого замку дався чути пекольний рев і кров бризкала по стїнах нутра терему. Чи була се битва, чи різня? Руальд не знав сього. В такій битві не брав ще участи. Цїлий окровавлений, з очима блискучими як два куски фосфору, скакав мов опалїлий пард по знаних добре закамарках. І рубав і забивав кругом підхмелену боярську збиранину. Розумів одначе, що не багато має часу до смерти. Дорубався до кімнати Настасї і застав її звязану, в одній сорочці з білого як сніг шовку.

Крикнув:

— „Розв'язати!“

І схопивши її, вибіг з кімнати з дорогим тягаром, який вперве і в останнє мав у своїх раменах. За ним йшов окровавлений гурток його найдужіших Варягів, може четверта частина. Решта їх конала на коридорах княжого терему, завалених трупами, як дровами.

Біг в замкові сади, в напрямі на Чагрів, якимсь звірячим інстинктом гнаний до леговища роду Настасі, немов прочуваючи її останнє бажання.

Допав коний, укритих в княжих садах і рушив — скоро, скоро. А з заду чув якийсь новий, пекольний гомін в замку. „Може то ще якийсь відділ Варягів вдер ся по смерть до княжого терему?“ подумав. І приємна гордість вікінга заспівала в нїм, як співає шум бурштинового моря в чудовім фйорді бідної варяжської земленьки, повної гранітів і рідких лісів.

Гнав.

Знайшовши при березі човно, перевіз ним Настасю, що давала вже знаки життя. Кропив її дністровою водою й обтулював в кирею. Його товариші перепливали Дністер як котрий міг і чим мав. Уважали ся всі як зрослі в одно. Вже недалеко мусів бути Чагрів. Нараз побачив дві луни — майже рівночасно. То горіли нові, чудові тереми Настасі і дворище її батька. Станув як вкопаний. Куди тут їхати?

Куди летіти? Скрізь вороги...

Великим червоним серпом виглянуло сходяче ізза лісів сонце. А в душі Руальда немов знов пробудив ся дивний інстинкт прочуття. І він полетів з Настасею на ту поляну, де вона вперве побачила князя.

І там погиб, окружений хмарою боярських гайдуків і дружинників; погиб поранений від чола до стіп; погиб останній з варяжського відділу вікінгів, поваливши ся на землю як дуб біля змарганої лїлеї, що впала зараз за ним — може з жалю за ним: останнім оборонцем своїм.

Настася лежала на чудовій, пахучій поляні з замкненими очима й думала про свого сина Олега. Добре, що Руальд не довів її до Чагрова, де висїла її старенька матір, два брати і свояки, де лежали навіть немовлятка з роду Чагрових, побиті гайдуками бояр на смерть.

*

*

*

З Чагрових остав ще в живих тільки один Борис. Він був тоді саме у найстаршого сина покійного вже Рака, провідника галицьких міщан. Просив його, підняти галицьке міщанство в обороні князя й прирікав зате все, що міг приречи. А він багато міг.

Розважний Рак, що не даром обняв по смерті батька провід над міщанами, думав довго. Вкінці, улягаючи просьбам і приреченням Бориса, скликав на раду братів, свояків і виднійших представників міщанства. Вони вислухали уважно бесіди розумного Чагрова і довго мовчали. Вкінці виступив один з присутних і сказав:

— „Чи ти, боярине, дійсно гадаєш, що навіть як би ми хотіли, то могли б підняти Галич для оборони неслубної жінки Володимиркового сина?“

Всі зібрані притакнули як один.

— „Чи зробив син Володимирка хоч одну кривду галицьким міщанам?“

— „Ні“.

— „Чи не збогатив всіх городів галицької землі як ні один князь перед ним? Чи бачили ви за його голови одну програну війну або одну загальну недолю, якій він не зарадив би своїм умом? Чи той син Володимирка не судить всіх мудро і справедливо? Чи не кормить убогих з великих житниць своїх? Чи не будує по всій землі божих домів і чи не прикрашує їх золотом і дорогим самоцвітом? Чи вся земля галицька від Попраду по Чорне Море не виглядає як добре управлений огород, пахучий медом і пшеничним колосом? Чим ваш Галич не більший і багатший від Києва, матери городів наших? Чиж ваші дома не виглядають як палати і чи ваші жінки та дочки не убирають ся як боярські? Чи кожда инша волость не чулаб ся щаслива, як би мала такого князя і господаря, до котрого приїзджають на суд навіть чужі князі й королі!“

— „Та, все те правда, але він син Володимирка!“ звучала одинока відповідь.

— „Так, так, Володимирка!“ загуділи твердо кругом.

— „Нехай же правлять вами або ляцькі голонники, або чорні Угри, або суздальські опудала, як правлять Київом, що також убив недавно свого доброго князя!“*) сказав розумний Борис і як перше потайки зайшов тут, так тепер явно й отверто вийшов.

Не довго йшов. І не мав куди йти. Перша товпа боярських посіпак, що зустріла ся з ним, розсікла його на кусні на площі Галича. Не підніс навіть один раз руки, щоб боронити себе. Так погиб розумний брат Настасі, Борис, дивно подібний до неї. Добре, що не бачила того Настася, бо вона любила його.

*

*

А Настася їхала знов звязана і привязана до коня, в шовковій, білій сорочці. Мала замкнені очі і не мліла вже. Тільки бояла ся, аби дзвони не почали бити на тривогу, як тоді памятної ночі. Але бояри під проводом Всеволода так спритно уладили бунт і розмістили свої сили, що не потребували помочі товпи. Для того не дзвонили на тривогу. Впрочім Настася знала, що її жде і була готова на все, як тоді — над потоком...

На кождім роздорожу кропили її бояри свяченою водою, а нарід непереглядною товпою вводив її до Галича з проклонами і криком: „Всякое диханіє да хвалить Господа!“ Найголоснійше кричали ті, котрим найбільше доброго зробила. Але вона не дивила ся на них. Своїми замкненими очима бачила тільки свого сина Олега, гарне як весна дитя а за ним мов в далекій мраці між кровю і тернами сумне лице мужа. В само полудне віздила в переповнені вулиці Галича.

*) Натяк на убиттє Ігоря (сина Олега „Гореславича“), князя чесного і справедливого, якого виволікли з церкви в часі богослуження; покалічене тіло його кинули Кияни на торговицю на Подолі; потонні зачисляли його до святих.

в котрім мимо неділі всі церкви стояли пустою, бо народ виляг, подивити ся на чарівницю.

Величезним походом кермували бояри під проводом Судиславича, що мав на руці великий, білий щит з червоним хрестом...

Під вікнами княжого терему почали боярські слуги класти великий костер. А народ як опаллий зносив осикове дерево, що в нутрі червоне від крові Пек-Осини.

Почав западати сумерк і холодом тягнуло від широких плес Дністра.

Дрожала вже зі студени біла як сніг любка князя Осмомисла. Але не довго мала вже дрожати. Бо величезний костер з осикового і чатинного дерева стояв вже готовий. Бояри післали ще тільки по старенького ігумена Студитів, щоб перед народом прокляв чарівницю, яку привязано вже до стовпа, вбитого серед костра, перед котрим в оточенні бояр стояв князь Всеволод і побожно завертав очима та голосно зітхав.

— „Місце для святого старця!“ заревіли бояри.

Народ заколихав ся як безмежний лан збіжа і пропустив старенького ігумена Студитів, що тряс руками й головою. Сам боярин Судиславич впроваджував його на костер з одним монахом.

Настася отворила очі, в котрих застигли слези і терпіння, а її спечені горячкою уста почали говорити тихо:

— „Отче святий! Перед лицем огню і смерті сповідаю ся милосердному Богу і святій церкві Христовій з усіх гріхів своїх. Я полюбила князя, не знаючи, що він князь і жонатий. А потому слаба воля моя не могла відорвати думки і душі від нього, бо я вже була матір'ю його сина. І полюбила я свого сина ще більше чим мужа і бажала для нього золотого стола в Галичі. Знаю, що се була гордість, мій одинокий але найбільший гріх.

І вже більше не знаю, чим я прогнівила

Бога. Але не можу жалувати того гріха; хоч хотілаб, не можу! А ти, святий старче, як можеш, прости мені той гріх і поблагослови своєю доброю рукою невинного сина мого, коли він ще живе, — за мою добру волю, що я хотілаб жалувати за тяжкий свій гріх“...

Вона заплакала перед ним так тихо, як княгиня Евдокія, коли просила в келії його.

Святий старець перший раз бачив Настасю Чагрівну в світлі смолоскипів, якими за хвилю мали запалювати костер. Він уважно подивився на неї і дрожащим голосом почав говорити як міг найголоснійше:

— „Господь наш Ісус Христос благодатію і щедротами свого чоловіколюб'я да простить ти вся согрішення твоя і аз недостойний раб Божій прощаю і разрішаю тя от всякого союзу клятвенного і заперенія, велико могу і ти требуєши, к сему же разрішаю тя от всіх гріхів твоїх — во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, амінь!“

Зробив над нею великий знак хреста своєю дрожачою рукою.

В тій хвилі розлючені бояри з усіх сторін почали гукати:

— „Запалюй!“

Народ захвилювався і закричав:

— „Пожди!“... „Чекай!“...

Святий старець повагом почав зіступати з костра, підтримуваний монахом.

Старенький ігумен приступив до князя Всеволода і запитав:

— „Де сини князя Ярослава?“

Всеволод видивився на ігумена Данила, як на собаку, і буркнув:

— „Не знаю!“

Старець не питав більше, лиш почав дрожащими устами шептати молитви. Товпа розступилася перед ним, як морські хвилі, а він благословляючи народ, ішов помалу аж до свого воза.

Бухнув огонь і затріщала суха смерека та соснина, зашипіла червона в нутрі осичина. Костер станув в полумінні й освітив темні тереми княжі й замкову гору і чорні ліси за Дністром і сталеву ленту ріки. Народ кричав як опалілий: „Всяке диханіє“, а найголоснійше кричали ті, котрим Настася найбільше добра зробила.

А в гарних, галицьких садах дозрівали угорські сливи...

„Чи бачили все те розумні очі князя Осомисла з вікна княжої кімнати, переміненої на вязницю? І що діяло ся в серці князя?“ може запитати молодий читач.

Але я не пробувати-му відповісти на сї питання.

Не тільки тому, що се дуже трудно представити, як поводить ся в найбільшій терпінню розумний чоловік, що він чує і думає, в що вірить і що тратить а що зискує. Хто може віддати молитву Ярослава до Бога о чудо і почуттє безсильности того могутного князя, перед яким дрожали всі сусіди кругом і його безмежний жаль до своєї столиці і народу, що не поміг йому в тім нечуванім упокоренню й терпінню...

Я ще й тому не пробувати-му, розяснити сю тайну, що недобре є, розривати заслони з найглибшої глибини людського терпіння. Бо се родить терпінне і розбиває тугість людського духа. Знали сю тайну великі законодавці западної Византії-Риму, коли забороняли римському народови плакати й заводити по великих погромах римських військ. Знали сю тайну й старі літописці українського народу, що не описували, тільки згадували кріваві й огненні події нашої бувальщини.

До них, до тих чудових, засохлих квітів нашої думки відсилаю молодого читача з вдачею Мирослава, з одною-одиною заміткою від себе:

Що правдивий мужчина се той, хто ви-
держить і найглибший біль тай не
втратить охоти до праці для других.
Бо се становить суть життя людини.
І тільки воно дає внутрішній мир, най-
більше добро людини.

Приязнь і пімста.

Глава осма, з котрої читач довідаєть ся, як Мирослав повернѣ до Галича і що оповідала йому старенька матір та як прийав його князь Ярослав і про що вони говорили; як і чому князеві не сподобала ся нарка королевича Гідгатта, що мимо того вплинула на одно його важне рішення, може тому, що переповів її приятель і товариш з хлопачих літ; як князь відповістѣвав те, що сам не виконав пімсти і хто перемав тѣ пімстѣ; запізнаєть ся з найстаршою донечкою князя Ярослава і довідаєть ся про останні хвали князя та про те, що про нього написала літопись.

Западала погідна осінь. Небо було як великанський, сталевий щит, свіжо вичищений. На нїм блестіли звізди. Ліси, поля й луги, закутані в легку мраку, немов лагідними, величезними філями спадали в долину Дністра, що тихо віддихав у ніжних серпанках імлі, як спокійний вуз з мінливою лускою.

Яксь божеська тишина царила кругом, немов би Господній поцілуй що йно діткнув благословенну країну Галича й успокоїв її.

Серед такого спокою й тишини серце людини, що чує власне ковтання, беть ся якось трівожно, немов би лякало ся, що по тїм спокою наступить неспокій. А серце Мирослава, що зближав ся до рідного дому по сімнайцяти літах блуканини, трохи не розсадило його груди. Коли з половицею невольницею, що піклувала ся його синком, і двома невольниками підїхав перед ворота рідного дому й узрів у блеску зір ясень, який сам засаджував, що розріс ся могутно, — серце майже перестало в нїм ковтати зі зворушення. Мимохїть станув і глибоко втягнув в себе повітре.

В сій хвилі було йому байдуже все, що стало ся в Галичі, крім того, що стало ся з його домом, плотами, стайнями, садами. Господар пробудив ся в нім...

Підійшов під свій сад і станув під ним, як чужий. В місячнім сяйві тихо як духи падали на землю яблука — білі, великі. Йому пригадала ся Таля і здавало ся, що чує її біля себе.

Відчинив ворота. Були якісь инакші, як ті, що лишив. І дуже скрипіли. Що йно тепер за-примітив з болем, що дім похилив ся, що одна стіна геть присіла.

Застукав до вікна і рівночасно кричав:

— „Мамо, то я, Мирослав...!“ Почув тільки голосне:

— „Ах!“

В хаті счинив ся рух. Бачив у місячнім сяйві, як хтось скоро збирав ся, як збирали ся дві особи.

Матір сама вийшла відчиняти сінні двері.

Постаріла ся дуже. Мирослав ніколи не представляв собі її старою і тепер болючо відчув її вигляд.

— „Як же ти змужнів, як виріс! І дитинку маєш зі собою! Чия вона?“ сказала мати по привітанню й оглянула внука.

— „Се мій син. Я вдовець, мамо!“

Якийсь час тревала мовчанка. Разом увійшли до кімнати.

— „Як же я горячо молила ся, щоб ти вернув! І Божа матір вислухала моєї молитви, зглянула ся на мої сльози. Тепер спокійно вмуру. А тут таке діяло ся за ті часи! Боже, Боже!“

— „Чув я, мамо, дещо, чув по дорозі“.

— „А твоя старша сестра вийшла за Стефана“.

— „За котрого Стефана?“

— „Та за того, що ти з ним вибрав ся в дорогу. Він тепер майстром при метавках на княжім замку. Добре їм живеть ся. Доробили ся і діточок“.

мають. Живуть в сусідстві. Такий дім поставив Стефан, як палату!“

— „А друга сестра?“

— „Також віддала ся. За купця Панькова з сусідства. Тільки я стара живу тут зі служницею. Але я так заговорила ся, а ти певно голоден з дороги!“

— „Ні, ні, я ситий тим, що побачив рідну хату тай вас, мамо“.

Мати порала ся вже коло печі. За хвилюк ясний огонь бухав на припічку й освічував кімнату, як колись, давно.

Мирослав чув ся чужий тут і не знав, що з собою почати, зовсім, як би провинив ся чимсь. А рівночасно здавало ся йому, що вчора вийшов з рідного дому.

— „А що робить князь?“ запитав. Крім родини, від якої дуже відчужив ся, і князя, свого товариша й приятеля з хлопячих літ, не мав тут властиво нікого в сім місті.

— „Князь дуже нещасливий, хоч всім добре за його голови. Але він полюбив Настасю з Чагрових, проти чого виступили всі інші бояри а ще передтим владика й ігумен. Вже тому кілька літ був бунт в Галичі. Дуже страшно було. Били ся на вулицях і в лісах і під Чагровом і Галич горів — нас охоронив Господь, — але якось утихомирили ся. Бо ще жила стара княгиня і вона упросила владика й ігумена, аби не картали князя, а сина, аби їх не карав більше. Але як тільки вона померла, князь взяв на замок Настасю. Княгиня втекла до Польщі, а з нею багато старших бояр і навіть Сірославич, що вже від давна до нічого не мішав ся...“

— „Константин Сірославич також?“ запитав здивований Мирослав.

— „Ая, він також. І незадовго прийшло до нового бунту. Сим разом били ся тільки в княжім теремі, але Стефан каже, що страшно там били ся, тай ще коло Чагорова, спалили нові тереми, які князь побудував для Настасі і спалили старе“

дворище боярина Чагрова, били ся, а всіх Чагрових повісили або зарубали на смерть... Але на, синку, їдж... Маринка, Маринка! Скоч но, потряси троха грушок, але тих сочистих, зі середини саду! Знавш, такі сего року вдали ся, на причуд дивні“...

— „Дякую, мамунцю, дякую“...

— „Ага, ще молока тобі спражу. А може ти волиш меду? Може грітого?“

— „Добре, добре, все одно що“...

— „Тай Настасю спалили перед вікнами князя. Оповідать, що Руальд боронив її до останка, аж поки не порубали його на кусні, як гадину. Кажуть, що вони любили ся потайки перед князем. А самого князя перевів Всеволод ще тої ночі в замкову тюрму, але нічого не зробили ні йому, ні його синові від Настасі, бо спротивили ся тому оба Бориничі й багато інших бояр“.

Відітхнула.

„Княгиня Ольга нічого не говорила, бо її не було. Втікла зі сином аж до Ляхів. Ще тої самої ночі відбуло ся віче на площі перед церквою Пресвятої Богородиці, при смолоскипах. І тоді вбили старенького воеводу Веремунда, що тут доживав віку і не мішав ся вже до нічого. Якась жінка сказала, що перед кількома літами чула, як він казав підпалювати людські дома. І тоді нарід убив його, а його дім спалив. Але більше пожежі не було“.

Знов відітхнула і говорила далі:

„А ще передтим Борис, брат Настасі, просив міщан, аби не допустили до того всего. Мій брат Іван був на тій раді і казав, що потому міщани жалували, що не помогли князеви. Бо Настася не була чарівниця; инакше святий старець Данило не був би дав їй розгрішення перед смертю; бояри страх були люті на нього, але що мали робити? Він не боїть ся вже нічого, над гробом стоїть. Ще тої ночі їздив до замку, взяв від Боринича малого сина Настасі і благословив його і всі кажуть, що він через те буде князем в Га-

личі, а не син Ольги. Княгиня Ольга вернула до Галича, бо князя“...

— „Щож зробило віче?“ перебив ніжним голосом Мирослав.

— „Та я до того хочу дійти! Зараз. Як же то було?... От, бачиш, ти збив мене... зараз“...

Старенька матір потерла чоло і сказала:

— „Ага, знаєш, Стефан приніс все срібло, яке ти взяв з собою; казав, що від тебе самого одержав його. — Гадаю, чи ти не вмер, а він не хоче сказати. Але він каже: ні, поїхав, каже, до Византії, а там досить є срібла; пощо мав ще воду везти до криниці. Ми зараз віддали весь довг, бо ще були ті гривни, що ти лишив, але я вже забула, кільки їх було, й Ітіль вернула до нас і грамота, ось тут в скрині є, а Ітіль померла; то її дочка та, що пішла по грушки; але бо пішла! Таж за той час пів саду можнаб обнести! О, вже йде! Вибирай ті жовті“...

— „А щож віче зробило?“

— „Ага... Там то народу було, тьма тьменна. Навіть старенький ігумен Данило приїхав і щось говорив. І жінки пхали ся, але я не йшла. Де мені до того?! Як би так ти був, або твій покійний батько“ — зітхнула — „а що з хрестом на його могилі? Гарний? Ти певно вже поправляв — таж то такі літа, Господи! За той час що народу померло. От не стало й нашого сусіда Гарасима Берези; добрий був небіщик, нераз поміг мені в господарці; лишив донечку; гарна, якраз для тебе, сину, і майно гарненьке є, а його задусили тоді на вічу, — такий здвиг народу був. Найгірше горлали Суздальці, аби вибирати князем Всеволода. Але ніхто його не хотів, бо його брат добре опорядив Київ, кажуть, — тай він сам дивить ся як опудало. І люди і бояри закричали: „Таки Ярослав нехай княжить!“ Всеволод втік ще тої ночі і більше не приходив до Галича.

Відітхнула.

„А князь мусів підписувати якусь грамоту і присягати, що не карати-ме так бунтівників, як

карав його батько і що закличе жінку до замку. Княгиня вже вернула з Кракова, але Стефан каже, що князь ще не був у неї і не хоче її бачити. А Судиславич утік також і всі Микуличі й оба Надїтичі. Не ждали, заки повернуть княжі полки, що пішли на Київ, помагати Великому Князеви Мстиславу. Позавчера вернули перші кінні відділи, довідавши ся про те, що стало ся в Галичі; кажуть, що за ними вертає все військо, покинувши в потребі князя Мстислава. Говорять, що тепер князь пімстить страшно смерть Настасї“...

Тут старенька глибоко зітхнула і тричі перехрестила ся тай говорила дальше:

...„Кажуть, що в трох церквах попадали ікони... Коби хоч не дуже мучили нарід... Бо найбільш винні втікли. Решта боярів не і гуляє, що Господи! Що вони доказують! На драбинах несуть їх п'яними до дому! І так день в день! А князь ніщо на те. Кажуть, що його скарбник і кількох жидів на приказ князя позичають гроший тим п'яницям“...

Мирослав задумав ся

Матір довго оповідала ще про всіх і вся, а він думав про свого приятеля.

На другий день з полудня пішов до замку.

Всіми вулицями Галича плили як повінь кінні полки княжі, що вернули зпід Києва на вістку про бунт. Їхали наємні Торки і Половці на некованих конях і відділи Варягів в сталевих кольчугах і різунські чети Берендіїв з обсмаленими лицами та чорними, лискучими очима. Вони співали дикі воєнні пісні, пісні про кров і пожежу... Всі площі Галича були битком заповнені військами, а кругом княжого замку аж кишіло від них.

Галич був тихий, мов місто померших. Вікна і двері всіх домів були щільно позачинювані і безмежний жах стояв над престольним городом Осмомисла. Той жах уділив ся й Мирославу і він помалу йшов до замку.

При брамах побачив сторожу, зложену з Угрів і Берендіїв. Перепустила його і він пішов даліше.

Перед сторожевою ґридницею зустрів Мирослав гурт варяжських сотників і старшини інших наємних полків. Завагався, чи йти даліше, чи вертати, бо князь тепер певно зайнятий. Але щось пхнуло його, йти даліше. І він зголосився в сторожевій ґридниці. По кількох хвилинах завізав його до князя якийсь незнакомий йому бирич. В кімнатах, які переходив, ждали варяжські полководці та начальники Половців, Берендіїв і Торків.

Його зараз впустили до кімнат князя. В передостанній кімнаті застав кількох жидівських купців. Бирич провадив його даліше. Мирослав, почувши крізь двері, що князь зайнятий розмовою з кимсь, хотів тут пождати. Але бирич сказав:

— „Князь приказав, зараз припровадити вас до себе!“

Мирослав вступив до кімнати Ярослава і побачив таку картину: князь Ярослав сидів на застеленім ослоні якийсь змарнілий і блідий та з таким виразом лиця, як би двигав величезний тягар. Перед ним стояв поважний купець жид в покірній поставі.

Князь постарівся сильно.

Мирослав вклонився своєму князеві, а той встав на привітання приятеля з хлопячих літ і сказав, усміхаючися:

— „Як же ти спізнився з посольством! За той час я вже успів розійти ся з ріжними союзниками і з тим, до якого ти їздив“...

Привиталися сердечно, як колись, за хлопячих літ. Але оба чули, що були вже инакшими.

— „Зараз весь віддам тобі, твоїм оповіданням і справам тай переповім тобі неоднораз своїх. Вже кінчу справу з сим купцем. Сідай!“

Мирослав ще раз вклонився і сів. А князь говорив до купця; мав притім якось дивно стягнені уста, мов до кусання:

— „Отож які видатки має внук покійного Лисинича?“

Купець відповів словами старої мудрости свого народу:

— „Є три трудні річи а четвертої зовсім не знаю: дороги орла в повітря, дороги вужа на скелі, дороги корабля в морі, дороги мужа в молодости його“...

Ясним було, що він бояв ся говорити при незнакомім, хоч князь так незвичайно сердечно ватав ся з ним. Князь не налягав більше на старого купця, тільки сказав:

— „Отож ми завтра покінчимо наше діло. Скажи дальшим, що ждуть на твій вихід, аби сюди прийти, що я весь день зайнятий. Можуть прийти що йно завтра“.

Купець вийшов, кланяючи ся до землі.

Остали самі. Так багато мали собі оповідати, що аж мовчали. Довго мовчали. Перший промовив князь:

— „Так, так! Ось при яким ділі застав ти мене: золотом винищую силу бояр. Не такими ділами сподівав ся я трудити ся в силі віку свого! Та що робити?!“...

— „Чи твоя совість говорить тобі, що робиш добре діло?“ запитав Мирослав більше для того, щоб щось сказати, чим на те, щоб одержати відповідь.

— „Так, се гарне діло, знищити тих невдячних заговірників, зненавиджених всім народом ізза їх захланности, тільки — поганими способами переводжу гарне діло: моїми скарбами розпускаю до решти їх пристрасти й заберу потому їх землі й богатства. Така боротьба ще найменше коштовна і найбезпечнійша. Чи зустрічав ся ти коли в своїй довгій блуканині з подібною боротьбою князя зі своїми підданими?“

— „Я зустрічав всілякі дива й одно можу сказати: на нашій гарній землі ще найменше страхіть і крови й терпіння... Люди скрізь невдячні“.

Мав вражіннє переваги над своїм княжим приятелем, що весь час сидів в своїй волости і не бачив далеких, незнаних земель, про які мріли колись хлопцями.

— „Так, так. І то невдячні в усіх часах і станах. Але та їх невдячність манить як любов без взаємности, шукати за нею, шукати, як за рідким, незвичайним кристалом. Я від часу останнього бунту щораз більше дбаю про міщанство й смердів. Може там знайду вдячність, як не для себе, то для сина свого. А бояр продам або куплю. Вони дозріли до того, щоб торгувати ними... Я тепер саме додержую присяги, яку вимусили на мені і не караю бунтівників так, як мій батько, тільки инакше. Вже оглядаю наслідки зовсім нової кари. Ти не знаєш може, Мирославе, яке тяжке золото і як я їх ріжу ним поки що без ножів“... говорив зідливо, як би ножем краяв.

Мирослав вдивляв ся в свого приятеля.

Худе лице князя змінюло краску, як під вечір подвижний пісок арабської пустині, а глибоко розумні очі його дрожали незначно, як мязи у благородного хижака. Гладка і тверда як мармор краса пімсти відбивала ся в них. Мирослав почув ще більшу перевагу над своїм княжим приятелем, що не посідав внутрішнього спокою душі, який він приніс з собою з далекої Індії разом з наукою тестя. І чув, що не мав вже приятеля. Бо до приязни треба рівности, як до щастя в подружжі.

Хотів влекшити бувшому приятелеви страшний тягар пімсти і зробити йому пращальну прислугу приязни; сказав:

— „Коли не хочеш зазнати людської невдячности, то роби добре тільки сліпцям; бо як вони не бачити-муть тебе, то будеш безпечний бодай перед свідомою невдячністю. Так говорять в країнах, які я переходив. Але зустрічав я й инакші річи. І так, в пустинях Арабії, де кривавий закон пімсти панує ще більше всевладно, чим закон пророка Магомета, є такий старий звичай: в місяці

посту, званім Рамазан, кождий батько родини вивозить як найдалше в пустиню фляшку з водою і там кидає її на блудні дороги в пісках, не уважаючи на те, що ту фляшку з водою може знайти найбільший ворог його роду, конаючий зі спраги, що забрав йому може найлюбішу жінчину, або вбив його первородного сина“...

Князь Ярослав тільки раз подивився в очі Мирославу і задумався. По хвилинні його худе, втомлене лице змінило краску як подвижний пісок арабської пустині над раном. Усміхнувся незначно і сказав мягко:

— „Так, се гарний, дуже гарний звичай. Він робить лекшим прикрий тягар пімсти... Ти мусів запримити ще не одну цікаву річ в далеких і незаних землях, про які ми разом мріли колись... Ходім в сади, там свободнійше говорити. Поговоримо як колись“...

Вийшли в сади і посідали на кам'яних лавах біля цвітників з осінніми квітами, під золотим галуззєм яворів і червоним як кров листем буків, обернені лицем до тихих плес Дністра. Його спокійними водами плив довгий ряд суден з далеких гирл Дунаю таї віз усяке добро і тяжке золото з двайцяти вісьмох таможенъ придунайських, яким князь Ярослав Осмомисл виконував свою страшну пімсту, кидаючи під шинкові лави молодих синів і внуків могутних бояр.

А ген за Дністром видніли все нові й нові княжі відділи кінноти, що тягнули на Галич. Тут і там видніли вже й лекші метавки та самостріли, запряжені виключно кіньми. Між кінними відділами переважала легка кіннота Торків і Половців. Почутте сили князя Ярослава росло з хвилі на хвилю, але видно було, що він вижидає ще тяжких, в сталь закованих Варягів у чорних панцирах з великими, двосічними мечами.

А над Галичем дровав безмежний жах. По хатах молило ся жіноцтво в слезах, слухаючи тупоту щораз то більших сил князя.

— „Так тяжко мені“, промовив князь до Мирослава; з його лица, захмареного як пісок пустині під вечір, видно було тягар, який він двигав в думці. Князь боровся з собою, ломався в душі. По хвилі знов промовив:

— „Чи знаєш ти, Мирославе, що чув і як живе потоптаний, упокорений князь?... Але говори ти! Може знаєш ще щось такого легкого як ту коротеньку притчу про вдячність, що ти її привіз із розпалених сонцем пісків Арабії? Тільки оповідай широко, бо я вже так давно не говорив з ніким..... Ей, як би ти тут був! Може не прийшлоб було до того, що сталося, а що жде на відплату“...

Мирославу станула перед очима перелякана старенька матір в хвилі як хрестила ся тричі й говорила зітхаючи:

— „Коби хоч не дуже мучили нарід, бо найбільш винні втекли“... І він запитав:

— „Може оповісти тобі про індійського королевича Сідгатта і про страшний тягар його терпіння тай про те, як він його позбув ся?“

Князь Ярослав притакнув з таким виразом очий, як чоловік, що вмирає зі спраги, а його питають, чи хоче пити.

— „Тільки я не розумію всего в дивній і страшній історії того королевича“, почав Мирослав і став оповідати: „Як я прийшов в глибоку Індію, до святого города Бенарес, де є далеко більше святинь жреців-браманів, чим домів в Галичі“...

Ярослав весь замінив ся в слух; сидів так тихо, як би його не було. І слухав-слухав.

Сонце покривало вже багряною паполомою княжі сади і широку тафлю Дністра і золоті бані галицьких церков і далекі поля та ліси за Дністром, з яких не переставали їхати кінні відділи княжі, щораз густійше перетикані метавками, самострілами, пращами, пороками й таранами. Вже тут і там понуро чорніли в кривавій червені дрібніші відділи тяжких варяжських ратників з ве

ликими, двосічними мечами і довгими копіями; сильне граннє їх кручених рогів і величезних мідяних труб долітало аж до міста та жахом проймало мешканців Галича. А князь Ярослав тихо слухав оповідань Мирослава. З думки не сходила йому пожежа Галича за першого бунту...

Втім прийшов бирич і вклонивши ся князеві дуже низько, сповістив його, що ігумен Данило жде в радній гридниці й просить о послуханнє.

Князь немов пробудив ся зі сну. Глянув за Дністер, де роїло ся від війська, подумав хвилю, як чоловік, пробуджений з просоння і сказав:

— „Скажи начальникови замкової сторожі, щоб наказав воеводі Якунови, розставити прибуваючі полки в укріпленнях за городом! Полководців і начальників прийму і вислухаю завтра в полудне! Ігумена Данила попроси тут. Скажеш, що жду на нього! По нїм припровадиш тут тисяцького Івора!“

Бирич пішов, а за якийсь час надійшов помалу, нога за ногою старенький, білий як голуб ігумен, що тряс головою й руками; два молоді монахи Студити провадили його попід рамена. Від часу смерті Настасї князь дуже поважав „святого старця“. І тепер встав, щоби привитати його. А коли ігумен Данило перехрестив його дрожащою рукою, князь попросив його сідати біля себе. Старець сїв, а князь запитав, в якій важній справі трудив ся він аж тут о такій незвичайній порі.

— „Сину мій!“ сказав дрожачим голосом ігумен. „Нехай благословеннє і достопамятнє буде імя твоє! Прикажи княжою волею своєю, розмістити за городом прибуваючі полки, що обступили княжий замок і битком заповнили вулиці та площі города. Бо в місті такий жах, якого не памятають найстарші. Народ тиснеть ся до церков і монастирів, кількох бояр заподіяло собі зі страху смерть власною рукою, а двох Варяги смертельно побили на вулиці, кажучи, що то вони убили

вовводу Веремунда і спалили матір будучого князя“...

— „Винні самі себе судять“, відповів спокійно князь. „Я, отче, що йно приказав, розмістити війська в укріпленнях за городом, а Варягам зараз прикажу, щоб успокоїли ся“.

— „Нехай благословенне і достопамятне буде ім'я твоє і роду твого зате, що маючи силу в руках, памятаєш на слова Всевидючого: „Мені належить пімста!“...

Червень потонувшого в лісах сонця почала чорніти, як величезна рана, що починає склепити ся і гоїти. Від Дністра почали підносити ся мраки і тягнуло холодом а небо засувало ся від південного сходу тяжкою хмарою. Монахи обтулили старенького ігумена в грубий плащ з волосіння.

Князь був глибоко задуманий. Над чим думав він? Над оповіданнями свого приятеля, над їдкою як ржа й гладкою як олива наукою Азії. Мав невиразне але сильне прочуття, що як князь опускає добру нагоду до поррахунків з боярством і що се може тяжко відбити ся на його державі й потомстві. Але як чоловік не чув уже в собі сили до переведення кривавої лазні. В його душі змішали ся дві азійські науки, Христа і Сідгатта з його власним болем і витворили лагідну думку всепрощення. Вона плила з його ума, як кров із жил і приносила йому пільгу й — ослаблення.

Святий старець встав і помалу дрожащою рукою поблагословивши князя, промовив:

— „Час мені на вечірню молитву“...

— „Пожди ще хвильку, отче!“ сказав лагідно князь. „Мирославе! Потруди ся до сторожевої гридниці і прикажи, щоб зараз принесли тут лектику моєї покійної матери!“

Оба монахи з вдячністю глянули на князя, а святий старець почав шептати молитву, потрясаючи головою, немов на знак, що не заслужив собі на таку ласкавість. Стоячи, молив ся, обернений лицем до Київа, відки дальше надтягали

в темряві збитими лавами Варяги і скрипучі со-
суди ратні. Молив ся і князь і оба монахи.

За якийсь час вернув Мирослав з лектикою,
яку несли чотири слуги покійної княгині Евдокії.

Святий старець мовчки всів до лектики і з
неї поблагословив ще раз князя таї тихо віддалив
ся, шепчучи молитви.

За хвилю прийшов тисяцький Івор, началь-
ник Галича з занепокоєним виразом лица. Князь
приказав йому, уставити нічні сторожі з доте-
перішних відділів, а Варягам і иншим прибу-
ваючим полкам наказати як найбільший спокій.
Тисяцький відійшов успокоєний.

— „Студеніє вже і заносить ся на бурю“,
сказав князь до Мирослава, „ходім до моєї кім-
нати!“

В тій хвилі перша лискавка заблестіла на
небі й загремів грім. Князь на ходу схиляв ся
і збирав квіти та йшов з Мирославом до терему.
Дощ шелестів вже по золотім і червонім листю
дерев; крізь їх верхи блестів ряд освітлених вікон
терему.

На коридорах було вже тихо, як би якісь
невидимі духи тишини і спокою перелетіли їх.
Скрізь стояла сторожа в повнім уоруженню і з
острахом здоровила князя.

Князь приказав принести вечеру для свого
гостя і для себе.

Мирослав з радістю бачив, що князь мав
далеко спокійніше лице як передтим. Виглядав
так, немов би часть тягару скинув зі себе і лишив
там в садї, біля кам'яних лавок, під золотим ли-
стєм яворів, під червоними буками.

— „Чогож ти саме не розумієш в філософії
королевича Сідгатта?“ запитав князь Мирослава
по вечері.

— „Багато не розумію. Передовсім дивно
мені, що про ті річи не згадують єлинські фільо-
софи, хоч я думав передтим, що вони своїм умом
обіймають і небо і землю і все, що є, було або
буде“...

— „Ти думаєш може про ту дивну мандрівку душ? Так? Отож так не є. Бо про се згадує Сократ і говорить Плятон, хоч, правда, не так ясно і не так — страшно“...

Мирослав засоромив ся. Відчув висшість образування Ярослава і говорив далше вже збентежено, вириваючи дрібниці з науки, яку сам виложив князеві:

— „Не розумію, чому королевич Сідгатто забороняє співати. Адже спів буває не тільки веселий, але й сумний“.

— „На се дуже легко відповісти“, сказав спокійно князь. „Наука королевича Сідгата, як ти мені її переповів, противна всяким проявам людських почувань, — все одно, чи ті почування веселі й радісні, чи сумні й понурі. Вона змагає до того, щоб чоловік осягнув передовсім спокій духа, тишину, те, що єлинські мудрці називають: „*αταραχτήτα*“, — щоб ніщо не могло ні потрясти нами, ні навіть заколихати гладку і спокійну поверхню нашого духа. А спів так само як плач або танець розбурхує чуття людини. Ти чув, як недавно співали Берендії та Варяги!“...

Князь знов задумав ся, а його лице стало на мить подібне до движимого піску пустині, коли надтягає ураган. І знов давний тягар духа відбив ся на нім. Тягар важкий, в кров і пожежу бременний.

Задумав ся й Мирослав. Він думав над утратою приятеля. На хвилю був його відзискав. А саме тоді, коли князь говорив про те, що вже єлинським філософам нечужа думка про мандрівку душ; се знання князя видало ся Мирославу зрівноваженням його далекої дороги. Але тепер, коли побачив, з якою легкістю бере над ним перевагу ум князя, почув, що тратить давного приятеля. Се не був вже його ровесник і товариш: се був для нього велитень, що кожної хвилі міг залити кровю великий город Галич і цілу країну. Відчув страх перед його перевагою. І відчув, що без-

поворотно втратив приятеля. Бо до приязни треба рівності, як до щастя в подружжі.

— „Чи ще чого не розумієш?“ запитав князь Осмомисл, перебігаючи в думці дивну науку свого товариша „по званню“, королевича Сідгатта.

Мирослав, як пробуджений з прикрого сну, сказав якимсь покірним голосом, як звичайні люди говорять до власть імійущих:

— „Не розумію, відки могла взяти ся та дивна і страшна наука в голові й серці людини? І чому вона за тільки століть не дійшла коли тут? Бодай як поголоска, як понура казка про убивання життя... Адже доходило сюди тільки дивних вістей про менші справи!“

— „На твоє перше питання“, відповів князь, „може відповів би я тобі, як би я знав докладно життя і діла а бодай всі проповіді королевича Сідгатта. Скажи мені, чи він щасливо жив зі своїми жінками, чи перейшов коли нещасливу любов?“

Мирослав зі здивуванням видивив ся на високе чоло Осмомисла. Його дивувало те, яким чином міг він получити в своїм умі такі річі, як любов до жінчини і совершеного Сідгатта-Готаму, „світило світа“...

Відповів:

— „Не знаю. Совершений Сідгатто не згадує про се, здається, в ні одній проповіді своїй“...

А Ярослав Осмомисл, що сияв мудрістю й проникливим умом своїм на всі волости й держави довкруги, дивив ся уважно крізь вікно, в котре недавно світила полумінь з осикового й смерекового костра Настасі. Тай говорив тихо, мов до себе:

— „Благородного королевича Сідгатта мусіло в ранній молодости його зустріти велике, найбільше терпіння, ще більше, чим мене. А таке терпіння могло походити тільки відти, відки приходить найвисша солодкість життя, то є від жінчини“...

По хвилі:

„Може се було так: у світлі місяця, при своїй княжій, мармуровій палаті, серед цвітучих рож і запаху сандалового дерева побачив благородний королевич Сідгатто свою найлюбішу подругу в обняттях каправого парія, з найнижшої касти. Він міг се побачити. Бо правдива жінчина як земля віддасть ся кожному і від кожного прийме плід, коли він тільки приступить до неї у відповідній порі. Для неї все одно, чи насінне, яке приймає в себе, — насінне рожі, чи кропиви, дуба чи шувару; при всім відчуває вона однакову розкіш. Адже так учив мене і тебе старий мудрий учитель єлинський, що його моя покійна матір привезла з Византії. Чи памятаєш, Мирославе?“...

Не ждучи на відповідь, говорив даліше тихо, мов до себе:

— „І се правда! Бо те саме говорять і наші прості смерди, що ніколи не бачили єлинських філософів. З долу і з гори просякає та правда в ум тих, що вміють дивити ся на світ. Вона мусіла отворити очі й благородному Сідгатті. Бо терпінне тим добре, що дає ясність, як удар твердого крем'я об сталь. І тут жерело його величезного змагання, щоб знищити людський рід: аби з ним разом знищити „безіменне“ терпінне. Благородний королевич Сідгатто соромив ся, назвати його по імені. А може й не соромив ся, бо воно, те одно терпінне, обіймає всі інші, як море всі води рік“...

Мирослав запримітив тепер, що князь легко гикаєть ся, чого перед тим ніколи не було, і часто западає в глибоку задуму. Щоб дати відітхнути князеві від натовпу думок, говорив лагідно й помалу:

— „І ще вчив Готама Будда, Азії світило, всіх учеників своїх і монахів, щоб не заробляли на життя нечесним способом: ворожбою зі звізд і зел, з лету птиць і бігу миший і з кертичин,

щоб не обманювали людей зашіптуванням їдовитих гадин і скорпіонів“...

А князь думав даліше і тихо, мов до себе, сказав:

„Так, так! Весь напрям тої дивної науки вказує на те, що її спричинила жінчина, болючо зранивши серце великого „світила Азії“. Может ти пригадуєш собі, чи не зустрічав ся коли королевич Сідгатто в своїм дальшій життю зі своїми або чужими жінками і як поводив ся при тім?“

Мирослав оповів князеві про стрічу аскета Санґамаї з молодого подругою, яка відбула ся на очах „світила Азії“ і переповів те, що тоді сказав совершений Готамо до своїх учеників.

Князь Осмомисл слухав зі запертим віддихом. Коли Мирослав скінчив, промовив до нього:

— „Так, так, так, так! Се майже певне, що було так, як я бачу... А на твій другий запит вже лекше відповісти. Дивна наука Совершеного дійшла тут уже давно і то не як поголоска. Чи ж не знаєш ти, як старий, багатий боярин роздавши майно своє синам, іде просити о милостиню? Чи ж не бачив ти перед хвилию святого старця Данила і двох молодих монахів-Студитів? Се живі докази великої сили науки Совершеного, яких я досі також не розумів“.

— „Адже вони пішли в монастир за голосом Ісуса!“ замітив Мирослав.

— „Так, певно. Тільки що монастирі були вже перед Ісусом, як ти сам оповів мені в саді; навіть на Святій Горі Афонській жили отшельники перед приходом Спасителя. Але мимо всего наука королевича Сідгатта відпихає від себе. Вона блистить, але так, як великанське порохно або попелище пожарища величезного города, в котрім були божі святині і княжі тереми і людські оселі з садами і дітьми, а остало тільки почорніле каміння і жевріюче вуглє, що згодом також почорніє, спопеліє й рознесеть ся з вітрами.“

„Страшна пожежа, яку запалив великий королевич Сідгатто вже вигоріла в його рідній землі“

і перекинула ся дальше, як сам оповідаєш. Вона вигорить і там — і спопелїє... Бо в однім вона неправдива: не признає того, що є хвилі в людськїм життю, які зрівноважують усякі перебутї терпіння і в яких людина говорить до Творця свого: Дякую тобі зате, що ти сотворив мене і дав побачити красу життя і світа. Але мимо всього та наука дивно приманчива і дивно велика“, сказав задуманий князь Осмомисл.

Опісля взяв до рук св. Письмо нового завіта в золотих окладниках і почав читати так уважно, як би нікого не було в кімнаті крім нього. По довшім часі сказав:

— „На всі болї й терпіння життя даю тобі, Мирославе, сю книгу, з якої черпали потїху вже наші батьки... Вона також говорить „про терпіннє, тільки лічить його, а не убиває разом з життям. А що за ріжниця в тім, знаю добре, бо я сам убивав життя з пімсти за Настасю і сам лічив терпіння“.

Мирослав подякував щиро.

Довго в ніч оповідав ще князеви свої пригоди за сїмнайцять лїт блуканини.

По княжїм теремі й цілїм городі як стій шибнула вістка, що Мирослав Крушина власними очима оглядав таємничу державу Попа Івана. Княжа прислуга по тихо присягала ся на чім світ стоїть, що підслухала, як Мирослав оповідав князеви дива про ту державу.

До Мирослава почали вже на другий день приходити навіть найповажнійші бояри з жінками й дуже просили, щоби оповів їм про те, як виглядає Піп Іван і його держава. Ніщо не помагало, що Мирослав божив ся перед ними, що жадної христїянської держави в глибині Азії не бачив, хоч шукав за нею.

Всі думали, що князь з якихсь причин заборонив йому, оповідати про се. І віра в те, що Мирослав дійсно бачив таємничу державу, тільки росла та кріпшала.

Раз пізною осіню лучило ся Мирославу ждати на князя біля сторожевої гридниці. Князь довго не виходив. Починав уже западати сумерк, а що було холодно, хотів Мирослав загіртіти ся при огнищі дружинників. Але як тільки наблизив ся до них, почув своє ім'я і побачив, як гурток дружинників заслухав ся в оповідання одного. Се заінтересувало його. Він тихо підступав і став за заломом муру таї мимохіть почув таке:

— „І чого той Крушина так криється з тим?“

— „Бо князь заборонив оповідати про се?“

— „А чому?“

— „Вже в тім щось мусить бути! Може не хоче, аби ми там пішли, служби шукати“.

— „І ти, кажеш, сам чув, як він оповідав князеві?“

— „Бий мене Божя сила, коли не чув!“

— „То кажи з кінця, як то було!“

— „Як уже тільки разів оповідав вам! Таї що йно говорив“...

— „Е, ти все щось укриваєш з того, що чув!“

— „Укриваєш, укриваєш! Кажи з кінця!“ Загуло з усіх сторін. „І тут є ще такі, що не чули всего!“

Мирослав дуже був цікавий почути, що оповідають собі княжі люди про його пригоди. При-таїв у собі дух і слухав. А старший дружинник з перекривленим носом оповідав таке:

— „Цілий рік ішов він землею однооких людей-велитнів: на сорок ліктів високих. А як перейшов їх землю, то дійшов до землі людей з одною ногою, які ходять на головах, а тою ногою накривають ся від дощу і граду“...

— „Га!“ чути було з круга слухачів оклик здивування, хоч уже не перший раз чули ту історію.

— „Потому прийшов по році до землі таких людей, що мають лице на грудях“...

— „Ну, а що мають там, де ми лице?“ за-

питає якийсь дружинник, що перший раз чув се оповідання „від самого свідка“.

— „Там у них пусто, як у нас на задній частині голови“.

— „Навіть волосся не мають?“ цікавив ся дальше той сам. Але се обрушило оповідача і він крикнув:

— „Іди тай запитай його! Я вже того не знаю!“

— „Нехай говорить! Тихо! Далі!“ загуло з усіх сторін.

— „І знов ішов він цілий рік їх землею. Бачив там ріки з великими рибами, що мають срібну луску й золоту кров у жилах. Хвостом убє така риба найдужшого вола. І прийшов потому до краю песиголовців, що вміють гавкати як собаки і говорити, як люди“...

— „Ссс!...“, зашипів зі здивування той сам слухач“.

— „Вони не хотіли його дальше пустити. Але як він сказав, що йде від нашого князя Ярослава, то зараз пустили. Ще й смока запрягли йому до колісниць“...

— „Сссс!... А чому тоді пустили?“

— „Бачиш, який ти дурний!“ крикнув инший дружинник і додав повагом: „Бо посла такого розумного князя скрізь пошанують! Навіть такого, як ти пошанувалиб!“

— „Тільки, що його князь не вишле!“

— „А як я сам пішов би і сказав, що я посол князя Ярослава?“ пробував відгризти ся нападаний.

— „Ану спробуй! Таж по тобі зараз пізнають, що тебе князь не післав би! І ще побилиб гарно! Хахаха!“...

— „Тихо! Досить! Ну, далі!“

— „Смок перевіз його через пісчане море, де пісок так шумить струями, як Дністер в час повені й став над неперехідною рікою. Нею пливе у крови камінне, як у нас крига. Впереверти

несе його червона, кипуча кров. Тої ріки не перейшов ще ніхто. Навіть смоки не годні перейти її“.

— „Як же перейшов Крушина?“

— „Пожди!“

— „Смок, що його віз, храпнув сорок разів, а з високої гори, що стоїть одна серед пустині, прилетів такий птах-ґриф, з залізними кігтями і клювом. Він схопив Крушину й переніс його на ту гору, де вийшли проти нього три мавки з зеленим волоссям і завдали йому три трудні загадки. А як він відгадав їх, дозволили йому йти далше і сміхом попрощали“...

— „Чому ж сміхом?“

— „Зараз побачиш! Тихо!“

— „Бо він ішов далі в дикі пустині й височезні, снігом завіяні гори, в голоді й холоді тай виглядав, як тінь, заки добився до християнської держави Попа Івана. Вже з далека зміркував, що доходить до неї“...

— „По чім?“

— „О ні!“ загуло нараз зпоміж дружинників, які вже передтим щось живо шепотіли між собою.

— „Через цїсаря Мануїла наш князь уже не від нині знаєть ся з Попом Іваном!“ крикнув оден з дружинників.

— „Тихо!“ загуло кругом.

— „А я тобі кажу, що цїсар Мануїл що йно через нашого князя познакомив ся з Попом Іваном!“ відповідав противник першого.

— „Тихо!“ кричали інші.

Мирослав був дуже цікавий, довідати ся про те, що він „бачив“ у державі Попа Івана. Але годі вже було. Бо дружинники позривали ся в завзятій суперечці, і він мусів відійти.

На відхіднім чув іще уривки окликів, з яких зміркував, що часть дружинників думає, що князь Ярослав хоче ужити помочі Попа Івана проти Половців і тому держить у тайні цілу справу. А інші знов думали, що то цїсар Мануїл з’обов’язав князя і його посла до найбільшої тайни,

бо потребував помочі Попа Івана проти невірних у Святій землі.

Мирослав тільки раменами здвигнув і пішов далі. Але зрозумів, що шкода бороти ся проти віри в свою подорож до держави Попа Івана.

Невдовзі опісля одружив ся Мирослав з дочкою покійного бирича Яструба, а князь дав йому одно з опорожнених боярств і виправив до Візантії з ув'язненим Ніконом та його спільником. І Мирослав вдруге був у Берладі, але сим разом вже не як вязень і вдруге говорив з імператором Мануїлом, причім показало ся, що старий цісар Мануїл нічого не знав про затії своїх дворян на придубайські городи Ярослава.

В Візантії на кладовищі знайшов Мирослав поставлений хрест на гробі батька і набрав переконання, що тільки висші верстви грецького народа визначають ся зіпсуттем.

Поспішний поворот галицьких полків з походу на Київ не змінив нічого в Галичі, зате тим більше в Києві. Як зразу князю Мстиславу вело ся добре й він дійшов без перепони аж до руїн святого Києва та заняв їх, бо Гліб, брат Андрія, втік на саму вістку про прихід Мстислава, — так від хвилі, як опустили його галицькі полки, почали ся невдачі. Облога Вишгорода, в котрім затворив ся Давид син Ростислава, союзник Андрія і Гліба, поступала пиняво. Невдовзі Гліб одержав в поміч велику орду Половців, і Великий Князь Мстислав подав ся на Волинь, де й помер у Володимирі Волинськім в осені тогож року; а в спадку по нім перейшов престол і пімста на найстаршого сина його, Романа Великого, що почав княжити у Володимирі Волинськім. В Луцьку княжив його стрий Ярослав Ізяславич.

Недовго княжив на руїнах Києва брат Андрія, князь Гліб. Він помер в кілька місяців по Мстиславі. Ще коротше княжив у зруйнованім Києві

і Володимир внук Мономаха. Та скоро смерть одного князя за другим викликала вражіння, немов би вони не могли жити в зруйнованих останках давньої величі.

Скоро змінiali ся в Київi і дальші князї. По Володимирi засїв найстарший син Ростислава Роман, котрого підпірав Андрій. Одначе приязнь синів Ростислава з Андрієм скоро минула. Вони посперечали ся ізза Новгорода й Андрій прогнав з Київa Романа сина Ростислава та віддав Київ своєму братови Михалкови, що досі княжив у Торчеську. Але Михалко бояв ся йти княжити до Київa і післав туди як свого намісника брата свого Всеволода, що не мав волости.

Сини Ростислава запротестували проти сього й разом напали на Всеволода таї увязнили його з цілим двором, а в Київi засїв другий з ряду син Ростислава, Рурик, бо Романа Андрій так обпугав, що той не міг рушити ся. Тепер молодші сини Ростислава облягли й Михалка в Торчеську і присилювали його, зірвати союз з братом Андрієм і пристати до них. Андрій прислав до них посла з наказом, „забирати ся з руської землі“ і йти в Берладь на ізгойство. Але наймолодший син Ростислава в відповіді на зарозумілість Андрія казав на сором обстригти його посла. Розгніваний тим Андрій довго приготавляв ся до походу і вкінці рушив на Україну з великим військом, літом 1173. р. З ним разом мусїв йти зі свого Смоленська проти братів найстарший син Ростислава Роман. Крім нього йшло на Київ звязаних з Андрієм коло двацять князїв.

Але три меткі сини Ростислава не втратили голови на вид тих хмар, що тягнули на святий город. Вони опустили відбудований по части Київ, щоб не нищити його, й затворили ся в двох менших і через те лекших для оборони кріпостях: найстарший по Романі Рурик замкнув ся в Білгороді, наймолодший, Мстислав у Вишгороді, а середущий, Давид поїхав за помічю до Галичини й на Волинь (пятій син Ростислава

тоді вже не жив). Велика армія Андрія, прилучивши ще до себе полки Киян і Чорних Клобуків, облягла Вишгород. Але наймолодший син Ростислава боронився завзято і навіть робив нічні випади з обляженого Вишгорода, чим дуже знеохочував союзників. Облога затягала ся.

В склад армії Андрія входили й сили Ярослава кн. луцького, що мав охоту засісти на київській престолі, тай сили Ольговичів, що також хотіли бачити на київській столі когось зі своєї родини. Зі сего противенства скористали сини Ростислава й увійшли в союз з луцьким князем, прирікаючи йому київський престол в заміну за київські волости. І луцький князь перейшов на їх сторону, що викликало замішання між союзниками Андрія. Колиж до того розійшла ся вістка, що невдовзі надтягнуть галицькі полки, все ще велика армія Андрія серед ночі почала втікати в дикім переполосі. Тоді Мстислав ударив на втікаючих, багато їх побив і ще більше забрав в полон.

Так закінчила ся велика виправа Андрія кн. суздальського на землі України. В Києві засів український князь Ярослав Ізяславич, а київські волости взяли сини Ростислава.

Таким чином Ярослав Осмомисл тричі відчиняв силою ворота Києва, а четвертий раз відчинили ся вони на саму вістку, що мають надійти його полки.

Більше не мішав ся вже в київські справи.

Був розбитий переходами життя й особливо тим, що не виконав пімсти, хоч міг. В ній ломав ся старий одідичений світогляд з новим, християнським. І коли ходило о невиконання пімсти в справах, що не дотичили його особисто, як під Теребовлею, то правила поведення нового світогляду, по яким поступив, дали йому глибоке вдоволення. Але в особистій справі тяжіли над ним великим тягарем, якого не міг скинути. Чим більше минало часу від убиття Настасі, тим менше розгону мала його думка в напрямі до виконання

пiмсти, але тим глибше вкорiнював ся в нiм безiменний бiль, що з усього приносив йому тiльки одно невдоволення.

І нiщо не давало йому вже задоволення, нi праця, нi читання, нi велике поважання у своїх i чужих. Ще найбільше забуття приносила йому молитва й читання св. Письма, котре щораз глибше вганяло йому в душу вiдразу до пiмсти, а тим самим погружувало в щораз глибшiм невдоволенню зi себе. Так князь Осмомисл, хоч молодий ще вiком, ходив мов з застарiлою хоробою душi, на яку не було лiку. А разом з життєвою радiстю затратило ся в нього й заiнтересування всiм.

Його двiр став тихий, особливо коли на за-всiди виїхала його подруга Ольга i разом з нею не стало дам двору таї жiночої прислуги. Княгиня Ольга переконавши ся, що нiщо не прихилить вже до неї серця її мужа навіть на стiльки, щоб вiн перед чужими числив ся з нею, виїхала в Суздаль, як тiльки брат її Всеволод почав укрiплювати ся там на престолi по смерти Андрiя, що зруйнував Киiв. Там постригла ся в черницi й померла в кiлька лiт опiсля.

Князь Ярослав не допускав до свого замку жiноцтва, не мiг стерпiти навіть жiночої прислуги, хоч нераз, оглядаючи пустку свого великого дому, говорив до оточення:

— „Зле з ними, але скучно без них“.

Великий галицький замок оживляв ся лиш тодi, коли приїздили вiдвiдати батька його дочки з мужами й дiтьми, — одна з далеких заднiпряньських земель України, друга з лянцької землi. Князь любив особливо найстаршу, що вийшла за Iгоря Святославича. Вiн вже в два роки по своїй участi в походi на Киiв, якою Ярослав Осмомисл дуже гiршив ся, поправив свої взаємини з тестем тим, що двигнув ся проти Половцiв та побив двох князiв половецьких, Кончака i Кобяка, над берегами Ворскли.

Тим здiйснював мрiю Ярослава з молодечих лiт його i галицький князь радо бачив його вiд

тоді в своїм замку. Від нього мала найстарша дочка Ярослава п'ятеро гарних і здорових синів, якими дід тішився тим більше, що оба власні сини його не сповнили його надій: його улюблений син від Настасі Олег був дуже сумовитий, а син від Ольги Володимир легкодух і марнотратник, що дуже гризло князя і причиняло ся до того, що він перед часом постарів ся тай щораз частійше западав на здоровлю.

А доля немов мстила ся на нїм за його страшну пімсту, яку свого часу виконував на молодих синах і внуках боярів: жидівські і грецькі купці раз-ураз предкладали йому неімовірно високі рахунки його сина Володимира — до вирівнання. Пригноблений князь вирівнував їх, не кажучи ні слова, бо переконав ся про безуспішність усяких напімнень. Постановив собі лиш, не дати марнотратникови Галича і великих жерел його богатства в придунайських городах і таможнях. Дивувався тільки в душі, на що його син видає такі суми і пригадував собі нераз висказ старого єврейського купця:

— „Є три трудні річи, а четвертої зовсім не знаю“...

Одначе мимо всего величезні скарби Осмомисла росли постійно. Він прикрашував ними церкви, будував нові укріплення й укріпив особливо гарно ряд червенських городів, які йому свого часу відступив батько Романа Великого, волинський князь Мстислав, за його постійну поміч в боротьбах о київський великокняжий престол. До кінця життя свого не провадив вже князь Ярослав ніякої війни і галицька держава процвітала в богатстві і щастю. Не мав того щастя тільки один її житель — сам князь Ярослав, Осмомислом званий.

В піснайцятім році по своїм виході заміж приїхала до нього в гості його найстарша донечка з п'ятьма синками і мужем, котрий лагодився саме до другого більшого походу проти Половців і приїхав до тестя по грошеву поміч. Князь

Ярослав радів щастем ще молодої дочки і сияв його відблиском, як сияє вистиглий місяць відблиском далекого сонця. Найстарший син її, Володимир Ігорович, що мав п'ятнадцятий рік життя і дуже напивався на війну проти Половців, подібний з вигляду до діда, був його любимцем. Князь Ярослав любив з ним виїздити на прогульки і провадити довгі розмови.

Раз виїхав з ним князь Ярослав на довшу прогульку; але веселість молоденького княжича не уділяла ся йому. Осінь все так ділала на постарілого перед часом князя. Живий і веселий внук не багато робив собі з того суму діда і герцював конем, бігаючи на всі сторони. Раз-ураз прискакував до діда і запитував про найрізніші справи, зовсім неповязані з собою, як от: чи віврка засипляє на зиму так само як медвідь? Котра з ряду медведиця сторожить дверей діда від часу, як він засів на престолі? Чому бог Пек-Осина мав одно мужеське й одно жіноче лице? Чи є в Галичі такі цвіти або трави, яких нема в Чернигівщині? Чому калагури ходять в чорних ризах? Чому вежі на Карповім урочищі під Галичем заокруглені від сходу а многокутні з усіх інших сторін? Чому Ляхи такі смішні а Угри чорні? і т. и.

Дідуньо відповідав йому на його питання як міг, але так коротко, що малий Володимирко не був тим вдоволений. Коли на останнє питання отримав коротку відповідь, що Ляхи зовсім не смішні а Угри темні, бо вони такої породи, сказав малий Володимирко:

— „Чому ти, дідуню, нині такий нечемний і не хочеш мене докладно поучати, як робив се вчора і позавчера і ще позавчера?“

— „Я, сину, почуваю себе нині недобре“.

— „А чому ж?“

— „Бо старий я, синку! А старість не радість“.

— „А от матір казала, що ти ще не старий,

тільки дуже скоро подав ся. Чогож ти так скоро подав ся?“

Старий князь задумав ся. Перед ним перший раз так виразно стануло се питання.

А малий внук напивав:

— „Ну, скажи, скажи!“

— „Бо я не мав щастя в життю!“ відповів старий князь, аби позбути ся запитів внука. Але той не відставав:

— „А що се є щастє?“ запитав.

На се питання ще труднїйше було відповісти, чим на всі попередні. Старий князь аж коня здержав:

— „Щастє?“ запитав.

— „Так, щастє! Всі говорять про щастє! Я також хотїв би мати щастє, але не знаю, що се властиво є? Тебе, дідуню, всі називають дуже розумним — і тут і в Путивлі і в Чернигові і навіть в Києві і скрізь-скрізь. Я сам чув, як говорили раз між собою дружинники мого стрия Всеволода, що приїхали до нас із Курська: „Ся справа така трудна, що розсудив би її хіба один галицький князь Ярослав Осмомисл!“ Бачиш — всі кажуть, що ти розумний. І Ти мусиш знати, що се є щастє! Скажиж і мені! Але не так коротко, аби позбути ся Володимирка, нїби то ще малого. Яж піду вже за рік на війну з батьком, в поход проти Половців, в далекі степи!“...

Старий князь не знав, як вияснити внукови, що таке щастє. По хвилі сказав:

— „Ти мусїв чути казку про папороть, що цвіте в коротку ніч на Купала в самотній гушавині тихих лісів і борів?“

— „Чув; оповідала матір“.

— „Отож та папороть, яка дуже коротко цвіте, се образ людського щастя“.

— „Але щож се є?“ наставляв Володимирко. „Чи кождий може знайти щастє?“

— „Може, але звичайно не знаходить або дуже скоро тратить, або другі видруть йому“.

— „А ти мав коли щастє?“

— „Мав“...

— „І тому ти так подав ся, що тобі видерли його? Правда?“

— „Правда, мій синку“.

— „А хто видер тобі щастє?“

Старий князь посумнів ще більше, як би руки чотирнайцятьлітнього хлопяти діткнули ся що йно засклепленої рани. Він тихо відповів:

— „Ти ще за малий, синку, щоб розуміти се. Як підростеш, вже може як повернеш з походу, то розуміти-меш“.

— „Отож я зовсім не за малий і знаю все! Тобі принесла щастє моя друга бабка, що називала ся Настася. Але її — спалили галицькі бояри! І тому ти так подав ся... І тому й мій дядько Олег такий сумний. Чи так?“

Старому князеві стали слези в очах. Він мовчки рушив конем, аби закрити їх перед внуком. Але внук їдучи поруч, щебетав:

— „Не плач, дідуню! Скажи мені тільки, чи се правда? І чи моя друга бабка була добра? І чи галицькі бояри аж такі злющі?... Бо я хочу чути се від тебе самого!“

Старий князь не знав, що робити з собою. Він притакнув на всі ті питання.

Тоді малий внук його здержав коня і сказав з притиском:

— „Бачиш, ти гадав, що я такий дуже малий. Тимчасом я знаю і розумію твоє нещастє. І пімщу ся, як тільки підросту і мати-му сам свої полки так, як має мій батько!“

Князь Ярослав не переміг себе, але з вдячністю подивив ся на малого внука.

Оглянув ся кругом себе. Доїзджали саме до жерела Настасї...

Старий князь зсїв з коня разом з внуком і оба напоїли коний тай спочали біля жерела Настасї.

І не думав старий князь, що малий Володимирко в чверть століття опісля страшенно додержить слова і в нечуваний спосіб пімстить ся на

галицьких боярах, що тяжко мало відбити ся на дальшій історії галицької землі. Він в останнє бачив його сим разом. Бо малий Володимирко дійсно пішов в поход проти Половців і в далекому наддонському степу разом з батьком попав у полон, третього дня кривавої битви — оба ранені.

На вістку про нещастє, яке зустріло мужа і сина Оленки, розхорував ся зломаний життєм князь Ярослав. А почувавши, що смерть його зближаєть ся, завізав до себе Оленку. Вона приїхала — з мужем, котрому вдало ся втечи з полону.

— „Деж мій внук Володимирко?“ запитав хорий князь, оживлений приїздом дочки з молодшими синами.

— „Він ще в полоні“, відповіла матір.

— „Чомуж ви не викупили його від Половців?“

— „Ми вже пробували і посиляли послів. Але рада половецьких князів дала відповідь, що не відпустять його, аж поки дочка половецького хана Кончака, з котрою його оженили, не повие сина“...

Княжна Ігорева заплакала тихо, але її муж, усміхаючи ся, сказав:

— „Се не таке сумне. Я бачив ту Кончаківну, зовсім гарна і люба дівчинка. Половчанки взагалі дуже гарні, і добрі жінки з них бувають. Але Оленці — тут звернув ся до хорого батька — за мало булоб для її першого сина навіть індійської царівни; може від біди вистарчилаб византійська цісарівна для її Володимирка... А тут — куманська княжна!“...

Молода княгиня не переставала плакати. Тоді муж, що з очевидною любовю відносив ся до неї, сказав, щоб перервати її плач:

— „Покажиж батькови ту нову річ, що ти привезла для нього!“

Оленка оживила ся, зараз перестала плакати й скоро пішла по ту річ.

— „Се нове писання мого вченого дворянина — він таки з ваших, з Галичан, і прийшов з Оленкою до Путивля. Оленка дуже хвалить собі його писання, бо там і про неї є. Але батькови вона покаже лиш те, що про нього й до нього говорить ся: гадає, що галицькі полки таки зараз полетять в степи і привезуть її сина, але без невістки. Про неї вона й чути не хоче“.

— „Котрий боярин написав се?“ запитав хорий князь.

— „Боярин Кузьма, родом з Плїснеська“.

— „Аа, пригадую собі його! Він був ще молоденьким дружинником, як виїздив відсі в почоті Оленки. Чогож він хоче від мене?“

— „Зараз, отче, побачиш. Ось і Оленка з тим писанням! Шкода тільки, що хтось бояринови Кузьмі зробив збитка і вирвав з середини частину його писання. Він все збирав ся дописати і не дописав“...

— „То ніщо!“ відповіла Оленка. „Воно і так зовсім гарне!“ і показала хорому батькови рукопис в місці, що зачинала ся від слів: „Галицький Ярослав Осмомисле!“... та взивала князя, щоб пімстив на Половцях обиду й рани свого зятя.

Князь Ярослав уважно читав:

„Галичкы Осмомысле Ярославе! Высоко сѣдиши на своємъ златокованѣм столѣ, подперъ гори Оугорскіи своими желѣзными плѣки, заступивъ королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, меча бремени чрезъ облакы, суды ряда до Дуная! Грозы твои по землямъ текутъ; отворяєши Кієву врата; стрѣляєши съ отня злата стола Салтаны за землями. Стрѣляй, Господине, Кончака, поганого кощея — за землю Руськую, за раны Игоревы, бугго Святславлича!“

Перечитавши, сумно усміхнув ся і сказав:

— „Вже не менї доконати сього... А деж те місце, що про тебе, доню?“

Княгиня Ярославна обернула ся до мужа й сказала, ніби гніваючи ся:

— „Ти вже певно й перед батьком сміяв ся з мене?“

— „Ні, зовсім ні“, відповів Ігор. „Адже батько сам знає, що галицький уроженець як найкрасше представить свою землячку. Я сказав батькови лиш те, хто написав се „Слово“, а він вже сам хоче побачити твою похвалу. Знаєш, отче, що в „Слові“ на думку Оленки найрозумнійше і найкрасше, розумієть ся крім місця, що її оспівує? Отож те, що в „Слові“ задля подружа нашого сина з Кончаківною названо Кончака поганим і кощієм“...

Ігор знов засміяв ся, але його подруга була дуже поважна.

Тимчасом князь Ярослав перебіг очима гарний уступ про те, як Ярославна вже о досвітній годині плакала в Путивлі на валу, виглядаючи мужа.

Старий князь, вихований на книгах єлинських мудрців і поетів, заявив, перечитавши той уступ:

— „Найбільший єлинський поет каже, що людина не повинна довше як один день плакати за другою людиною... Через плач і слези не віддаємо ся болеви, тільки другим показуємо свій біль, а се не лицює робити княгині“...

Тоді князь Ігор виступив в обороні подруги:

— „Вона в той спосіб оборонила Путивль... моя Оленка. Всі городи кругом впали жертвою половецьких набігів, а Путивль остояв ся, бо все, що в ній жило, виходило на вали і мури, боронити города, бачучи, що княгиня так побиваєть ся. А як би ти, батьку, чув, що оповідають про синів і внуків тих Путивльців, яких ти свого часу не побив під Теробовлею і пустив до дому разом з Оленкою! Вони пильнували її а з нею і города як ока в голові і бороли ся як льви“.

Князь Ярослав прийшов ще раз до себе, але немов тільки на те, щоб упорядкувати справи свого наслідства. Пішли в рух його величезні скарби, поплило золото — і в катедральній цер-

кві Пресвятої Богородиці бояри в присутности всего духовенства, чужих позлів і великого здвигу народу цілували хрест на вірність Олегови, синові Настасі.

Благословив його майже столітний „святий старець“ Данило, що немов ждав ще тої хвилі. Він невдовзі помер. А Володимир, правий син Ярослава одержав тільки Перемишль і виїхав там ще за життя батька.

Перед смертю зацікавився князь ще тільки одною справою: тим, що напише про нього літопись. І говорив про сю справу з Мирославом, хоч знав, що се тайна монахів, які не зраджують її нікому і безпощадно пишуть те, що думають про князів, як безпощадно описали батька його, „многоглаголивого“ Володимирка. Мирослав, щоб успокоїти хорого князя, сказав:

— „Що тебе, княже, обходить те, що якийсь там монах понаписує, — коли за твоєї голови галицька земля була така щаслива і богата, як ніколи передтим і може не зараз по тобі буде?“

— „Все, що істнує, хоче лишити по собі свій правдивий слід. Навіть камінь, що зсувається з гори, лишає свій слід, навіть лист старих дерев відбивається в камінню, навіть каплина холодної води вибиває свій знак в камінню, звір в лісі лишає сліди за собою в снігу, земля і небо повні правдивих знаків того, що було, а мені малоб не залежати на тім?“

Старий, розумний князь Осмомисл боявся не за власну славу, тільки за добру славу своєї Настасі, але не сказав того.

Одначе літописці українського народу, памятаючи про заслуги сього князя, не сказали згрідного слова про його любку. Літопись, писана в святім Києві так написала про нього по смерті його:

...„Був се князь мудрий, добрий бесідник, богобойний, поважаний по всіх землях і славний своїми полками, ласкавий для бездомних, годував бідних, багато давав милостині, в усім сповняв

закон божий, сам пильнував церковних справ і в порядку держав крилос...“

На приказ Ярослава по смерті його через три дні роздавали милостиню по всій землі галицькій і не могли роздати всего, що призначив князь, крім скарбів, розданих окремо церквам і монастирям.

А перед самою смертю „въ болѣзни тяжкѣ созва мужи своя и всю Галичскую землю и сборы вся и монастырѣ и нищяя и сильныя и худыя“, щоб попращати ся з усім народом своїм.

І був по нїм плач великий по всій землі галицькій аж до моря, яке він так любив.

В день похорону князя відплив Дністром корабель з золотом і сріблом і дорогим камінням, призначеним з волі князя для монастиря Великомученика Панталеймона на Святій Горі Афонській, щоб і там земляки добрим словом згадували галицького князя.

Не злим словом згадала літопись і Настасю з Чагрових, одну жінчину, яку любив Ярослав і яка його любила.

Так Ярослав Осмомисл перейшов життя в боротьбі за землю і жінчину, що зв'язані нерозривно.

К І Н Е Ц Ь.

Пояснення і примітки.

Ардель = Семигород.

ἀταραχθεΐα = (атарахтейя) незворушимість (духова постійність).

Багрянця = одіж з червоної матерії.

Більшість — меншість. Принцип більшості пізнали в європейських державах з рецесією римського права, а вкорінювати ся в теорії почав він від 14. століття; в практиці й ген-ген пізніше не прийняв ся всюди. Колиж у сій повісти згадуєть ся про більшість і меншість (на радї бояр), то се треба розуміти так, що більшість мусіла бути аж така велика, щоб була в можности власними силами виконати свою волю. Тодї меншість просто замовкала. Коли меншість була надто сильна, тодї шукали посередної дороги, що й представлено в данім випадку.

Биричі і підвойські = князі дворяни, що запрошували на пири, скликали на віча і т. и. Вони пригадують старинних герольдів, але з ширшим кругом ділання, обнимаючим і круг ділання двірських агентів.

Блюдо = начинне, хатний знаряд (кухонний)

Будда = просвічений (інд.).

Великий Князь = сього слова уживано не тільки на означення київського князя, але також на означення могутного князя загалом.

Віче = збір народу, найвисша власть волости в революційнім або переломовім часї, а значна власть в трудніших положеннях. Тільки повноправні і вольні мали право участі в вічу, себто не всі вольні, а лише ті, що не знаходили ся під батьківською властю. Розумієть ся, в незаконних вічах неспокійного часу брала участь і неповноправна молодіж і літописі часто згадують про таких вічующих „дітей“. Компетенція віча і час його скликування не були означені, хіба впливом князя. На

вічу рішала не абсолютна більшість, тільки дуже велика більшість, якої сила вже без числення була очевидна. Вона й виконувала ухвали віча. Вкорінені й могутні князі не скликали віч, або тільки дуже виїмково. В неспокійних часах народ сам скликавав віча. Значінне таких віч було зависиме від їх дійсної сили.

Високою виєю (ходити) = з гординою виступати (вия = шия.)

Г а л и ч. Коли повстав город Галич? Коли став столицею? Сї питання в науці такі спірні, що в останніх часах майже зовсім притихли спори на сї теми. І так досї невідомо, чи Галич над Дністром (т. зв. „Великий Галич“) дав імя Галичеви над Дунаєм (т. зв. „Малому Галичеви“), чи може було наоборот. Є гіпотеза, що наддунайський Галич оснований ще нашим племенем Угличів і що від нього прийняв імя „Великий Галич“. Знахідки виказують, що наддністрянський Галич дуже стара оселя, сягаюча ще кам'яної доби (розуміть ся, з іменем города стара культура тої місцевости не має нічого спільного). Здасть ся, що й на столицю волости приготував Галич ще батько Володимирка, князь Володар. Що до наддунайського Галича, то як торговельний город набрав він більшого значіння що йно від часу скріплення торгівлі „Великого Галича“, значить, його „переосновниками“ можна уважати галицьких купців. За часів Осмомисла значінне й багатство обох тих Галичів дійшло до зеніта. Деякі вчені пишуть, що в тім часі належав до галицької держави весь лівобережний Дунайський Низ від Зелізних Воріт коло Оршови (де стиснене скелями русло Дунаю замикали зелізними ланцями для переїзду кораблів). Та се тревало мабуть недовго.

Г а р б а = віз (слово східного походження), арба.

Г о с т і = се свобідні люди, що займали ся торговлею не тільки на місці (ті називали ся купцями), але й підприємляючи подорожі в торговельних цілях. Одні й другі були високо поважані, мали велике політичне значінне та були уживані до посольств і міждержавних переговорів на рівні з боярами (пор. 1-ий уступ договору кн. Ігоря з Греками: „Мы отъ рода русьскаго*) сълы [посли]

*) Ще в 12. ст. галицька волость се не властива Русь; імя те відносило ся до Київської Землі.

и гостѣе“...), а навіть звичайно в іще більшій мірі. Зі старшої редакції „Р. Правди“ знаємо, що вони були перед правом рівні княжим достойникам: за убиттє одних і других платило ся високу квоту 40 гривен (за звичайного вільного чоловіка 3 гривни).

Гридниця; слово се походить від кореня „гріти“, як „изба“ від кореня „истопити“; після другої теорії від варяжського „**gred**“ (меч) і означає зразу замкову кімнату, де сиділа уоружена сторожа з варяжських наємників, опісля взагалі кімнату, сальо, світлицю. — З того самого кореня походить і „гридь“, старе слово на означенне уоруженої дружини, сторожі.

Грецький монастир був у Галичі. При вичислюванню церков у часї дзвонення не називано його, бо грецькі церкви в давнину не вживали дзвонів. Се західний винахід (принятий в цілій Україні і навіть у Києві скоро по прийняттю Христової віри).

Гудець = музикант.

Грунь = верх.

Дебра = гірський яр, провал.

Закупи, се вільні наймити (слово „купити“ — мало також значіннє „наймити“). І закуп смерд, але безземельний, убогий (гл. низше!).

Зоста = найстарша дама двору.

Ізгої; се були не тільки князі вигнанці, але взагалі здеклясовані люди. Церковний устав кн. Всеволода з першої половини 12-о ст. розрізняє чотири групи „ізгоїв“, чи радше здеклясованих: 1) священничі сини, що не навчили ся грамоти, 2) холопи, що викупили ся з неволі (і розумієть ся через високий викуп опинили ся без засобів до життя), 3) збанкрутовані купці та 4) князі, що втратили свої волости („осиротіли“). Наша церков брала ізгоїв під свій особливший покров, як людей нещасливих і бідних. Перед правом вони не тільки не упосліджені, але навіть упривілеєні: „Р. Правда“ за убийство звичайного ізгоя визначає таку саму кару, як за убийство княжих урядників: гридина (дружинника) і мечника (40 гривен). Найбільш голосна 4-а група ізгоїв.

Ізступленіє = екстаза.

Ісполин = силач, могутний велитень (воввода в слабім Кулішевім перекладі св. Письма).

Калатури = монахи.

Карма = відродження з прибранням иншого тіла й духа, а при задержанню старої танги (жадоби життя за всяку ціну).

Клирос = єпархіяльні справи (одно зі значінь).

Кожемяки = гарбарі шкір.

Комонний = кінний (комонь = кінь)

Коромола = інтрига (котора = сварня, незгода).

Кубукліон = двірська служба.

Куманський = половецький; Кумани = Половці (також Кипчаки); вони самі називали себе Узами (відси наше слово „Половці“) = Полеві Узи = Уци.

Лелече = повзучий, чатинний корч.

Луници гривенія = блискучі, металеві прикраси.

Міліярезій = менше-більше драхма (вартість його бувала всіляка).

Монастир св. Великомученика й Ісцїлителя Пантелеймона на Афонській Горі над грецьким морем був від часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого (котрі його своїм коштом побудували) монастирем для отшельників з України. В 12. столітті було їх там уже так багато, що не містили ся в давнім монастирі й побудували новий, званий „Нагорним“.

Наворотниці = передні, бічні й задні сторожі війська в поході.

Недеї = хребти найвищих гірських пасм.

Огнищани — се дуже старе слово на означення бояр. „Руська Правда“ й літописі уживають ще того слова, але вже тоді воно виходило з ужиття (в останнє зустрічається в документах з 14-о ст. — рідко). Слово се походить напевно з поганських часів і звязане з поняттем домашнього огнища як найважнішого і святого місця родини (пригадує староримських „флямінів“).

„Поганство“ було за часів Ярослава Осмомисла ще сильно вкорінене у Славян і то у західних навіть більше, чим у східних. Н. пр. на острові Роя (Ругія), на Балтійськім Морі, знищили Германці чудові й багаті святині старославянських богів що йно в р. 1160. так, що правдоподібно не оден жрець старої віри шукав опісля пристановища в державах східних Славян, де все було більше

віротерпимости, чим на заході. — Тут замітимо, що староруські назви „язическі боги“, „язическая віра“ зовсім невдачно переложено на: „поганські боги“, „поганська віра“. Бо слово „язык“ мало подібне значіння, як тепер слова „нарід“, „нація“; поняття: „язичеська віра“ означало національну (влемінну) віру (в протилежності до універсального й космополітичного християнства, проповідованого „всім язикам“).

Погреб = склад, магазин, пивниця.

Плай = гірська стежка, перехід.

Прагматевти = византійські агенти, діловодчики.

Путні бояри се окрема група заслужених бояр, що в нагороду за свої заслуги одержали від князів т. зв. „путь“, себто шлях, дорогу (до доходів і вигід). „Путь“ могла бути рибна, боброва, бортна, сільна, сокілнична і т. и., розуміється, в певнім окрузі. Час появи путних бояр годі означити на основі досі відкритих жерел.

Рать = війна, ратний = воєнний, ратник = воїн.

Рост = відсотки, процент.

Рюен = місяць вересень (варяжське слово).

Самсаро = вічний і безмежний вир-круговорот життя у всесвіті, що мінить ся найрізнішими формами найрізнішого складу і тривання, а весь пересяк терпінням; лиш совершенний чоловік може через знищення в собі жадоби життя втечи з того страшного виру й опинити ся в самотній спокійній пристані: нирвані (неістінно).

Сапожники = шевці.

Сапастія = запинки, пояси.

Скоморохи = двірські весельчаки і здається, також усякі інші слуги, що служили до розвеселення й забави, м. и. музиканти („гудці“).

Смерди — се дуже старе слово на означення свободних людей взагалі — з винятком князів; в тім значінню вживає його ще „Р. Правда“: „А за князь конь 3 гривни а за смердъ 2 гривни“ [за крадіж]. Опісля слово те виступає в звуженім значінні і крім князів не відноситься вже й до єпископів та й ігуменів; вкінці перестає відносити ся до городських людей взагалі та й означає тільки свободних селян. Се останнє значіння мало воно вже в 12-ім ст., але не всюди.

Сосуд = знаряд, обляжничча або взагалі вогняна машина.

Срачиця = сорочка.

Стратег = вожд.

Танга = бажання, спрага, жадоба, воля, охота (інд.).

Терем = палата, мешкальний замок (слово східного походження).

Тіуни = ключники, управителі. Були се особи дуже впливові на дворах. Вже „Руська Правда“ згадує різних тіунів: огнищних, конюшних, сільських.

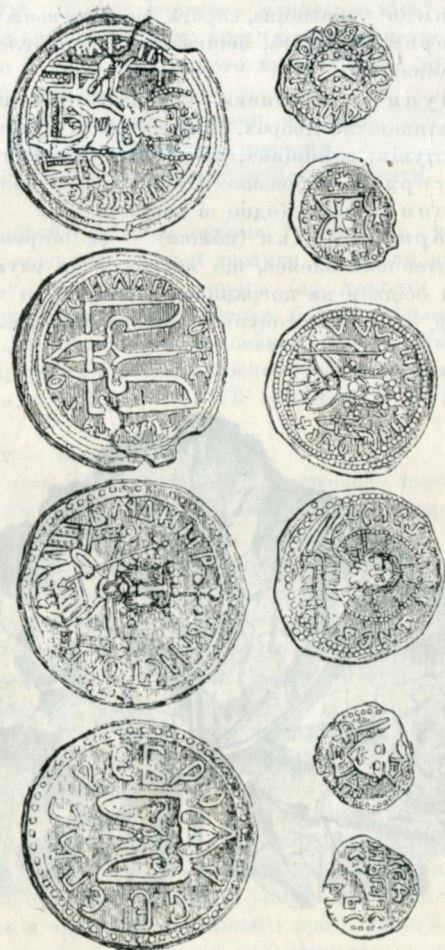
Усерязи = брязкаючі висильця, серіжки.

Язык = нарід (одно зі значінь).

Чорні Клобуки (шапки) — се збірна назва для всяких степових племен, що вступали на службу до укр. князів й осідали на пограничах. Вони були все непевні (й опісля, в 13 ст. потонули в татарській навалі).

Золоті й срібні монети українських князів.

ПОКАЗЧИК ЗМІСТУ I-ої ЧАСТИ:

Глава перша: Старий князь і молодий княжич	1
Глава друга: Весілля і смерть	31
Глава третя: Молодий князь і рада бояр	52
Глава четверта: Пир і ніч князя Ярослава	75
Глава пята: В початках воєнного круговороту	103
Глава шеста: З першим метом війни	116
Глава сема: Битва під Теремовлею	147
Глава восьма: Як Ярослав заслужив ім'я „Осомисла“	175

ПОКАЗЧИК ЗМІСТУ II-ої ЧАСТИ:

Глава перша: Заки прийшла вона	197
Глава друга: Як починала ся любов Ярослава	219
Глава третя: Як двічі відкрили тайну князя	241
Глава четверта: Як обіймає пристрасть	265
Глава пята: В далекій дорозі	291
Глава шеста: Як палить і мінить ся многогранний кри- сталъ любови	230
Глава сема: На горіючій кострі	344
Глава восьма: Приязнь і пімста	377

ВАЖНІЙШІ ПЕЧАТНІ ПОХИБКИ.

- На стор. 9. у стрічці 12. з гори напечатано: князя — має бути: княжича.
- На стор. 39. у стрічці 5. з долу напечатано: ударений ано: плексією — має бути: поражений ударом.
- На стор. 44. у стрічці 18. з гори напечатано: Дійснїг — має бути: Дійсність.
- На стор. 44. у стрічці 19. з гори напечатано: Каждом — має бути: кождим.
- На стор. 47. у стрічці 12. з долу напечатано: докрих — має бути: добрих.
- На стор. 57. у стрічці 2. з гори напечатано: рїд — має бути: від.
- На стор. 57. у стрічці 9. з долу напечатано: породу — має бути: пораду,
- На стор. 57. у стрічці 9. з долу напечатано: раку — має бути: раду.
- На стор. 58 у стрічці 8. з долу напечатано: отримай — має бути: отримав.
- На стор. 61. у стрічці 19. з долу напечатано: де — має бути: до.
- На стор. 76. у стрічці 2. з гори напечатано: противив ся проти — має бути: противив ся (без: проти).
- На стор. 87. у стрічці 12. з гори напечатано: з западню — має бути: в западню.
- На стор. 116. у стрічці 11. з долу напечатано: надав — має бути: подав.
- На стор. 119. у стрічці 16. з гори напечатано: дочка — має бути: сестра.
- На стор. 119. у стрічці 15. з долу напечатано: виедовзі — має бути: невдовзі.
- На стор. 121. у стрічці 7. з гори напечатано: від тепер — має бути: не від тепер.
- На стор. 122. у стрічці 4. з гори напечатано: одужений — має бути: одурений.
- На стор. 127. у стрічці 18. з гори напечатано: загонах — має бути: заломмах.
- На стор. 129. у стрічці 5. з долу напечатано: жалїбно — має бути: жадїбно.
- На стор. 133. у стрічці 12. з гори напечатано: містах — має бути: міщан.

- На стор. 140. у стрічці 6. з гори напечатано: втопили —
має бути: втомили.
- На стор. 140. у стрічці 13. з гори напочатано: студитика —
має бути: студитська.
- На стор. 143. у стрічці 12. з гори напечатано: якою — має
бути: якого.
- На стор. 144. у стрічці 3. з долу напечатано: чоло — має
бути: доля.
- На стор. 169. у стрічці 4. з гори напечатано: якимсь —
має бути: якийсь.
- На стор. 176. у стрічці 20. з гори напечатано: прибули у —
має бути: прибули й.
- На стор. 293. у стрічці 1. з гори напечатано: свібідні —
має бути: свобідні.
- На стор. 300. у стрічці 19. з долу напечатано: Коли він
підріс, не покинув — має бути: Поки не підріс
і не покинув.
- На стор. 313. у стрічці 10. з гори напечатано: не землі —
має бути: на землі.
- На стор. 359. у стрічці 12. з долу напечатано: Дністром —
має бути: Дніпром.

Повість сю писано в часі великої війни оу Володимирі Боланнським,
в червнєвськїм городї Зстїназзі над Бѣгом і в Коші Оукраїнського
Гічового Війська в селї Пісочна над Дністром, причім Т. Т. Стрілякці
радо доставляли і привезли різні потрібні жерела, виписки і старі та
нові книги.

Вінетс й ескіз, поміщений між обома частинами сїї повісті, виконав
В.П. артист-малар Олексє Новаківський.

Коректс сїї книжки від 12-го аркуша почавши есє ласкав перевести
В.П. Проф. і Радник шк. Іларіон Огонювський.

За їх працю складає їм найщирїйш подаєс

Автор.

Печатанне сїї повісті, почато дня 1. лютого 1918. р. а скінченє
дня 19. жовтня 1918 р.

LIBRARY OF THE
ATLANTA
13 050 9

... in which a
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

Родовід українських князів з дому (легендарного) Рюрика.

В с'м родоводі наведені лише імена важливіших князів, або таких, що згадані в с'й повісті, як також їх жінок і рідні.

Генеалогічно-орієнтаційне дерево
до історичної повісті
Осипа Назарука
п. 3. „Князь Ярослав Осмомисл“.

Олег „Віщий“, перший документно відомий регент України, свояк і опікун Ігоря.

Ігор † (убитий у деревлянських лісах) коло 960 р. Його жінка Ольга (регентка в часі малолітності Святослава) † к. 969.

Святослав „Завойовник“ † 972 (Перша його жінка невідома ні з походження, ні з імені; друга несл. Малуша.)

1. Ярополк † к. 979 (жінка визант. царівна), 2. Олег, 3. Володимир Великий (син Малуші) † 1015 (перша жінка Рогніда, княжна полоцька † 1000, 2-а Анна, царівна византійська † 1011 і жінки несл.)

1. Ізяслав (син Рогніди) † 1001.	2. Святوپолк званий „окаянним“ (син Грекині) † к. 1019. (ж. кор. польська.)	3. Мстислав (син Рогніди) † 1038.	4. Вишеслав (син Чехині).	5. Ярослав „Мудрий“ (1-а ж. Анна царівна визант.; 2-а Інгігерда, королівна шведська) † 1054.	6 і 11. Борис і Гліб (сини Болгарині) оба † 1015.	7. Всеволод (син Рогніди).	8. Предислава (дочка Рогніди)	9. і 10. Святослав і Болеслав (сини другої Чехині) † 1015.	12. Станислав
----------------------------------	---	-----------------------------------	---------------------------	--	---	----------------------------	-------------------------------	--	---------------

1. Ілія † 1020.	2. Володимир * 1020 † 1052 (Він зробив останній поход на Візантію).	3. Ізяслав (ж. дочка Мешка II) * 1024 † 1078.	4. Святослав, Вел. Кн. Київський, кн. чернігівський, тмутороканський, муромський, рязанський і землі Вятичів * 1027 † 1076.	5. Всеволод * 1030 † 1093. (Жінка визант. царівна).	6. Ігор † 1060.	7. Вячеслав * 1034 † 1057.
-----------------	---	---	---	---	-----------------	----------------------------

Ростислав I. (помер як ізгой 1065 р. в Тмуторокані).

1. Рурик кн. у Перемишлі † 1094
2. Володар кн. у Звенигороді † 1124
3. Василько кн. у Теревовлі † 1124

1. Ростислав II. Іван кн. Берладський † 1165
2. Володимирко † 1153 (Він перейшов столицю до Галича).
3. Дочка за виз. цісарем
4. Дочка за Романом с. Монрмаха

Ростислав III. † 1189.
Ярослав „Осмомисл“ † 1187
1-а ж. Ольга кн. Суздальська † 1181.
2-а несл. Настася з Чагрових † 1170.

1. Дочка за Ігорем (героєм „Слова о полку“)
2. Дочка † як наречена уг. кор. Стеф.
3. Дочка за с. Мешка III кор. поль.
4. Володимир с. Ольги † 1199
5. Олег син Настасі

1. Василько, 2. Володимирко, 3. Іван (вимерли як князичі ізгой, невідомо коли і де).

1. Давид Ізяслав
2. Олег „Гореславич“ * к. 1058 † 1/8 1115

1. Всеволод, 2. Ігор (убитий Князями 19/9 1147) 4 і 5 Гліб й Іван.
3. Святослав † 15, 2 1164
1-а ж. дочка полов. князя Аєши, 2-а дочка новг. посадника.

1. Олег син полов. княжн.
2. Ігор син посадничівної (Зять Осмомисла) * 1151 † 1202
3. Всеволод князь Курський і Трубчевський
4. Марія за Романом кн. Смоленським
5. Ще одна дочка за кн. вол. Ярополком Ізяславичем.

1. Володимир (жінка Коячаківна) княжив в Галичі в рр. 1206–8; він стратив понад 500 галицьких бояр.
2. Роман (княжив в Галичі по Володимирі 1208–9, убитий галицькими боярами).
3. Святослав (княжив у Володимирі Вол., убитий гал. боярами).
4 і 5 ще два сини,

1. Володимир „Мономах“ * 1053 † 1125 (жінка Гіда, королівна англійська).

1. Мстислав * 1053 † 1132.
2. Ізяслав † 1096.
3. Святослав † 1114
4. Ярополк † 1139
5. Вячеслав † 1154
6. Роман † 1119 (ж. Володарівна).

1. Борис † 1159
2. Андрій „Боголюбський“ * † 1174.
3. Гліб кн. Переяславський † 1171
4. Роман

1. Всеволод † 1138.
2. Ізяслав † 14/11 1154 (1-а ж. † 1151 (2-а ж. царівна грузинська).
3. Ростислав † 14/3 1167
4. Святослав † 1154 (ж. кн. моравська).
5. Мальфрид (за швед. кор. Сігурдом)
6. Інґеборґа (за данським кор. Канутом В.)

1. Роман † 1180
2. Рурик † 1214
3. Давид † 1197
4. Святослав † 1170

1. Мстислав † 1170 (В. Кн. Київ.)
2. Ярослав кн. Луцький † 1180
3. Ярополк † 1168

Роман Великий, кн. галицько-волинський (батько короля Данила) † 1205 під Завихостом над Вислою.

*) Андрій (син Юрія), любський „званий (шурин галицьких князів), був першим князем центром руських земель і ан. Суздаль. Від тоді Суздальщина Росією звана) перестає бути українські землі крім колиш

Родовід українських князів з дому (легендарного) Рюрика.

Всім родоводі наведені лише імена важливіших князів, або таких, що згадані в сій повісті, як також їх жінок і рідні.

Герб українських князів з дому Рюрика (від січня 1918. герб Української Народної Республіки).

Віщий, перший документно відомий регент України, свояк і опікун Ігоря.
(убитий у деревлянських лісах) коло 960 р. Його жінка Ольга (регентка в часі малолітності Святослава) † к. 969.

Володимир † 972 (Перша його жінка невідома ні з походження, ні з імени; друга несл. Малуша.)

2. Олег, 3. Володимир Великий (син Малуші) † 1015 (перша жінка Рогніда, княжна полоцька † 1000, 2-а Анна, царівна византійська † 1011 і жінки несл.)

4. Вишеслав (син Чехині).	5. Ярослав „Мудрий“ (1-а ж. Анна царівна визант.; 2-а Інгігерда, королівна шведська) † 1054.	6 і 11. Борис і Гліб (сини Болгарині) оба † 1015.	7. Всеволод (син Рогніди).	8. Предислава (дочка Рогніди)	9. і 10. Святослав і Болеслав (сини другої Чехині) † 1015.	12. Станислав.	13. Судислав.	14. Доброніга (вийшла за Казимира, кор. польського).							
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	4. Святослав, Вел. Кн. Київський, кн. чернігівський, тмутороканський, муром- ський, рязанський і землі Вятчів * 1027 † 1076.	5. Всеволод * 1030 † 1093. (Жінка визант. царівна).	6. Ігор † 1060.	7. Вячеслав * 1034 † 1057.	8. Анна (Агнеса) (за цїсарем Гайнріхом).	9. Блисавета (за нор- вежським королем Гаральдом).									
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	1. Давид Ізяслав	2. Олег „Гореславич“ * к. 1058 † 1/8 1115	1. Володимир „Мономах“ * 1053 † 1125 (жінка Гіда, королівна англійська).	2. Ростислав † 1093	3. Янка † 1113	4. Евпраксія † 1106 (за цїсар. Гайнріхом). и.	5. Катерина † 1108.								
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	1. Всеволод, 2. Ігор (уби- тий Князями 19/9 1147) 4 і 5 Гліб й Іван. 3. Святослав † 15, 2 1164 1-а ж. дочка полов. князя Аєпи, 2-а дочка новг. посадника.	1. Мстислав * 1053 † 1132.	2. Ізяслав † 1096.	3. Святослав † 1114	4. Ярополк † 1139	5. Вячеслав † 1154	6. Роман † 1119 (ж. Во- лодарівна).	7. Евфемія (за уг. кор. Кольо- маном)	8. Марія за виз. цїс. Львом Діа- геновичем	9. Юрій „Довго- рукий“ † 15/5 1157	10. Андрій † 1141 (ж. кн. по- ловецька).				
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	1. Олег син полов. кня- жни.	2. Ігор син посад- никівної (Зять Осмо- мисла) * 1151 † 1202	3. Всеволод князь Кур- ський і Трубчев- ський	4. Марія за Романом кн. Смолен- ським	5. Ще одна дочка за кн. вол. Яро- полком Ізя- славичем.	1. Борис † 1159	2. Андрій „Боголюб- ський“ † 1174.	3. Гліб кн. Переяслав- ський † 1171	4. Ольга ж. Ярослава Осмомисла † 1181	5. Всеволод кн. сузд. † 1212	6. Михалко † 1176	Володимир В. кн. Київ- ський † 1170.			
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	1. Володимир (жінка Кончаківна) княжив в Галичі в рр. 1206—8; він стратив понад 500 галицьких бояр.	2. Роман (княжив в Галичі по Володимирі 1208—9, убитий галицькими боярами).	3. Святослав (княжив у Володимирі Вол., убитий гал. бо- ярами).	4 і 5 ще два сини,		1. Всеволод † 1138.	2. Ізяслав † 14/11 1154 (1-а ж. † 1151 (2-а ж. ца- рівна гру- зинська).	3. Ростислав † 14/3 1167	4. Свято- полк † 1154 (ж. кн. мо- равська).	5. Маль- фрид (за швед. кор. Сігурдом)	6. Інгеборґа (за дан- ським кор. Канутом В.)	7. Евфро- зина (за уг. кор. Гезою)	8. Дочка (за виз. цї- саревичем)	9. Дочка (за Всево- лодом Ольг.)	10. Воло- димир * 1131 † 1171
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	1. Володимир (жінка Кончаківна) княжив в Галичі в рр. 1206—8; він стратив понад 500 галицьких бояр.	2. Роман (княжив в Галичі по Володимирі 1208—9, убитий галицькими боярами).	3. Святослав (княжив у Володимирі Вол., убитий гал. бо- ярами).	4 і 5 ще два сини,		1. Роман † 1180	2. Рурик † 1214	3. Давид † 1197	4. Святослав † 1170	5. Мстислав † 1180					
в (ж. дочка) * 1024 † 1078.	1. Мстислав † 1170 (В. Кн. Київ.)	2. Ярослав кн. Луцький † 1180	3. Ярополк † 1168												

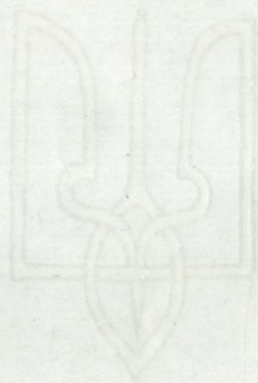
РІД ОЛЬГОВИЧІВ

РІД МОНОМАХОВИЧІВ

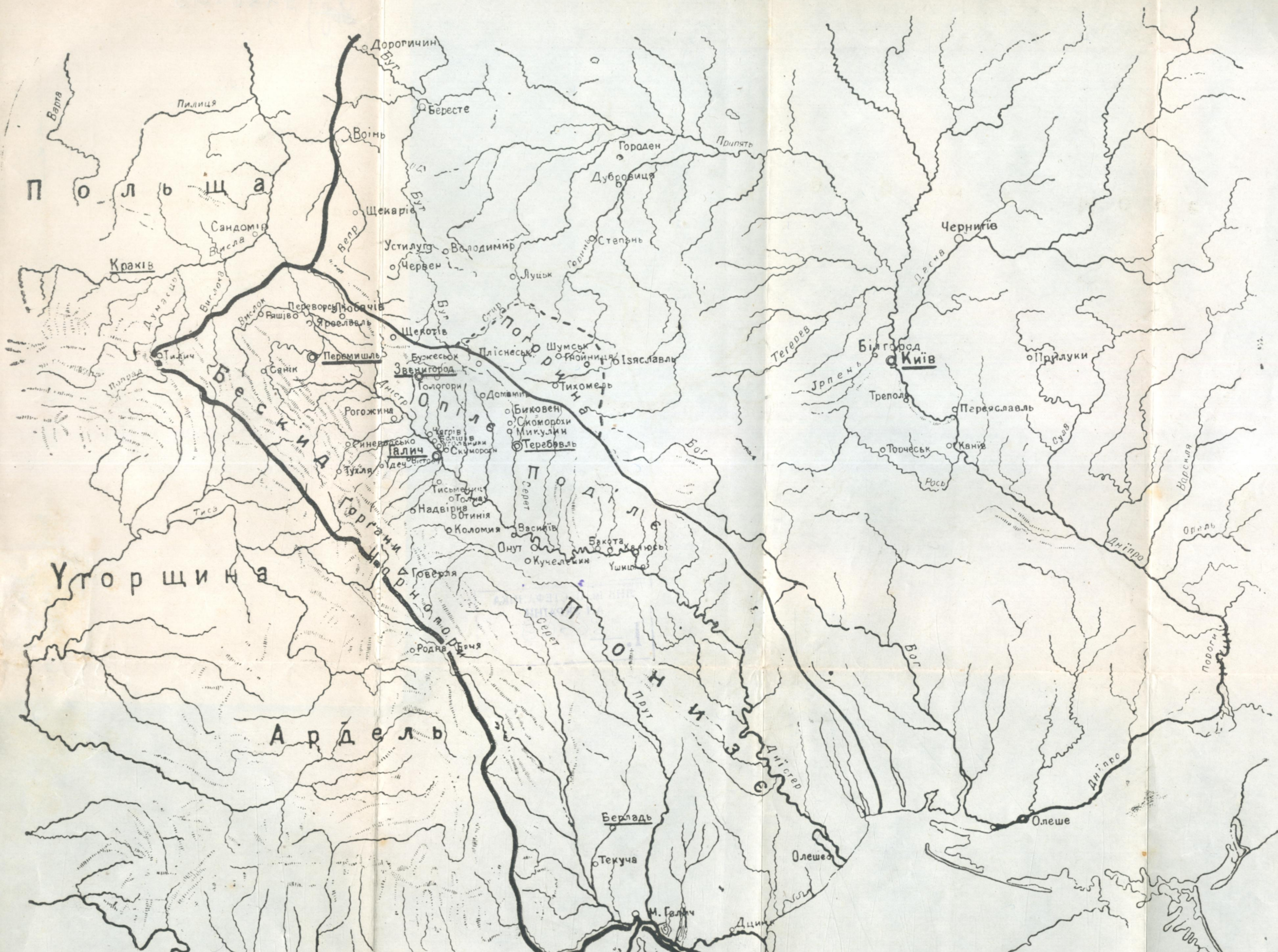
і и, і и.

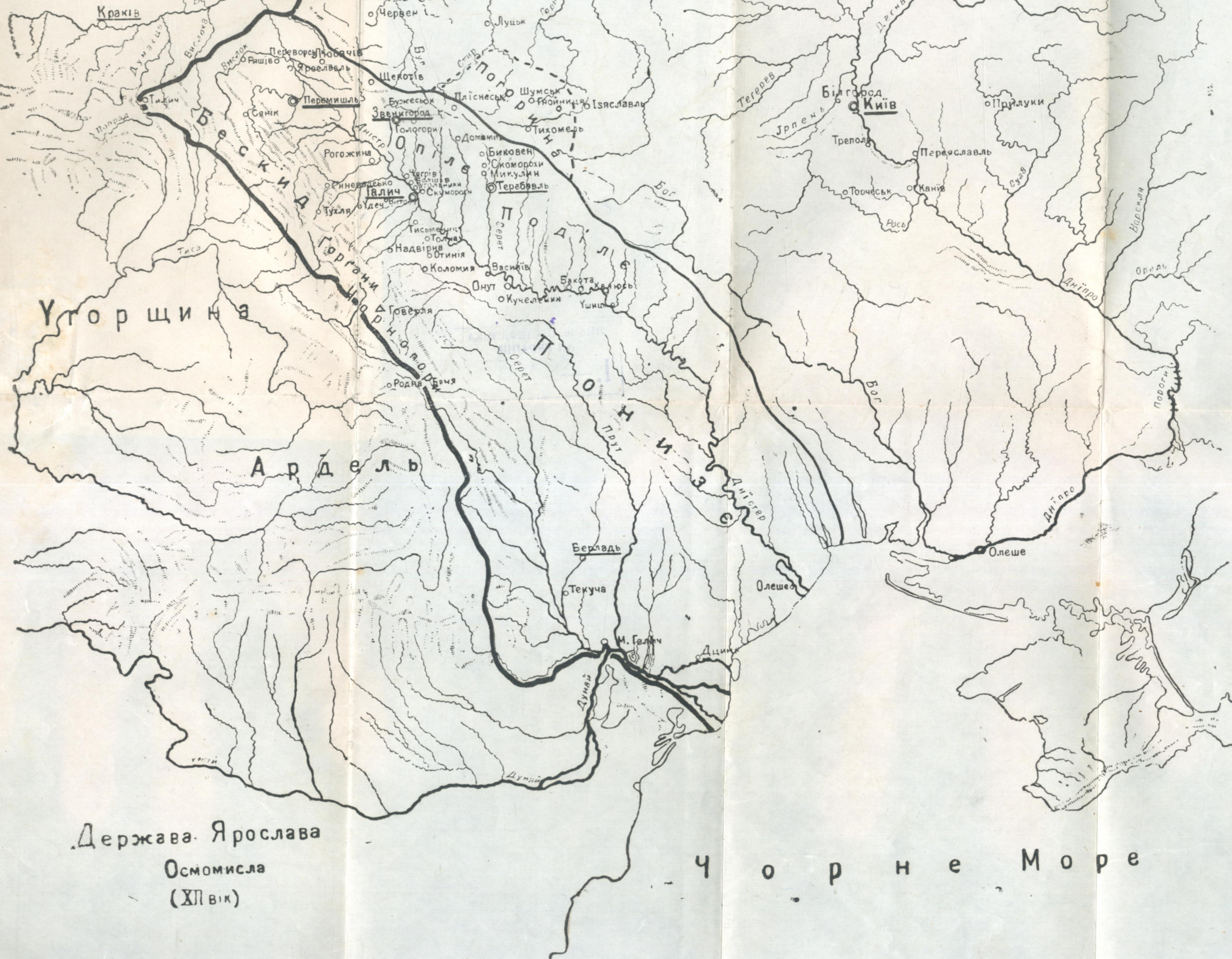
Родом Великий, кн. галицько-волинський (батько короля Данила) † 1205 під Завихостом над Вислою.

*) Андрій (син Юрія), від села Боголюбово, де любив проживати, „Боголюбським“ званий (шурин гал. кн. Ярослава Осмомисла), убитий власними дво-раками, був першим князем з сего роду, що перестав уважати Київ традиційним центром руських земель і знищив його (1169 р.). щоб в той спосіб піднести свій Суздаль. Від тоді Суздальщина, пізнійша Московщина (щойно в нових часах Росією звана) перестає бути колонією України (старої Руси) і згодом загарбує українські землі крім колишньої держави Ярослава Осмомисла.

ЛНБ ім. В. СТЕФАНИКА
АН УКРАЇНИ
I. 18 650 9

Держава Ярослава
Осмомисла
(XII в.)

Ч о р н е М о р е

00,004
5059815
(94)

ЛНБ ім. В. СТЕФАНИКА
АН УКРАЇНИ
I. 186509

100. 200. 300. 400. 500. 600. 700. 800. 900. 1000.

II
И660.855

ОСИП НАЗАРУК

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ
ОСМОМИСЛ

О. Назарук : Князь Ярослав Осмомисл